

วารสารพัฒนศาสตร์

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

PSDS JOURNAL OF DEVELOPMENT STUDIES,

Puey Ungphakorn School of Development Studies, Thammasat University

ปีที่ 9 ฉบับที่ 1 มกราคม – มิถุนายน 2569

ผู้คน พื้นที่
อนาคตการพัฒนา

E-ISSN 2774-0935 (Online)

วารสารพัฒนศาสตร์

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

PSDS Journal of Development Studies,

Puey Ungphakorn School of Development

Studies, Thammasat University

ปีที่ 9 ฉบับที่ 1 มกราคม – มิถุนายน 2569

ISSN: 2774-0935 (Online)

วัตถุประสงค์

วารสารพัฒนศาสตร์ วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นสื่อกลางในการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ แลกเปลี่ยนแนวคิด ความรู้ และความก้าวหน้าใหม่ในลักษณะสหสาขาวิชาทางสังคมศาสตร์ พัฒนศาสตร์ โดยเปิดรับบทความวิชาการ บทความวิจัย และผลงานวิชาการ ลักษณะอื่นๆ ที่ครอบคลุมประเด็น

- การศึกษาวิจัยและปฏิบัติการพัฒนาในระดับชุมชน ท้องถิ่น/ชุมชนเมือง ทั้งในมิติทางวัฒนธรรม การเมือง เศรษฐกิจ สังคม
- การบริหารจัดการทรัพยากร
- พุทธทางสังคม
- การศึกษาเพื่อการพัฒนา และ
- การสร้างสรรค์นวัตกรรมเพื่อการพัฒนามนุษย์และสังคม

ข้อกำหนดการตีพิมพ์วารสาร

1. บทความที่เสนอเข้ามาเพื่อขอรับการตีพิมพ์ต้องไม่เคยตีพิมพ์เผยแพร่มาก่อน และไม่อยู่ในระหว่างการพิจารณาของวารสารอื่น
2. บทความมีประเด็นหรือแนวคิดที่ชัดเจน มีสาระทางวิชาการที่ถูกต้อง การวิเคราะห์เป็นไปตามแนวคิดหรือทฤษฎีที่เหมาะสม มีข้อเท็จจริงทางวิชาการ ค้นคว้าอ้างอิงจากแหล่งข้อมูลที่หลากหลาย และเชื่อถือได้ นำเสนอข้อมูลเข้าใจง่าย ใช้ศัพท์และภาษาทางวิชาการที่ถูกต้องเหมาะสม และมีการอ้างอิงแหล่งที่มาที่เป็นไปตามรูปแบบการอ้างอิงที่วารสารกำหนด
3. ผู้นิพนธ์ยินยอมให้กองบรรณาธิการสรรหาผู้เชี่ยวชาญกลั่นกรองโดยอิสระ เพื่อพิจารณาคุณภาพของบทความและสามารถตรวจแก้ไขบทความได้ตามที่เห็นสมควร

4. บทความจะได้รับการกลั่นกรองเบื้องต้นโดยกองบรรณาธิการขั้นต้นและส่งให้ผู้เชี่ยวชาญจากภายนอก (peer-reviewers) จำนวน 2 ท่าน พิจารณาในรูปแบบ Double-Blinded จากนั้นจึงจะส่งผลการประเมินและข้อเสนอแนะกลับไปยังผู้นิพนธ์ปรับแก้ไขส่งกลับคืนวารสารตามเวลาที่กำหนด
5. ทศนะและข้อคิดเห็นในวารสารพัฒนศาสตร์เป็นของผู้นิพนธ์ บทความ ผู้ประสงคจะนำข้อความใดๆ ไปพิมพ์เผยแพร่ต่อไปต้องได้รับอนุญาตจากผู้นิพนธ์และโปรดแจ้งให้ทางวารสารทราบ

สำนักงานติดต่อ : วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต ปทุมธานี 12121

โทรศัพท์ 02 – 564 – 4440 - 79 ต่อ 1326

โทรสาร 02 – 564 – 4429

เจ้าของ : วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

กำหนดออกเผยแพร่ : ปีละ 2 ฉบับ

ฉบับที่ 1 มกราคม – มิถุนายน (เผยแพร่เดือนมิถุนายน)

ฉบับที่ 2 กรกฎาคม – ธันวาคม (เผยแพร่เดือนธันวาคม)

วารสารผ่านการประเมินเข้าอยู่ในฐานข้อมูล ดัชนี

การอ้างอิงวารสารไทย TCI

(Thai Journal Citation Index Center)

สายมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ กลุ่มที่ 2

เป็นสมาชิกเครือข่ายวารสารวิชาการด้าน

สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

ที่ปรึกษากองบรรณาธิการ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์วีรบูรณ์ วิสารทสกุล
วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

กองบรรณาธิการ

ศาสตราจารย์สุริชัย หวันแก้ว

ศูนย์ศึกษาสันติภาพและความขัดแย้ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ศาสตราจารย์ ดร.บัวพันธ์ พรหมพักพิง

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ศาสตราจารย์ ดร.สมศักดิ์ สามัคคีธรรม

คณะพัฒนาสังคมและยุทธศาสตร์การบริหาร
สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

รองศาสตราจารย์ ดร.สามชาย ศรีสันต์

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ศาสตราจารย์ ดร.สุภาวดี ขุนทองจันทร์

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

รองศาสตราจารย์ ดร.บัณฑิต จันทรโรจนกิจ

คณะรัฐศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รองศาสตราจารย์ ดร.วิศิษฐ์ ปิ่นทองวิชัยกุล

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชลิตา บัณพวงศ์

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภาณุภัทร จิตเที่ยง

คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บรรณาธิการบริหาร

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธิดารัตน์ ศักดิ์วีระกุล
วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กิริติพร จุฑะวิริยะ

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วิทยา อารมณ์

สำนักวิชาพหุภาษาและการศึกษาทั่วไป
มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุศรินทร์ เลิศชลิตสกุล

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กฤษณะ โชติรัตนกมล

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Professor Yasushi Negishi

สำนักวิชานวัตกรรมสังคม
มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง

คณะผู้จัดทำ : ธิดาทิพย์ สุภาวงศ์

ออกแบบปก - ศิลปกรรม : ธิดารัตน์ ศักดิ์วีระกุล

ภาพปก : ธิดารัตน์ ศักดิ์วีระกุล

ข้อมูลเผยแพร่ : www.psds.tu.ac.th

www.tci-thaijo.org

บทบรรณาธิการ

วารสารพัฒนศาสตร์ วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปีที่ 9 ฉบับที่ 1 (มกราคม - มิถุนายน 2569) นำเสนอบทความวิจัยและบทความวิจัยจำนวน 7 เรื่อง ที่สะท้อนความหลากหลายของประเด็นการพัฒนาในสังคมโลกที่พลิกผัน ตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง บทบาทของภาคประชาสังคม การพัฒนาพื้นที่และคุณภาพชีวิต การจัดการภัยพิบัติ การพัฒนาทุนมนุษย์และระบบการศึกษา ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับเทคโนโลยี โดยบทความทั้งหมดมีจุดร่วมสำคัญอยู่ที่การพิจารณาการพัฒนาน่าเป็นกระบวนการที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน สถาบัน อำนาจ ความรู้และบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

บทความวิจัยเรื่องแรกศึกษาบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนต่อขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานไทย ตั้งแต่ทศวรรษ 2520 จนถึงปัจจุบัน ชี้ให้เห็นบทบาทสำคัญขององค์กรพัฒนาเอกชนในการสนับสนุนให้ขบวนการแรงงานก้าวพ้นจากการเรียกร้องผลประโยชน์เฉพาะหน้าไปสู่การเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม พร้อมทั้งสะท้อนข้อจำกัดภายในรูปแบบการจ้างงานที่ซับซ้อน การเพิ่มขึ้นของแรงงานข้ามชาติ และบริบททางการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป ขณะที่บทความว่าด้วยการยกระดับความมั่นคงและคุณภาพชีวิตเมืองชายแดนอำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์ นำเสนอศักยภาพและความท้าทายของการพัฒนาพื้นที่ชายแดนในมิติการย้ายถิ่น เศรษฐกิจสาธารณสุข การท่องเที่ยว สิ่งแวดล้อม และการศึกษา โดยเน้นความจำเป็นของการบริหารจัดการแบบบูรณาการที่เชื่อมโยงศักยภาพของพื้นที่กับความร่วมมือข้ามพรมแดน

ในมิติของการจัดการวิกฤติ บทความวิจัยเกี่ยวกับการจัดการโลจิสติกส์ของรัฐและธุรกิจท้องถิ่นเพื่อประชากรกลุ่มเปราะบางในสถานการณ์น้ำท่วมภาคใต้ แสดงให้เห็นบทบาทของแพลตฟอร์มดิจิทัลทั้งในฐานะระบบข้อมูล กลไกประสานทรัพยากร และพื้นที่ตรวจสอบการทำงานของภาครัฐ พร้อมเสนอให้การออกแบบระบบช่วยเหลือยืดความต้องการของกลุ่มเปราะบางเป็นศูนย์กลาง ส่วนบทความด้านการพัฒนาทุนมนุษย์นำเสนอรูปแบบการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงสำหรับนิสิตครูปฐมวัย เพื่อส่งเสริมการเห็นคุณค่าในตนเองและการกำกับอารมณ์ อันเป็นคุณลักษณะภายในที่สำคัญต่อความพร้อมในการปฏิบัติวิชาชีพครู นอกจากนี้บทความวิจัยเชิงเอกสารเกี่ยวกับแผนกลยุทธ์การบริหารงานวิชาการโรงเรียนมัธยมศึกษาได้สังเคราะห์องค์ประกอบเชิงระบบที่เชื่อมโยงทิศทางการองค์กร ภาวะผู้นำ หลักสูตร การพัฒนาครู การจัดสรรทรัพยากร และการติดตามประเมินผล เพื่อสนับสนุนการยกระดับคุณภาพการศึกษาอย่างเป็นรูปธรรม

สำหรับบทความวิชาการ บทความเรื่องการใช้ชุมชนเป็นฐานเพื่อส่งเสริมอัตลักษณ์วัฒนธรรมและความผูกพันต่อสถานที่ เสนอให้ชุมชนเป็นพื้นที่เรียนรู้ที่เปิดโอกาสให้เยาวชนมีส่วนร่วมในการตีความ อนุรักษ์ และปรับประยุกต์วัฒนธรรมอย่างมีวิจารณญาณ ต่อมาที่บทความว่าด้วยวิธีการศึกษาการประกอบสร้างสังคมของเทคโนโลยี (SCOT): แนวคิดและการนำไปใช้ ช่วยขยายพรมแดนการศึกษาด้านการพัฒนาไปสู่การทำความเข้าใจว่าเทคโนโลยีมิได้เกิดจากปัจจัยทางเทคนิคเพียงลำพัง หากเป็นผลจากการตีความ การต่อรอง และความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มทางสังคมต่างๆ

บทความทั้ง 7 เรื่องที่เผยแพร่ในวารสารพัฒนศาสตร์ฯ ฉบับนี้จึงเป็นตัวแทนร่วมกันแสดงให้เห็นว่า การพัฒนาที่มีความหมายไม่อาจดำเนินไปด้วยแนวทางแบบแยกส่วน หรือกำหนดจากเบื้องบนเท่านั้น หากแต่ ต้องอาศัยความเข้าใจในบริบท การมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้อง การสร้างความเป็นธรรมและโอกาสในการเข้าถึง ทรัพยากร ตลอดจนการเปิดพื้นที่ให้ความรู้ เทคโนโลยี และสถาบันต่างๆ ได้รับการวิพากษ์ที่จะนำไปสู่การ เปลี่ยนแปลงทางสังคม วารสารพัฒนศาสตร์ฯ ฉบับนี้จึงมิได้เพียงนำเสนอผลการศึกษาที่หลากหลาย หากยังขอ เชิญให้อ่านตั้งคำถามถึงทิศทางและเงื่อนไขของการพัฒนาที่สมดุล ครอบคลุม และตอบสนองต่อความ เปลี่ยนแปลงของสังคมอย่างยั่งยืน

กองบรรณาธิการวารสารพัฒนศาสตร์ฯ ขอขอบคุณผู้อ่าน ผู้เขียนทุกท่านที่ให้ความสนใจและมีส่ว นร่วมกับวารสารในการเผยแพร่ความรู้ ประสบการณ์ แนวคิดใหม่ๆ ทางสังคมศาสตร์ที่จะเป็นอีกแรงสนับสนุนให้ ความรู้ทางด้านสังคมศาสตร์และการพัฒนามีความก้าวหน้าและช่วยสร้างสรรค์สังคมต่อไป

ธิดารัตน์ ศักดิ์วีระกุล

บรรณาธิการวารสารพัฒนศาสตร์

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สารบัญ

	หน้า
บทบรรณาธิการ	ก-ข
บทความวิจัย	
องค์กรพัฒนาเอกชนกับขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานในประเทศไทย Non-Governmental Organisations and the Labour Movement in Thailand นภาพร อติวานิชยพงศ์ และกิตติกาญจน์ หาญกุล <i>Napaporn Ativanichayapong and Kittikarn Hankul</i>	1-28
การยกระดับความมั่นคงและคุณภาพชีวิตเมืองชายแดน อำเภอเมือง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ Development of Strengthen Bordertown Security and Wellbeing Muang District, Prachuap Khiri Khan Province สุภาวงศ์ จันทวานิช นฤมล ทับจุมพล และพศกร โยธินีรนาท <i>Supang Chantavanich, Naruemon Thabchumpon and Podsakorn Yothinneeranath</i>	29-55
การตรวจสอบการจัดการโลจิสติกส์รัฐและธุรกิจท้องถิ่น เพื่อประชากรกลุ่มเปราะบางในวิกฤติน้ำท่วมภาคใต้ผ่านแพลตฟอร์มดิจิทัล An Examination of State-Local Business Logistics Management for Vulnerable Populations During Flood Crises in Southern Thailand VIA Digital Platforms ปริญญ์ ไชยนิชัย ออมวจี พิบูลย์ และจิราณี พันธ์มูล <i>Parinut Chaiyanich, Ormwajee Pibool and Jirane Phanmool</i>	56-82
การศึกษาเพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง เพื่อเพิ่มพูนคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของนิสิตครูปฐมวัย A Study for Developing a Transformative Learning Model for Enhancing Desirable Characteristics of Pre-Service Early Childhood Teachers ธนกร อินต๊ะสิน สุกัลยา สุเมธ และปานเพชร ร่มไทร <i>Thanabhorn Intasin, Sukanlaya Sucher and Panpetch Romsye</i>	83-105

การวิจัยเชิงเอกสารเพื่อสังเคราะห์องค์ประกอบของแผนกลยุทธ์บริหารวิชาการโรงเรียนมัธยมศึกษา 106-123

Documentary Research to Synthesize the Components of a Strategic Plan for
Academic Administration in Secondary Schools

สาธิต ศรีวรรณะ ธาณี เกสทอง และวรกฤต เกื่อนช้าง

Sathit Sriwanna, Thanee Ketthong and Worrakrit Thuenchang

บทความวิชาการ

การใช้ชุมชนเป็นฐานเพื่อส่งเสริมอัตลักษณ์วัฒนธรรมและความผูกพันต่อสถานที่:
แนวทางการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน 124-151

The Use of Community-Based Approaches to Promote Cultural Identity and Place
Attachment: An Educational Approach for Sustainable Development

กฤตชัย ชุมแสง

Krittachai Chumsaeng

วิธีการศึกษาการประกอบสร้างสังคมของเทคโนโลยี (SCOT): แนวคิดและการนำไปใช้ 152-183

The Conceptual Framework and Methodology of The Social Construction
of Technology (SCOT): Concepts and Applications

คมลักษณ์ ไชยยะ

Komluck Chaiya

รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิวารสารพัฒนศาสตร์

ทำเนียบวารสารพัฒนศาสตร์

หลักเกณฑ์การเสนอต้นฉบับบทความ

Non-Governmental Organisations and the Labour Movement in Thailand¹

Napaporn Ativanichayapong^{2,*} and Kittikarn Hankul³

Abstract

The main objective of this research is to study the role of non-governmental organisations (NGOs) in the labor movement in Thailand between the 1980s and the present. This study is a qualitative research. The results of the study concluded that between the early 1980s and the late 1990s, labor-working NGOs played an important role in the Thai labor movement. They played a prominent role in making the labor movement with trade unions as leaders had a direction towards becoming a social movement, not just an interest group that moved for the immediate benefit of the workers. Nowadays, since the late 1990s, there have been some changes in the variety of employment styles, more complicated elements of labor in Thailand with a large proportion of migrant workers, political polarization under a political regime that is not yet fully democratic. Meanwhile, labor unions are still unable to represent the interests of all groups of workers. These problems are major obstacles for labor NGOs in supporting the labor movement in Thailand.

Keywords: Non-governmental organization, Labour movement, Labour-working NGO

¹Research Article, part of the project “The Role of Non-Governmental Organisations In the Labour Movement in Thailand” by Kittikarn Hankul and Napaporn Ativanichayapong, fund by the Research Fund of Puey Ungphakorn School of Development Studies, Thammasat University, Fiscal Year 2025.

²Associate Professor Dr., Puey Ungphakorn School of Development Studies, Thammasat University,
Email: napa1973@tu.ac.th

³Assistant Professor Dr., Puey Ungphakorn School of Development Studies, Thammasat University,
Email: kittikan.h@psds.tu.ac.th

***Corresponding author:** Napaporn Ativanichayapong, Puey Ungphakorn School of Development Studies, Thammasat University, Email: napa1973@tu.ac.th

องค์การพัฒนาก่อนหน้ากับขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานในประเทศไทย¹

นภาพร อติวานิชยพงศ์^{2*} และกิตติกาญจน์ หาญกุล³

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อเพื่อศึกษาบทบาทขององค์การพัฒนาก่อนหน้าต่อขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานในประเทศไทยในระหว่างทศวรรษ 2520 ถึงปัจจุบัน ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ผลการศึกษาสรุปได้ว่า ในช่วงปลายทศวรรษ 2520 ถึงต้นทศวรรษ 2540 องค์การพัฒนาก่อนหน้าที่ทำงานกับแรงงานซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานไทย มีบทบาทเด่นชัดในการทำให้การเคลื่อนไหวของแรงงาน โดยเฉพาะขบวนการแรงงานที่มีสหภาพแรงงานเป็นผู้นำมีทิศทางไปสู่การเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมไม่ใช่เป็นเพียงกลุ่มผลประโยชน์ที่เคลื่อนไหวเพื่อผลประโยชน์เฉพาะหน้าของแรงงานเท่านั้น ในปัจจุบันตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา ความเปลี่ยนแปลงในเรื่องรูปแบบการจ้างงานที่มีความหลากหลายซับซ้อนมากขึ้น และองค์ประกอบของแรงงานในประเทศไทยที่มีสัดส่วนของแรงงานข้ามชาติจำนวนมาก การแบ่งขั้วทางการเมืองภายใต้ระบอบการเมืองที่ยังไม่เป็นประชาธิปไตยอย่างสมบูรณ์ ในขณะที่สหภาพแรงงานยังไม่สามารถเป็นตัวแทนผลประโยชน์ของแรงงานทุกกลุ่ม ปัจจัยเหล่านี้เป็นอุปสรรคที่สำคัญขององค์การพัฒนาก่อนหน้าด้านการแรงงานในการสนับสนุนขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานไทย

คำสำคัญ: องค์การพัฒนาก่อนหน้า, ขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงาน, องค์การพัฒนาก่อนหน้าด้านการแรงงาน

¹บทความวิจัย เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยชื่อ “บทบาทขององค์การพัฒนาก่อนหน้าต่อขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานในประเทศไทย” โดย กิตติกาญจน์ หาญกุล และนภาพร อติวานิชยพงศ์ ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนวิจัยวิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปีงบประมาณ 2568

²รองศาสตราจารย์ ดร. วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อีเมล napa1973@tu.ac.th

³ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อีเมล kittikan.h@psds.tu.ac.th

*ผู้ประพันธ์บรรณกิจ: นภาพร อติวานิชยพงศ์ วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
อีเมล napa1973@tu.ac.th

บทนำ

องค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศไทยเติบโตขึ้นท่ามกลางบรรยากาศทางการเมืองแบบประชาธิปไตยครึ่งใบในช่วงต้นทศวรรษ 2520 ในภาวะที่อุดมการณ์ปฏิวัติสังคมนิยมในแนวทางของลัทธิมาร์กซิสต์ล่มสลายลง ภายหลังจากที่ผู้นำนักศึกษา กรรมกรและชาวนาได้ถอนตัวจากการเข้าร่วมการต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (จตุรงค์ บุญยรัตนสุทร, 2542) ต่อมาในช่วงปลายทศวรรษ 2520 จนถึงปัจจุบัน ได้ปรากฏบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับแรงงานในด้านการจัดตั้งเพื่อให้เกิดการรวมกลุ่มสร้างอำนาจการต่อรองของลูกจ้างในสถานประกอบการของภาคธุรกิจเอกชน การทำงานวิชาการและงานสื่อสารด้านแรงงาน การรวมตัวกันเป็นเครือข่ายเพื่อแลกเปลี่ยนปัญหาและประสบการณ์การทำงานร่วมกันและร่วมมือกับองค์กรของแรงงานในการรณรงค์เคลื่อนไหวปัญหาและนโยบายแรงงาน ซึ่งประสบความสำเร็จอยู่หลายเรื่อง

ผู้วิจัยใช้แนวคิดทางทฤษฎี 2 เรื่องในการศึกษาบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนต่อขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานในประเทศไทย คือ 1) แนวคิดเรื่องขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ (New Social Movement) และ 2) แนวคิดเรื่องบทบาทของปัญญาชนต่อขบวนการแรงงานของสำนักมาร์กซิสต์

การวิจัยนี้ศึกษาบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนที่ดำเนินงานกับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นลูกจ้างในสถานประกอบการหรือที่เรียกว่า “แรงงานในระบบ” ซึ่งเป็นแรงงานที่ยังคงมีบทบาทนำในขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานในประเทศไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เนื้อหาของการวิจัยประกอบด้วย 2 ส่วนใหญ่ๆ คือ ส่วนที่ 1 เป็นการศึกษาภาพรวมของบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับแรงงานที่ก่อตั้งขึ้นตั้งแต่ช่วงต้นทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา เพื่อให้เห็นภาพกิจกรรมขององค์กรเหล่านี้ที่เกี่ยวข้องกับขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานในประเทศไทย ส่วนที่ 2 เป็นกรณีศึกษาบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับแรงงานที่ผู้วิจัยเห็นว่า มีบทบาทสำคัญต่อขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงาน

สาเหตุที่ผู้วิจัยให้ความสำคัญกับการศึกษาเรื่องนี้ เนื่องจากในช่วง 5 ทศวรรษที่ผ่านมาพบว่า ในแต่ละทศวรรษได้ปรากฏองค์กรพัฒนาเอกชนที่มีบทบาทสำคัญแตกต่างกันไปในการสนับสนุนขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานให้สามารถทำหน้าที่ปกป้องผลประโยชน์ของแรงงานภายใต้บริบทของสังคมและปัญหาของแรงงานที่แตกต่างกันออกไป และยังทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานมีทิศทางไปสู่การเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมากกว่าการเป็นกลุ่มผลประโยชน์ อย่างไรก็ตาม บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนต่อขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานซึ่งมีความเด่นชัดในช่วงทศวรรษ 2530-2540 แต่กลับถดถอยลงในช่วงทศวรรษ 2550 เป็นต้นมา ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงให้ความสนใจต่อบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนด้านแรงงานที่มีต่อขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานเพื่อค้นหาว่าในระหว่างทศวรรษ 2520 ถึงปัจจุบัน องค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับแรงงานมีบทบาทต่อขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานในประเทศไทยอย่างไร โดยคาดหวังว่างานวิจัยนี้จะเป็นข้อมูลสำคัญที่เป็นประโยชน์สำหรับองค์กรพัฒนาเอกชนในการทำงานสนับสนุนขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานและเป็นการขยายพรมแดนความรู้ในเรื่องบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนด้านแรงงานซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการภาคประชาสังคมในประเทศไทย

วัตถุประสงค์การวิจัย

วัตถุประสงค์หลัก

เพื่อศึกษาบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนต่อขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานในประเทศไทยในระหว่างทศวรรษ 2520 ถึงปัจจุบัน โดยมีวัตถุประสงค์ย่อยดังนี้

วัตถุประสงค์ย่อย

1. เพื่อศึกษาภาพรวมกิจกรรมด้านแรงงานขององค์กรพัฒนาเอกชนในระหว่างทศวรรษ 2520 ถึงปัจจุบัน
2. เพื่อจัดทำกรณีศึกษาองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับแรงงานในระหว่างทศวรรษ 2520 ถึงปัจจุบัน

การทบทวนวรรณกรรม

1. แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

1.1 แนวคิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ (New Social Movement)

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement) หมายถึงการกระทำรวมหมู่ของกลุ่มคนที่มีเป้าหมายบางอย่างร่วมกัน เพื่อผลักดันสังคมให้เคลื่อนไหวไปในทิศทางที่ต้องการ หรือเพื่อตอบสนองข้อเรียกร้องที่เป็นผลประโยชน์ร่วมกันของกลุ่มคนที่เข้าร่วมขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่มีบทบาทในอดีต ในช่วงศตวรรษที่ 19 จนถึงกลางศตวรรษที่ 20 ถูกเรียกว่า ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเดิม (Classical Social Movement) ได้แก่ 1) ขบวนการชาตินิยมที่มีเป้าหมายในการต่อสู้เพื่อความเป็นเอกราชของชาติและสร้างระบอบการเมืองแบบประชาธิปไตย 2) ขบวนการแรงงานซึ่งนำโดยสหภาพแรงงานที่ต่อสู้เพื่อสร้างความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจ และ 3) ขบวนการปฏิวัติสังคมนิยมในแนวของสำนักมาร์กซิสต์ เพื่อสร้างสังคมภราดรภาพ และสมานฉันท์ (Frank and Fuentes, 1990)

แม้ว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเดิมทั้ง 3 ขบวนการ จะมีบทบาทสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมในประวัติศาสตร์ แต่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเดิมได้ถูกวิจารณ์ว่า ล้มเหลวในการบรรลุเป้าหมายของการเคลื่อนไหวเพื่อสร้างเสรีภาพ ความเสมอภาคและภราดรภาพ กล่าวคือรัฐและพรรคการเมืองที่เกิดขึ้นหลังขบวนการชาตินิยมของประเทศดัตช์อาณานิคมประสบความสำเร็จทำให้ประเทศได้รับเอกราชแล้ว ไม่สามารถสร้างหลักประกันด้านเสรีภาพให้แก่ประชาชนในประเทศและไม่สามารถสร้างการเมืองในระบอบประชาธิปไตยขึ้นมาได้ แต่กลับนำพาประเทศไปสู่การปกครองในระบอบเผด็จการ ส่วนขบวนการแรงงานล้มเหลวในการต่อสู้เพื่อให้เกิดความเสมอภาคทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้ ขบวนการแรงงานซึ่งเป็นศูนย์กลางของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเดิมในยุคอุตสาหกรรม (Industrial Society) มีเป้าหมายจำกัดอยู่ที่สิทธิและประโยชน์ของแรงงาน โดยอาศัยกลไกทางการเมือง เช่น การจัดตั้งพรรคการเมืองของแรงงาน และสหภาพแรงงานเท่านั้น

ส่วนขบวนการปฏิวัติในแนวมาร์กซิสต์ล้มเหลวในการสร้างหลักประกันด้านภราดรภาพและความสมานฉันท์ เนื่องจากประเทศต่างๆ ที่เคยมีขบวนการเคลื่อนไหวปฏิวัติสังคมนิยม ซึ่งสามารถยึดอำนาจรัฐและสถาปนาระบอบเศรษฐกิจแบบสังคมนิยมขึ้นมาได้ ในปัจจุบันได้กลับไปใช้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมภายใต้การปกครองแบบเผด็จการ

ความล้มเหลวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเดิม ทำให้เกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ (New Social Movement) ที่ยังคงมีเป้าหมายเพื่อเสรีภาพ ความเสมอภาคและภราดรภาพ เช่นเดียวกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเดิม แต่ใช้การต่อสู้ในวิถีทางใหม่ ทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ เป็นกรอบแนวคิดที่ปฏิเสธการอธิบายขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเดิมในแนวมาร์กซิสต์ ซึ่งให้ความสำคัญกับบทบาทของชนชั้นกรรมกรในการต่อสู้เพื่อเปลี่ยนแปลงสังคม และเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคม (Civil Society Movement) ซึ่งเริ่มปรากฏขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมชัดเจนราวต้นคริสต์ทศวรรษ 1920 ในประเทศอุตสาหกรรมก้าวหน้าในยุโรปและอเมริกา (Phillion, 1998)

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่และแบบเก่าไม่ได้แตกต่างกัน ในเรื่องมิติของเวลา (อายุหรือความเก่าแก่) เนื่องจากขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ถูกเรียกว่าเป็น “แบบใหม่” บางขบวนการ เช่น ขบวนการผู้หญิง (Feminist/Women’s Movements) เกิดขึ้นมานับร้อยๆ ปี ตลอดช่วงประวัติศาสตร์ของสังคมยุโรป ส่วนขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ที่ถือว่าเกิดขึ้นใหม่จริงๆ ได้แก่ ขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อสันติภาพ เนื่องจากเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชนในการมีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาที่เกิดจากพัฒนาการของโลกในยุคปัจจุบัน ส่วนขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเดิม เช่น ขบวนการกรรมกรและขบวนการสหภาพแรงงานกลับเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เพิ่งเกิดขึ้นเมื่อศตวรรษที่แล้ว และยังเป็นขบวนการทางสังคมร่วมสมัยอยู่ในสังคมทุนนิยมอุตสาหกรรมในปัจจุบัน (Fuentes & Frank, 1989)

นับตั้งแต่กลางทศวรรษ 2500 คำว่า “ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่” ถูกนำมาใช้เรียกขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนที่เกิดขึ้นทั่วโลก ได้แก่ ขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านสงครามเวียดนาม ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อสันติภาพต่อต้านการทำสงครามนิวเคลียร์ ขบวนการเรียกร้องสิทธิของผู้มีความหลากหลายทางเพศ (LGBTQ) ขบวนการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีการถกเถียงเกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎีในการวิเคราะห์สังคมแบบใหม่ในระดับสากลเกิดขึ้นในทวีปอเมริกาเหนือ อเมริกาใต้ ยุโรป และอินเดียในหมู่ผู้เข้าร่วมขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม โดยมีการปฏิเสธแนวทางการเคลื่อนไหวตามอุดมการณ์มาร์กซิสต์แบบเดิมที่มุ่งเน้นการยึดอำนาจรัฐ และให้ความสำคัญต่อบทบาทของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ในการแก้ไขปัญหาของสังคม แทนที่บทบาทของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเดิม (ผาสุกพงษ์ไพจิตร, 2545)

ในการศึกษาบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนด้านแรงงาน จะพบว่าเป็นองค์กรที่ไม่มีเป้าหมายในการทำทลายอำนาจรัฐโดยตรง แต่มุ่งเน้นการเสริมความเข้มแข็งให้แก่ขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานเพื่อสิทธิและ

คุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของแรงงาน มีลักษณะการทำงานเป็นเครือข่าย ไม่ได้อยู่ภายใต้การนำของพรรคการเมืองและไม่ได้คาดหวังให้ขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานเป็นแนวทางในการปฏิวัติสังคม แต่สนับสนุนให้ขบวนการแรงงานมีบทบาทเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ต่อสู้เพื่อแรงงานที่เป็นคนส่วนใหญ่ของสังคม นอกเหนือจากการปกป้องสิทธิและผลประโยชน์เฉพาะหน้าของแรงงานที่เป็นสมาชิกของสหภาพแรงงานซึ่งถือเป็นประชาชนส่วนน้อยในสังคมไทย

สำหรับสังคมไทยมีการนำแนวคิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่มาใช้ในการศึกษาบทบาทของขบวนการเคลื่อนไหวของชนชั้นบท ภายใต้การนำของสมัชชาคนจน (สุธี ประศาสน์เศรษฐ์, 2540, หน้า 94-98) และการเคลื่อนไหวของแรงงานภายใต้การนำของสหภาพแรงงานที่เรียกว่าสหภาพแรงงานที่เป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement Unionism) (นภาพร อติวานิชยพงศ์, 2561)

1.2 แนวคิดเรื่องบทบาทของปัญญาชนต่อขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานของสำนักมาร์กซิสต์

คาร์ล มาร์กซ์ ซึ่งเป็นเจ้าสำนักมาร์กซิสต์ ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นแรงงานและชาวคอมมิวนิสต์ไว้ในแถลงการณ์พรรคคอมมิวนิสต์เมื่อปี ค.ศ. 1848 โดยประกาศว่า ชาวคอมมิวนิสต์จะไม่ตั้งพรรคการเมืองที่อยู่ตรงข้ามกับพรรคของชนชั้นแรงงาน ชาวคอมมิวนิสต์ไม่มีผลประโยชน์ที่อยู่นอกเหนือจากผลประโยชน์โดยรวมของชนชั้นกรรมาชีพ เป้าหมายเฉพาะหน้าของชาวคอมมิวนิสต์กับพรรคการเมืองของชนชั้นกรรมาชีพคือเป้าหมายเดียวกัน ชาวคอมมิวนิสต์จะทำหน้าที่จัดตั้งรวมตัวกันเป็นชนชั้นเพื่อโค่นล้มนายทุนที่ครองอำนาจอยู่เพื่อให้อำนาจทางการเมืองเป็นของชนชั้นกรรมาชีพ ฯลฯ (Marx & Engels, 1985, pp. 95-105)

ต่อมา วิ ไอ เลนิน นักคิดมาร์กซิสต์รุ่นหลังที่เป็นผู้นำการปฏิวัติสังคมนิยมชาวรัสเซีย ซึ่งทำการปฏิวัติสำเร็จในปี ค.ศ. 1917 ได้ให้ข้อคิดว่า ขบวนการแรงงานที่นำโดยสหภาพแรงงานมีข้อจำกัดที่จะนำพาสังคมไปสู่การปฏิวัติ เนื่องจากสหภาพแรงงานมีจิตสำนึกเพียงแค่ว่าการต่อสู้กับนายจ้างและรัฐบาลเพื่อผลักดันกฎหมายแรงงานที่จำเป็นบางฉบับเท่านั้น ดังนั้น เพื่อที่จะยกระดับขบวนการแรงงานที่นำโดยสหภาพแรงงานให้ก้าวพ้นจากผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเฉพาะหน้า ไปสู่การปฏิวัติทางการเมือง จึงจำเป็นต้องอาศัยบทบาทของปัญญาชนที่มาจากพรรคปฏิวัติซึ่งมีเชื้อชนชั้นแรงงาน (Lenin, 1978)

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าทั้งมาร์กซ์และเลนิน ให้ความสำคัญกับชนชั้นแรงงานในฐานะผู้นำการเปลี่ยนแปลงสังคม แต่ขณะเดียวกันต้องมีพรรคปฏิวัติ ซึ่งทำหน้าที่จัดตั้งคนงานให้มีสำนึกทางชนชั้น และนำพาแรงงานเข้าสู่การปฏิบัติที่มีเป้าหมายยาวไกลกว่าการต่อสู้ในระดับของสหภาพแรงงาน โดยเลนินกล่าวถึงบทบาทของปัญญาชนซึ่งมาจากนอกขบวนการแรงงานที่จะทำหน้าที่ดังกล่าว

อย่างไรก็ตาม นักมาร์กซิสต์ใหม่ (Neo-Marxism) คนสำคัญคืออันโตนิโอ กรัมสกี ซึ่งเป็นนักปฏิวัติชาวอิตาลีเลียน มีความเห็นที่แตกต่างจากเลนิน เขาเห็นว่าต้องสร้างปัญญาชนขึ้นจากชนชั้นแรงงานเองที่เรียกว่า “ปัญญาชนอินทรีย์ภาพ” (Organic Intellectual) โดยทำให้ปัญญาชนของขบวนการแรงงานมีจิตสำนึกของการปฏิวัติ และภายในขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานจะต้องมีการจัดโครงสร้างการนำโดยมีผู้นำหลายระดับ

ทั้งนี้เพื่อให้สามารถสื่อสารความคิดในการปฏิบัติผ่านผู้นำระดับต่างๆ ลงสู่มวลชนและนำพามวลชนคนงานเข้าร่วมขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อการปฏิวัติ (Gramsci, 1971)

ในการนำแนวคิดเรื่องบทบาทปัญญาชนกับขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานมาใช้ในการศึกษาบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนต่อขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานนั้น แม้ว่าองค์กรพัฒนาเอกชนด้านแรงงานมิได้มีเป้าหมายที่จะยกระดับหรือนำพาขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานไปสู่การปฏิวัติสังคมตามแนวทางทฤษฎีมาร์กซิสต์เหมือนพรรคปฏิวัติ แต่องค์กรพัฒนาเอกชนมีลักษณะเป็นองค์กรที่อยู่ภายนอกขบวนการแรงงานที่มีเป้าหมายสนับสนุนให้ขบวนการแรงงานมีความเข้มแข็งเพื่อให้สามารถต่อสู้ยกระดับคุณภาพชีวิตของแรงงานให้ถูกนายทุนกดขี่น้อยลง เช่นเดียวกับที่คาร์ล มาร์กซ์ กล่าวถึงเป้าหมายเฉพาะหน้าของชาวคอมมิวนิสต์ในแถลงการณ์ของพรรคคอมมิวนิสต์

2. งานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในหัวข้อนี้จะกล่าวถึงงานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับแรงงานในประเทศไทยดังต่อไปนี้

องค์กรพัฒนาเอกชน (Non-governmental Organisation) ในงานวิจัยนี้หมายถึง องค์กรที่ไม่ใช่ส่วนหนึ่งของภาครัฐแต่เป็นองค์กรที่จัดตั้งขึ้นโดยภาคเอกชน โดยมีเป้าหมายเพื่อทำงานพัฒนาสังคมในด้านใดด้านหนึ่ง ซึ่งอาจมีการจัดตั้งเป็นนิติบุคคล โดยมีกฎหมายรองรับ ในรูปแบบของมูลนิธิหรือสมาคม หรืออาจเป็นองค์กรที่ไม่มีการจดทะเบียนจัดตั้งตามกฎหมายในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การรวมตัวกันเป็นเครือข่าย สมาชกร หรือกลุ่มต่างๆ

ในช่วงปลายทศวรรษ 2530 สถาบันทางวิชาการ เช่น มหาวิทยาลัยและองค์กรที่ทำงานด้านการวิจัย ได้ให้ความสนใจในการศึกษาบทบาทองค์กรพัฒนาเอกชนมากขึ้น สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ได้จัดทำรายงานวิจัยเรื่อง บทบาทองค์กรเอกชนสาธารณประโยชน์ในการพัฒนาประเทศ โดยในงานวิจัยได้แบ่งบทบาทขององค์กรเอกชนสาธารณประโยชน์ออกเป็น 5 กลุ่ม คือ กลุ่มการพัฒนาชนบท กลุ่มแรงงาน กลุ่มจัดการสิ่งแวดล้อม กลุ่มการพัฒนาเด็กและเยาวชน กลุ่มสตรี และกลุ่มมูลนิธิของชาวจีนในประเทศไทย

กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับแรงงาน ศึกษาโดยโชคชัย สุทธาเวช อดีตผู้นำสหภาพแรงงานในภาครัฐวิสาหกิจ ซึ่งต่อมาได้ผันตัวมาเป็นนักวิชาการ โชคชัยได้ทำการวิจัยเรื่อง “องค์กรเอกชนสาธารณประโยชน์เกี่ยวกับแรงงานในประเทศไทย: ภาพรวมและทางเลือก” โดยศึกษาเฉพาะองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการจัดการปัญหาและการพัฒนาแรงงาน 20 องค์กร เพื่อศึกษาความเป็นมาในการก่อตั้ง ปรัชญาหรืออุดมการณ์ วัตถุประสงค์ กลุ่มเป้าหมาย การจัดองค์กร แนวทางและวิธีการทำงาน แหล่งทุนและรายได้ ปัญหาและอุปสรรค โดยผู้วิจัยได้ศึกษาว่า องค์กรพัฒนาเอกชนเหล่านี้สามารถดำเนินงานตามวัตถุประสงค์หรือไม่ เพราะเหตุใด รวมถึงมีการพึ่งตนเองด้านการเงินหรือไม่ ฯลฯ (โชคชัย สุทธาเวช, 2539)

ต่อมาในปี 2541 กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม (ชื่อในขณะนั้น) ได้จัดทำทำเนียบองค์กรเอกชนด้านแรงงาน โดยมีรายชื่อและสถานที่ติดต่อขององค์กรที่ทาง

กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงานเห็นว่ามิมีบทบาทเกี่ยวข้องกับแรงงาน ทั้งนี้ องค์กรพัฒนาเอกชนที่มีบทบาทสนับสนุนขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานถูกจัดอยู่ในประเภทขององค์กรด้านคุ้มครองแรงงาน (กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน, 2541) และยังมีองค์กรประเภทอื่นๆ ได้แก่ องค์กรด้านแรงงานสัมพันธ์ องค์กรด้านความปลอดภัยในการทำงาน และหน่วยงานที่ได้รับอนุญาตจัดอบรมหลักสูตรเจ้าหน้าที่ความปลอดภัยในการทำงาน

หลังเกิดวิกฤตเศรษฐกิจในปี 2540 สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (TDRI) ได้รับทุนสนับสนุนจากองค์กรเพื่อการพัฒนาระหว่างประเทศแห่งแคนาดา (CIDA) เพื่อจัดทำโครงการศึกษามลกระทบทางสังคมจากวิกฤตเศรษฐกิจ มีการจัดทำรายงานผลการศึกษา 5 เล่ม โดยเล่มที่ 4 เป็นการศึกษาเรื่องสามทศวรรษขององค์กรพัฒนาเอกชนไทย ซึ่งมีการศึกษาโครงสร้างและการดำเนินการขององค์กรพัฒนาเอกชน โดยในส่วนขององค์กรพัฒนาเอกชนด้านแรงงานทำการศึกษาโดยสมเกียรติ จันทร์เรือง (2543, หน้า 35-47) ได้แบ่งพัฒนาการขององค์กรพัฒนาเอกชนด้านแรงงานออกเป็น 3 ช่วงคือ

ช่วงที่ 1 ปี พ.ศ. 2527-2530 มีองค์กรพัฒนาเอกชนด้านแรงงานจำนวนไม่มากที่มีบทบาทสำคัญ ได้แก่ สมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน มูลนิธิอารมณ พงศ์พັນ มูลนิธิเพื่อนหญิง (ในขณะนั้นใช้ชื่อว่ากลุ่มเพื่อนหญิง) ศูนย์เยาวชนพลัดถิ่น คณะกรรมการยุติธรรมและสันติ งานที่องค์กรพัฒนาเอกชนทำ แบ่งเป็นด้านต่างๆ ดังนี้

- (1) งานการช่วยเหลือและบริการด้านกฎหมาย กิจกรรมที่ทำได้แก่ การฟ้องคดีให้กับคนงานที่ไม่ได้รับความยุติธรรม การรับเรื่องราวร้องทุกข์ของคนงานที่ไม่ได้รับความยุติธรรม สนับสนุนให้คนงานมีการรวมกลุ่มกันในรูปแบบต่างๆ เช่น สหภาพแรงงาน กลุ่มกองทุนสุขภาพ กลุ่มพัฒนาด้านแรงงานสัมพันธ์ เป็นต้น
- (2) งานด้านการศึกษาและอบรม กิจกรรมที่ทำได้แก่ การให้ความรู้ด้านสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน การเจรจาต่อรองกับนายจ้าง
- (3) งานด้านข้อมูลและวิจัย กิจกรรมที่ทำได้แก่ การให้ข้อมูลข่าวสารแก่คนงานในการเรียกร้องสิทธิของคนงาน

ช่วงที่ 2 ปี พ.ศ. 2531-2535 การทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนมีการประสานงานกันมากขึ้น เพื่อรณรงค์ร่วมกับองค์กรแรงงานในกลุ่มย่านอ้อมน้อย อ้อมใหญ่ พระประแดงและรังสิต ในการแก้ไขปัญหาแรงงาน ปัญหาการใช้สัญญาจ้างชั่วคราว การผลักดันให้รัฐบาลออกกฎหมายประกันสังคม โดยร่วมมือกับสหภาพแรงงานในการทำข้อมูลข่าวสาร จัดการศึกษาให้คนงานและประสานงานกับเครือข่าย นักวิชาการ นักศึกษา สื่อมวลชน แต่การทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนด้านแรงงานต้องหยุดชะงักลงหลังจากเกิดการรัฐประหารในปี 2534 ซึ่งมีการยุบเลิกสหภาพแรงงานรัฐวิสาหกิจ ออกประกาศ รสช. ฉบับที่ 54 เพื่อควบคุมการเคลื่อนไหวของแรงงานภาคเอกชน ต่อมาเมื่อมีการเคลื่อนไหวของประชาชนในเดือนพฤษภาคม 2535

ซึ่งสามารถโค่นล้มรัฐบาลที่ได้รับการสนับสนุนจากคณะรัฐประหาร องค์กรพัฒนาเอกชนด้านแรงงานจึงสามารถกลับมาทำงานสนับสนุนแรงงานจนมีการออกกฎหมายให้แรงงานหญิงลาคลอดได้ 90 วัน โดยได้รับค่าจ้างเต็ม

ช่วงที่ 3 หลังปี พ.ศ. 2536 เป็นต้นมาจนถึงปี พ.ศ. 2540 มีการทำงานร่วมกันมากขึ้น โดยจัดประชุมร่วมกันเดือนละ 1 ครั้ง จัดตั้งเป็นเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนด้านแรงงาน ประกอบด้วย มูลนิธิอารมณ์ พงศ์พจน์ มูลนิธิเพื่อนหญิง กลุ่มเยาวชนคนงาน (YCW) มูลนิธิเพื่อเยาวชนชนบท ศูนย์กรรมกรก่อสร้าง คณะกรรมการยุติธรรมและสันติ สมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน ศูนย์ช่วยเหลือแรงงานอพยพหญิง ทำหน้าที่ประสานงานระหว่างองค์กรแรงงานกับองค์กรพัฒนาเอกชนอื่นๆ และหน่วยงานรัฐ มีผลงานที่สำคัญคือการรณรงค์เรียกร้องค่าชดเชยให้คนงานและครอบครัวที่เสียชีวิตและบาดเจ็บจากกรณีไฟไหม้โรงงานเคเดอร์ ในปี 2536 การรณรงค์เรื่องสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงานในปี 2537

สมเกียรติ เรืองจันทร์ (2543) ได้ศึกษากรณีตัวอย่างองค์กรพัฒนาเอกชน 3 องค์กรที่มีการทำงานกับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นแรงงานคือ มูลนิธิเพื่อนหญิง มูลนิธิอารมณ์ พงศ์พจน์ และมูลนิธิเพื่อเยาวชนชนบท แต่เป็นการศึกษาข้อมูลทั่วไปโดยสังเขป ได้แก่ ประวัติความเป็นมา กลุ่มเป้าหมาย กิจกรรมที่ทำ โครงสร้าง การดำเนินงาน แหล่งทุนและรายได้ ปัญหาและอุปสรรคในการทำงาน เป็นต้น

ต่อมาเมื่อการจัดทำทำเนียบองค์กรพัฒนาเอกชนทั่วประเทศโดยคณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา (อนุสรณ์ ไชยพาน, 2546) ได้มีการจัดทำตรชน้ององค์กรพัฒนาเอกชนเป็นกลุ่มต่างๆ ตามภารกิจขององค์กร ได้แก่ การศึกษา เกษตรกรรม คนพิการ ชุมชนแออัด เด็ก ฯลฯ สำหรับตรชน้ององค์กรพัฒนาเอกชนด้านแรงงาน ได้มีการแบ่งออกเป็นภาคต่างๆ ประกอบด้วย

- 1) กรุงเทพมหานครและปริมณฑล ได้แก่ กลุ่มเยาวชนคนงาน เครือข่ายพัฒนาแรงงานนอกระบบ และศูนย์ศึกษาและพัฒนาผู้รับงานไปทำที่บ้าน เครือข่ายแรงงานเด็กในเอเชีย โครงการเพื่อชีวิตใหม่ ศูนย์ช่วยเหลือแรงงานอพยพหญิง โครงการรณรงค์เพื่อแรงงานไทย มูลนิธิพิพิธภัณฑ์แรงงานไทย มูลนิธิเพื่อแรงงานหญิง คณะกรรมการแรงงานหญิงแห่งเอเชีย มูลนิธิอารมณ์ พงศ์พจน์ ศูนย์บริการข้อมูลและฝึกอบรมแรงงานหญิง ศูนย์อเมริกันเพื่อแรงงานนานาชาติ
- 2) ภาคเหนือ ได้แก่ โครงการเครือข่ายเพื่อผู้หญิง แรงงานข้ามชาติไทย-ญี่ปุ่น โครงการส่งเสริมศักยภาพผู้หญิงแรงงานข้ามชาติ โครงการสุขภาพแรงงานอพยพ
- 3) ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ โครงการโรงเรียนโรงงาน มูลนิธิสร้างสรรค์เด็ก

งานศึกษาเกี่ยวกับบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนด้านแรงงานที่ปรากฏล่าสุด ได้แก่ การศึกษาบทบาทองค์กรพัฒนาเอกชนด้านแรงงานในการผลักดันให้เกิดพระราชบัญญัติประกันสังคม พ.ศ. 2533 โดยทรงศักดิ์ บุญกวินภานนท์ (2564)

โดยสรุปแล้วจะพบว่า การศึกษาเรื่องบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนด้านแรงงานในอดีตเป็นการศึกษาภาพรวมอย่างกว้างๆ โดยสังเขป และการศึกษาเฉพาะเรื่องในบทบาทต่อการเคลื่อนไหวบางประเด็น ได้แก่ การผลักดันให้เกิดพระราชบัญญัติประกันสังคม พ.ศ. 2533

กรอบแนวคิดการวิจัย

งานวิจัยนี้ต้องการหาคำตอบว่าองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับแรงงานมีบทบาทอย่างไรต่อขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานในประเทศไทย ในระหว่างทศวรรษ 2520 ถึงปัจจุบัน โดยการศึกษาภาพรวมการทำกิจกรรมด้านแรงงานขององค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับแรงงานในระหว่างทศวรรษ 2520 ถึงปัจจุบัน และการทำกรณีศึกษาขององค์กรพัฒนาเอกชนที่มีบทบาทสำคัญต่อขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานในช่วงเวลาดังกล่าว ภายใต้แนวคิดทฤษฎีที่สำคัญ 2 แนวคิดคือ แนวคิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ (New Social Movement) โดยพิจารณาว่าองค์กรพัฒนาเอกชนด้านแรงงานเป็นขบวนการเคลื่อนไหวแบบใหม่ที่เกิดขึ้นหลังการล่มสลายของขบวนการเคลื่อนไหวที่มีอุดมการณ์แบบเดิม (Classical Social Movement) และมีคุณลักษณะที่สอดคล้องกับความเป็นขบวนการเคลื่อนไหวแบบใหม่ และแนวคิดบทบาทของปัญญาชนต่อขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานของสำนักมาร์กซิสต์ โดยพิจารณาว่า องค์กรพัฒนาเอกชนด้านแรงงานบางองค์กรได้แสดงบทบาทในฐานะที่เป็น “มันสมอง” หรือปัญญาชนนอกขบวนการแรงงานในการสนับสนุนให้ขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานมีความเข้มแข็งขึ้นเช่นเดียวกับที่เลนินผู้นำการปฏิวัติของรัสเซียในปี ค.ศ. 1917 ได้กล่าวถึงบทบาทของพรรคปฏิวัติต่อการสร้างจิตสำนึกการปฏิวัติให้แก่แรงงาน (Lenin, 1978) และองค์กรพัฒนาเอกชนบางแห่งที่ทำหน้าที่ในการสนับสนุนขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงาน มีผู้ปฏิบัติงานหลักที่เติบโตขึ้นมาจากชนชั้นแรงงานกลายเป็นปัญญาชนอินทรีย์ภาพ (Organic intellectual) ตามคำอธิบายของอันโตนิโอ กรัมสกี นักปฏิวัติชาวอิตาลี (Gramsci, 1971)

วิธีดำเนินการวิจัย

โครงการวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งมุ่งเน้นการทำความเข้าใจต่อบทบาทและกิจกรรมที่องค์กรพัฒนาเอกชนกระทำต่อคนงานและขบวนการเคลื่อนไหวทั้งในระดับบุคคล กลุ่ม และองค์กร โดยใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลดังต่อไปนี้

1. การศึกษาเอกสารและข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ เอกสารและข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ที่จัดทำโดยองค์กรพัฒนาเอกชนด้านแรงงาน เช่น *จดหมายข่าวแรงงานปริทัศน์* ฉบับสิ่งพิมพ์และฉบับออนไลน์ พ.ศ. 2530-2565 จัดทำโดยมูลนิธิอารมณ พงศ์พจน์ *จดหมายข่าววอยซ์เลเบอร์* ออนไลน์ พ.ศ. 2552-ปัจจุบัน จัดทำโดยมูลนิธิพิพิธภัณฑสถานแรงงานไทย เป็นต้น และเอกสารงานวิจัยของนักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชนและหน่วยงานราชการ
2. การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ผู้ปฏิบัติงานและผู้บริหารขององค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรแรงงาน จำนวน 7 คน โดยคัดเลือกจากผู้ที่เคยมีบทบาทสำคัญในอดีตและ/หรือยังคงมีบทบาทอยู่ในปัจจุบันจากองค์กรพัฒนาเอกชนที่เป็นกรณีศึกษา 4 องค์กรคือ สมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน มูลนิธิเพื่อนหญิง มูลนิธิอารมณ พงศ์พจน์ มูลนิธิพิพิธภัณฑสถานแรงงานไทย ช่วงเวลาของการเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์คือ ระหว่างวันที่ 22 มกราคม-วันที่ 8 มิถุนายน 2568

3. การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (Participatory Observation) และไม่มีส่วนร่วม จากประสบการณ์ตรงของผู้วิจัยที่เคยเป็นผู้จัดการของมูลนิธิอารมณ์ พงศ์พันธุ์ ในระหว่างปี พ.ศ. 2530-2534 และเป็นคณะกรรมการบริหารขององค์กรพัฒนาเอกชนด้านแรงงานสองแห่งมาร่วมสองทศวรรษจนถึงปัจจุบัน ทำให้เป็นผู้จัดกิจกรรมและเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ที่จัดขึ้นโดยองค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรของแรงงาน

ผลการวิจัย

จากการศึกษามีผลการวิจัยดังนี้

1. ภาพรวมกิจกรรมขององค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับแรงงาน จากทศวรรษ 2520 ถึงปัจจุบัน

ตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2520 จนถึงปัจจุบัน องค์กรพัฒนาเอกชนที่มีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานมีการทำกิจกรรมใน 4 ลักษณะคือ 1) การจัดตั้งคนงาน 2) การรณรงค์ผลักดันนโยบายแรงงาน 3) การจัดตั้งเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนด้านแรงงาน และ 4) การทำงานวิชาการและการสื่อสารด้านแรงงาน

ในด้านการจัดตั้งคนงานโดยองค์กรพัฒนาเอกชนในช่วงปลายทศวรรษ 2520 ต่อเนื่องมาถึงต้นทศวรรษ 2530 เป็นกิจกรรมที่ดำเนินการโดยสมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชนและกลุ่มเพื่อนหญิง ทั้งสององค์กรเลือกพื้นที่การทำงานในเขตอุตสาหกรรมย่านอ้อมน้อย-อ้อมใหญ่ ซึ่งเป็นพื้นที่เชื่อมต่อกันของจังหวัดสมุทรสาครและนครปฐม ในพื้นที่ดังกล่าว พบว่า มีประวัติการต่อสู้ของคนงานที่เข้มข้น หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 โดยคนงานในย่านอ้อมน้อย-อ้อมใหญ่ ได้เข้าร่วมการเคลื่อนไหวกับขบวนการนักศึกษา และได้รับการสนับสนุนจากนักศึกษาอย่างแข็งขัน ในช่วงที่คนงานมีการเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิและสวัสดิการของแรงงานโดยที่หลังเกิดรัฐประหารนองเลือด 6 ตุลาคม 2519 ผู้นำคนงานย่านอ้อมน้อย-อ้อมใหญ่บางคนได้เข้าร่วมการต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยในพื้นที่ชนบท เงื่อนไขสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้สมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชนและกลุ่มเพื่อนหญิง เลือกพื้นที่อ้อมน้อย-อ้อมใหญ่เป็นที่ตั้งของศูนย์การศึกษาและวัฒนธรรมของคนงาน เพื่อทำงานจัดตั้งแรงงาน คือการที่ผู้นำแรงงานในพื้นที่มีความขัดแย้งทางความคิดกันน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับผู้นำแรงงานในพื้นที่อื่นๆ หรือผู้นำองค์กรสหภาพแรงงานในระดับชาติ ทั้งนี้ เนื่องจากผู้นำแรงงานในพื้นที่อ้อมน้อย-อ้อมใหญ่ มิได้มีปัญหาการแย่งชิงการเป็นผู้นำในองค์กรระดับสหพันธ์แรงงาน หรือสภาองค์กรลูกจ้าง

ในช่วงทศวรรษ 2530 เป็นเวลาที่ขบวนการแรงงานยังค่อนข้างมีความเข้มแข็ง แม้ว่าองค์กรในระดับชาติ จะเริ่มมีความแตกแยกแต่ก็มีการประสานงานกันของสหภาพแรงงานที่รวมตัวกันในรูปแบบต่างๆ เพื่อทำหน้าที่ในการนำขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานร่วมกับสภาองค์กรลูกจ้าง เนื่องจากเห็นว่า สภาองค์กรลูกจ้างมีบทบาทในการเคลื่อนไหวน้อยลง โดยเริ่มต้นจากการก่อตัวของกลุ่มสหภาพแรงงาน 7 กลุ่ม ในปี 2523 ประกอบด้วย 1) กลุ่มสหภาพแรงงานรัฐวิสาหกิจสัมพันธ์ 2) กลุ่มสหภาพแรงงานสิ่งทอแห่งประเทศไทย

3) กลุ่มสหภาพแรงงานย่านรังสิตและใกล้เคียง 4) กลุ่มสหภาพแรงงานสมุทรปราการและธนบุรี 5) กลุ่มสหภาพแรงงานกิจการอาหารและเครื่องดื่ม 6) กลุ่มแรงงานกิจการโรงแรม และ 7) สหภาพแรงงานธนาคารกรุงเทพฯ (บัณฑิตย์ ธรรมศิริรัตน์, 2532)

ต่อมากลุ่มสหภาพแรงงาน 7 กลุ่ม ได้กลายมาเป็นกลุ่มประสานงานสหภาพแรงงาน 4 กลุ่ม ได้แก่ 1) กลุ่มสหภาพแรงงานย่านรังสิตและใกล้เคียง 2) กลุ่มสหภาพแรงงานย่านพระประแดงสมุทรปราการและใกล้เคียง 3) กลุ่มสหภาพแรงงานย่านอ้อมน้อย-อ้อมใหญ่ และ 4) กลุ่มสหภาพแรงงานรัฐวิสาหกิจสัมพันธ์ (นภาพร อติวานิชยพงศ์, 2532) มีบทบาทการรณรงค์เคลื่อนไหวผลักดันนโยบายแรงงานร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชนและสภาองค์กรลูกจ้างซึ่งมีอยู่ 4 องค์กรในขณะนั้น คือสภาแรงงานแห่งประเทศไทย แรงงานแห่งประเทศไทย แรงงานเสรีแห่งชาติ และสมาพันธ์แรงงานแห่งประเทศไทย

ในด้านการรณรงค์ผลักดันนโยบายแรงงาน องค์กรพัฒนาเอกชนที่มีบทบาทสนับสนุนขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานนอกจากสมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชนและกลุ่มเพื่อนหญิงแล้ว ยังมีมูลนิธิอารมณพงศ์พ้งัน และกลุ่มเยาวชนคนงาน ที่มาร่วมทำงานเคลื่อนไหวผลักดันนโยบายแรงงาน โดยมีเรื่องที่เกี่ยวข้องประสบความสำเร็จคือ การผลักดันให้เกิดพระราชบัญญัติประกันสังคม พ.ศ. 2533 ซึ่งนอกจากจะเป็นการเคลื่อนไหวร่วมกันขององค์กรสหภาพแรงงานและองค์กรพัฒนาเอกชนแล้ว ยังมีสถาบันทางการศึกษา ได้แก่ บางหน่วยงานของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมสนับสนุน และยังมีองค์กรนักศึกษาคือสหพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย และองค์กรพัฒนาเอกชนอื่นๆ ที่มีได้ทำงานกับคนงานมาเข้าร่วมด้วย

การร่วมกันรณรงค์ผลักดันนโยบายแรงงานระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชนกับองค์กรของแรงงานอีกเรื่องหนึ่ง ที่ถือว่าประสบความสำเร็จในทศวรรษ 2530 คือ การรณรงค์สิทธิลาคลอด 90 วัน ของลูกจ้างหญิง โดยได้รับค่าจ้างเต็มทั้ง 90 วัน (สุภาวดี เพชรรัตน์, 2558, หน้า 44-48) นอกจากนี้ ยังมีการรณรงค์เรื่องสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน ซึ่งถือว่าประสบความสำเร็จในด้านการทำให้ขบวนการแรงงานและรัฐบาลมีความตระหนักในประเด็นสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงานของลูกจ้าง จากที่แต่เดิมขบวนการแรงงานให้ความสนใจไปที่เรื่องค่าจ้างและสวัสดิการแรงงานเท่านั้น แต่ยังไม่ประสบความสำเร็จในด้านเป้าหมายที่ต้องการให้เกิดสถาบันสุขภาพและความปลอดภัยของผู้ใช้แรงงาน ที่มีตัวแทนของลูกจ้างเข้าไปมีส่วนร่วมในการบริหารงาน

นอกจากนี้องค์กรพัฒนาเอกชนยังมีบทบาทผลักดันนโยบายแรงงาน ผ่านสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร 2 ครั้ง คือครั้งแรกในปี 2531 มูลนิธิอารมณพงศ์พ้งัน ร่วมกับสมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน กลุ่มเพื่อนหญิง และกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จัดสัมมนาเรื่อง “บทบาท สสส. กับ การแก้ปัญหาของผู้ใช้แรงงาน” โดยมีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่มีบทบาทสำคัญหลายคนมาร่วมเวที ต่อมาในปี 2536 คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน (กป.อพช.) ภาค กทม. ได้จัดสัมมนาเรื่อง “บทบาทของ สสส. กับปัญหาและนโยบายเร่งด่วนทางสังคม” ณ ห้องประชุมรัฐสภา (แห่งเดิม) เป็นการจัดสัมมนาร่วมกันขององค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานด้านต่างๆ ในสังคมไทย โดยมีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่เกี่ยวข้องมารับฟังปัญหา

ซึ่งในส่วนของปัญหานโยบายเร่งด่วนด้านแรงงานนำเสนอโดยผู้แทนของสมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน และมูลนิธิเพื่อนหญิง (นภาพร อดิวนิชยพงศ์, 2531)

ในด้านการจัดตั้งเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนด้านแรงงาน เกิดจากการที่องค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับแรงงานมีการทำงานร่วมกันในด้านการจัดตั้งแรงงานและการผลักดันนโยบายแรงงานร่วมกันหลายครั้ง นำมาสู่การจัดตั้งเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนด้านแรงงานเพื่อยกระดับการทำงานร่วมกันในการสนับสนุน ขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงาน ในปี 2533 องค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับแรงงานประเภทต่างๆ มีการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนด้านแรงงาน (জেদেজ চেআনবিলা, 2540) ดังนี้

- 1) สมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน (สสส.) ทำงานด้านสิทธิและกฎหมาย
- 2) มูลนิธิเพื่อนหญิง ทำงานด้านสิทธิแรงงานหญิง และการยกระดับคุณภาพชีวิตของแรงงานหญิง
- 3) มูลนิธิอารมณ พงศ์พจน์ ทำงานด้านข้อมูล และการจัดการศึกษาด้านสิทธิและขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงาน
- 4) กลุ่มเยาวชนคนงาน (YCW) ทำงานให้การศึกษาเยาวชน มีสำนักงาน 2 แห่งอยู่ที่อำเภอรังสิต จังหวัดปทุมธานี และอำเภอพระโขนง กรุงเทพฯ
- 5) มูลนิธิเยาวชนพลัดถิ่นบางบอน ทำงานด้านสิทธิกับแรงงานเด็ก
- 6) ศูนย์กรรมกรก่อสร้าง ทำงานด้านสิทธิและการรวมกลุ่มของคนงานก่อสร้าง
- 7) คณะกรรมการยุติธรรมและสันติ ทำงานด้านสิทธิแรงงานนอกระบบ
- 8) โครงการเพื่อชีวิตใหม่ ศูนย์ช่วยเหลือแรงงานอพยพหญิง ทำงานช่วยเหลือแรงงานหญิง จากภาคชนบทที่ต้องการเข้ามาทำงานในเขตเมือง หรือไปต่างประเทศ

ในด้านการงานวิชาการและการสื่อสารด้านแรงงาน องค์กรพัฒนาเอกชนที่มีบทบาทโดดเด่นในกิจกรรมเหล่านี้คือ มูลนิธิอารมณ พงศ์พจน์ และมูลนิธิพิพิธภัณฑสถานไทย โดยผู้ปฏิบัติงานของมูลนิธิอารมณ พงศ์พจน์ ในรุ่นแรกเป็นผู้บุกเบิกงานวิจัยด้านแรงงาน ซึ่งเป็นรายงานการสำรวจข้อมูลสภาพการจ้าง และประวัติการต่อสู้ของแรงงานในอุตสาหกรรมการผลิต กิจกรรมขนส่งของเอกชน และกิจกรรมของภาครัฐวิสาหกิจ โดยมีผลงานชุดแรกในระหว่าง พ.ศ. 2528-2531 จำนวน 5 เรื่อง เป็นผลงานวิจัยที่ทำภายใต้โครงการ “ศูนย์ข้อมูลสำหรับผู้ใช้แรงงาน” มูลนิธิอารมณ พงศ์พจน์ ซึ่งมีกรรมการท่านหนึ่งในชุดก่อตั้งมูลนิธิฯ เป็นผู้ริเริ่มโดยการสนับสนุนด้านงบประมาณจากมูลนิธิฟรีดริค เอแบร์ท งานด้านวิชาการของมูลนิธิฯ ยังประกอบด้วยกิจกรรมด้านการจัดเวทีสัมมนาเพื่อเผยแพร่ผลงานวิจัยของมูลนิธิฯ และการจัดเวทีแลกเปลี่ยน วิเคราะห์สถานการณ์ด้านเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมที่มีผลกระทบต่อคนงาน โดยมีวิทยากรที่เป็นนักวิชาการจากมหาวิทยาลัย ผู้ปฏิบัติงานขององค์กรพัฒนาเอกชน และผู้นำสหภาพแรงงาน นอกจากนี้มีการจัดอบรม หลักสูตรแรงงานที่สำคัญคือ หลักสูตรประวัติศาสตร์ขบวนการแรงงานไทย ในยุคที่มูลนิธิอารมณฯ มีผู้ปฏิบัติงานหลายคนซึ่งเป็นบัณฑิตและมหาบัณฑิตจากมหาวิทยาลัย ส่วนในระยะหลังก่อนที่มูลนิธิอารมณฯ จะไม่สามารถดำเนินการต่อ เนื่องจากปัญหาขาดเงินทุนในการทำงาน มูลนิธิอารมณฯ ได้จัดทำหลักสูตรการพัฒนาผู้นำแรงงาน เพื่อคุณภาพชีวิตและสังคมเป็นหลักสูตรสุดท้าย

ในการจัดการศึกษาให้แก่ผู้นำแรงงานระดับต่างๆ จะพบว่าเนื้อหาที่องค์กรพัฒนาเอกชนนำมาจัด ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของการจัดเวทีสัมมนาและเสวนา หรือการจัดอบรมในหลักสูตรต่างๆ จะเป็นเนื้อหาที่มุ่งเน้นให้ผู้นำแรงงานมีความสามารถในการวิเคราะห์ที่เชื่อมโยงปัญหาแรงงานกับปัญหาสังคมไทยในระดับโครงสร้าง หรือเป็นการพัฒนาจิตสำนึกของแรงงานให้มีความสำนึกความเป็นชนชั้นแรงงานแตกต่างจากหลักสูตรขององค์กรแรงงานที่จัดกันเอง หรือจัดโดยหน่วยงานของรัฐ ซึ่งมักจะเป็นการเสริมทักษะในเรื่องของการทำงานบริหารสภาพแรงงาน ให้ความรู้เรื่องกฎหมายแรงงาน แตกต่างจากเนื้อหาการจัดการศึกษาขององค์กรพัฒนาเอกชนที่จัดให้ผู้นำแรงงาน ซึ่งพยายามที่จะทำให้การเคลื่อนไหวต่อสู้ของแรงงานมีทิศทางที่นำไปสู่ความเป็นขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานที่เชื่อมโยงกับประเด็นปัญหาและความเคลื่อนไหวของขบวนการภาคประชาสังคมอื่นๆ ซึ่งก็คือการมีเป้าหมายไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมในภาพรวมไม่เฉพาะแต่การแก้ปัญหาแรงงานเพียงกลุ่มเดียว

สำหรับกิจกรรมด้านการสื่อสารที่สำคัญขององค์กรพัฒนาเอกชน มูลนิธิอารมณ พงศ์พจน์ มีการจัดทำจดหมายข่าวแรงงาน*ปรีทศน์*ในช่วงต้นทศวรรษ 2530 ซึ่งในระยะแรกจัดทำเป็นสื่อสิ่งพิมพ์ ต่อมาจึงจัดทำในรูปแบบออนไลน์ โดยในระยะเวลาประมาณ 20 ปีแรกที่มูลนิธิอารมณ พงศ์พจน์ มีผู้ปฏิบัติงานเต็มเวลา สามารถผลิตจดหมายข่าวแรงงาน*ปรีทศน์*ได้อย่างสม่ำเสมอทุกเดือน อย่างไรก็ตาม แรงงาน*ปรีทศน์*เป็นสื่อที่เข้าถึงได้เฉพาะผู้นำแรงงานที่มีความสนใจติดตามข่าวสารด้านแรงงานหรือมีความใฝ่รู้ในการศึกษาเท่านั้น แต่ยังไม่สามารถเข้าถึงผู้นำแรงงานโดยส่วนใหญ่ได้ เนื่องจากเนื้อหาและรูปแบบการจัดทำมีลักษณะเป็นวิชาการสูง แต่เป็นประโยชน์อย่างมากกับนักศึกษาและนักวิชาการที่สนใจค้นคว้าเรื่องแรงงาน เนื่องจากเป็นแหล่งข่าวเพียงแห่งเดียวในขณะนั้นที่สื่อสารสถานการณ์ความเคลื่อนไหวของแรงงานและสภาพแรงงานอย่างสม่ำเสมอทุกเดือน

ต่อมาในช่วงกลางทศวรรษ 2540 จนถึงปัจจุบัน หลังจากที่มูลนิธิอารมณฯ มีบทบาทลดลงเนื่องจากการขาดงบประมาณสนับสนุนกิจกรรมด้านวิชาการและการสื่อสารด้านแรงงาน ได้มีองค์กรพัฒนาเอกชนอีกแห่งหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญเพิ่มขึ้นในการทำงานวิชาการและการสื่อสารด้านแรงงานคือ มูลนิธิพิพิธภัณฑสถานแรงงานไทย ซึ่งมีผู้ปฏิบัติงานทั้งหมดมาจากอดีตผู้นำแรงงานที่ถูกเลิกจ้างต่างจากมูลนิธิอารมณ พงศ์พจน์ ที่ผู้ปฏิบัติงานส่วนใหญ่เป็นบัณฑิตและมหาบัณฑิตจากมหาวิทยาลัย ดังนั้นมูลนิธิพิพิธภัณฑสถานแรงงานไทย จึงมิได้ผลิตงานวิจัยเหมือนมูลนิธิอารมณฯ แต่ผู้ปฏิบัติงานมีความสามารถในการผลิตสื่อด้านแรงงาน และการที่ต้องเป็นผู้บรรยายข้อมูลประวัติศาสตร์แรงงานให้ผู้เข้าชมพิพิธภัณฑสถานแรงงานไทยทั้งคนไทยและชาวต่างประเทศ จึงทำให้ผู้จัดการพิพิธภัณฑสถานแรงงานไทยคนปัจจุบัน ต้องศึกษาค้นคว้าประวัติศาสตร์แรงงานและความเคลื่อนไหวของขบวนการแรงงาน งานด้านวิชาการของมูลนิธิพิพิธภัณฑสถานแรงงานไทยมีความโดดเด่นในเรื่องของการจัดอบรม ให้ความรู้แก่ผู้นำแรงงานในระดับต่างๆ ได้แก่ หลักสูตรการพัฒนาสื่อสนับสนุนการขับเคลื่อนขบวนการแรงงาน ในระหว่างปี 2553-2554 หลักสูตรการพัฒนาศักยภาพแกนนำเพื่อการเปลี่ยนผ่านที่เป็นธรรม ในปี 2561 และหลักสูตรพัฒนาผู้นำ 5 หมวด ในระหว่างปลายปี 2565-2566

ในปี 2562 มูลนิธิพิพิธภัณฑสถานแรงงานไทย มีความพยายามผลักดันให้เกิดการจัดตั้งสถาบันแรงงานกลาง โดยมีภารกิจในการวางหลักสูตรและวิธีการศึกษาให้กับผู้นำแรงงานระดับต่างๆ ทำงานข้อมูลและงานวิจัย ทำข้อเสนอและขับเคลื่อนนโยบายแรงงาน ทั้งในระดับสถานประกอบการ และระดับชาติ ความพยายามในการจัดตั้งสถาบันแรงงานกลางของมูลนิธิพิพิธภัณฑสถานฯ ยังคงดำเนินมาจนถึงปัจจุบัน งานด้านการสื่อสารแรงงาน ถือเป็นกิจกรรมที่โดดเด่นที่สุดของมูลนิธิพิพิธภัณฑสถานฯ โดยมีผู้ปฏิบัติงานของมูลนิธิพิพิธภัณฑสถานฯ ซึ่งเป็นอดีตผู้นำแรงงานที่ไม่ได้มีพื้นฐานความรู้เรื่องการทำงานด้านสื่อ ได้ฝึกฝนทักษะในการทำงานทั้งการเขียนข่าวและบทความ และประสานงานกับผู้ปฏิบัติงานของสื่อกระแสหลักที่ทำงานด้านข่าวแรงงาน จนกระทั่งสามารถจัดอบรมเชิงปฏิบัติการให้กับผู้นำสหภาพแรงงานที่เป็นภาคีเครือข่ายของคณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทยเพื่อสร้างนักสื่อสารแรงงานได้ในระหว่างเดือนมิถุนายน 2553 ถึงเดือนธันวาคม 2554 โดยในระหว่างที่มีการจัดอบรมในหลักสูตรการพัฒนาสื่อสนับสนุนขบวนการแรงงาน มูลนิธิพิพิธภัณฑสถานแรงงานไทย ยังได้มีการจัดทำสื่อแรงงานของตนเองขึ้น คือเว็บไซต์ www.voicelabour.org และต่อมาได้จัดทำหนังสือพิมพ์วอยซ์เลเบอร์ ในเดือนธันวาคม 2553 ซึ่งเป็นฉบับสิ่งพิมพ์ควบคู่กับฉบับออนไลน์ วอยซ์เลเบอร์ยังคงจัดทำมาจนถึงปัจจุบันในรูปแบบออนไลน์

ในช่วงของการเกิดการระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 หรือโรคไข้หวัดโควิด-19 ในปี 2563 ซึ่งเป็นระยะเวลาของการระบาดครั้งแรก แรงงานทั้งในระบบและนอกระบบได้รับผลกระทบอย่างมาก องค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับแรงงานต้องยุติกิจกรรมทุกชนิดที่ต้องทำกับคนงานหมูกมาก และปรับเปลี่ยนมาสู่การทำกิจกรรมในรูปแบบออนไลน์ สำหรับมูลนิธิพิพิธภัณฑสถานแรงงานไทย ต้องปิดกิจกรรมในส่วนของการจัดแสดงพิพิธภัณฑสถานตามคำสั่งของรัฐบาล แต่ก็ได้แสดงบทบาทเป็นแกนนำจัดตั้ง “ภาคีสังคมแรงงาน สู้วิกฤตโควิด-19” ภายใต้การสนับสนุนของมูลนิธิฟรีดริค เอแบร์ท (FES) กิจกรรมเด่นของ “ภาคีสังคมแรงงาน สู้วิกฤตโควิด-19” ที่มีมูลนิธิพิพิธภัณฑสถานแรงงานไทยเป็นแกนนำ คือการจัดเสวนาออนไลน์ทุกวันศุกร์ ระหว่างเวลา 10.30-11.30 น. รวม 6 ครั้งในระหว่างเดือนเมษายนถึงมิถุนายน 2563 เป็นการสร้างเวทีให้แรงงานได้มีโอกาสนำเสนอปัญหา และข้อเสนอเชิงนโยบายจากจุดยืนของแรงงานที่ได้รับผลกระทบโดยตรงจากวิกฤตโควิด-19 ถือเป็นการทำงานสื่อสารด้านแรงงานที่สำคัญอีกรูปแบบหนึ่ง

2. กรณีศึกษาองค์กรพัฒนาเอกชนที่มีบทบาทสำคัญต่อการสนับสนุนขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงาน

ในช่วงทศวรรษ 2520 จนถึงปัจจุบัน องค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นลูกจ้างในสถานประกอบการหรือที่เรียกว่า “แรงงานในระบบ” มีอยู่จำนวนไม่มากที่มีบทบาทโดดเด่นในการสนับสนุนขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงาน ซึ่งแต่ละองค์กรมีบทบาทโดดเด่นในช่วงเวลาและกิจกรรมที่แตกต่างกันคือ

ในช่วงปลายทศวรรษ 2520 จนถึงกลางทศวรรษ 2530 สมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน และกลุ่มเพื่อนหญิง เป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่มีบทบาทสำคัญในการทำงานจัดตั้งแรงงานในพื้นที่อุตสาหกรรมย่านอ้อมน้อย-อ้อมใหญ่ และมีบทบาทอย่างมากในการประสานงานกับองค์กรนำของสหภาพแรงงาน เพื่อ

ทำงานรณรงค์ ผลักดันนโยบายด้านแรงงาน โดยมีมูลนิธิอารมณ พงศ์พจน์ซึ่งเริ่มมีบทบาทในทศวรรษ 2530 ร่วมด้วย

มูลนิธิอารมณ พงศ์พจน์ ไม่ได้ทำงานด้านการจัดตั้งแรงงาน แต่มีบทบาทอย่างมากในการสนับสนุน ขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงาน เพื่อผลักดันนโยบายแรงงาน ร่วมกับสมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชนและ กลุ่มเพื่อนหญิง มูลนิธิอารมณ พงศ์พจน์ มีความโดดเด่นในการเป็นองค์กรพัฒนาเอกชน ที่บุกเบิกการทำงาน วิจัยด้านแรงงาน และการทำสื่อ ที่นำเสนอข่าวสารและบทบาทด้านแรงงาน ในยุคที่ยังไม่มีสื่อออนไลน์ โดยที่ ในอดีตเคยมีองค์กรนำของสหภาพแรงงาน ได้แก่ สมาองค์การลูกจ้างสภาแรงงานแห่งประเทศไทย ที่เคยทำ นิตยสารด้านแรงงานคือ “ข่าวคนงาน” และมีสหภาพแรงงานขนาดใหญ่บางแห่งในภาครัฐวิสาหกิจเท่านั้นที่มีการจัดทำวารสารรายเดือน เช่น วารสารกังสูง ของสหภาพแรงงานการประปานครหลวง เป็นต้น

ต่อมามูลนิธิพิพิธภัณฑสถานแรงงานไทยซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชน ที่เกิดขึ้นภายหลังมูลนิธิอารมณ พงศ์พจน์ เริ่มมีบทบาทในช่วงกลางทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา โดยการสื่อสารประวัติศาสตร์การต่อสู้ของแรงงาน ไทยในรูปแบบของพิพิธภัณฑสถานแรงงาน และการสนับสนุนขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานด้วยการจัดทำข้อมูล และการผลิตสื่อ เพื่อสนับสนุนการรณรงค์ผลักดันนโยบายแรงงาน ซึ่งมีทั้งที่ผลิตขึ้นเอง คือจดหมายข่าว วอยซ์เลเบอร์ และจัดทำวิทยทัศน์ประวัติศาสตร์ของสหภาพแรงงานหลายแห่ง มีการจัดอบรมหลักสูตรต่างๆ ให้แก่ผู้นำสหภาพแรงงาน เพื่อให้มีความรู้เท่าทันสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ในโลกปัจจุบัน และการพัฒนาจิตสำนึกของความเป็นชนชั้นแรงงานเพื่อให้แรงงานสามารถรวมตัวกันสร้างอำนาจการต่อรอง อย่างมีพลังภายใต้บริบททางการเมือง และการพัฒนาเศรษฐกิจของสังคมไทยที่ยังคงมีปัญหา ความเหลื่อมล้ำ เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ

ตั้งแต่ทศวรรษ 2550 จนถึงปัจจุบัน องค์กรพัฒนาเอกชนที่เคยมีบทบาทโดดเด่นในการทำงานสนับสนุน ขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงาน ไม่ว่าจะเป็นสมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน มูลนิธิเพื่อนหญิง และมูลนิธิ อารมณ พงศ์พจน์ เริ่มมีบทบาทน้อยลงอันเนื่องมาจากปัญหาการขาดงบประมาณในการทำงานด้านแรงงาน มูลนิธิพิพิธภัณฑสถานแรงงานไทยที่มีบทบาทขึ้นมาภายหลัง ได้ทำหน้าที่ทดแทนงานบางส่วนขององค์กรพัฒนาเอกชน ก่อนหน้านี้ โดยเฉพาะในเรื่องของการจัดอบรมหลักสูตรด้านแรงงาน สนับสนุนการรณรงค์ผลักดันนโยบายแรงงาน ขององค์กรแรงงาน และการจัดทำสื่อเผยแพร่ข่าวสารด้านแรงงานซึ่งเป็นกิจกรรมที่มูลนิธิอารมณ พงศ์พจน์ เคยมีบทบาทสำคัญมาก่อน

จากการศึกษาความเป็นมาขององค์กรพัฒนาเอกชนที่มีบทบาทโดดเด่นด้านแรงงานทั้ง 4 องค์กร พบประเด็นที่น่าสนใจดังนี้

สมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน (สสส.) เดิมชื่อว่า สหภาพสิทธิเสรีภาพของประชาชน เป็นองค์กร พัฒนาเอกชนที่เกิดขึ้นในช่วงปลายปี 2516 โดยได้รับอิทธิพลจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 โดยคณะกรรมการ ชุติก่อตั้งส่วนใหญ่ เป็นนักวิชาการมหาวิทยาลัยที่มีความคิดก้าวหน้า มีเป้าหมายชัดเจนในการทำงานส่งเสริม สิทธิมนุษยชนของประชาชนทุกกลุ่ม ต่อมาได้จดทะเบียนจัดตั้งเป็นสมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน มี

วัตถุประสงค์ที่ชัดเจนในการทำงานส่งเสริมสิทธิเสรีภาพของประชาชนตามระบอบประชาธิปไตย การทำงานด้านแรงงานของ สสส. เป็นส่วนหนึ่งของวัตถุประสงค์ในการส่งเสริม และต่อต้านการละเมิดสิทธิและเสรีภาพของแรงงาน โดยเฉพาะแรงงานภาคเอกชนในพื้นที่อ้อมน้อย-อ้อมใหญ่ ซึ่งเป็นประชาชนกลุ่มด้อยโอกาสของสังคมไทยในยุคทศวรรษ 2520-2530

มูลนิธิอารมณ พงศ์พจน์ ก่อตั้งขึ้นเพื่อเป็นการรำลึกถึงอารมณ พงศ์พจน์ ผู้นำแรงงานที่มีบทบาทสำคัญในช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 จนถึงก่อนการจับกุมคุมขังหลังรัฐประหาร 6 ตุลาคม 2519 โดยอารมณ พงศ์พจน์ มีลักษณะของการเป็น “ปัญญาชนของชนชั้นแรงงาน” ซึ่งใกล้เคียงกับที่อันโตนิโอ กรัมสกี นักปฏิวัติชาวอิตาลีเรียกว่า ปัญญาชนอินทรีย์ภาพ (Organic Intellectual) คณะกรรมการชุดก่อตั้งมูลนิธิอารมณ พงศ์พจน์ ในปี 2526 ส่วนใหญ่เป็นผู้นำแรงงาน แต่มีนักวิชาการจากมหาวิทยาลัย และผู้นำแรงงานที่มีความเป็นนักวิชาการโดยเฉพาะนายสำรวย มงคลพร มาร่วมเป็นกรรมการด้วย เป้าหมายของการก่อตั้งมูลนิธิอารมณ พงศ์พจน์ มีความชัดเจนในเรื่องความต้องการจัดตั้งสถาบันทางวิชาการให้แก่แรงงาน แต่มิได้มีเป้าหมายในการทำงานจัดตั้งแรงงานโดยตรง

กลุ่มเพื่อนหญิงซึ่งต่อมาคือ มูลนิธิเพื่อนหญิง เป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานด้านสิทธิสตรี ก่อตั้งขึ้นในปี 2523 ซึ่งในช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ได้มีบรรยากาศของความตื่นตัวในเรื่องสิทธิสตรี ซึ่งนำโดยนักศึกษาหญิงที่ทำงานในกลุ่มกิจกรรมด้านผู้หญิงในมหาวิทยาลัยต่างๆ โดยได้รับอิทธิพลด้านแนวคิดสังคมนิยม แต่ยังไม่มียุทธศาสตร์พัฒนาเอกชนที่ทำงานด้านสิทธิสตรีโดยตรงเกิดขึ้นในเวลานั้น เมื่อเกิดรัฐประหาร 6 ตุลาคม 2519 ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมทุกกลุ่มต้องหยุดชะงักลง เมื่อบรรยากาศทางการเมืองคลี่คลายไปในทางที่ดีขึ้นจึงมีการก่อตั้งองค์กรพัฒนาเอกชนขึ้นจำนวนมากรวมทั้งกลุ่มเพื่อนหญิงซึ่งทำกิจกรรมการเคลื่อนไหวด้านสิทธิสตรี

มูลนิธิพิพิธภัณฑสถานไทยก่อตั้งในปี 2536 เมื่อเปรียบเทียบกับองค์กรพัฒนาเอกชน 3 แห่งที่กล่าวมาข้างต้นพบว่า ในการก่อตั้งมูลนิธิฯ ไม่ได้รับอิทธิพลโดยตรงจากกระแสความเติบโตของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ในยุค 3 ปีหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 แต่มาจากการผลักดันของศักดิ์นา ฉัตรกุล ณ อยุธยา ซึ่งสนใจเรื่องการทำพิพิธภัณฑสถาน และต่อมาได้มาทำงานในมูลนิธิฟรีดริค เอแบร์ท (FES) ซึ่งเป็นมูลนิธิจากประเทศเยอรมนีที่ให้ความสนับสนุนการทำกิจกรรมและการรณรงค์เคลื่อนไหวของสภาพแรงงานในประเทศไทยตั้งแต่กลางทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา

สำหรับผู้ปฏิบัติงานหลักด้านแรงงานขององค์กรพัฒนาเอกชน 3 แห่งที่มีบทบาทต่อขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานในช่วงปลายทศวรรษ 2520 จนถึงกลางทศวรรษ 2530 ได้แก่ สมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน (สสส.) กลุ่มเพื่อนหญิง และมูลนิธิอารมณ พงศ์พจน์ มีคุณสมบัติที่เหมือนกันอยู่ประการหนึ่งคือนักศึกษาหรือบัณฑิตที่สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัย

ในช่วงกลางทศวรรษ 2520 สสส.เริ่มบุกเบิกงานด้านแรงงานอย่างจริงจังโดยตั้ง “ศูนย์การศึกษาและวัฒนธรรมคนงานอ้อมน้อย-อ้อมใหญ่” ที่จังหวัดสมุทรสาคร เจ้าหน้าที่ของ สสส.ที่ทำงานให้ศูนย์ฯ ในระยะแรก

ได้แก่ ทรงศักดิ์ บุญวินยานนท์ หัวหน้าฝ่ายส่งเสริมสิทธิกิจกรรมกร จบการศึกษาจากคณะสังคมศาสตรมหาวิทาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขตประสานมิตร (ปฏิบัติงานระหว่าง พ.ศ. 2526-2536) และสมยศ พุกษาเกษมสุข เจ้าหน้าที่ฝ่ายส่งเสริมสิทธิกิจกรรมกร ซึ่งขณะนั้นยังเป็นนักศึกษา คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง (ปฏิบัติงานระหว่าง พ.ศ. 2530-2533) ต่อมาได้จ้างเจ้าหน้าที่ซึ่งเป็นอดีตผู้นำแรงงาน ในพื้นที่อุตสาหกรรมย่านอ้อมน้อย-อ้อมใหญ่ ที่ถูกเลิกจ้าง คือสุจินดา สนเจริญ อดีตสมาชิกสหภาพแรงงานคนทำยางแห่งประเทศไทย ถูกเลิกจ้างจากบริษัทปอสยาม และสมศักดิ์ พลายอยู่วงศ์ อดีตผู้นำแรงงานบริษัทศรีแก้ว การทอ ถูกเลิกจ้างหลังเกิดคดีพิพาทแรงงานกับนายจ้าง

กลุ่มเพื่อนหญิงเริ่มมีบทบาทในการทำกิจกรรมด้านแรงงาน ในปี 2528 ผู้ปฏิบัติงานหลักด้านแรงงานรุ่นแรกจนถึงปัจจุบันทั้งหมดเป็นผู้ที่จบการศึกษาระดับปริญญาตรี จากมหาวิทยาลัย ได้แก่ จะเด็จ เชาวน์วิไล เป็นผู้ปฏิบัติงานในโครงการแรงงานหญิงคนแรกของกลุ่มเพื่อนหญิง สำเร็จการศึกษาจากภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขตประสานมิตร (ปฏิบัติงานระหว่าง พ.ศ. 2528-2554) สุภาวดี เพชรรัตน์ สำเร็จการศึกษาจากคณะศึกษาศาสตร์ สาขาจิตวิทยา และการแนะแนว มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี (ปฏิบัติงานระหว่าง พ.ศ. 2529-2531 และ พ.ศ. 2538-2542) ต่อมาเมื่อกลุ่มเพื่อนหญิงก่อตั้งเป็นมูลนิธิเพื่อนหญิง ได้มีผู้ปฏิบัติงานด้านแรงงานเพิ่มขึ้นคือ บัณฑิต แป้นวิเศษ ซึ่งเข้ามาทำงานตั้งแต่ยังเป็นนักศึกษาคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง (ปฏิบัติงานระหว่าง พ.ศ. 2536-ปัจจุบัน)

มูลนิธิอารมณ์ พงศ์พันธุ์ มีผู้ปฏิบัติงานหลักชุดแรกคือ นภาพร อติวานิชยพงศ์ มหาบัณฑิตจากคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นผู้จัดการคนแรกของมูลนิธิฯ (ปฏิบัติงานระหว่าง พ.ศ. 2530-2534) เพียงเพ็ญ บุณรอต บัณฑิตจากคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง ทำหน้าที่เลขานุการมูลนิธิฯ (ปฏิบัติงานระหว่าง พ.ศ. 2530-2535) บัณฑิตย ธรรมธีร์รัตน์ (ชนชัยเศรษฐวุฒิ) บัณฑิตจากคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (ปฏิบัติงานระหว่าง พ.ศ. 2530-2560) และสมศักดิ์ สามัคคีธรรม มหาบัณฑิตจากคณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (ปฏิบัติงานระหว่าง พ.ศ. 2530-2534)

นอกจากนี้ ยังมีมหาบัณฑิตและนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยที่เคยเป็นผู้ปฏิบัติงานเต็มเวลาในช่วงเวลาสั้นๆ ให้แก่มูลนิธิฯ คือ นฤมล ทับจุมพล เสาวลักษณ์ ชายทวีป ชูศักดิ์ เจริญหงษ์ทอง นกุล โกกิจ ต่อมาหลังจากที่ผู้ปฏิบัติงานเต็มเวลารุ่นแรกบางคนลาออก มูลนิธิอารมณ์ฯ จึงได้มีการจ้างผู้ปฏิบัติงานเต็มเวลา ซึ่งเป็นอดีตผู้นำแรงงานที่ถูกเลิกจ้าง ได้แก่ สมศักดิ์ พลายอยู่วงศ์ อดีตผู้นำแรงงานบริษัทศรีแก้วการทอ ซึ่งเคยเป็นผู้ปฏิบัติงานที่ศูนย์พัฒนกรรมคนงานอ้อมน้อย-อ้อมใหญ่ ของสมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชนมาก่อน วาสนา ลำดี อดีตผู้นำแรงงานกลุ่มอีเด็น กรู๊ป และสุริลา สีนคำ อดีตผู้นำสหภาพแรงงานชิ้นส่วนคอมพิวเตอร์ และอเล็กทρονิกส์ในเขตอุตสาหกรรมย่านรังสิต

สำหรับมูลนิธิพิพิธภัณฑ์แรงงานไทย การจ้างผู้ปฏิบัติงานเต็มเวลาของมูลนิธิพิพิธภัณฑ์แรงงานไทยมีความแตกต่างจากองค์กรพัฒนาเอกชนทั้ง 3 แห่งที่กล่าวมาคือ ตั้งแต่เริ่มแรกจนถึงปัจจุบันผู้ปฏิบัติงานเต็มเวลาของมูลนิธิพิพิธภัณฑ์แรงงานไทยเป็นอดีตผู้นำแรงงานทั้งหมด ไม่มีบัณฑิตหรือมหาบัณฑิตจากมหาวิทยาลัย

ในระยะแรกหลังการเปิดพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เมื่อวันที่ 17 ตุลาคม 2536 พิพิธภัณฑสถานฯ ได้จ้างนายสมบัติ ทองเปลว อดีตผู้นำสหภาพแรงงานอุตสาหกรรมอาหารไทย ซึ่งเป็นสหภาพแรงงานของคนงานในย่านพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ ทำหน้าที่เป็นผู้จัดการและรับผิดชอบงานทั่วไปของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ซึ่งขณะนั้นยังไม่ได้จัดตั้งเป็นมูลนิธิ แต่ทำงานอยู่ไม่นานก็ลาออกไปในปี 2537 ได้จ้างนายประกอบ โตลักซ์ล้า อดีตประธานคณะผู้แทนกรรมกรรถไฟมวกะสัน ในยุคทศวรรษ 2490 มาเป็นผู้จัดการ ด้วยเห็นว่า นายประกอบ คือส่วนหนึ่งของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ยังคงมีชีวิตอยู่ หรือ “อดีตที่พูดได้” (ศักดิ์นา ฉัตรกุล ณ อยุธยา, 2568) ต่อมาจึงได้จ้างนายสมาน แจ่มบุรี อดีตผู้นำสหภาพแรงงานอุตสาหกรรมเหล็กและโลหะ ย่านพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ เป็นผู้จัดการ อย่างไรก็ตาม หลังการเปิดพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติในปี 2536 จนถึงช่วงต้นทศวรรษ 2540 มูลนิธิพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ยังไม่ได้มีบทบาทมากนักในการสนับสนุนการเคลื่อนไหวของแรงงาน

ความเปลี่ยนแปลงในด้านบทบาทของมูลนิธิพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติต่อขบวนการแรงงานไทยเกิดขึ้นเมื่อพิพิธภัณฑสถานฯ มีการปิดปรับปรุงใหญ่ครั้งแรกในปี 2543 ในขณะนั้น ศักดินา ฉัตรกุล ณ อยุธยา ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ของมูลนิธิฟรีดริค เอแบร์ท ได้ชักชวน วิชัย นราไพบุลย์ มาเป็นผู้จัดการมูลนิธิพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (ปฏิบัติงานระหว่าง พ.ศ. 2543 ถึงปัจจุบัน) วิชัย จบการศึกษาประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง (ปวศ.) สาขาช่างยนต์ วิทยาลัยเทคนิค กรุงเทพฯ หลังจบการศึกษาในปี 2521 วิชัยเข้าทำงานที่บริษัทไทยเมล่อนโพรสเสสเตอร์ ในตำแหน่งช่างซ่อมเครื่องยนต์ และเป็นอดีตผู้นำสหภาพแรงงานไทยเมล่อนโพรสเสสเตอร์ก่อนที่จะถูกเลิกจ้าง เป็นผู้ก่อตั้งวงดนตรี “คนงาน” และ “อินโดจีน” ซึ่งเป็นวงดนตรีเพื่อชีวิตที่เล่นเพลงเกี่ยวกับแรงงาน

ต่อมาได้มีการจ้างอดีตผู้นำแรงงานอีก 3 คน มาเป็นผู้ปฏิบัติงานของมูลนิธิพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ได้แก่ สุมาลี ลายลวด (ปฏิบัติงานระหว่าง พ.ศ. 2543 ถึงปัจจุบัน) ภัชรี ลายลวด (ปฏิบัติงานระหว่าง พ.ศ. 2543-2564) สองพี่น้องซึ่งเป็นอดีตผู้นำสหภาพแรงงานกิจการสิ่งทอนครหลวง ที่ถูกเลิกจ้างจากบริษัทนครหลวงยังเจริญการทอ ตั้งอยู่ในเขตอุตสาหกรรมย่านอ้อมน้อย จังหวัดสมุทรสาคร และวาสนา ลำดี (ปฏิบัติงานระหว่าง พ.ศ. 2553 ถึงปัจจุบัน) อดีตคนงานบริษัทโอเด้นกรุ๊ปที่ถูกเลิกจ้าง และอดีตเจ้าหน้าที่ของมูลนิธิอารมณพงศ์พันธ์

3. บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนต่อขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานไทย

ขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานไทยมีบทบาทในสังคมไทยก่อนที่องค์กรพัฒนาเอกชนจะปรากฏขึ้นในสังคมไทยกล่าวคือ ในยุคแรกของการเกิดองค์กรจัดตั้งและขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานหลังการปฏิวัติ 2475 พบว่า การเคลื่อนไหวของแรงงานในยุคนั้นได้รับการสนับสนุนจากปัญญาชนนอกขบวนการแรงงาน ได้แก่ ถวัลย์ ฤทธิเดช (พ.ศ. 2435-2493) ผู้ก่อตั้งหนังสือพิมพ์ฉบับแรกที่เป็นกระบอกเสียงให้แก่ชนชั้นแรงงาน คือ หนังสือพิมพ์กรรมกร ต่อมาถวัลย์ได้ถูกคนงานรื้อรางเชิญให้มาเป็นนายกสมาคมกรรมกรรางแห่งประเทศสยาม และมีบทบาทร่วมนำการเคลื่อนไหวนัดหยุดงานของกรรมกรโรงสีข้าว เพื่อเรียกร้องค่าจ้างที่เป็นธรรม ในช่วงต้นปี 2477 (นภาพร อติวานิชยพงศ์, 2556) ภายหลังเกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานเติบโตขึ้นโดยมีบทบาทควบคู่กับขบวนการเคลื่อนไหวของนักศึกษาและชาวนา โดยนักศึกษาได้ทำหน้าที่

สนับสนุนการเคลื่อนไหวของแรงงาน จนกระทั่งมีการตั้งกลุ่ม “สามประสาน” ระหว่าง นักศึกษา กรรมกรและ ชาวนา ในช่วงกลางปี 2518 เพื่อร่วมกันเคลื่อนไหวประเด็นทางการเมืองและแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของ กรรมกรและชาวนา (เพ็งอ้าง)

ต่อมาในระหว่างทศวรรษ 2520 ถึงปัจจุบัน จึงพบว่าองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับแรงงานมีบทบาท สำคัญต่อขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานผ่านการทำงานจัดตั้งโดยการจัดการศึกษาให้ผู้นำสหภาพแรงงาน ในรูปแบบต่างๆ การเชื่อมประสานขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานกับองค์กรพัฒนาเอกชนทั้งที่ทำงาน กับแรงงานและองค์กรที่ทำงานกับประชาชนกลุ่มอื่นๆ รวมถึงองค์กรนักศึกษา และบางส่วนของสถาบันการศึกษา ในระดับมหาวิทยาลัย เพื่อร่วมกันรณรงค์ผลักดันนโยบายที่เป็นประโยชน์ของแรงงานในระยะยาว เช่น กฎหมาย ประกันสังคม สวัสดิการการลาคลอดของลูกจ้างหญิง สุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน ทำให้ขบวนการ เคลื่อนไหวของแรงงานที่นำโดยสหภาพแรงงานมีทิศทางของการเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมากกว่า การเป็นเพียงขบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่มผลประโยชน์ และมีอำนาจการต่อรองมากขึ้นจากการเคลื่อนไหวที่ ได้รับการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชน

บทบาทการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับแรงงานถูกขับเคลื่อนโดยผู้ปฏิบัติงานเต็มเวลา และผู้ร่วมก่อตั้งองค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งพบว่าองค์กรพัฒนาเอกชนที่มีบทบาทในช่วงปลายทศวรรษ 2520 ถึง กลางทศวรรษ 2530 มีผู้ปฏิบัติงานหลักที่เป็นบัณฑิตหรือนักศึกษาจากมหาวิทยาลัย และในช่วงเวลาดังกล่าว แนวคิดสังคมนิยมสำนักมาร์กซิสต์ให้ความสำคัญกับชนชั้นแรงงานในฐานะกองหน้าของการเปลี่ยนแปลงสังคม ยังคงมีบทบาทอยู่ในหมู่นักศึกษาที่เป็นนักกิจกรรมทางสังคม ในขณะที่ขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานแม้จะมี ปัญหาความแตกแยกในหมู่องค์กรนำ แต่ยังมีอำนาจการต่อรองกับรัฐบาลและนายจ้าง ในด้านความคิดทาง การเมืองมีการแบ่งแยกกันชัดเจนระหว่างองค์กรที่สนับสนุนขบวนการเคลื่อนไหวประชาธิปไตยกับองค์กรที่ สนับสนุนฝ่ายอนุรักษ์นิยมดังจะเห็นได้จากบทบาทของแรงงานที่ปรากฏในเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ 2535 (นภาพร อติวานิชยพงศ์, 2536) ภายใต้บริบทดังกล่าว ผู้ปฏิบัติงานหลักขององค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับ แรงงานจึงยังมีความเชื่อมั่นในพลังของแรงงานในการเปลี่ยนแปลงสังคมไทย จึงได้มีการทำงานจัดตั้งเพื่อขยาย สมาชิกของสหภาพแรงงานและพยายามสนับสนุนให้ขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานมีบทบาทในการรณรงค์ ผลักดันนโยบายที่เป็นประโยชน์ต่อแรงงานและสังคมในระยะยาว

ต่อมาในทศวรรษ 2540 เริ่มมีการถกเถียงในเรื่องแนวคิดสหภาพแรงงานที่เป็นขบวนการเคลื่อนไหว ทางสังคม (Social Movement Unionism) ซึ่งเป็นแนวคิดที่ปรากฏในประเทศไทยครั้งแรกในวิทยานิพนธ์ ปริญญาเอก คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ของ นภาพร อติวานิชยพงศ์ (Napaporn Ativanichayapong, 2002) ในขณะเดียวกันมีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในเรื่ององค์ประกอบของแรงงานใน ประเทศไทย ภายใต้รูปแบบการจ้างงานที่หลากหลาย และการอพยพเคลื่อนย้ายของแรงงาน ทำให้องค์ประกอบ ของแรงงานเปลี่ยนจากที่เคยมีแรงงานคนไทยในสถานประกอบการเป็นสัดส่วนหลักมาเป็นการมีแรงงานนอก ระบบและแรงงานข้ามชาติเป็นสัดส่วนหลัก

นอกจากนี้ ตั้งแต่กลางทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา องค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับแรงงานเริ่มประสบปัญหาการขาดเงินสนับสนุนกิจกรรมด้านแรงงาน เริ่มจากสมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชนที่ต้องยุติกิจกรรมด้านแรงงานในพื้นที่อ้อมน้อย-อ้อมใหญ่ มูลนิธิเพื่อนหญิงก็ต้องมีการปรับเปลี่ยนทิศทางการทำกิจกรรมด้านแรงงานไปตามเงื่อนไขขององค์กรทุน จนถึงมูลนิธิอารมณ์ พงศ์พงันที่ไม่สามารถจ้างผู้ปฏิบัติงานเต็มเวลาได้ ตั้งแต่ปี 2561 เป็นต้นมา ในขณะที่ขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานยังมีความไม่เป็นเอกภาพมากขึ้นดังจะเห็นได้จากการแตกตัวของสภาองค์กรลูกจ้างซึ่งถือเป็นองค์กรนำของสหภาพแรงงาน จาก 4 สภาองค์กรลูกจ้างในช่วงต้นทศวรรษ 2530 มาเป็น 17 องค์กรในปัจจุบัน โดยที่จำนวนสมาชิกของสหภาพแรงงานทั่วประเทศไม่ได้เพิ่มขึ้น ความแตกต่างของแนวคิดทางการเมืองในหมู่ผู้นำซึ่งแสดงออกในช่วงที่เกิดการต่อสู้ระหว่าง “เสื้อเหลือง” และ “เสื้อแดง” ในช่วง 1 ทศวรรษ ระหว่างปี พ.ศ. 2548-2557 (นภาพร อดิวนิชยพงศ์, 2562) ได้ทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานยิ่งอ่อนแอลง ไม่มีองค์กรนำที่ได้รับความยอมรับเหมือนในอดีต และไม่มี ความแตกต่างที่ชัดเจนในการเป็นขบวนการเคลื่อนไหวที่สนับสนุนฝ่ายประชาธิปไตยหรือนุรักษ์นิยม

ในความเห็นของอดีตผู้ปฏิบัติงานหลักด้านแรงงาน ผู้ที่เคยมีบทบาทในการก่อตั้ง และผู้บริหารขององค์กรพัฒนาเอกชนในปัจจุบัน ส่วนใหญ่เชื่อว่าขบวนการแรงงานยังสามารถเป็นกองหน้าของการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยได้ในอนาคต แต่ต้องเป็นขบวนการแรงงานแบบใหม่ที่แตกต่างจากขบวนการแรงงานที่นำโดยสหภาพแรงงานที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน (สมยศ พุกกะเกษมสุข, 2568; จะเด็จ เชาวน์วิไล, 2568; บัณฑิตย์ แป้นวิเศษ, 2568; ศักดินา ฉัตรกุล ณ อยุธยา, 2568; วิชัย นราไพบูลย์, 2568) เนื่องจากขบวนการแรงงานในปัจจุบันไม่ได้เป็นตัวแทนที่ต่อสู้เพื่อผลประโยชน์ของแรงงานส่วนใหญ่ที่อยู่ภายใต้รูปแบบการจ้างงานและเชื้อชาติที่หลากหลาย ไม่ได้เข้าร่วมการเคลื่อนไหวในประเด็นที่เป็นปัญหาร่วมของสังคม ขบวนการแรงงานแบบใหม่ไม่จำเป็นต้องเป็นการรวมกลุ่มภายใต้รูปแบบที่กฎหมายยอมรับ แต่เป็นการรวมตัวกันของแรงงานที่สามารถสร้างอำนาจการต่อรองที่แท้จริง โดยต่อสู้เพื่อผลประโยชน์ของแรงงานและสังคม ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อประชาธิปไตย ส่วนผู้ที่เห็นว่าขบวนการแรงงานไทยในปัจจุบันไม่สามารถเป็นกองหน้าของการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยได้ เนื่องจากแรงงานยังคงเคลื่อนไหวเพื่อผลประโยชน์เฉพาะหน้าของคนงาน แต่ยังไม่เชื่อมโยงไปถึงประเด็นทางสังคมและการเมืองที่เป็นปัญหาของคนส่วนใหญ่ นอกจากนี้การที่รูปแบบการจ้างงานในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปมากและมีลักษณะข้ามชาติมากขึ้น ทำให้สหภาพแรงงานซึ่งยังก้าวไม่ทันแนวคิดชาตินิยมและไม่ได้เป็นฝ่ายเดียวกับขบวนการเคลื่อนไหวประชาธิปไตยภายในประเทศ ไม่สามารถเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยได้ (ไพโรจน์ พลเพชร, 2568; นฤมล ทับจุมพล, 2568)

กล่าวโดยสรุป ในปัจจุบันปัญหาของแรงงานมีความซับซ้อนมากขึ้น ผู้ปฏิบัติงานด้านแรงงานขององค์กรพัฒนาเอกชนต้องทำความเข้าใจว่าแรงงานมีความแตกต่างในด้านฐานะทางเศรษฐกิจ ซึ่งต้องพยายามประสานงานให้แรงงานที่มีทรัพยากรมาร่วมสนับสนุนการเคลื่อนไหวของแรงงานที่ยังอยู่ในกลุ่มยากจน และทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานเชื่อมโยงกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอื่นๆ ก้าวข้ามพรมแดนของความเป็นชาติหรือความคิดแบบชาตินิยมและควรเป็นฝ่ายเดียวกับขบวนการเคลื่อนไหวประชาธิปไตยต่อต้านแนวคิดอนุรักษนิยมหรืออำนาจนิยม

นอกจากนี้ ในปัจจุบันคนงานที่เข้าถึงเทคโนโลยีการสื่อสารไม่จำเป็นต้องพึ่งพาข้อมูลข่าวสารจากองค์กรพัฒนาเอกชนเหมือนในอดีต แต่ยังคงมีข้อมูลบางด้านที่องค์กรพัฒนาเอกชนสามารถนำมาสนับสนุนขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานบางกลุ่ม เช่น บทเรียนการต่อสู้ของแรงงานที่ประสบความสำเร็จในต่างประเทศ

ในขณะเดียวกัน องค์กรพัฒนาเอกชนมีข้อจำกัดในเรื่องที่ไม่สามารถพึ่งพาตนเองหรือขบวนการแรงงานได้ในด้านการเงิน ทำให้ไม่สามารถทำงานได้อย่างยั่งยืน จากอดีตที่ผ่านมาองค์กรพัฒนาเอกชนที่เคยมีบทบาทสำคัญต่อขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานไทยต้องหมดบทบาทไป เพราะไม่สามารถหางบประมาณมาจ้างผู้ปฏิบัติงานหรือทำกิจกรรมได้ เช่น สมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน และมูลนิธิเพื่อนหญิงต้องลดบทบาทในด้านการทำงานกับแรงงานลง เหลือแต่การทำงานในด้านอื่นๆ ที่ยังสามารถหาแหล่งทุนสนับสนุนได้ มูลนิธิอารมณพงศ์พันธุ์ ซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนด้านแรงงานโดยตรง ต้องลดบทบาทลงตั้งแต่ปี 2561 เป็นต้นมาและมีแนวโน้มที่จะไม่สามารถดำเนินงานในรูปแบบมูลนิธิต่อไปได้ในระยะยาว ส่วนองค์กรที่ยังคงมีบทบาทอยู่ ได้แก่ มูลนิธิพิพิธภัณฑสถานไทยก็ทำงานด้วยความยากลำบากเพราะขาดแหล่งทุนที่จะให้ความสนับสนุนในระยะยาว

นอกจากนี้ในปัจจุบันองค์กรพัฒนาเอกชนต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงของโลกและสังคมไทยที่ระบอบทุนนิยมมีการพัฒนาแบบโลกาภิวัตน์ไม่มีพรมแดนของความเป็นชาติ มีรูปแบบการจ้างงานที่หลากหลายทั้งแรงงานในสถานประกอบการ แรงงานนอกระบบ แรงงานแพลตฟอร์ม แรงงานที่ทำงานอิสระ มีการใช้เทคโนโลยีทดแทนการใช้คนในกระบวนการทำงานทั้งในภาคการผลิตและภาคบริการ ความเห็นต่างทางการเมืองของผู้นำแรงงานกลุ่มต่างๆ ซึ่งทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานไทยไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับขบวนการเคลื่อนไหวของฝ่ายประชาธิปไตย แต่กลับมีทิศทางที่โน้มเอียงไปอยู่กับฝ่ายอนุรักษนิยมและก้าวไม่พ้นความคิดแบบชาตินิยมในปัญหาของแรงงานข้ามชาติ ซึ่งสร้างความยากลำบากให้องค์กรพัฒนาเอกชนในการทำงานขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงาน (นฤมล ทับจุมพล, 2568)

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาภาพรวมกิจกรรมขององค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับแรงงาน จากทศวรรษ 2520 ถึงปัจจุบันพบว่า ตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2520 จนถึงปัจจุบัน องค์กรพัฒนาเอกชนที่มีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานมีการทำกิจกรรมใน 4 ลักษณะคือ 1) การจัดตั้งคนงานเพื่อนำไปสู่การรวมกลุ่มสร้างอำนาจการต่อรอง 2) การรณรงค์ผลักดันนโยบายแรงงานผ่านรูปแบบการชุมนุม เดินขบวน และนำเสนอผ่านกลไกของระบบรัฐสภา 3) การจัดตั้งเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนด้านแรงงานเพื่อการทำงานร่วมกันระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับแรงงาน และ 4) การทำงานวิชาการและการสื่อสารด้านแรงงานเพื่อยกระดับความรู้ของคนงานและสร้างจิตสำนึกของการเป็นชนชั้นแรงงาน

การที่องค์กรพัฒนาเอกชนมีกิจกรรมหลากหลายลักษณะในการทำงานกับแรงงาน ซึ่งไม่ได้มีเป้าหมายไปสู่การปฏิวัติโค่นล้มอำนาจรัฐหรือระบบทุนนิยมแต่มุ่งเน้นการสร้างคนงานให้มีอำนาจการต่อรองเนื่องจาก

องค์กรพัฒนาเอกชนเหล่านี้มีลักษณะที่สอดคล้องกับการเป็นขบวนการเคลื่อนไหวแบบใหม่ (New Social Movement) กล่าวคือเป็นองค์กรที่ไม่มีเป้าหมายในการทำหายอำนาจรัฐโดยตรง แต่มุ่งเน้นการเสริมความเข้มแข็งให้แก่ขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานเพื่อสิทธิและคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของแรงงาน มีลักษณะการทำงานเป็นเครือข่าย ไม่ได้อยู่ภายใต้การนำของพรรคการเมืองและไม่ได้คาดหวังให้ขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานเป็นแนวทางในการปฏิวัติสังคม แต่สนับสนุนให้ขบวนการแรงงานมีบทบาทเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ต่อสู้เพื่อแรงงานที่เป็นคนส่วนใหญ่ของสังคม

องค์กรพัฒนาเอกชน 4 องค์กร ที่มีบทบาทสำคัญในการทำงานกับแรงงานในทศวรรษ 2520 ถึงปัจจุบันคือ 1) ฝ่ายส่งเสริมสิทธิกรรมกร สมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน มีบทบาทในการทำงานจัดตั้งคนงานและการรณรงค์ผลักดันนโยบายแรงงาน ในระหว่างปลายทศวรรษ 2520 ถึงกลางทศวรรษ 2530 2) โครงการแรงงานหญิงในภาคอุตสาหกรรมการผลิต กลุ่ม/มูลนิธิเพื่อนหญิง มีบทบาทในการทำงานจัดตั้งคนงานและการรณรงค์ผลักดันนโยบายแรงงาน ในระหว่างปลายทศวรรษ 2520 ถึงปัจจุบัน 3) มูลนิธิอารมณพงศ์พ้ง มีบทบาทในการรณรงค์ผลักดันนโยบายแรงงานและทำงานวิชาการและงานสื่อสารด้านแรงงาน ในระหว่างต้นทศวรรษ 2530 ถึงปลายทศวรรษ 2550 และ 4) มูลนิธิพิพิธภัณฑ์แรงงานไทยมีบทบาทในการทำงานวิชาการและงานสื่อสารด้านแรงงานตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2540 ถึงปัจจุบัน

บทบาทของผู้ปฏิบัติงานขององค์กรพัฒนาเอกชนเหล่านี้ต่อแรงงาน มีลักษณะสอดคล้องกับแนวคิดบทบาทของปัญญาชนต่อแรงงานของสำนักมาร์กซิสต์กล่าวคือ การมีผู้ปฏิบัติงานด้านแรงงานเกือบทั้งหมดเป็นผู้สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี และปริญญาโท จากมหาวิทยาลัย ทำหน้าที่จัดกิจกรรมให้การศึกษา รณรงค์ผลักดันนโยบายแรงงาน จัดทำข้อมูล งานวิจัย งานสื่อสารแรงงานและให้คำปรึกษาแก่คนงาน บทบาทของนักศึกษาและผู้ปฏิบัติงานขององค์กรพัฒนาเอกชนจึงสอดคล้องกับที่เลนิน กล่าวถึงบทบาทของพรรคปฏิวัติในการยกระดับความคิดและจิตสำนึกของแรงงานที่อยู่ภายใต้การนำของสหภาพแรงงาน (Lenin, 1978)

ต่อมาในช่วงทศวรรษ 2550 จนถึงปัจจุบัน องค์กรพัฒนาเอกชนด้านแรงงานที่เคยมีบทบาทส่งเสริมขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานในช่วงก่อนหน้านี้ ได้แก่ สมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน มูลนิธิเพื่อนหญิง และมูลนิธิอารมณพงศ์พ้งมีบทบาทน้อยลง แต่ได้เกิดองค์กรพัฒนาเอกชนแห่งใหม่ที่มีบทบาทสำคัญปรากฏขึ้นในช่วงนี้คือ มูลนิธิพิพิธภัณฑ์แรงงานไทย ซึ่งเป็นองค์กรที่มีผู้ปฏิบัติงานทั้งหมดเป็นคนงานที่เคยมีบทบาทในขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงาน แต่เมื่อมาทำงานองค์กรพัฒนาเอกชนเอกชนก็ได้พัฒนาความรู้และทักษะต่างๆ จนสามารถจัดการศึกษาอบรม และทำงานสื่อสารด้านแรงงานให้แก่คนงานได้เช่นเดียวกับที่มูลนิธิอารมณพงศ์พ้งเคยทำ กล่าวได้ว่าผู้ปฏิบัติงานของมูลนิธิพิพิธภัณฑ์แรงงานไทยเป็นปัญญาชนของคนงานที่เกิดจากชนชั้นแรงงานในความหมายของปัญญาชนอินทรีย์ภาพ (Organic Intellectual) ดังที่กรัมสกีได้อธิบายไว้ (Gramsci, 1971)

ในการศึกษาบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนต่อขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานไทยในระหว่างทศวรรษ 2520 ถึงปัจจุบัน พบว่าองค์กรพัฒนาเอกชนมีบทบาทสำคัญต่อขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานผ่าน

การทำงานจัดตั้งโดยการจัดการศึกษาให้ผู้นำสหภาพแรงงานในรูปแบบต่างๆ การเชื่อมประสานขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานกับองค์กรพัฒนาเอกชนทั้งที่ทำงานกับแรงงานและองค์กรที่ทำงานกับประชาชนกลุ่มอื่นๆ รวมถึงองค์กรนักศึกษา และสถาบันการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัย เพื่อร่วมกันรณรงค์ผลักดันนโยบายที่เป็นประโยชน์ของแรงงานในระยะยาว เช่น กฎหมายประกันสังคม สวัสดิการการลาคลอดของลูกจ้างหญิง สุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน ทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานที่นำโดยสหภาพแรงงานมีทิศทางของการเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมากกว่าการเป็นเพียงขบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่มผลประโยชน์ และมีอำนาจการต่อรองมากขึ้นจากการเคลื่อนไหวที่ได้รับการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชน

การที่องค์กรพัฒนาเอกชนด้านแรงงาน มีบทบาทต่อการสนับสนุน ให้ขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานที่นำโดยสหภาพแรงงาน มีทิศทางของการเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมากกว่าการเป็นองค์กรผลประโยชน์มาจากแนวคิดที่มีอิทธิพลต่อผู้ปฏิบัติงานของขององค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับแรงงาน ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

แนวคิดที่อยู่เบื้องหลังการทำงานด้านแรงงานขององค์กรเหล่านี้ประกอบด้วยแนวคิดที่สำคัญ 2 แนวคิด คือ 1) แนวคิดของสำนักมาร์กซิสต์ที่ให้ความสำคัญกับชนชั้นแรงงานในฐานะกองหน้าของการเปลี่ยนแปลงสังคม และ 2) แนวคิดที่มองเห็นขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม หลังรัฐประหาร 6 ตุลาคม 2519 แม้ว่าอุดมการณ์สังคมนิยมแบบมาร์กซิสต์ในหมู่ผู้นำขบวนการเคลื่อนไหวในสังคมไทยจะล่มสลายไป แต่อิทธิพลของแนวคิดมาร์กซิสต์ที่ให้ความสำคัญกับชนชั้นแรงงานในฐานะกองหน้าของการเปลี่ยนแปลงสังคมยังคงมีอยู่ ดังจะเห็นได้จากการตั้งกลุ่มศึกษาปัญหาแรงงานที่มีนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยต่างๆ เข้าร่วม ส่วนแนวคิดที่มองขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมหรือแนวคิดสหภาพแรงงานที่เป็นขบวนการเคลื่อนไหว (Social Movement Unionism) หมายถึงลัทธิสหภาพแรงงานซึ่งสหภาพแรงงานไม่ได้มีบทบาทจำกัดอยู่แค่การเคลื่อนไหวเพื่อผลประโยชน์เฉพาะหน้าในระดับสถานประกอบการของสมาชิกเท่านั้น แต่สหภาพแรงงานมีการเคลื่อนไหวเพื่อผลประโยชน์ระยะยาวของแรงงานและสังคมที่อาจส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมในระดับกว้าง ซึ่งโดยส่วนใหญ่จะเป็นการเคลื่อนไหวที่ร่วมกับขบวนการทางสังคมอื่นๆ ในชุมชน ประเทศ หรือระดับโลก (นภาพร อติวานิชยพงศ์, 2561)

อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันนี้้องค์กรพัฒนาเอกชนด้านแรงงานที่เป็นกรณีศึกษาทั้ง 4 องค์กร มีข้อจำกัดในเรื่องที่ไม่สามารถทำงานสนับสนุนขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานได้อย่างยั่งยืน เนื่องจากมีข้อจำกัดในการพึ่งพาตนเองและไม่สามารถพึ่งพาขบวนการแรงงานได้ในด้านการเงิน

นอกจากนี้้องค์กรพัฒนาเอกชนทำงานกับแรงงานยังเผชิญกับความลำบากมากขึ้นในการทำงานกับแรงงานอันเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงในหลายๆ ด้าน ได้แก่ รูปแบบการจ้างงานที่หลากหลายขึ้น องค์ประกอบของแรงงานในประเทศไทยที่มีแรงงานข้ามชาติอยู่จำนวนมาก และสถานการณ์ทางการเมืองที่มีความซับซ้อนขึ้น

องค์ความรู้ใหม่จากงานวิจัย

จากการศึกษาครั้งนี้ได้พบองค์ความรู้ใหม่ซึ่งยังไม่เคยปรากฏในงานศึกษาเกี่ยวกับองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับแรงงานดังนี้

- 1) ในช่วงทศวรรษ 2530 องค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับแรงงานซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานไทย แม้ว่าจะมีอยู่จำนวนไม่กี่องค์กรแต่กลับมีบทบาทเด่นชัดในการทำให้การเคลื่อนไหวของแรงงาน โดยเฉพาะขบวนการแรงงานที่มีสหภาพแรงงานเป็นผู้นำมีทิศทางไปสู่การเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมไม่ใช่เป็นเพียงกลุ่มผลประโยชน์ที่เคลื่อนไหวเพื่อผลประโยชน์เฉพาะหน้าของแรงงานเท่านั้น
- 2) จากประสบการณ์และความรับรู้ของผู้ที่เคยมีบทบาทสำคัญในองค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งบางคนยังคงมีบทบาทอยู่ในปัจจุบัน สรุปว่าความเปลี่ยนแปลงในเรื่องรูปแบบการจ้างงานที่มีความหลากหลาย ซับซ้อนมากขึ้น องค์ประกอบของแรงงานในประเทศไทยที่มีสัดส่วนของแรงงานข้ามชาติจำนวนมาก การแบ่งขั้วทางการเมืองภายใต้ระบอบการเมืองที่ยังไม่เป็นประชาธิปไตยอย่างสมบูรณ์ ในขณะที่สหภาพแรงงานยังไม่สามารถเป็นตัวแทนผลประโยชน์ของแรงงานทุกกลุ่ม ก้าวไม่พ้นความคิดชาตินิยมด้านแรงงาน และมีความคิดอนุรักษ์นิยมทางการเมืองเป็นอุปสรรคที่สำคัญขององค์กรพัฒนาเอกชนด้านแรงงานในการทำงานสนับสนุนขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานไทย

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัยผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้

ข้อเสนอแนะทั่วไป

หน่วยงานของรัฐควรให้ความสำคัญกับบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับแรงงาน โดยการจัดสรรงบประมาณสนับสนุนการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนเหล่านี้ เนื่องจากในอดีตที่ผ่านมาองค์กรพัฒนาเอกชนได้รับงบประมาณสนับสนุนจากองค์การระหว่างประเทศ ทำให้มีบทบาทสนับสนุนขบวนการเคลื่อนไหวของแรงงานจนสามารถผลักดันนโยบายที่เป็นประโยชน์ต่อคนงานอย่างมาก แต่ในปัจจุบันมีบทบาทลดลงเนื่องจากปัญหาการขาดแคลนงบประมาณ

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

เนื่องจากในปัจจุบันมีรูปแบบการจ้างงานใหม่ๆ เกิดขึ้น ซึ่งแรงงานเหล่านี้ประสบปัญหาด้านสิทธิแรงงานที่แตกต่างจากแรงงานในการจ้างงานแบบเดิม จึงควรมีการศึกษาเรื่อง บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนด้านแรงงานต่อการส่งเสริมสิทธิแรงงานของคนงานภายใต้รูปแบบการจ้างที่หลากหลาย

เอกสารอ้างอิง (References)

- กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน. (2541). *ทำเนียบองค์กรเอกชนด้านแรงงาน*. กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม.
- จตุรงค์ บุญยรัตนสุนทร. (2542). พลวัตองค์กรพัฒนาเอกชนไทย. ใน ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (บ.ก.), *เศรษฐศาสตร์การเมือง (เพื่อชุมชน) เอ็นจีโอ 2000*. (น.61-86) ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จะเด็จ เชาวน์วิไล. (2540). บทเรียนองค์กรพัฒนาเอกชนด้านแรงงานกับการทำงานกับผู้ใช้แรงงาน. *แรงงานปริทัศน์*, 11(4), 7-9.
- จะเด็จ เชาวน์วิไล. (2568, 20 กุมภาพันธ์). อดีตหัวหน้าฝ่ายแรงงานหญิง มูลนิธิเพื่อนหญิง (พ.ศ. 2531-2543). สัมภาษณ์.
- โชคชัย สุทธาเวศ. (2539). *องค์กรพัฒนาเอกชนสาธารณประโยชน์เกี่ยวกับแรงงานในประเทศไทย: ภาพรวมและทางเลือก*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ทรงศักดิ์ บุญวินยานนท์. (2564). บทบาทองค์กรพัฒนาเอกชนด้านแรงงาน. ใน นิตยา พิริยะพงษ์พันธ์ (บ.ก.), *30 ปี เส้นทางผู้สู้ประกันสังคม*. (น.67-82) มูลนิธิเพื่อนหญิง.
- นภาพร อติวานิชยพงศ์. (2531). ข้อเสนอของผู้ใช้แรงงานต่อรัฐบาลและสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร. *แรงงานปริทัศน์*, 2(10), 4-7.
- นภาพร อติวานิชยพงศ์. (2532). ประวัติศาสตร์ขบวนการแรงงานไทย 2525-2532. ใน บุญโฮม อิงชัยภูมิ (บ.ก.), *ประวัติศาสตร์ขบวนการแรงงานไทยยุคเริ่มต้นถึง พ.ศ. 2532*. (น.155-183) พิมพ์ตุลา.
- นภาพร อติวานิชยพงศ์. (2536). (บรรณาธิการ). *บทบาท สส.กับปัญหาและนโยบายเร่งด่วนทางสังคม*. เอดิสันเพรส โปรดักท์.
- นภาพร อติวานิชยพงศ์. (2556). ปัญญาชนกับขบวนการแรงงานไทย. ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (บ.ก.), *ด้วยรักเล่มที่ 4 ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ การเมืองและสังคม*. (น.327-354) เคล็ดไทย.
- นภาพร อติวานิชยพงศ์. (2561). *สหภาพแรงงานไทยที่เป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม*. มูลนิธิฟรีดริค เอแบร์ท.
- นภาพร อติวานิชยพงศ์. (2562). ผู้นำสหภาพแรงงานไทยกับการเข้าร่วมขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมือง: จากรัฐประหาร 2549-รัฐประหาร 2557. *ฟ้าเดียวกัน*, 17(1), 177-202.
- นภาพร อติวานิชยพงศ์. (2567). *ขบวนการแรงงานกับบทบาททางสังคมและการเมือง: รวมบทความขบวนการแรงงานร่วมสมัย*. วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ และมูลนิธิพิพิธภัณฑสถานแรงงานไทย.
- นฤมล ทับจุมพล. (2568, 6 พฤษภาคม). อดีตกรรมการบริหารมูลนิธิอารมณ พงศ์พจน์ ชุดที่ 2 (พ.ศ. 2530-2534). สัมภาษณ์.

- บัณฑิต เป้นวิเศษ. (2568, 14 กุมภาพันธ์). อดีตผู้ปฏิบัติงานฝ่ายแรงงานหญิง มุลินีเพื่อนหญิง (พ.ศ. 2536-2543). สัมภาษณ์.
- บัณฑิต ธรรมรัตน์. (2533). ขบวนการสหภาพแรงงานไทยยุคหลัง 6 ตุลาคม 2519-2525. ใน บุญโฮม อิงชัยภูมิ (บ.ก.), *ประวัติศาสตร์ขบวนการแรงงานไทยยุคเริ่มต้นถึง พ.ศ. 2532*. (น.114-153) พิมพ์ตุลา. ไพโรจน์ พลเพชร. (2568, 22 มกราคม). อดีตผู้จัดการสมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน (พ.ศ. 2533-2536). สัมภาษณ์.
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2545). ว่าด้วยขบวนการทางสังคมและเมืองไทย. ใน ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ, *วิถีชีวิต วิถีรู้ ขบวนการประชาชนร่วมสมัย*. (น.1-33) สำนักพิมพ์ตรัสวิน (ซิลค์วอร์มบุคส์).
- วิชัย นราไพบุลย์. (2568, 8 มิถุนายน). ผู้จัดการมุลินีพิพิธภัณฑสถานแรงงานไทย (พ.ศ. 2543-ปัจจุบัน). สัมภาษณ์.
- ศักดิ์นา ฉัตรกุล ณ อยุธยา. (2568, 8 มิถุนายน). ผู้ร่วมก่อตั้งพิพิธภัณฑสถานแรงงานไทย. สัมภาษณ์.
- สมเกียรติ เรืองจันทร์. (2543). องค์การพัฒนาเอกชนด้านแรงงาน. ใน *ผลกระทบทางสังคมจากวิกฤตเศรษฐกิจ เล่มที่ 4 สามทศวรรษขององค์กรพัฒนาเอกชนไทย*. (น.35-48). สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.
- สมยศ พุกษาเกษมสุข. (2568, 24 มกราคม). อดีตผู้ปฏิบัติงานฝ่ายส่งเสริมสิทธิกิจกรรมร สมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน (พ.ศ. 2530-2533). สัมภาษณ์.
- สถิตย์ นิยมญาติ. (2551). รายงานวิจัยประเมินผลเรื่องการปฏิบัติงานและผลสำเร็จของสมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน ประเทศไทย. สมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน.
- สุธี ประศาสน์เศรษฐ. (2540). แปลงอดีตว่าด้วยสมัชชาคนจน. *วารสารเศรษฐศาสตร์การเมืองเพื่อชุมชน*, 1(1), 94-101.
- สุภาวดี เพชรรัตน์. (2558). องค์การพัฒนาเอกชนไทยกับการเคลื่อนไหวกฎหมายลาคลอด. ใน จะเด็จ เซาว์วิไล และคณะ, *บทเรียนการต่อสู้กฎหมายลาคลอด 90 วัน*. (น.44-48) บริษัท เอส เค เอส อินเตอร์ พรีน จำกัด.
- อนุสรณ์ ไชยพาน. (บ.ก.). (2546). *ทำเนียบองค์กรพัฒนาเอกชน 2546*. คณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา.
- Frank, A. G., & Fuentes, M. (1990). Civil democracy: Social movements in recent world history. In S. Amin et al. (Eds.). *Transforming the revolution: Social movements and the world system*. Monthly Review Press, 139-180.
- Fuentes, M., & Frank, A. G. (1989). Ten theses on social movements. *World Development*, 17(2), 179-191.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the prison notebooks*. Lawrence & Wishart.
- Lenin, V. I. (1978). *What is to be done?*. Progress Publishers.
- Marx, K., & Engels, F. (1985). *The communist manifesto*. Penguin Books.

- Napaporn Ativanichayapong. (2002). *Trade union and the workers collective action in Thailand: An articulation of social movement unionism and economic unionism, 1972-2002*. (Unpublished doctoral dissertation). Chulalongkorn University.
- Phillion, S. (1998). Bridging the gap between new social movement theory and class. *Rethinking Marxism*, 10(4), 79-104.

Development of Strengthen Bordertown Security and Wellbeing Muang District, Prachuap Khiri Khan Province¹

Supang Chantavanich² Naruemon Thabchumpon³ and Podsakorn Yothinneeranath^{4,*}

Abstract

This study aims to analyze the structural potential for enhancing stability and quality of life in the border town of Mueang Prachuap Khiri Khan District. The research applies a PESTEL–SWOT framework to examine the dynamics of political and migratory factors, economy, public health, tourism and environment, and education—dimensions that interact in complex ways within the Thai–Myanmar border context.

Findings reveal that Mueang Prachuap Khiri Khan possesses high strategic potential due to its location as a gateway linking the Gulf of Thailand and the Andaman Sea through the Singkhon Special Checkpoint, which can be developed into a permanent border crossing to drive trade, tourism, and cross-border economic growth. The analysis of political and migration aspects highlights geopolitical advantages while underscoring challenges stemming from Myanmar’s internal instability and the COVID-19 pandemic, which disrupted population and goods mobility. Economically, the district demonstrates a continued growth

¹Research Article, The research article is an adaptation of the research project “Development of Economic Corridors to Strengthen Bordertown Security and Wellbeing of Mae Sot District, Tak Province and Muang District, Prachuap Khiri Khan Province” conducted by Asian Research Center for Migration, Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University. The project was funded by Program Management Unit on Area Based Development (PMUA), Fiscal Year 2024

²Professor Emeritus. Dr., Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University. Email: Supang.c@chula.ac.th

³Associate Professor Dr., Faculty of Political Science, Chulalongkorn University. Email: Naruemon.t@chula.ac.th

⁴Lecturer Dr., Faculty of Humanities and Social Sciences, Nakhon Pathom Rajabhat University. Email: Podsakorn@webmail.npru.ac.th

***Corresponding author:** Podsakorn Yothinneeranath, Faculty of Humanities and Social Sciences, Nakhon Pathom Rajabhat University. Email: Podsakorn@webmail.npru.ac.th

trend, especially in the service and logistics sectors, despite existing constraints in labor, technology adoption, and production structures that require further alignment with local potential. In terms of public health, the district shows strong medical infrastructure and human resources; however, significant budgetary pressure arises from uninsured migrant workers. This calls for integrated management systems and cross-border health collaboration. For tourism and the environment, Mueang Prachuap Khiri Khan stands out as part of Thailand's Royal Coast, rich in natural and cultural capital, yet facing challenges from climate change, waste management, and unsustainable resource use. Lastly, in the education and learning dimension, although the district benefits from strong social capital and local sufficiency economy learning centers, it lacks higher education institutions and cross-sectoral integration. Therefore, enhancing educational quality in alignment with border economic development represents a crucial opportunity to cultivate a new generation of human capital capable of supporting the future of the border region.

Keywords: Mueang Prachuap Khiri Khan, Bordertown development, Security and Wellbeing

การยกระดับความมั่นคงและคุณภาพชีวิตเมืองชายแดน อำเภอเมือง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์¹

สุภางค์ จันทวานิช² นฤมล ทับจุมพล³ และพศกร โยธินนิรนาท^{4,*}

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มุ่งวิเคราะห์ศักยภาพเชิงโครงสร้างในการพัฒนาระดับความมั่นคงและคุณภาพชีวิตเมืองชายแดนอำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์ โดยประยุกต์กรอบการวิเคราะห์ PESTEL-SWOT เพื่อสะท้อนพลวัตของปัจจัยทางการเมืองและการย้ายถิ่น เศรษฐกิจ สาธารณสุข ท้องเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม และการศึกษาเรียนรู้ ที่มีความซับซ้อนในบริบทชายแดนไทย-เมียนมา ผลการศึกษาพบว่า อำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์มีศักยภาพเชิงยุทธศาสตร์สูง จากทำเลที่ตั้งซึ่งเป็นประตูเชื่อมระหว่างอ่าวไทยกับทะเลอันดามัน ผ่านจุดผ่อนปรนพิเศษด่านสิงขรที่สามารถพัฒนาเป็นจุดผ่านแดนถาวรเพื่อขับเคลื่อนการค้า การท่องเที่ยว และเศรษฐกิจชายแดน

การศึกษาได้เผยให้เห็นข้อค้นพบด้านการเมืองและการย้ายถิ่นซึ่งแสดงให้เห็นความได้เปรียบทางภูมิรัฐศาสตร์ แต่ยังเผชิญความท้าทายจากสถานการณ์ความไม่สงบในเมียนมาและการระบาดของ COVID-19 ซึ่งส่งผลกระทบต่อเคลื่อนย้ายของประชากรและสินค้า ขณะที่ข้อค้นพบด้านเศรษฐกิจมีแนวโน้มเติบโตต่อเนื่อง โดยเฉพาะภาคบริการและโลจิสติกส์ แม้ยังมีข้อจำกัดเรื่องแรงงาน การใช้เทคโนโลยี และโครงสร้างการผลิตที่ต้องพัฒนาให้สอดคล้องกับศักยภาพพื้นที่ สำหรับข้อค้นพบด้านสาธารณสุขสะท้อนให้เห็นอำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์มีความพร้อมของระบบบริการทางการแพทย์และบุคลากร แต่ยังมีภาระงบประมาณสูงจากแรงงานข้ามชาติที่ขาดหลักประกันสุขภาพ จำเป็นต้องพัฒนาระบบบริหารจัดการเชิงบูรณาการและความร่วมมือข้ามพรมแดน ส่วนข้อค้นพบด้านการท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อม อำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์มีความโดดเด่นในฐานะพื้นที่ Royal Coast ที่อุดมด้วยทุนทางธรรมชาติและวัฒนธรรม แต่ยังคงจัดการผลกระทบจากภาวะโลกร้อน ขยะ และการใช้ทรัพยากรอย่างไม่ยั่งยืน รวมถึงข้อค้นพบด้านการศึกษาและการเรียนรู้ ที่ชี้ให้เห็นว่า

¹บทความวิจัย ปรับปรุงมาจากโครงการวิจัย การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษเพื่อยกระดับความมั่นคงและคุณภาพชีวิตเมืองชายแดนของอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก และอำเภอเมือง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ดำเนินการโดยศูนย์วิจัยการย้ายถิ่นแห่งเอเชีย สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้รับทุนสนับสนุนจากหน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ ปีงบประมาณ 2567

²ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อีเมล Supang.c@chula.ac.th

³รองศาสตราจารย์ ดร. คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อีเมล Naruemon.t@chula.ac.th

⁴อาจารย์ ดร. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม อีเมล Podsakorn@webmail.npru.ac.th

*ผู้ประพันธ์บรรณกิจ: พศกร โยธินนิรนาท คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม อีเมล Podsakorn@webmail.npru.ac.th

แม้มีทุนทางสังคมเข้มแข็งและแหล่งเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง แต่ยังขาดสถาบันอุดมศึกษาในพื้นที่และการบูรณาการระหว่างภาคส่วน การยกระดับคุณภาพการศึกษาให้สอดคล้องกับเศรษฐกิจชายแดนจึงเป็นโอกาสสำคัญต่อการสร้างทุนมนุษย์รุ่นใหม่ที่จะตอบสนองต่ออนาคตของเมืองชายแดน

คำสำคัญ: อำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์, การพัฒนาเมืองชายแดน, ความมั่นคงและคุณภาพชีวิต

บทนำ

ในยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของโลก ทั้งด้านภูมิอากาศ เศรษฐกิจ วิถีชีวิต และเทคโนโลยี การพัฒนาเมืองชายแดนได้กลายเป็นวาระสำคัญที่สะท้อนความมั่นคงของรัฐและคุณภาพชีวิตของประชาชน โดยเฉพาะในบริบทของประเทศไทยซึ่งมีพรมแดนติดต่อกับประเทศเพื่อนบ้านถึงสี่ประเทศ ตลอดระยะทางกว่า 5,600 กิโลเมตร พื้นที่ชายแดนเหล่านี้ไม่เพียงเป็นแนวแบ่งเขตแดน หากยังเป็น “พื้นที่เชื่อมต่อ” ทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่มีบทบาทต่อการพัฒนาประเทศไทยในระยะยาว

สำหรับเมืองชายแดนด้านตะวันตกเฉียงใต้ติดกับประเทศเมียนม่านั้น การพัฒนาเมืองชายแดนยังเผชิญกับความท้าทายด้านความมั่นคงที่สัมพันธ์กับมิติการย้ายถิ่นซึ่งกระทบต่อคุณภาพชีวิตของผู้คน เช่น การสาธารณสุข การขาดแคลนโครงสร้างพื้นฐาน ความเหลื่อมล้ำทางสังคมและการศึกษา ตลอดจนปัญหาสงครามกลางเมือง ความท้าทายด้านความมั่นคงนี้ปรากฏอย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้นในบริบทที่ประเทศเมียนม่ายังคงเผชิญกับความไม่มั่นคงทางการเมืองและสังคมอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะผลกระทบทางเศรษฐกิจการค้าชายแดนที่ถดถอยลงในหลายจังหวัดเมืองชายแดน (The Nation, 2025) จนส่งผลกระทบต่อกระบวนการบริหารจัดการภายในเมืองชายแดนของไทยอย่างมีเคยปรากฏขึ้นมาก่อน และมีความจำเป็นเร่งด่วนต่อการสร้างความเข้าใจเชิงลึกเกี่ยวกับศักยภาพและปัญหาของเมืองชายแดนไทย นำไปสู่การกำหนดแนวทางพัฒนาและนโยบายที่สอดคล้องกับบริบทภายในพื้นที่

ภายใต้บริบทดังกล่าว การศึกษาวิจัยเพื่อยกระดับความมั่นคงและคุณภาพชีวิตเมืองชายแดน จึงถือเป็นประเด็นที่มีความสำคัญต่อยุทธศาสตร์ความมั่นคงและการพัฒนาพื้นที่พิเศษของไทย และเป็นเรื่องที่อยู่ในความสนใจของสาธารณะ โดยกำหนดพื้นที่การวิจัยภายในอำเภอเมือง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ในฐานะที่เป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ทางเศรษฐกิจการค้าที่เชื่อมต่อกับชายฝั่งทางทะเลอันดามัน เพื่อมุ่งทำการวิเคราะห์สถานการณ์ ช่องว่างสำคัญ และโอกาสในการพัฒนาเมืองชายแดน ซึ่งครอบคลุม 5 มิติการพัฒนา ได้แก่ (1) ความมั่นคงด้านการย้ายถิ่นข้ามพรมแดน (2) ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ (3) สาธารณสุข (4) การท่องเที่ยวกับสิ่งแวดล้อม และ (5) การศึกษาเรียนรู้ จากข้อมูลเชิงพื้นที่ ข้อมูลความต้องการ และข้อมูลจำกัดต่างๆ เพื่อนำไปสู่จัดทำข้อเสนอเชิงนโยบายที่สะท้อนมิติประชากรและการย้ายถิ่นอย่างรอบด้านบนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกภาคส่วนภายในพื้นที่

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ยังถือเป็นการวิจัยเพื่อตอบสนองต่อปรากฏการณ์ความท้าทายทางสังคมที่เกิดขึ้นใหม่ภายใต้การบูรณาการการมีส่วนร่วมระหว่างภาครัฐ เอกชน สถาบันการศึกษา และภาคประชาสังคม ซึ่งเป็นกระบวนการศึกษาที่เปิดโอกาสให้ทุกภาคส่วนได้ร่วมทำการศึกษารอบทิศทางอย่างใกล้ชิดตลอดโครงการ ส่งผลให้การวิจัยสามารถสะท้อนแนวทางการพัฒนาเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชากร เสริมสร้างความมั่นคงเมืองชายแดนทางด้านเศรษฐกิจและสังคมอย่างยั่งยืนสอดคล้องกับบริบทความต้องการภายในพื้นที่

คำถามการวิจัย

ความต้องการและข้อจำกัดที่นำไปสู่การยกระดับความมั่นคงและคุณภาพชีวิตเมืองชายแดนอำเภอเมือง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์อย่างไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาข้อมูลพื้นฐาน ข้อมูลผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ข้อมูลสถานการณ์ปัจจุบัน ช่องว่างสำคัญ (Critical Gap) โดยการวิเคราะห์ข้อมูลความต้องการ (Demand Analysis) และวิเคราะห์ข้อจำกัด (Gap Analysis) ที่นำไปสู่การพัฒนาเมืองชายแดนทั้ง 5 ด้าน ได้แก่ ความมั่นคงการย้ายถิ่นข้ามพรมแดน เศรษฐกิจ สุขภาวะ สิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยว และการเรียนรู้ของพื้นที่อำเภอเมือง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

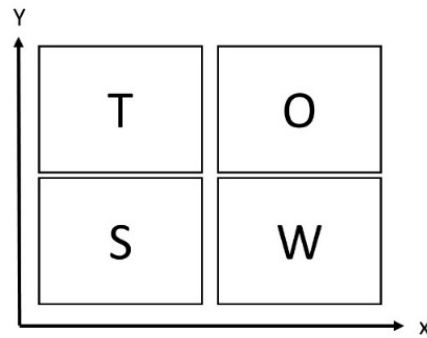
การทบทวนวรรณกรรม

1. แนวคิด PESTEL-SWOT analysis

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาถึงประเด็นการบริหารจัดการเมืองชายแดน อำเภอเมือง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ที่มุ่งเน้นการวิเคราะห์บทบาทขององค์กรผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยอาศัยแนวคิด PESTEL-SWOT เพื่อสังเคราะห์และอภิปรายผลการศึกษา แนวคิด PESTEL-SWOT analysis นี้เป็นแนวคิดเชิงวิเคราะห์องค์การ อันเกิดจากการประยุกต์ใช้หลักการ SWOT Analysis ควบคู่และหลักการ PESTEL Analysis โดยหลักการ SWOT Analysis เป็นการหลักที่ถูกนำมาใช้สำหรับการวิเคราะห์บริบททางยุทธศาสตร์ การวางแผน และการบริหารจัดการขององค์กรหรือกิจกรรมที่กำลังดำเนินการ (Emet & Merba, 2017) จากองค์ประกอบ 4 ด้าน ได้แก่ จุดแข็ง (Strengths) จุดอ่อน (Weakness) โอกาส (Opportunities) และภัยคุกคาม (Threat)

การวิเคราะห์ SWOT ถูกแบ่งออกเป็น 2 แกนใน 4 องค์ประกอบ กล่าวคือ แกนที่หนึ่ง (X) คือ การพิจารณาบริบทภายในขององค์กร/กิจกรรมที่ดำเนินการ (Internal Factors) ได้แก่ จุดแข็ง = S และจุดอ่อน = W ขณะที่แกนที่สอง (Y) คือ การพิจารณาบริบทภายนอก (External Factors) ได้แก่ โอกาส = O และภัยคุกคาม = T โดยนำทั้งสองแกนมาวิเคราะห์กันดังภาพประกอบที่ 1 เพื่อประเมินควบคู่กันระหว่างจุดแข็งกับภัยคุกคาม (S + T) และจุดอ่อนกับโอกาส (W + O)

ภาพประกอบที่ 1 การวิเคราะห์ SWOT

ที่มา: คณะผู้วิจัย

การประเมินจุดแข็งแข็งแกร่งกับภัยคุกคามทำให้สามารถทราบว่ายุทธศาสตร์และแผนงานในแต่ละด้านของการพัฒนาเมืองชายแดนมีความแข็งแกร่งอย่างเพียงพอที่จะเผชิญภัยคุกคามจากปัจจัยภายนอกได้มากน้อยเพียงใด/อย่างไร ขณะที่จุดอ่อนกับโอกาสสามารถบ่งชี้ได้ว่าปัจจัยยุทธศาสตร์และแผนงานเหล่านั้นมีจุดอ่อนอย่างไรที่ควรปรับปรุงแก้ไขให้พร้อมตอบสนองต่อโอกาสที่อาจจะเข้ามาสนับสนุนส่งเสริมให้เกิดการพัฒนา

อีกด้านหนึ่ง หลักการ PESTEL Analysis ถือเป็นหลักการที่นำมาใช้เสริมการวิเคราะห์ SWOT ให้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้นโดยขยายรายละเอียดเกี่ยวกับปัจจัยภายนอกให้ครอบคลุมแต่ละมิติ ได้แก่ สภาพการเมือง (Political conditions) สภาพเศรษฐกิจ (Economic conditions) สภาพสังคม (Social conditions) สภาพเชิงเทคโนโลยี (Technology conditions) สภาพสิ่งแวดล้อม (Environmental conditions) และสภาพกฎหมาย (Legal conditions) โดยนำปัจจัยเหล่านี้ผนวกรวมกับองค์ประกอบทั้งสี่ของหลักการวิเคราะห์ SWOT เป็นตารางเชิงซ้อน (Shah, 2025) ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 1 ตารางเชิงซ้อนการวิเคราะห์ PESTEL-SWOT

	จุดแข็งแกร่ง (S)	จุดอ่อน (W)	โอกาส (O)	ภัยคุกคาม (T)
สภาพการเมือง (P)	x	x	x	x
สภาพเศรษฐกิจ (E)	x	x	x	x
สภาพสังคม (S)	x	x	x	x
สภาพเชิงเทคโนโลยี (T)	x	x	x	x
สภาพสิ่งแวดล้อม (E)	x	x	x	x
สภาพกฎหมาย (L)	x	x	x	x

ที่มา: Sada Shah. (2025). Monitoring and Evaluation of Practice and Methods in Applied Social Research. Routledge.

การวิเคราะห์ PESTEL-SWOT ถือเป็นแนวคิดสำหรับใช้ทำการวิเคราะห์ยุทธศาสตร์และแผนงานของเมืองชายแดนในเชิงลึกได้อย่างรอบด้าน นอกจากนี้ยังเป็นเครื่องมือสำหรับการพัฒนาวางแผนดำเนินการขององค์กรซึ่งประกอบด้วยผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่หลากหลายหน่วยงาน

2. ข้อมูลพื้นฐานเมืองชายแดน อำเภอเมือง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

เมืองประจวบคีรีขันธ์ เดิมมีชื่อว่า เมืองนารัง ในสมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ได้ตั้งเมืองใหม่ที่คลองบางนางรมโดยภายหลังต่อมาย้ายไปตั้งที่เมืองกุยสึบมาจนถึงรัชกาลที่ 4 เมืองกุยได้รับการเปลี่ยนชื่อเป็น “เมืองประจวบคีรีขันธ์” ในรัชกาลที่ 5 ได้ทรงโปรดให้รวมเมืองปราณบุรี เมืองประจวบ และเมืองกำเนิดนพคุณเข้าด้วยกันและใช้ชื่อว่า “เมืองปราณบุรี” มีที่ว่าการปกครองอยู่ที่อำเภอเกาะหลัก ส่วนเมืองปราณบุรีให้คงเรียกว่า “เมืองปราณ” จนกระทั่งสมัยรัชกาลที่ 6 เพื่อแก้ไขปัญหาจากความสับสนระหว่างชื่อเมืองปราณและเมืองปราณบุรี (สำนักงานจังหวัดประจวบคีรีขันธ์, 2566) จึงโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อเมืองปราณบุรีใหม่เป็น “เมืองประจวบคีรีขันธ์” ใช้สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ มีพื้นที่ 6,367.62 ตารางกิโลเมตร มีความยาวของจังหวัดประมาณ 212 กิโลเมตร อำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์ ด้านทิศตะวันตกมีพรมแดนติดกับเมืองตะนาวศรี จังหวัดมะริด ประเทศเมียนมา โดยมีจุดผ่อนปรนพิเศษด่านสิงขรเป็นช่องทางการไหลเวียนของประชากรและสินค้า ด้านทิศตะวันออกติดชายฝั่งทะเลอ่าวไทยซึ่งเป็นแห่งทรัพยากรทางภูมิศาสตร์ที่สำคัญทั้งด้านการท่องเที่ยวและทรัพยากรธรรมชาติ โดยอำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์ แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 3 ตำบล ได้แก่ ตำบลคลองวาฬ ตำบลเกาะหลัก และตำบลอ่าวน้อย ข้อมูลทางประชากรภายในอำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์ จำนวน 90,648 คน มากเป็นอันดับสองของจังหวัด (สำนักงานจังหวัดประจวบคีรีขันธ์, 2566)

ข้อมูลด้านเศรษฐกิจจังหวัดประจวบคีรีขันธ์พิจารณาจากผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัด (GPP) ปี 2564 ณ ราคาประจำปี มีมูลค่าเท่ากับ 93,735 ล้านบาท เพิ่มขึ้นจากปี 2563 ที่มีมูลค่า 91,855 ล้านบาท ด้านการลงทุนในปี 2566 มีการขยายตัวถึงร้อยละ 0.6 จากปี 2565 (สำนักงานจังหวัดประจวบคีรีขันธ์, 2566) อำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์มีรายได้หลักจากการท่องเที่ยวและการเกษตร เช่น มะพร้าวแก่ การประมง ปาล์มน้ำมัน เป็นต้น ข้อมูลด้านสังคมการศึกษา อำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์ มีสถานศึกษาในระบบทั้งสิ้น 65 แห่ง แยกออกเป็นสังกัดงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (สพฐ.) จำนวน 38 แห่ง สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการศึกษาเอกชน (สช.) จำนวน 4 แห่ง สำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา (สอศ.) จำนวน 2 แห่ง โรงเรียนสังกัดองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) จำนวน 19 แห่ง สำนักบริหารงานการศึกษาพิเศษ (ศกษ.) จำนวน 1 แห่ง และสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ (พศ.) จำนวน 1 แห่ง ด้านการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย อำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์มีศูนย์จัดการศึกษาฯ จำนวน 1 แห่ง (สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดประจวบคีรีขันธ์, 2567) ขณะที่ด้านข้อมูลการสาธารณสุข จังหวัดประจวบคีรีขันธ์มีสถานบริการสาธารณสุขของรัฐและเอกชนรวมทั้งสิ้นจำนวน 93 แห่ง (สำนักงานจังหวัดประจวบคีรีขันธ์, 2566)

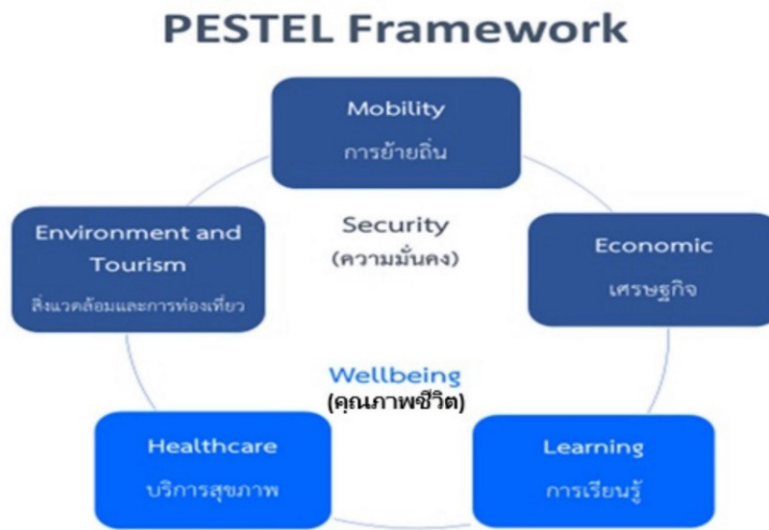
ด้านข้อมูลกิจการชายแดน เขตอำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์มีพื้นที่ติดกับสาธารณรัฐเมียนมา โดยมีช่องทางติดต่อสำคัญ คือ ด้านพรมแดนสิงขร ตั้งอยู่ที่ตำบลคลองวาฬ อำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์ ซึ่งเชื่อมต่อกับบ้านมูตอง เขตเมืองตะนาวศรีของสาธารณรัฐเมียนมา ด้านพรมแดนสิงขรมีสถานะเป็นจุดผ่อนปรนพิเศษ โดยได้มีความพยายามยกระดับขึ้นเป็นจุดผ่านแดนถาวรจากการสำรวจรายละเอียดภูมิประเทศร่วม (Joint Detail Survey) เมื่อวันที่ 21 ตุลาคม 2557 แต่อยู่ระหว่างการพิจารณาขออนุมัติรับรองโดยคณะกรรมการเขตแดนร่วมไทย-เมียนมา หลังจากสถานการณ์แพร่ระบาดของเชื้อไวรัส COVID-19 ด้านพรมแดนสิงขรถูกระงับการผ่านแดนทางประชากรชั่วคราวเพื่อป้องกันการแพร่ระบาดของโรค แต่ยังคงอนุญาตให้สินค้าผ่านแดนเข้า-ออกด่านได้เป็นปกติ โดยข้อมูลสินค้านำเข้าจากสาธารณรัฐเมียนมาส่วนใหญ่เป็นสินค้าประเภทประมงทะเล ได้แก่ ปู กุ้ง ทั้งสดและดอง ปลาทะเล หมึกทั้งสดและแช่เย็น เป็นต้น ตลอดจนแร่ดีบุกและสินค้าพืชผลการเกษตร ซึ่งมีมูลค่ารวม 4.407 พันล้านบาท ขณะที่ด้านการส่งออกจากฝั่งไทยเป็นสินค้าประเภทอุตสาหกรรมแปรรูป ได้แก่ อาหารสำเร็จรูป เครื่องดื่มบรรจุภัณฑ์ชนิดต่างๆ วัสดุอุตสาหกรรมพลาสติก รองเท้าแตะ กระดาษ รวมถึงกระเบื้องปูพื้นเซรามิก เป็นต้น มูลค่ารวม 2.235 พันล้านบาท (ด้านศุลกากรประจวบคีรีขันธ์, 2567)

ด้านความสัมพันธ์กับเขตเศรษฐกิจพิเศษ อำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์มีวิสัยทัศน์ที่เน้นการพัฒนาสู่การเป็นเมืองท่องเที่ยวนานาชาติที่ให้ความสำคัญกับการค้าชายแดนและเศรษฐกิจบนฐานเกษตรกรรมเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชากร โดยมุ่งเสริมสร้างศักยภาพภาคการผลิตและอุตสาหกรรมในการแปรรูปสินค้าเกษตรเพื่อนำเสนอสินค้าที่เป็นอัตลักษณ์พื้นถิ่น ขณะเดียวกันอำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์มีศักยภาพด้านการค้าและการลงทุนที่สามารถเชื่อมโยงเศรษฐกิจไทยกับภูมิภาคอาเซียนผ่านการพัฒนาระเบียงโลจิสติกส์ (สำนักงานจังหวัดประจวบคีรีขันธ์, 2566) เข้ากับเขตเศรษฐกิจพิเศษทวาย (Dawei SEZs) เมืองทวาย ผ่านเมืองมะริด เขตตะนาวศรี ประเทศเมียนมาซึ่งตั้งอยู่ใกล้เคียงอำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์ ซึ่งถือเป็นศูนย์กลางการลงทุนและการขนส่งสินค้าทางทะเลออกสู่มหาสมุทรอินเดียและทะเลอันดามันที่เป็นทางเลือกให้กับกลุ่มประเทศผู้ส่งออกสินค้าอย่างอินเดีย จีน กลุ่มตะวันออกกลาง ตลอดจนกลุ่มยุโรป ซึ่งอาจมีต้นทุนที่ต่ำกว่าเมื่อเทียบกับการขนส่งผ่านช่องแคบมะละกา นอกจากนี้ เมืองมะริดยังเป็นที่ตั้งของท่าเรือหลักของภาคตะนาวศรีที่มีศักยภาพและโอกาสการลงทุนสูงในด้านการประมงทะเลและการท่องเที่ยวทางธรรมชาติอีกด้วย (แก้วขวัญ ตั้งติพงศ์กุล, 2563) ดังนั้น การค้าชายแดน ณ จุดผ่อนปรนพิเศษด้านสิงขร ซึ่งตั้งอยู่ภายในอำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์จึงถือเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญต่อการยกระดับพัฒนาเมืองชายแดนและคุณภาพชีวิตของไทย

กรอบแนวคิดการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้กำหนดกรอบแนวคิดโดยอาศัยการประยุกต์ใช้หลักการ PESTEL Analysis ให้เข้ากับบริบทองค์กรผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเพื่อทำการศึกษาบทบาทการยกระดับความมั่นคงและคุณภาพชีวิตเมืองชายแดนต่อปัจจัยทั้ง 5 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านการย้ายถิ่น (Mobility) ซึ่งครอบคลุมประเด็นทางการเมือง (P) 2) ด้านเศรษฐกิจ (E) 3) ด้านสาธารณสุข ในฐานะประเด็นทางสังคม (S) 4) การท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อม (T) และ 5) ด้านการศึกษา (L) เป็นขอบเขตเชิงเนื้อหาสำหรับทำการศึกษา

ภาพประกอบที่ 2 การยกระดับความมั่นคงและคุณภาพชีวิตเมืองชายแดนโดยประยุกต์ใช้ PESTEL Framework

ที่มา: คณะผู้วิจัย ประยุกต์จาก Sada Shah. (2025). Monitoring and Evaluation of Practice and Methods in Applied Social Research. Routledge.

วิธีดำเนินการวิจัย

วิธีการศึกษา

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ดำเนินการในรูปแบบผสมวิธี (Mixed Methods) โดยอาศัยระเบียบวิธีวิจัย 2 กระบวนการ ได้แก่ กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพและกระบวนการวิจัยเชิงปริมาณ ด้านกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพนั้นได้การประยุกต์ใช้เทคนิควิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) ควบคู่เทคนิควิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Research) และนำเสนอผลการศึกษาในเชิงพรรณนา (Analytical Description) ส่วนด้านกระบวนการวิจัยเชิงปริมาณได้จัดทำการศึกษาสำรวจขนาดเล็กในพื้นที่วิจัยเพื่อค้นหาความต้องการของประชากรในพื้นที่ควบคู่กับการเก็บรวบรวมข้อมูลสถิติทั้งที่เป็นข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ สถิติของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นข้อมูลประกอบการวิเคราะห์ผลการศึกษา

ขอบเขตการศึกษา

การศึกษาวิจัยได้จำแนกขอบเขตการศึกษาไว้ 4 ลักษณะ ดังนี้

1. ขอบเขตเชิงประชากรและกลุ่มเป้าหมาย คือ องค์กรผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่อำเภอเมือง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ทั้งกลุ่มผู้ที่มีสัญชาติไทยและกลุ่มผู้ที่มีสัญชาติอื่น หรือเป็นผู้ไม่มีสัญชาติ เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนภายในพื้นที่ได้มีส่วนร่วมกับการศึกษาวิจัยอย่างครอบคลุม โดยองค์กรผู้มีส่วนได้ส่วนเสียร่วมดำเนินการวิจัยประกอบด้วย ภาคส่วนราชการ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคมกับองค์กรพัฒนาเอกชน

2. ขอบเขตเชิงเวลา การศึกษาวิจัยครั้งนี้เริ่มต้นดำเนินการเมื่อเดือนมิถุนายน 2567 สิ้นสุดลงเมื่อ มิถุนายน 2568 เป็นระยะเวลา 12 เดือน
3. ขอบเขตเชิงพื้นที่ กำหนดให้เขตปกครองอำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์เป็นสนามวิจัยครอบคลุม 6 ตำบล ได้แก่ ตำบลประจวบคีรีขันธ์ ตำบลเกาะหลัก ตำบลคลองวาฬ ตำบลห้วยทราย ตำบล อ่าวน้อย และตำบลบ่อนอก เป็นต้น
4. ขอบเขตเชิงเนื้อหา การวิจัยครั้งนี้กำหนดขอบเขตเชิงเนื้อหาสำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัย ทั้งสิ้น 5 ด้าน โดยประยุกต์จากกรอบแนวคิด PESTEL Analysis ได้แก่ 1) ด้านการย้ายถิ่น 2) ด้านเศรษฐกิจ 3) ด้านสาธารณสุข 4) การท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อม และ 5) ด้านการศึกษา

เครื่องมือการวิจัย การเลือกกลุ่มประชากร และการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล

ด้านเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาประกอบด้วย แบบสัมภาษณ์เชิงลึกแบบไม่เป็นโครงสร้าง ใช้สำหรับการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) จำนวน 15 คน กระจายตามสัดส่วนผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเพื่อการเก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิเกี่ยวกับประสบการณ์ ความคิดเห็น สภาพปัญหา และความต้องการของผู้ให้สัมภาษณ์ ขณะที่แบบสำรวจขนาดเล็ก (Mini Survey) คณะผู้วิจัยได้พัฒนาแบบสอบถามปลายปิด (Closed Questionnaire) แบบออนไลน์ (Google Form) เพื่อทำการสำรวจด้านเศรษฐกิจ ด้านสาธารณสุข และด้านการเรียนรู้เก็บรวบรวมเป็นข้อมูลเชิงปริมาณประกอบการวิเคราะห์ จำนวน 150 คน

ด้านการเลือกกลุ่มประชากรได้ใช้เทคนิคแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เพื่อทำการศึกษาควบคู่กับเทคนิคแบบสโนว์บอล (Snowball Sampling) สำหรับคณะผู้วิจัยได้รับคำแนะนำจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญภายในพื้นที่ซึ่งเห็นความได้เข้ามามีส่วนร่วมกับการวิจัย

ด้านวิธีการดำเนินการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล คณะผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิจากการทบทวนเอกสารชั้นต้น (Desk Review) ร่วมกับการเก็บข้อมูลปฐมภูมิผ่านผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในพื้นที่สนามวิจัยและร่วมกันสังเคราะห์ข้อมูลในลักษณะการประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) จำนวนทั้งสิ้น 12 ครั้ง และจัดประชุมเชิงปฏิบัติการภายในพื้นที่อีก 4 ครั้ง มีจำนวนผู้เข้าร่วม 30 คนต่อครั้ง โดยใช้หลักการร่วมกันไตร่ตรอง (Deliberative Resolving) เพื่อนำไปสู่ข้อเสนอทางการวิจัย

ผลการวิจัย

ประเด็นความมั่นคงและการย้ายถิ่น พบว่า ข้อมูลสถานการณ์ปัจจุบันของอำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์ จัดว่าเป็นเมืองชายแดนที่มีความสงบเรียบร้อยมีสถานที่ท่องเที่ยวธรรมชาติที่มีชื่อเสียง ได้แก่ อ่าวประจวบ อ่าวน้อย และอ่าวมะนาว รวมถึงวนอุทยานเขาตาม่องล่าย โดยภาพรวม อำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์จึงมีอัตลักษณ์แบบเมืองราชการที่ไม่มีความพลุกพล่าน ในทางกายภาพอำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์จะอยู่ติดกับชายแดนประเทศเมียนมาโดยมีจุดผ่อนปรนพิเศษด่านสิงขรเป็นประตูผ่านแดนที่สำคัญของพื้นที่ แต่สถานการณ์ปัจจุบันพบว่าก็ไม่เกิดการเคลื่อนย้ายถิ่นฐานประชากรระหว่างสองประเทศเนื่องจากปัจจัยด้านสถานการณ์

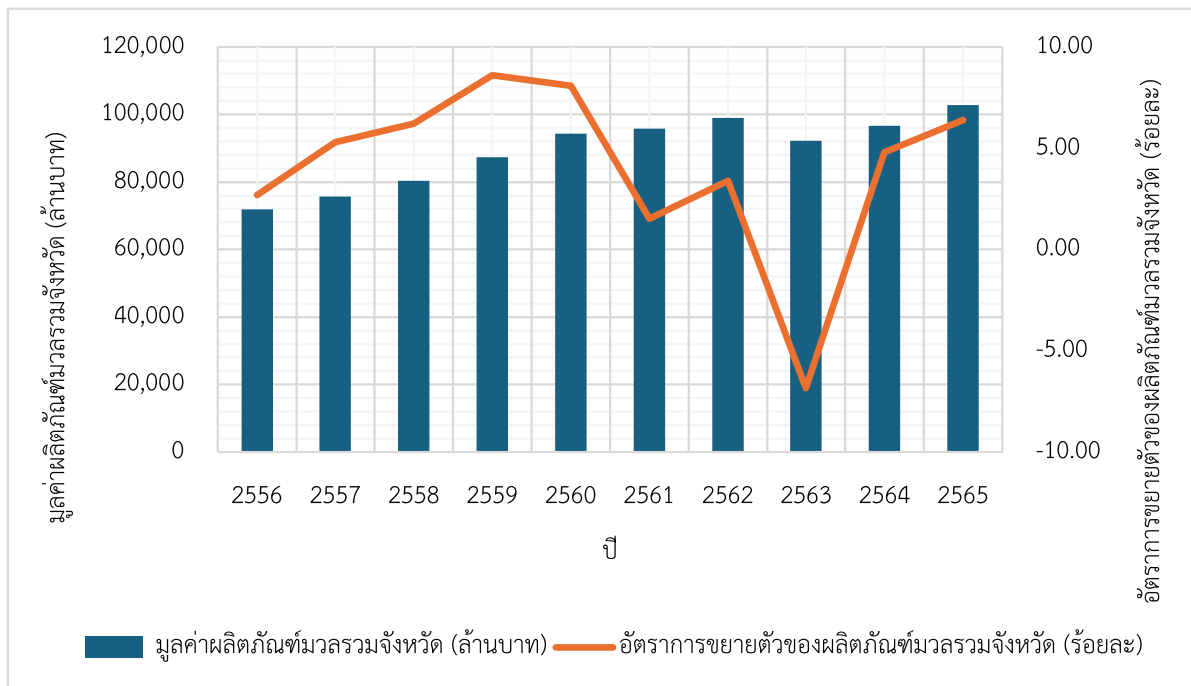
การแพร่ระบาดของเชื้อไวรัส COVID-19 ที่เป็นสาเหตุของการระงับการข้ามแดนของผู้คนในปี พ.ศ. 2563 อย่างไรก็ตาม พื้นที่อำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์ยังคงเป็นพื้นที่ที่พึ่งพากำลังแรงงานข้ามชาติเพื่อตอบสนองการขยายตัวทางเศรษฐกิจการเกษตรและอุตสาหกรรม จากข้อมูลสถานการณ์การย้ายถิ่นของจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เดือนกรกฎาคม ปี 2567 พบจำนวนกลุ่มคนต่างชาติที่อพยพเข้ามาทำงานในพื้นที่ทั้งสิ้นจำนวน 33,876 คน จำแนกออกเป็น แรงงานประเภททั่วไปจำนวน 809 คน ประเภทข้อตกลง MOU ระหว่างประเทศจำนวน 1,874 คน ประเภทส่งเสริมการลงทุน BOI จำนวน 27 คน ประเภทชนกลุ่มน้อยจำนวน 260 คน ประเภทผ่อนผันให้ทำงานและอยู่ในประเทศได้ชั่วคราวจำนวน 30,906 คน

บทบาทของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียสำคัญต่อประเด็นการบริหารจัดการด้านการย้ายถิ่นในระดับนโยบายและระดับปฏิบัติการพบว่า ระดับนโยบาย องค์กรผู้มีส่วนได้ส่วนเสียสำคัญ ได้แก่ กระทรวงมหาดไทย ถือเป็นผู้กำหนดและวางแนวนโยบายความมั่นคง ซึ่งทำงานอย่างสอดคล้องกันกับกระทรวงแรงงาน ผู้มีบทบาทบริหารจัดการด้านแรงงานทั้งการส่งเสริมการจัดหางานสำหรับคนไทยและการบริหารจัดการแรงงานข้ามชาติที่เข้ามาอยู่ในพื้นที่ ขณะที่กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เป็นผู้กำหนดแนวนโยบายการส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาผลผลิตทางการเกษตรซึ่งเป็นสินค้าเกษตรที่มีศักยภาพในอนาคต ด้านกระทรวงสาธารณสุข จัดเป็นผู้มีบทบาทสำคัญต่อการบริหารจัดการด้านสาธารณสุขและการควบคุมโรคระบาด COVID-19 ในช่วงที่ผ่านมา ซึ่งพื้นที่อำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์ จัดเป็นเขตพื้นที่ความเสี่ยงสูงเนื่องจากมีแรงงานข้ามชาติเข้ามาทำงานอยู่ในภาคกิจการเกษตรและการประมง

พื้นที่อำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์เป็นเมืองชายแดนที่มีช่องว่าง (Critical Gap) สำหรับการยกระดับการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่สัมพันธ์กับการย้ายถิ่น ได้แก่ การจัดการระบบการบริหารระดับปฏิบัติการซึ่งขาดการบูรณาการที่มีประสิทธิภาพอย่างเพียงพอ ขาดการตอบสนองต่อปัญหาความต้องการด้านแรงงานในภาคเกษตรกรรมเพื่อรองรับกับศักยภาพการผลิตที่กำลังเติบโต ช่องว่างการส่งเสริมการข้ามแดนอย่างเต็มรูปแบบ กล่าวคือ ปัจจุบันจุดผ่อนปรนพิเศษด่านสิงขรถูกสร้างขึ้นมาให้มีความพร้อมเพื่อรองรับการไหลเวียนของประชากรและสินค้าได้เป็นอย่างมากทั้งในด้านกายภาพและด้านระบบการจัดการ แต่ยังไม่สามารถบรรจุข้อตกลงยกระดับด่านสิงขรให้เป็นจุดผ่านแดนถาวรระหว่างฝ่ายรัฐบาลทั้งสองประเทศ นอกจากนี้ ช่องว่างการรองรับการบริการด้านสาธารณสุขยังพบว่ามีข้อจำกัดในความพร้อมของจำนวนบุคลากรทางการแพทย์โดยเฉพาะแพทย์ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทางที่ยังไม่สอดคล้องกับสัดส่วนจำนวนผู้ป่วย ซึ่งถือเป็นความเสี่ยงหากมีการเคลื่อนย้ายถิ่นของประชากรแรงงานข้ามชาติที่อาจเพิ่มขึ้นจากทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจชายแดน

ในประเด็นการเศรษฐกิจ พบว่า ปัจจุบันอำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์เป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพทางเศรษฐกิจ โดยมีจุดผ่านแดนสำคัญของจังหวัดที่เชื่อมโยงประเทศไทยกับทางเมียนมาอยู่ที่ด่านสิงขร ตำบลคลองวาฬ ผ่านไปยังด่านเขตมุตองบริเวณเมืองตะนาวศรีและเมืองมะริดซึ่งสามารถสร้างเสริมให้เกิดระเบียบการค้าพาณิชย์จากฝั่งตะวันออกสู่ฝั่งทะเลอันดามันได้ จากข้อมูลเศรษฐกิจภาพรวมของจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ พบว่า มูลค่าผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัด (Gross Provincial Product: GPP) ณ ปี พ.ศ. 2565 มีมูลค่าจำนวน 102,844

ภาพประกอบที่ 3 ผลผลิตทั้งหมดรวมของจังหวัดประจวบคีรีขันธ์และอัตราการขยายตัว ปี พ.ศ. 2561-2565

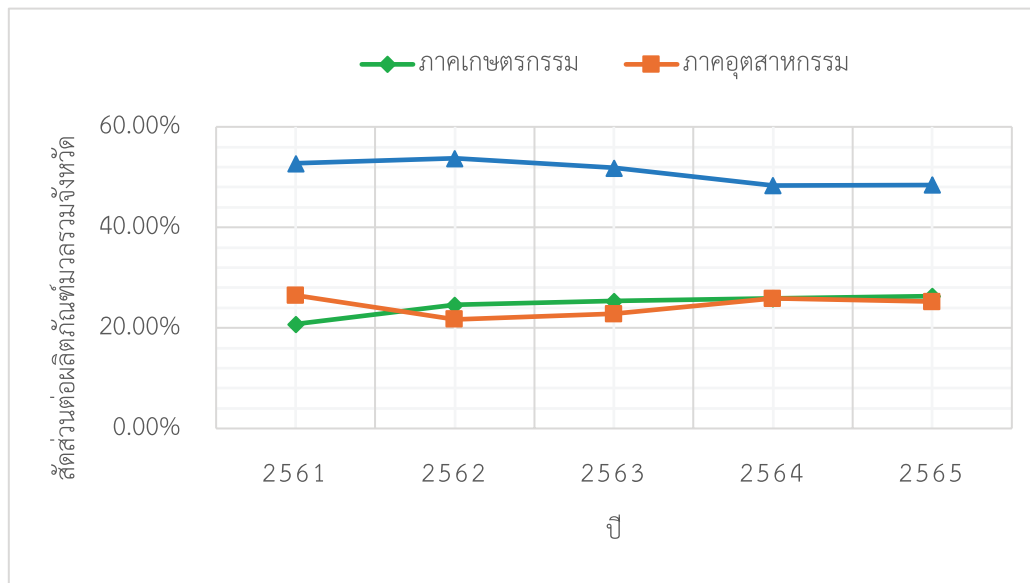

ที่มา: คณะผู้วิจัย พัฒนาจากข้อมูลสำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

ล้านบาท โดยผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดมีแนวโน้มขยายตัวในตลอดช่วงปี พ.ศ. 2561-2565 (ยกเว้นในปี พ.ศ. 2563 ที่ได้รับผลกระทบจากการแพร่ระบาดของ COVID-19 โดยมีการหดตัวร้อยละ 6.84) ปรับตัวเพิ่มขึ้นจาก 96,670 ล้านบาทในปี พ.ศ. 2564 ไปเป็น 102,844 ล้านบาทในปี พ.ศ. 2565 คิดเป็นอัตราขยายตัวร้อยละ 6.39 โดยอยู่ในอันดับ 34 ของประเทศ และอันดับ 5 ของภาคตะวันตก

โครงสร้างเศรษฐกิจภายในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ประกอบด้วย ภาคเกษตรกรรม ได้แก่ เกษตรกรรม ป่าไม้ และประมง คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 26.33 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัด ภาคอุตสาหกรรม ได้แก่ อุตสาหกรรมการผลิต มีสัดส่วนร้อยละ 25.21 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัด และภาคบริการมีสัดส่วนร้อยละ 48.47 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัด ได้แก่ 3 อันดับสาขา คือ สาขาการขนส่ง การขายปลีก การซ่อมแซม ยานยนต์และจักรยานยนต์ สาขากิจกรรมบริการที่พักและอาหาร และสาขากิจกรรมทางการเงินและการประกัน ภัย โดยในช่วง พ.ศ. 2561-2565 สัดส่วนของภาคเกษตรกรรมและภาคบริการต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดนั้น มีการเปลี่ยนแปลงที่ค่อนข้างเห็นได้ชัด ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการแพร่ระบาดของ COVID-19 ซึ่งส่งผลกระทบต่อภาคการท่องเที่ยวในจังหวัดประจวบฯ ทำให้สัดส่วนของภาคบริการต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดนั้นลดลง ทั้งนี้ สัดส่วนของภาคอุตสาหกรรมต่อมูลค่าผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดนั้นมีการปรับตัวลดลงเล็กน้อยจากร้อยละ 26.49 ในปี 2561 ไปเป็นร้อยละ 25.21 ในปี 2565

ภาพประกอบที่ 4 การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างเศรษฐกิจจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ปี พ.ศ. 2561-2565

ที่มา: คณะผู้วิจัย พัฒนาจากข้อมูลสำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

ด้านการค้าชายแดนระหว่างไทย-เมียนมาในพื้นที่อำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์ ปี พ.ศ. 2566 พบว่ามีมูลค่าสินค้าส่งออกรวมจำนวน 1,004.72 ล้านบาท มูลค่าสินค้านำเข้ารวมจำนวน 47,443.59 ล้านบาท มูลค่าการค้ารวมจำนวน 48,448.31 ล้านบาท ขาดดุลการค้าจำนวน 46,438.87 ล้านบาท โดยในช่วงต้นปี 2567 (มกราคม-มีนาคม) สถานการณ์การค้าชายแดนไทย-เมียนมาที่ดำเนินการผ่านด่านศุลกากรยังคงมีสภาพขาดดุลจำนวน 7,974.10 ล้านบาท จากมูลค่าสินค้าส่งออกอยู่ที่ 271.99 ล้านบาท และมูลค่าสินค้านำเข้ารวมที่ 8,246.09 ล้านบาท

ในช่วงปี พ.ศ. 2563-2566 มูลค่าการค้าชายแดนไทย-เมียนมา ณ จุดผ่อนปรนพิเศษด่านสิงขร ชี้ให้เห็นแนวโน้มเติบโตขึ้นในทางบวก โดยในปี พ.ศ. 2566 มูลค่าการค้าชายแดนไทย-เมียนมามีจำนวน 2,828.74 ล้านบาท เพิ่มขึ้นจากปี พ.ศ. 2565 คิดเป็นอัตราเติบโตร้อยละ 122.16 โดยการค้าชายแดน ณ ด่านสิงขรในปี พ.ศ. 2566 มาจากการส่งออกสินค้าจากไทยไปยังเมียนมามีมูลค่า 219.01 ล้านบาท และการนำเข้าสินค้าจากเมียนมาเข้าสู่ไทยมูลค่า 2,609.73 ล้านบาท

ตารางที่ 2 มูลค่าการค้าชายแดน ณ จุดผ่อนปรนพิเศษด้านสิงขร ปี พ.ศ. 2563-2567 (หน่วย: ล้านบาท)

ปี	จุดผ่อนปรนพิเศษด้านสิงขร				ด่านศุลกากรประจวบคีรีขันธ์			
	การค้ารวม	ส่งออก	นำเข้า	ดุลการค้า	การค้ารวม	ส่งออก	นำเข้า	ดุลการค้า
2563	1,168.61	169.49	999.12	-829.63	18,992.62	955.00	18,037.62	-17,082.62
2564	1,267.33	157.71	1,109.62	-951.91	49,114.36	2,151.75	46,962.61	-44,810.86
2565	1,273.27	110.70	1,162.57	-1,051.87	50,350.05	3,057.74	47,292.31	-44,234.57
2566	2,828.74	219.01	2,609.73	-2,390.72	48,448.31	1,004.72	47,443.59	-46,438.87
2567 (ม.ค.-มี.ค.)	1,255.58	208.92	1,046.66	-837.74	8,518.08	271.99	8,246.09	-7,974.10

ที่มา: ด่านศุลกากรประจวบคีรีขันธ์

โดยสินค้านำเข้าผ่านจุดผ่อนปรนพิเศษด้านสิงขรที่มีมูลค่าสูงในปีงบประมาณ 2565 ได้แก่ สินค้าในภาคประมง อาทิ ปู กุ้ง กุ้ง มีชีวิต ปูแสมดองน้ำเกลือ จำนวน 494.09 ล้านบาท ปลาหมึกกล้วย แช่แข็ง หอยลาย หอยแครงมีชีวิต จำนวน 200.55 ล้านบาท ปลาทุลั้ง ปลาทุแลกทั้งตัว แช่แข็ง จำนวน 193.35 ล้านบาท และปลาอินทรี ปลาตาบ ปลาลิ้นหมาทั้งตัว แช่เย็น จำนวน 121.19 ล้านบาท เป็นต้น

ตารางที่ 3 สินค้าส่งออก-นำเข้า 10 อันดับแรก ณ จุดผ่อนปรนพิเศษด้านสิงขร ปีงบประมาณ 2565

ลำดับ	รายการสินค้าส่งออก	มูลค่า (ล้านบาท)	รายการสินค้านำเข้า	มูลค่า (ล้านบาท)
1	ลูกกุ้งขาวมีชีวิต กุ้งขาวแช่แข็ง 0306	39.33	ปู กุ้ง กุ้ง มีชีวิต ปูแสมดองน้ำเกลือ	494.09
2	กระป๋องเปล่าพร้อมฝา 7310	37.74	ปลาหมึกกล้วย แช่แข็ง หอยลาย หอยแครงมีชีวิต	200.55
3	อาหารสัตว์ 2309	21.69	ปลาทุลั้ง ปลาทุแลกทั้งตัว แช่แข็ง	193.35
4	ปลากด ปลาริวกิว ทั้งตัว แช่แข็ง	10.12	ปลาอินทรี ปลาตาบ ปลาลิ้นหมา ทั้งตัว แช่เย็น	121.19
5	กระเบื้องปูพื้นทาดูด้วยเซรามิค	2.76	ปลาป่นที่มีโปรตีนร้อยละ 60 ขึ้นไป เปลือกกุ้งไคคเล็กป่น	44.85
6	เครื่องแปลงกระแสไฟฟ้า	1.97	เนื้อปลาทรายแดงสดแช่แข็ง	28.42
7	โฟโตวอลตาอิกเซลล์	1.64	เปลือกหอยมุกงาน	11.39
8	บะหมี่กึ่งสำเร็จรูป	1.29	กล้วยผลสด	11.10
9	ไม้ฝา SCG ไม้ระแนง กระเบื้องมุงหลังคา	1.12	หอมหัวใหญ่ หอมแดง	7.77
10	เครื่องซักล้าง	1.00	รถแทรกเตอร์ (สุทธินำกลับ)	5.10

ที่มา: ด่านศุลกากรประจวบคีรีขันธ์

ปัจจุบันสถานการณ์ความไม่สงบในเมียนมาระหว่างกองกำลังปลดปล่อยแห่งชาติกะเหรี่ยง (Karen National Liberation Army: KNLA) กับทหารเมียนมาได้ส่งผลกับภาพรวมมูลค่าการค้าบริเวณชายแดน ไทย-เมียนมา ทำให้การขนส่งสินค้าและการสัญจรบริเวณด้านเมียวดี-แม่สอดต้องหยุดชะงัก ถือเป็นปัญหาสำคัญ ซึ่งกระทบต่อการค้าชายแดน จากสถานการณ์ปัญหาดังกล่าวผู้ประกอบการบางส่วนจึงเริ่มที่พิจารณาไปใช้ เส้นทางรองและเส้นทางอื่นๆ ในการขนส่งสินค้าแทน เช่น ถนนสาย R3A เพื่อส่งสินค้าไปยังประเทศจีน ผ่านทางสปป.ลาว และเมื่อสถานการณ์การสู้รบยังคงยืดเยื้อและขยายวงกว้าง ภาคเอกชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้เริ่มมีการพิจารณาถึงด้านท่าเรือระนอง ด้านพุน้ำร้อน ด้านเจดีย์สามองค์ และด้านสิงขร ในฐานะ เส้นทางการค้าทางเลือก อย่างไรก็ตาม ปัจจัยด้านต้นทุนการดำเนินการ ความเสี่ยง และความคุ้มค่าในการเปลี่ยน เส้นทางล้วนเป็นปัจจัยที่ผู้ประกอบการต้องคำนึง เนื่องจากเส้นทางขนส่งสินค้าผ่านด่านอื่นๆ บางเส้นทางยังคง มีความไม่สะดวกเมื่อเทียบกับการขนส่งผ่านเส้นทางด่านเมียวดี

สำหรับการยกระดับการพัฒนาความมั่นคงทางเศรษฐกิจยังพบช่องว่าง (Critical Gap) แม้ว่าจุดอ่อน ประสิทธิภาพด้านสิงขร อำเภอมืองประจวบคีรีขันธ์ยังไม่ใช่เส้นทางหลักในการเคลื่อนไหลทางเศรษฐกิจการค้า เหมือนพื้นที่ระหว่างจังหวัดตากและเมืองเมียวดี แต่จุดอ่อนประสิทธิภาพด้านสิงขรมีศักยภาพสูงที่จะพัฒนาเป็น ด่านถาวรเพื่อรองรับการขนส่ง โดยเฉพาะสินค้าประมงจากมะริดสู่กรุงเทพฯ อย่างไรก็ตาม การค้าชายแดน ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์ความไม่สงบในเมียนมาได้สร้างความกังวลและเพิ่มต้นทุนโลจิสติกส์แก่ ผู้ประกอบการ อีกทั้งมาตรการคว่ำบาตรจากต่างประเทศยังเป็นอุปสรรคต่อการค้าระหว่างสองประเทศ ผู้ประกอบการทั้งสองฝั่งจึงจำเป็นต้องสร้างความร่วมมือบนพื้นฐานผลประโยชน์ร่วม โดยเฉพาะการถ่ายทอด ความรู้จากไทยไปยังเมียนมา เพื่อพัฒนาอุตสาหกรรมที่มีศักยภาพ เช่น ประมงและเกษตรกรรมให้เกิดประโยชน์ ร่วมกันอย่างยิ่งยวด จึงควรเร่งศึกษาแนวทางและออกแบบนวัตกรรมที่เหมาะสม ตลอดจนสร้างแรงงานรุ่นใหม่ ที่มีความรู้และสนใจภาคเกษตรเพื่อลดช่องว่างการขาดแรงงานภาคเกษตร การใช้เทคโนโลยีที่ยังไม่เหมาะกับพื้นที่ และการสร้างมูลค่าเพิ่มให้ผลผลิตยังอยู่ในวงจำกัด เช่น สับประรดสายพันธุ์สยามโกลด์ที่มีศักยภาพแต่ยังผลิตไม่ เพียงพอสำหรับการส่งออก

ประเด็นการสาธารณสุข พบว่า อำเภอมืองประจวบคีรีขันธ์เป็นพื้นที่ที่มีสภาพการเคลื่อนย้ายของ ประชากรหลากหลายกลุ่ม เช่น ประชากรไทย นักท่องเที่ยวต่างชาติ แรงงานจากประเทศเพื่อนบ้าน และ ชาวต่างชาติที่มาพำนักระยะยาวในพื้นที่ รวมทั้งชาวต่างชาติซึ่งเข้ามารับการรักษาพยาบาลภายในพื้นที่ จาก ข้อมูลสถานพยาบาลของรัฐในอำเภอมืองประจวบคีรีขันธ์ พบมีจำนวนทั้งสิ้น 18 แห่ง ได้แก่ โรงพยาบาล 2 แห่ง โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล 14 แห่ง ศูนย์บริการสาธารณสุขเทศบาลเมือง 1 แห่ง ศูนย์สาธารณสุข เขตเมือง 1 แห่ง และสถานพยาบาลเรือนจำ 1 แห่ง ซึ่งโรงพยาบาลประจวบคีรีขันธ์เป็นสถานพยาบาลที่ให้ บริการผู้ป่วยสูงสุดในพื้นที่ มีจำนวนผู้ป่วยนอกเฉลี่ยวันละ 1,319 ราย ผู้ป่วยในวันละ 252 ราย นอกจากนี้ โรงพยาบาลประจวบคีรีขันธ์ยังเป็นสถานพยาบาลที่รับการส่งต่อผู้ป่วยจากพื้นที่ใกล้เคียงด้วย จำนวน 7 แห่ง ได้แก่ โรงพยาบาลบางสะพานน้อย โรงพยาบาลบางสะพาน โรงพยาบาลสามร้อยยอด โรงพยาบาลปราณบุรี โรงพยาบาลทับสะแก โรงพยาบาลหัวหิน และโรงพยาบาลกุยบุรี

ตารางที่ 4 จำนวนผู้มารับบริการในสถานพยาบาลในอำเภอเมือง ประจวบคีรีขันธ์ 10 อันดับแรก

สถานพยาบาล	รวม	ผู้ป่วยไทย	ผู้ป่วยต่างชาติ
1. โรงพยาบาลประจวบคีรีขันธ์	82,032	81,876	156
2. สถานีอนามัยเฉลิมพระเกียรติ 60 พรรษา นวมินทราชินี	12,584	12,305	279
3. โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลคลองวาฬ	6,241	6,111	130
4. ศูนย์สุขภาพชุมชนเขตเมือง	5,798	5,797	1
5. โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลบ้านด่านสิงขร	5,635	5,613	22
6. โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลเกาะหลัก	4,932	4,916	16
7. โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลห้วยน้ำพุ บ้านห้วยทราย	4,745	4,660	85
8. โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลบ้านทุ่งเคล็ด เกาะหลัก	4,653	4,637	16
9. โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลบ้านหนองยายเฒ่า อ่าวน้อย	4,210	4,125	85
10. โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลอ่าวน้อย	3,330	3,294	36

ที่มา: คณะผู้วิจัย พัฒนาจากข้อมูลโรงพยาบาลประจวบคีรีขันธ์

อย่างไรก็ตาม การสาธารณสุขของอำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์มีช่องว่าง (Critical Gap) ที่สำคัญสองประเด็นใหญ่คือ ด้านความเป็นอยู่กับปัจจัยที่ส่งผลต่อคุณภาพชีวิต และด้านการส่งเสริมสุขภาพกับการควบคุมป้องกันโรค กล่าวคือ ด้านความเป็นอยู่กับปัจจัยที่ส่งผลต่อคุณภาพชีวิต ประสบปัญหาเกี่ยวกับการจัดหาแหล่งน้ำในระยะยาวสำหรับรองรับการบริโภคและอุปโภคต่อจำนวนประชาชนในท้องถิ่นและผู้ย้ายถิ่นเข้ามาในพื้นที่อย่างเพียงพอ ประกอบกับการเพิ่มขึ้นของกลุ่มประชากรได้ส่งผลให้จำนวนขยะมูลฝอยเพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย โดยในปัจจุบันปัญหาเกี่ยวกับการจัดการขยะเป็นภาระหลักของหน่วยงานราชการท้องถิ่นซึ่งยังขาดมาตรการสนับสนุนส่งเสริมและความร่วมมืออย่างเพียงพอในระดับชุมชนและระดับครัวเรือนเพื่อช่วยลดปริมาณขยะหรือจัดการคัดแยกขยะอย่างถูกวิธี

ด้านการส่งเสริมสุขภาพกับการควบคุมป้องกันโรค มีข้อจำกัดเกี่ยวกับการจัดตั้งอาสาสมัครต่างชาติเพื่อเผยแพร่ข้อมูลความรู้ด้านการดูแลสุขภาพ การป้องกันโรค บริการสาธารณสุขพรมแดนที่ติดกับประเทศเมียนมา ระบบการขึ้นทะเบียนและประกันสุขภาพสำหรับแรงงานข้ามชาติจากประเทศเพื่อนบ้านยังไม่ครอบคลุมแก่แรงงานทุกประเภท ส่งผลให้มีแรงงานนอกระบบไม่มีประกันสุขภาพกลายเป็นภาระต้องงบประมาณรายจ่ายด้านสาธารณสุขต่อสถานพยาบาลในพื้นที่ เกิดปัญหาหนี้สูญจากค่ารักษาพยาบาลที่เรียกเก็บไม่ได้ อีกทั้งระบบสาธารณสุขชายแดนยังขาดมาตรการจัดการบุคลากรที่สอดคล้องกับจำนวนผู้ป่วยและมีข้อจำกัดด้านความพร้อมรองรับสถานการณ์ที่มีผู้ป่วยหลากหลายเชื้อชาติ ขณะที่การควบคุมและป้องกันมีความท้าทายเกี่ยวกับการควบคุมประชากรเข้า-ออกตามแนวชายแดนอย่างผิดกฎหมายผ่านช่องทางธรรมชาติซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการป้องกันและควบคุมโรคระบาดภายในพื้นที่

ประเด็นการท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อม พบว่า อำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์เป็นรู้จักกันในชื่อ “Royal Coast” ร่วมกับจังหวัดเพชรบุรี จังหวัดชุมพร และจังหวัดระนอง ซึ่งมีแหล่งท่องเที่ยวที่หลากหลาย ทั้งแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติอันมีความงดงามเป็นเอกลักษณ์อำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์ นอกจากนี้ยังมีวนอุทยานเขาตมอ่งลายที่สามารถมองเห็นทัศนียภาพของอ่าวประจวบและตัวเมืองได้โดยรอบ ด้านแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์พบว่า พิพิธภัณฑ์สงครามเอเซียมหาบูรพา พิพิธภัณฑ์สัตว์น้ำห้วยกอ ชุมชนหัวบ้านถนนสุสุต และพิพิธภัณฑ์ชุมชนบ้านอาจารย์ไก่อ ถือเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สามารถให้ทั้งความรู้และความเพลิดเพลินตามลักษณะการท่องเที่ยวเชิงการศึกษาและความบันเทิง (Edutainment Tourism) สำหรับด้านแหล่งท่องเที่ยวผลิตภัณฑ์ชุมชนและการท่องเที่ยวหลากหลายรูปแบบชีวิต (Lifestyle Tourism) อำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์เป็นแหล่งพัฒนาผลิตภัณฑ์แปรรูปและของฝากที่มีเอกลักษณ์ เช่น มะพร้าว มะม่วง และสับปะรด ซึ่งสะท้อนวิถีชีวิตท้องถิ่นที่สามารถต่อยอดเป็นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Eco Tourism) การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ (Creative Tourism) และการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน (Sustainable Tourism) ได้ต่อไป ดังนั้น อำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์จึงจัดว่ามีศักยภาพสูงในการพัฒนาการท่องเที่ยวสอดคล้องกับแผนพัฒนาของจังหวัดได้เป็นอย่างดี ดังนั้น การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนต้องอาศัยความร่วมมือจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลากหลายกลุ่มในการขับเคลื่อนการพัฒนา โดยสามารถออกเป็น 4 กลุ่มหลัก ได้แก่ ภาคชุมชน ธุรกิจเอกชน ภาคประชาสังคม และภาคนหน่วยงานราชการ ดังนี้

ภาคชุมชน มีบทบาทเป็นเจ้าของพื้นที่และวัฒนธรรมท้องถิ่นและถือเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน เช่น ชุมชนทุ่งน้อย ชุมชนบ้านคั่นกะไผ่ และชุมชนหัวบ้าน ถนนสุสุต แต่ละชุมชนมีเอกลักษณ์และวิถีชีวิตที่น่าสนใจ สามารถพัฒนาเป็นกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและวิถีชีวิตได้ การมีส่วนร่วมของชุมชนในการวางแผนและจัดการการท่องเที่ยวจะช่วยให้เกิดการกระจายรายได้และผลประโยชน์อย่างทั่วถึง

ภาคธุรกิจเอกชน จัดเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจการท่องเที่ยว ได้แก่ ธุรกิจท่องเที่ยว ธุรกิจที่พัก และธุรกิจอาหาร ผู้ประกอบการเหล่านี้มีบทบาทในการพัฒนาสินค้าและบริการทางการท่องเที่ยวให้มีคุณภาพและได้มาตรฐาน ตลอดจนสร้างสรรค์กิจกรรมการท่องเที่ยวรูปแบบใหม่ๆ เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวโดยคำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและชุมชนท้องถิ่น

ภาคประชาสังคม มีบทบาทยิ่งในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมท้องถิ่น ตัวอย่างเช่น สมาคมประมงพื้นบ้านที่มีบทบาทการอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลและส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศทางทะเลหรือกลุ่มอนุรักษ์บ้านเก่าอ่าวประจวบที่คอยส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ควบคู่กับการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม ตลอดจนกลุ่มพัฒนาเกษตรอินทรีย์ประจวบคีรีขันธ์ซึ่งเป็นภาคประชาสังคมที่ผลักดันพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงเกษตร

ภาคนหน่วยงานราชการ ในฐานะผู้กำหนดนโยบาย วางแผน และสนับสนุนการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน จึงเป็นภาคส่วนที่เป็นแกนนำหลักในการพัฒนาภายในพื้นที่ ได้แก่ สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติ

และสิ่งแวดล้อมจังหวัด มีอำนาจหน้าที่ดูแลด้านการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช ที่กำกับดูแลวนอุทยานเขาตมอ่งล่า และสำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดร่วมกับการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยทำหน้าที่คอยส่งเสริมและพัฒนากการท่องเที่ยวในภาพรวม

อย่างไรก็ตาม ประเด็นการท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมปรากฏช่องว่างสำคัญ (Critical Gap) ได้แก่ ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติซึ่งเกิดจากการขยายตัวของการท่องเที่ยวที่รวดเร็วโดยขาดการวางแผนและการจัดการที่เหมาะสม ส่งผลให้ชายหาด ป่าชายเลน และระบบนิเวศทางทะเลได้รับผลกระทบจากกิจกรรมที่เกินขีดความสามารถในการรองรับ ขณะเดียวกันแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์หลายแห่งขาดการบำรุงรักษา ทำให้ทรุดโทรมและเสี่ยงต่อการสูญสลายตามกาลเวลา ด้านปัญหาขยะถือเป็นประเด็นหนึ่งที่สำคัญ ที่ยังขาดศักยภาพด้านการจัดเก็บและกำจัด ทั้งขยะที่เกิดจากนักท่องเที่ยวและขยะที่มากับกระแสน้ำทะเลทำให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสัตว์ทะเลที่กินขยะพลาสติกเข้าไป อีกประการหนึ่งความขัดแย้งระหว่างคนกับสัตว์ป่าเป็นข้อท้าทายที่สำคัญ เช่น ปัญหาช้างป่าที่ลงมากินพืชผลผลิตทางการเกษตร รวมถึงปัญหาลิงในเขตเมืองที่สร้างความเดือดร้อนและกระทบต่อภาพลักษณ์การท่องเที่ยว แม้ปัจจุบันจะมีการควบคุมจำนวนประชากรลิงโดยการย้ายไปปล่อยในพื้นที่ธรรมชาติแล้วก็ตาม

นอกจากนี้ยังมีปัญหาการขาดแคลนน้ำซึ่งเกิดขึ้นเป็นประจำทุกปีและบางปีรุนแรงจนกระทบต่อภาคเกษตรกรรม การส่งเสริมการท่องเที่ยวจึงต้องพิจารณาถึงความเสี่ยงที่จะทำให้แหล่งน้ำธรรมชาติซึ่งมีอยู่อย่างจำกัดได้รับผลกระทบเพิ่มขึ้นจากนักท่องเที่ยวที่ไม่รับผิดชอบ ขณะเดียวกันภาวะโลกร้อนและการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศยังส่งผลให้ระดับน้ำทะเลเพิ่มสูงขึ้นและเกิดการกัดเซาะชายฝั่ง กระทบต่อระบบนิเวศและพื้นที่ชลประทานในท้องถิ่น ประเด็นนี้สัมพันธ์กับแนวนโยบายด้านการจัดทำคาร์บอนเครดิตและพลังงานสะอาด แต่การผลิตไฟฟ้าจากพลังงานแสงอาทิตย์ในพื้นที่ยังไม่เพียงพอต่อความต้องการ ดังนั้นการพัฒนากการท่องเที่ยวจึงควรคำนึงถึงขีดความสามารถด้านพลังงานของพื้นที่เพื่อไม่ให้เพิ่มการบริโภคไฟฟ้าที่นำไปสู่การปล่อยคาร์บอนมากขึ้น

สำหรับด้านของการเสริมคุณค่าและเพิ่มมูลค่าทรัพยากรการท่องเที่ยวยังพบข้อจำกัดด้านการพัฒนาความน่าสนใจและสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่สถานที่หรือผลิตภัณฑ์ เช่น การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมยังไม่ได้รับการพัฒนาให้เชื่อมโยงกับกิจกรรมที่ดึงดูดผู้มาเยือน ผลิตภัณฑ์ชุมชนและของที่ระลึกก็ยังคงขาดเอกลักษณ์ในด้านการออกแบบและการสร้างแบรนด์ ที่แสดงให้เห็นการขาดการสร้างแรงบันดาลใจให้คนรุ่นใหม่ตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรในท้องถิ่น และส่งเสริมการพัฒนาผลิตภัณฑ์หรือบริการใหม่ๆ ที่สะท้อนอัตลักษณ์ของพื้นที่ เช่น การต่อยอดจากวัตถุดิบพื้นถิ่นอย่างสับปะรด มะพร้าว หรือทุเรียน เพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนและสร้างรายได้หมุนเวียนในชุมชน

ประเด็นการศึกษาและการเรียนรู้ แสดงให้เห็นถึงสองมิติใหญ่คือ ด้านสภาพการเรียนรู้กับการจัดศึกษา และด้านการเพิ่มหรือปรับทักษะให้สอดคล้องกับสภาพการค้าชายแดน กล่าวคือ ด้านสภาพการเรียนรู้กับการจัดศึกษาของอำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์พบว่าขนาดเล็กเมื่อเทียบกับจังหวัดใกล้เคียง และไม่พบสถาบัน

อุดมศึกษาระดับมหาวิทยาลัยตั้งอยู่ในจังหวัด (ยกเว้น มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี) ด้วยสาเหตุประการหนึ่งที่มีแนวโน้มจากการที่อำเภอหัวหินเป็นพื้นที่ที่มีเศรษฐกิจและอาชีพหลากหลายกว่า ทำให้การบริการด้านการเรียนรู้จึงปรากฏขึ้นในเขตอำเภอหัวหินเป็นส่วนใหญ่ เช่น ศูนย์การเรียนรู้ด้านภาษา (ทั้งไทย จีน และอังกฤษ) เป็นต้น อย่างไรก็ตาม การส่งเสริมการเรียนรู้ในอำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์ปรากฏผ่านศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง ชุมชน บ้านสวน (Ban Suan Community Sufficiency Economy Learning Center) ซึ่งถือเป็นแหล่งการศึกษาทางด้านเศรษฐกิจพอเพียงโดยเกษตรกรต้นแบบด้านเศรษฐกิจพอเพียงและเกษตรทฤษฎีใหม่ของจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ซึ่งมีให้บริการสำหรับนักท่องเที่ยวที่มีความสนใจเรียนรู้

สำหรับด้านการเพิ่มหรือปรับทักษะให้สอดคล้องกับสภาพการค้าข้ามแดน สะท้อนผ่านการพัฒนาจังหวัดโดยมุ่งหมายให้จุดผ่านแดนพิเศษด้านสิงขรเป็นกลายระเบียบเศรษฐกิจการค้าชายแดนฝั่งตะวันตกแห่งอนาคต ซึ่งได้วางเป้าหมายในยกระดับคุณภาพการศึกษาภายในพื้นที่อำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์ทั้งด้านศิลปะ วัฒนธรรม ควบคู่กับการยกระดับรายได้ สุขภาพ และความเข้มแข็งของสถาบันครอบครัว ภายใต้บริบทการเสริมสร้างความมั่นคงปลอดภัยบริเวณชายแดน อย่างไรก็ตาม การจัดการเรียนรู้เพื่อนำไปสู่การเพิ่มหรือปรับทักษะให้สอดคล้องกับเป้าหมายยังจำเป็นต้องอาศัยการดำเนินการอย่างเข้มข้นและต่อเนื่องของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียภายในพื้นที่

ขณะเดียวกันประเด็นการศึกษาของอำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์ยังพบว่า มีลักษณะความต้องการพัฒนาทางการศึกษาอยู่หลายประการ ได้แก่ การติดตามข้อมูลผู้สำเร็จการศึกษาด้วยระบบการจัดการที่มีประสิทธิภาพเพื่อแสดงให้เห็นสัดส่วนจำนวนของผู้สำเร็จการศึกษาสามารถเข้าถึงงานภายในพื้นที่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ได้มากน้อยเพียงใด ซึ่งจะสามารถสะท้อนได้ถึงแนวทางการจัดการศึกษาที่สอดคล้องกับตลาดแรงงานของพื้นที่ และจัดระบบการเรียนรู้และการเพิ่มพูนทักษะที่เหมาะสมกับการพัฒนาเมืองชายแดน เช่น การส่งเสริมทักษะอาชีพภาคอุตสาหกรรมเพื่อรองรับการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ หรือการส่งเสริมทักษะด้านภาษาพื้นถิ่น ได้แก่ การจัดการเรียนรู้ภาษาเมียนมาในพื้นที่ฝั่งไทยในขณะเดียวกันให้มีการเรียนรู้ภาษาไทยในพื้นที่เมียนมาด้วย เป็นต้น

จากการผลการศึกษาได้แสดงให้เห็นช่องว่างสำคัญ (Critical Gap) ด้านการศึกษาในพื้นที่อำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์โดยพบว่า ขาดการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อเพิ่มทักษะที่สอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจในพื้นที่ ตัวอย่างเช่น หลักสูตรระยะสั้นด้านการจัดการการท่องเที่ยว หลักสูตรการจัดการส่งออก-นำเข้าระบบโลจิสติกส์สำหรับการค้าข้ามแดน หลักสูตรการแปรรูปผลผลิตการประมงและการเกษตรเพื่อเพิ่มมูลค่าและความสามารถในการแข่งขันของสินค้าพื้นถิ่น เป็นต้น นอกจากนี้ ภายใต้บริบทแห่งการพัฒนาเมืองชายแดน อำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์ยังขาดความตื่นตัวในการจัดการเรียนการสอนภาษาเมียนมาและภาษาไทยในพื้นที่เพื่อรองรับการท่องเที่ยวและการขยายตัวของเศรษฐกิจข้ามแดนซึ่งเป็นเป้าหมายของการพัฒนาระดับจังหวัด

สรุปและอภิปรายผล

จากผลการศึกษาทั้ง 5 ประเด็นเพื่อการยกระดับความมั่นคงทางชีวิตเมืองชายแดนอำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์เมื่อประยุกต์กับกับหลักการวิเคราะห์ PESTEL-SWOT สามารถสะท้อนให้เห็นข้อสำคัญต่อการพัฒนาพื้นที่เมืองชายแดนดังต่อไปนี้

ประเด็นแรก ด้านการย้ายถิ่น ซึ่งเป็นตัวแปรด้านการเมืองนั้นมีจุดแข็งแกร่ง (S) ที่อำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์มีความได้เปรียบเชิงภูมิรัฐศาสตร์ในการเชื่อมโยงการไหลเวียนทางประชากรด้วยความพร้อมของโครงสร้างพื้นฐานสู่เมืองพื้นที่ชั้นในของไทยได้โดยสะดวก เช่น เขตอุตสาหกรรมแปรรูปอาหารในเขตจังหวัดปริมณฑล หรือพื้นที่เศรษฐกิจทางตอนใต้ของไทยอย่างจังหวัดสงขลา โดยหากประเมินคู่กับภัยคุกคาม (T) แล้วอำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์อาจได้รับผลกระทบจากสถานการณ์ความไม่สงบทางการเมืองภายในประเทศเมียนมาซึ่งทำให้การไหลเวียนทางประชากรและการค้าหยุดชะงักหรือเกิดการเคลื่อนไหลที่ไม่ปกติ (Illegal Mobility) ตามแนวบริเวณชายแดน แต่ข้อท้าทายประการหลักคือ ปัญหาการแพร่ระบาดของเชื้อไวรัส COVID-19 ที่ส่งผลให้การเคลื่อนย้ายทางประชากรระหว่างสองประเทศต้องยุติลงอย่างเด็ดขาด รวมถึงการเคลื่อนย้ายทางสินค้าก็ต้องดำเนินการกำกับตรวจสอบอย่างเข้มงวด

สำหรับปัจจัยซึ่งถือว่าเป็นโอกาส (O) คือ ความต้องการของประชากรที่ต้องการให้เกิดประตูแห่งการพัฒนาระหว่างสองประเทศ ซึ่งจุดผ่อนปรนพิเศษด้านสิ่งขจรถือเป็นตัวเลือกที่มีศักยภาพสูงในการพัฒนาสู่จุดผ่านแดนถาวรที่ทำให้เกิดการไหลเวียนสร้างมูลค่าแก่การค้าและการท่องเที่ยวระหว่างชายแดน แต่สิ่งที่ยังเป็นจุดอ่อน (W) คือ ขาดการบูรณาการดำเนินการตามแผนยุทธศาสตร์ระหว่างหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ฝ่ายปกครอง องค์กรส่วนท้องถิ่น ตรวจสอบคนเข้าเมือง และการจัดหางาน ซึ่งควรร่วมกันแก้ไขข้อท้าทายและสร้างสมดุลระหว่างการรักษาความมั่นคงและการพัฒนาที่ยั่งยืน

ประเด็นที่สอง ด้านเศรษฐกิจ อำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์มีศักยภาพในการพัฒนาอย่างสูงในฐานะการเป็นเส้นทางการค้าที่เชื่อมโยงระหว่างประเทศไทยกับระบียงเศรษฐกิจการค้าระหว่างฝั่งอ่าวไทยกับฝั่งทะเลอันดามันได้ในอนาคต เมื่อพิจารณาถึงจุดแข็งแกร่ง (S) ที่สำคัญได้ชี้ให้เห็นว่า ท่าเลที่ตั้งเชิงยุทธศาสตร์นี้นำไปสู่แนวโน้มการพัฒนาโครงสร้างเศรษฐกิจโดยมีศักยภาพความพร้อมด้านโลจิสติกส์ในการพัฒนาเมืองให้กลายเป็นเส้นทางการค้าที่สำคัญแห่งใหม่ของภาคตะวันตก อย่างไรก็ตาม ปัจจัยภายนอกที่มีผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของพื้นที่ยังคงมีอยู่ โดยเฉพาะสถานการณ์ความไม่สงบในเมียนมา ถือเป็นภัยคุกคาม (T) สร้างความผันผวนทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศซึ่งส่งผลกระทบต่อการค้าและการขนส่งสินค้าผ่านเส้นทางหลักบริเวณชายแดน

ขณะที่ปัจจัยโอกาส (O) การยกระดับจุดผ่อนปรนพิเศษด้านสิ่งขจรให้เป็นด่านถาวรจัดเป็นแผนเพื่อส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ และเป็นประตูสู่การพัฒนาอุตสาหกรรมและเกษตรกรรมที่สามารถสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลผลิตท้องถิ่น ขณะเดียวกัน จุดอ่อน (W) ที่มีอยู่คือการพึ่งพาภาคบริการและการท่องเที่ยวเป็นหลัก การขาดแคลนแรงงานในภาคเกษตร และข้อจำกัดด้านเทคโนโลยีการผลิตที่ยังไม่เหมาะสมกับลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดยังคงเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนา ซึ่งหากได้รับการสนับสนุนอย่างเป็นระบบทั้งด้านโครงสร้างพื้นฐาน

ทางเศรษฐกิจ การพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตที่เหมาะสมกับพื้นที่ และการสร้างแรงงานรุ่นใหม่ที่มีทักษะเฉพาะทาง จะสามารถเปลี่ยนจุดอ่อนนี้ให้เป็นโอกาส และส่งเสริมให้เกิดการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างยั่งยืนในระยะยาว

ประเด็นที่สาม ด้านสาธารณสุข อำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์ พื้นที่ซึ่งมีความโดดเด่นในฐานะศูนย์กลางด้านการบริการสุขภาพของจังหวัดและประเทศเพื่อนบ้านโดยเฉพาะประเทศเมียนมา ลักษณะเช่นนี้ก่อให้เกิดทั้งจุดแข็งแกร่งและจุดอ่อนในระบบสาธารณสุข กล่าวคือความพร้อมของโครงสร้างพื้นฐานด้านการบริการทางการแพทย์ที่ค่อนข้างครบถ้วนนี้ถือเป็นจุดแข็งแกร่ง (S) สำคัญ โดยมีสถานพยาบาลของรัฐอย่างครอบคลุมทั้งระดับอำเภอและระดับตำบล ซึ่งสะท้อนถึงความพร้อมในการให้บริการเชิงพื้นที่ที่มีประสิทธิภาพ และบทบาทความเป็น “ศูนย์กลางทางการแพทย์ชายแดน” ที่รองรับผู้ป่วยระดับภูมิภาค อย่างไรก็ตาม ปัจจัยภัยคุกคาม (T) เชิงโครงสร้างยังคงปรากฏในหลายมิติ โดยเฉพาะการควบคุมการเข้า-ออกของประชากรตามแนวชายแดนผ่านช่องทางธรรมชาติซึ่งยากต่อการตรวจสอบ ส่งผลให้การป้องกันและควบคุมโรคระบาดมีความเสี่ยงสูง อีกทั้งการจัดสรรบุคลากรทางการแพทย์ยังไม่สอดคล้องกับจำนวนและความหลากหลายทางชาติพันธุ์ของผู้ป่วยทำให้เกิดข้อจำกัดในการสื่อสารและการให้บริการอย่างมีประสิทธิภาพ

ในมิติของระบบบริการสุขภาพ การบริหารจัดการแรงงานข้ามชาติยังเป็นปัจจัยภัยคุกคามที่สำคัญ คือการขาดระบบการขึ้นทะเบียนและประกันสุขภาพที่ครอบคลุมทุกกลุ่มแรงงาน ทำให้แรงงานนอกระบบจำนวนมากยังไม่มีหลักประกันสุขภาพ ส่งผลให้โรงพยาบาลในพื้นที่ โดยเฉพาะโรงพยาบาลประจวบคีรีขันธ์ ต้องรับภาระงบประมาณจากค่ารักษาพยาบาลที่ไม่สามารถเรียกเก็บได้ที่มีมูลค่าสูงถึง 26-51 ล้านบาทต่อปี หรือคิดเป็นกว่าร้อยละ 80 ของค่าใช้จ่ายทั้งหมดในช่วงปี 2563-2567 ปรากฏการณ์นี้ไม่เพียงแต่เป็นปัญหาการแบกรับงบประมาณเท่านั้น แต่ส่งผลสะท้อนถึงข้อบกพร่องในโครงสร้างสวัสดิการสังคมอีกด้วย สิ่งนี้แสดงให้เห็นผ่านปัจจัยจุดอ่อน (W) คือ ข้อจำกัดในด้านความเพียงพอของทรัพยากรและระบบสนับสนุนทางการแพทย์และสาธารณสุข โดยเฉพาะการจัดการต่อปัญหาที่ส่งผลต่อสุขภาพ เช่น แหล่งน้ำสะอาดเพื่อการอุปโภคบริโภค ซึ่งไม่สอดคล้องกับความต้องการของประชากรที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง การเพิ่มขึ้นของปริมาณขยะมูลฝอยในเขตเมือง โดยขาดกลไกการมีส่วนร่วมรับผิดชอบจากของชุมชนและครัวเรือน ปัญหาดังกล่าวได้นำไปสู่ความเปราะบางของคุณภาพชีวิตและสุขลักษณะของประชาชน ส่วนปัจจัยโอกาส (O) การพัฒนาและยกระดับระบบสาธารณสุขให้เป็นศูนย์กลางการแพทย์ชายแดนระดับภูมิภาคนั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้โดยอาศัยการมีบุคลากรทางการแพทย์ของไทยซึ่งมีความเชี่ยวชาญ ดังนั้นการพัฒนาเชิงยุทธศาสตร์ในอนาคตจึงควรมุ่งเน้นการสร้างความร่วมมือข้ามพรมแดน การบริหารจัดการทรัพยากรสุขภาพอย่างบูรณาการ และการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตและความมั่นคงทางสุขภาพภายในพื้นที่

ประเด็นที่สี่ ด้านการท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อม อำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์มีความหลากหลายของแหล่งท่องเที่ยวและมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวโดยเฉพาะท่องเที่ยวเชิงผลิตภัณฑ์ชุมชน เช่น มะพร้าว มะม่วง และสับปะรด ยังเป็นปัจจัยสนับสนุนการต่อยอดสู่การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์และยั่งยืน ซึ่งถือเป็นจุดแข็งแกร่ง (S)

ของพื้นที่ ขณะที่อีกปัจจัยภัยคุกคาม (T) คือ ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศที่สร้างผลกระทบ ได้แก่ การกัดเซาะชายฝั่ง น้ำทะเลหนุนสูง ภาวะโลกร้อนล้วนส่งผลต่อระบบนิเวศสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ การขยายตัวของกิจกรรมการท่องเที่ยวโดยขาดการควบคุมอาจเพิ่มภาระต่อสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งอาจนำไปสู่การเสื่อมโทรมของพื้นที่และลดทอนความน่าสนใจของเมืองการท่องเที่ยว

สำหรับปัจจัยโอกาส (O) อำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์มีความพร้อมทางศักยภาพในการขับเคลื่อน การพัฒนาการท่องเที่ยวผ่านความร่วมมือของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทั้ง 4 ภาคส่วน ได้แก่ ภาคชุมชน ภาคเอกชน ภาคประชาสังคม และภาครัฐ ซึ่งสามารถประสานพลังในการสร้างระบบนิเวศการท่องเที่ยวที่สมดุลและยั่งยืน ได้ โดยเฉพาะภาคชุมชนถือเป็นฐานสำคัญในการรักษาอัตลักษณ์และวัฒนธรรมท้องถิ่น ขณะที่ภาคเอกชนมี ศักยภาพในการพัฒนาสินค้าและบริการทางการท่องเที่ยวที่มีคุณภาพ ส่วนภาคประชาสังคมมีบทบาทในการ อนุรักษ์ทรัพยากรและส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ขณะที่ภาครัฐมีบทบาทกำหนดนโยบาย วางแผน และ ให้การสนับสนุนเชิงโครงสร้าง ซึ่งความพร้อมที่เป็นโอกาสนี้หากมีการบูรณาการระหว่างภาคส่วนดังกล่าวอย่าง เป็นระบบจะสามารถเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่และพัฒนาเมืองชายแดนได้อย่างมั่นคงและ ยั่งยืน อย่างไรก็ตาม ปัจจัยจุดอ่อน (W) ที่สำคัญ ได้แก่ การขาดระบบการบริหารจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยว ที่มีประสิทธิภาพ ส่งผลให้เกิดความเสื่อมโทรมของแหล่งทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมพื้นถิ่น เช่น ปัญหา ขยะจากนักท่องเที่ยวและขยะทะเล ที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสัตว์ทะเล ปัญหาความขัดแย้งระหว่าง คนกับสัตว์ป่าซึ่งสร้างผลกระทบต่อความปลอดภัยและภาพลักษณ์การท่องเที่ยวโดยรวม ล้วนเป็นอุปสรรคต่อ การพัฒนาอย่างสมดุลระหว่างการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร

ประเด็นสุดท้าย ด้านการศึกษาและการเรียนรู้ ปัจจัยจุดแข็งแกร่ง (S) คือ ความพยายามเชื่อมโยง ระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจชายแดนให้เข้ากับการพัฒนาศักยภาพทางสังคมของพื้นที่ กล่าวคือ การจัดการ เรียนรู้ที่สอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งปรากฏชัดผ่านแหล่งเรียนรู้ต้นแบบ เช่น ศูนย์การเรียนรู้ เศรษฐกิจพอเพียงชุมชนบ้านสวน ซึ่งเป็นทั้งแหล่งการศึกษาดูงานและสถานที่เรียนรู้เชิงประสบการณ์จริงของ เกษตรกรและผู้สนใจแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงและเกษตรทฤษฎีใหม่ การมีแหล่งเรียนรู้ในลักษณะนี้สะท้อนถึง ทุนทางปัญญาและทุนทางสังคมของพื้นที่ ที่สามารถต่อยอดเป็นระบบการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Lifelong Learning) สำหรับประชาชนในชุมชน อีกทั้งยังสามารถเชื่อมโยงกับการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงเกษตรและการท่องเที่ยวเชิง สร้างสรรค์ในอนาคตได้อย่างเป็นรูปธรรม อย่างไรก็ตาม ปัจจัยภัยคุกคาม (T) ได้แก่ ความไม่ต่อเนื่องของนโยบาย และการสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง การขาดการบูรณาการระหว่างสถาบันการศึกษา หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม ซึ่งส่งผลให้การพัฒนาหลักสูตร การจัดฝึกอบรม และการเพิ่มทักษะในระดับ พื้นที่ดำเนินไปอย่างกระจัดกระจายและไม่สามารถตอบโจทย์เชิงพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ในอีกด้านหนึ่ง การส่งเสริมให้จุดผ่อนปรนพิเศษด้านสิ่งชกรกลายเป็นระเบียบเศรษฐกิจฝั่งตะวันตก ถือเป็น ปัจจัยด้านโอกาส (O) ซึ่งอาจนำไปสู่การยกระดับคุณภาพการศึกษาให้สอดคล้องกับบริบททางเศรษฐกิจและ การค้าชายแดน กล่าวคือ การพัฒนาหลักสูตรเฉพาะทาง เช่น หลักสูตรการจัดการโลจิสติกส์เพื่อการค้าชายแดน

หลักสูตรการจัดการการส่งออก-นำเข้า หรือหลักสูตรการแปรรูปผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรและการประมง เพื่อเพิ่มมูลค่าให้กับสินค้าท้องถิ่น อาจสามารถช่วยผลิตบุคลากรที่มีทักษะเฉพาะสอดคล้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจชายแดน นอกจากนี้ การส่งเสริมการเรียนรู้ภาษาพื้นถิ่น เช่น ภาษาเมียนมา และการจัดการเรียนการสอนภาษาไทยในพื้นที่ฝั่งเมียนมา จะเป็นโอกาสสำคัญในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ และเตรียมความพร้อมด้านทรัพยากรมนุษย์เพื่อรองรับการขยายตัวของเศรษฐกิจ การท่องเที่ยว และแรงงานข้ามพรมแดนในอนาคต อย่างไรก็ตาม ปัจจัยจุดอ่อน (W) สำคัญคือ การไม่มีสถาบันอุดมศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยตั้งอยู่ในพื้นที่โดยตรง ส่งผลให้โอกาสในการเข้าถึงการศึกษาระดับสูงของคนในพื้นที่มีจำกัด อีกทั้งบริการด้านการเรียนรู้ ส่วนใหญ่กระจุกตัวอยู่ในเขตอำเภอหัวหิน นำไปสู่บริบทความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงทรัพยากรการเรียนรู้ระหว่างอำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์กับพื้นที่โดยรอบ

จากการประยุกต์เพื่อทำการสรุปการอภิปรายการวิเคราะห์ตามหลัก PESTEL-SWOT ได้ดังนี้

สรุป PESEL-SWOT	จุดแข็ง (S)	จุดอ่อน (W)	โอกาส (O)	ภัยคุกคาม (T)
สภาพความมั่นคงและการย้ายถิ่น (P)	ความได้เปรียบเชิงภูมิรัฐศาสตร์และความพร้อมของโครงสร้างพื้นฐานสู่เมืองพื้นที่ชั้นใน	ขาดการบูรณาการการดำเนินการตามแผนยุทธศาสตร์	จุดผ่อนปรนพิเศษผ่านสิ่งเ็น เป็นตัวเลือกที่มีศักยภาพสูงเพื่อทำให้เกิดการไหลเวียน	ปัญหาการแพร่ระบาดของเชื้อไวรัส COVID-19 และความไม่สงบภายในเมียนมา
สภาพเศรษฐกิจ (E)	ศักยภาพความพร้อมด้านโลจิสติกส์ เพื่อเป็นเส้นทางการค้าแห่งใหม่ของภาคตะวันตก	การพึ่งพาภาคบริการและการท่องเที่ยวเป็นหลัก การขาดแคลนแรงงานและเทคโนโลยีการผลิตที่เหมาะสม	การยกระดับจุดผ่อนปรนพิเศษผ่านสิ่งเ็นจัดเป็นแผน เพื่อนำสู่การพัฒนาและสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่ท้องถิ่น	สถานการณ์ความไม่สงบในประเทศเมียนมาสร้างความผันผวนทางเศรษฐกิจ
สภาพสังคมการสาธารณสุข (S)	ความพร้อมของโครงสร้างพื้นฐานด้านบริการทางการแพทย์ที่ครบถ้วน	ความเพียงพอของทรัพยากรและระบบสนับสนุนทางการแพทย์	บุคลากรทางการแพทย์มีความเชี่ยวชาญเป็นที่ต้องการของผู้ป่วยต่างชาติ	การป้องกันและควบคุมโรคระบาดมีความเสี่ยงสูง การบริหารจัดการยังไม่สอดคล้องกับจำนวนและความหลากหลายของผู้ป่วย
สภาพสิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยว (E)	มีความหลากหลายและมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่สามารถพัฒนาเป็นการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์	การขาดระบบการบริหารจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวที่มีประสิทธิภาพ	ความพร้อมด้านศักยภาพเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย	การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและการขยายตัวของการท่องเที่ยวที่ขาดการควบคุม
สภาพการเรียนรู้ (L)	การเชื่อมโยงระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจชายแดนให้เข้ากับการพัฒนาศักยภาพทางสังคมของพื้นที่	การไม่มีสถาบันอุดมศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยตั้งอยู่ในพื้นที่	การพัฒนาหลักสูตรเฉพาะทางเพื่อรองรับการพัฒนาเขตระเบียงเศรษฐกิจฝั่งตะวันตก	ความไม่ต่อเนื่องของนโยบายและการสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

องค์ความรู้ใหม่จากงานวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ก่อเกิดองค์ความรู้ใหม่ซึ่งสามารถนำไปสู่แนวทางการพัฒนาเมืองชายแดนไทย-เมียนมาอย่างเป็นพลวัตทั้งในมิติความมั่นคง เศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมแบบองค์รวม และเพื่อให้องค์ความรู้ใหม่มีความแหลมคมยิ่งขึ้น การศึกษาวิจัยครั้งนี้สามารถเชื่อมโยงกับแนวคิดภูมิทัศน์ทางชายแดน (Borderscape) (Cooper & Tinning, 2020) ซึ่งเป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาเมืองชายแดนร่วมสมัยอันเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวาง แม้ว่าการวิจัยเพื่อยกระดับความมั่นคงและคุณภาพชีวิตเมืองชายแดน อำเภอเมือง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ครั้งนี้อภิปรายผ่านกรอบแนวคิด PESTEL-SWOT แต่ก็แสดงให้เห็นลักษณะที่สอดคล้องกับแนวคิดความเป็นชายแดนร่วมสมัยซึ่งมิได้มองเส้นเขตแดนอย่างแข็งกระด้าง แต่การพัฒนาเมืองชายแดนที่มองความเป็นชายแดนในลักษณะที่เป็นกระบวนการสร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้คนสองฝั่งที่ก้าวข้ามเส้นเขตแดนทางธรรมชาติอยู่ตลอดเวลา การเมืองเรื่องการพัฒนาเมืองชายแดนจึงเป็นผลลัพธ์ของการปฏิสัมพันธ์โดยผู้คนบทบาทต่างๆ แต่ละภาคส่วนภายในพื้นที่ ด้วยเหตุนี้ การวิจัยจึงมิได้มุ่งเน้นบทบาทเชิงสถาบันเพื่อเป็นตัวแสดงหลักต่อแนวทางการพัฒนา หากแต่มุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียภายในพื้นที่ผ่านข้อเสนอการวิจัยด้วยการแสดงวิสัยทัศน์ร่วม “พลิกชายแดนจากพื้นที่ชายขอบสู่ศูนย์กลางย่อยแห่งการพัฒนา”

สำหรับวิสัยทัศน์ร่วมจากการวิจัยนี้มีฉันทามติว่า การพัฒนาพื้นที่ชายแดนต้องเริ่มจากการเปลี่ยนกรอบคิด ซึ่งพิจารณาว่าชายแดนไม่ใช่เพียงรอยต่อภูมิศาสตร์หรือแนวกันชนทางความมั่นคงของรัฐ แต่คือพื้นที่ยุทธศาสตร์ที่มีศักยภาพรอบด้านทั้งเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม ข้อค้นพบที่ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการยกระดับจุดผ่อนปรนพิเศษด้านสิ่งขจรให้เป็นจุดผ่านแดนถาวรจึงไม่ใช่เพียงการเปิดประตูทางการค้า แต่คือก้าวสำคัญสู่การเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของประชากรระหว่างสองฝั่งไทย-เมียนมา และการปรับตัวสู่การบูรณาการความร่วมมือระดับภูมิภาคในอนาคต (Borderlands Integrated) ดังนั้นข้อเสนอจัดตั้ง “ศูนย์สั่งการจังหวัดชายแดนแบบองค์รวม” จึงเป็นองค์ความรู้ใหม่ซึ่งนอกจากจะเป็นกลไกการปฏิบัติเพื่อเชื่อมการทำงานของภาครัฐ เอกชน และประชาชนให้เป็นเอกภาพบนหลักธรรมาภิบาลและการมีส่วนร่วมแล้วยังเป็นกระบวนการเพื่อลดการปฏิเสธการมองเห็น (Selective Visibility) อันเนื่องมาจากกดทับทางอำนาจของสถาบันราชการที่มีมาอย่างยาวนาน โดยข้อเสนอการวิจัยเกี่ยวกับศูนย์สั่งการจังหวัดชายแดนแบบองค์รวมมีขึ้นเพื่อผลักดันแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาเมืองชายแดนแบบบูรณาการครอบคลุมทั้ง 5 ด้าน ดังต่อไปนี้

- (1) แผนยุทธศาสตร์ด้านความมั่นคงชายแดน มีเป้าหมายเพื่อเน้นความมั่นคงที่ตั้งอยู่บนฐานสิทธิมนุษยชนและศักดิ์ศรีของคนในพื้นที่ บริหารจัดการแรงงานข้ามชาติ ผู้อพยพ และผู้อยู่อาศัยระยะยาวอย่างเป็นระบบ พร้อมพัฒนาความร่วมมือกับท้องถิ่นประเทศเมียนมา
- (2) แผนยุทธศาสตร์ด้านเศรษฐกิจชายแดนมีเป้าหมายเพื่อส่งเสริมระบบการขนส่งโลจิสติกส์ คลังสินค้าทัณฑ์บน และตลาดชายแดนต้นแบบ การเชื่อมผู้ประกอบการไทย-เมียนมา การพัฒนาสินค้าแปรรูป พัฒนาพืชเศรษฐกิจใหม่ และระบบเศรษฐกิจหมุนเวียน (Circular Economy) เพื่อยกระดับเศรษฐกิจชุมชนอย่างยั่งยืน

- (3) แผนยุทธศาสตร์ด้านสาธารณสุขชายแดน มีเป้าหมายเพื่อพัฒนาการบริการด้านสาธารณสุขที่เข้าใจความหลากหลายของกลุ่มคน มีระบบการป้องกันเตือนภัยโรคระบาด และประกันสุขภาพทางเลือกสำหรับกลุ่มเปราะบางที่เข้าถึงโอกาส ส่งเสริมการบูรณาการสุขภาพ-สังคม โดยเฉพาะด้านผู้สูงอายุและแรงงานข้ามชาติ
- (4) แผนยุทธศาสตร์ด้านการท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อม มีเป้าหมายเพื่อมุ่งจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน พัฒนาเมืองชายแดนให้เป็น Wellness Destination และแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรม ภายใต้แนวคิด 3 R คือ พื้นฟูธรรมชาติ เชื่อมชุมชน และรักษาอัตลักษณ์ท้องถิ่น จากรุ่นสู่รุ่น (Restore, Reconnect, Regenerate)
- (5) แผนยุทธศาสตร์ด้านการศึกษาเรียนรู้มีเป้าหมายเพื่อปรับระบบ Upskill - Reskill สำหรับแรงงานเยาวชน และกลุ่มด้อยโอกาส พัฒนาศูนย์การเรียนรู้ที่มีอยู่ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์อาเซียน ส่งเสริมการเรียนรู้ออนไลน์ และระบบการรับรองทักษะอาชีพเพื่อให้สามารถนำไปใช้ได้จริงตอบโจทย์ความต้องการในตลาดแรงงาน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะทั่วไป

ควรจัดให้มีวางแผนปฏิบัติการเพื่อขับเคลื่อนตามยุทธศาสตร์ทั้ง 5 ด้านเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติที่สอดคล้องกับบริบทของพื้นที่เมืองชายแดนโดยยึดหลักการมีส่วนร่วมจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกกลุ่มภายในจังหวัด (Provincial Co-governance Mechanism) ผ่านกลไก 2 ระดับ ดังนี้

- (1) ให้มีการจัดตั้งคณะทำงานร่วมระดับจังหวัด โดยส่วนราชการฝ่ายปกครองของจังหวัดมีบทบาทนำร่อง ประกอบด้วยผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธานกรรมการ ผู้แทนจากภาครัฐที่เกี่ยวข้องภายในท้องถิ่น ผู้แทนภาคเอกชนโดยเฉพาะผู้ประกอบการที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจชายแดน เช่น หอการค้าจังหวัด เป็นต้น ผู้แทนภาควิชาการและการศึกษา ผู้แทนภาคประชาสังคม เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน หรือองค์กรที่จัดตั้งขึ้นโดยชุมชน และผู้แทนประชาชนในแต่ละชุมชน โดยให้หน้าที่ร่วมกันกำหนดนโยบายเมืองชายแดน กำกับ ติดตาม และประสานงานการดำเนินการของคณะทำงานด้านต่างๆ พร้อมทั้งรับฟังข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อนำไปพิจารณานโยบายให้เหมาะสม
- (2) ให้มีการจัดตั้งคณะทำงานเฉพาะตามยุทธศาสตร์ทั้ง 5 ด้าน เพื่อมีหน้าที่ขับเคลื่อนนโยบายจากคณะทำงานร่วมระดับจังหวัดอย่างเข้มข้น ประกอบด้วย ด้านความมั่นคงและการเคลื่อนย้ายข้ามแดน ด้านเศรษฐกิจชายแดนและการค้าชายแดน ด้านสุขภาวะและบริการสาธารณะ ด้านการเรียนรู้และการพัฒนาทักษะ และด้านการท่องเที่ยว ทรัพยากร สิ่งแวดล้อมเพื่อความยั่งยืน โดยให้แต่ละคณะประกอบด้วย ผู้แทนภาครัฐ ผู้แทนภาคเอกชน ผู้แทนภาคการศึกษา ผู้แทน

ภาคประชาสังคม และผู้แทนภาคประชาชนที่มีประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องในด้านนั้น โดยมีบทบาทเป็นกลไกในการร่วมออกแบบแนวปฏิบัติและติดตามการดำเนินงานของหน่วยงานผู้รับผิดชอบ

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

การวิจัยครั้งนี้เสนอให้มีการบูรณาการการทำงานโดยให้ความสำคัญกับกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียอย่างครอบคลุมมากที่สุด ดังนั้นข้อเสนอแนะในการศึกษาขั้นถัดไปควรให้ความสำคัญกระบวนการสานพลัง (Collaborative Planning) เพื่อวิเคราะห์ความพร้อมของคณะทำงานที่จัดตั้งขึ้นตามข้อเสนอแนะข้างต้น ประกอบด้วยการประเมิน 7 มิติ ได้แก่ (1) ความพร้อมต่อการมีวิสัยทัศน์ร่วมที่จะดำเนินนโยบาย (2) ความพร้อมด้านกฎหมายและกฎระเบียบ (3) ความพร้อมด้านกลยุทธ์การขับเคลื่อน (4) ความพร้อมด้านโครงสร้างการบริหารจัดการ (5) ความพร้อมเชิงทักษะของผู้เกี่ยวข้อง (6) ความพร้อมด้านบุคลากรที่จะเป็นผู้ผลักดัน และ (7) รูปแบบการทำงานในพื้นที่ที่จะส่งเสริมหรือเป็นอุปสรรคต่อการขับเคลื่อน ทั้งนี้เพื่อบรรลุซึ่งแผนพัฒนาเมืองชายแดนซึ่งมีหัวใจอยู่ที่การยอมรับและพร้อมขับเคลื่อนตอบสนองความต้องการของประชากรภายในเมืองชายแดน

เอกสารอ้างอิง (References)

- แก้วขวัญ ตั้งติพงศ์กุล และคณะ. (2563). *การพัฒนาเศรษฐกิจท้องถิ่นเพื่อรองรับโอกาสและผลกระทบจากการจัดตั้งเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษตามแนวระเบียงเศรษฐกิจตอนใต้*. สถาบันระหว่างประเทศเพื่อการค้าและการพัฒนา (องค์การมหาชน).
- สำนักงานจังหวัดประจวบคีรีขันธ์. (2566). *แผนพัฒนาจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ 5 ปี (พ.ศ. 2566-2570) ฉบับทบทวน*. กลุ่มงานยุทธศาสตร์และข้อมูลเพื่อการพัฒนาจังหวัด สำนักงานจังหวัดประจวบคีรีขันธ์.
- สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดประจวบคีรีขันธ์. (2567). *รายงานผลการดำเนินงานตามแผนพัฒนาการศึกษาจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2567*. กลุ่มนโยบายและแผน สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดประจวบคีรีขันธ์.
- ด่านศุลกากรประจวบคีรีขันธ์-สำนักงานศุลกากรภาคที่ 1. (2565). สถิติมูลค่าสินค้านำเข้า ส่งออก จุดผ่อนปรนพิเศษด่านสิงขร ประจำเดือนกรกฎาคม 2565 [in Thai]. https://prachuap.customs.go.th/data_files/ebb14bc4b010d70012de2e54a90ccc2d.pdf
- ด่านศุลกากรประจวบคีรีขันธ์-สำนักงานศุลกากรภาคที่ 1 (2566). *รายงานสินค้านำเข้า-ส่งออก 10 อันดับ จุดผ่อนปรนพิเศษด่านสิงขรปีงบประมาณ พ.ศ. 2565* [in Thai]. https://prachuap.customs.go.th/data_files/42977fe1138d456e41b00bc112d4ebe4.pdf
- ด่านศุลกากรประจวบคีรีขันธ์-สำนักงานศุลกากรภาคที่ 1. (2567). *สถิติการนำเข้า-ส่งออก (2024, April 25)* [in Thai]. https://prachuap.customs.go.th/list_strc_download.php?ini_content=statistic_

and_report_180205_01&lang=th&root_left_menu=menu_report_and_news&left_menu=menu_statistics_report.

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2565). ผลิตภัณฑ์ภาคและจังหวัด แบบปริมาณลูกโซ่ ฉบับ พ.ศ. 2565 [in Thai]. nesdc.go.th. https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=15104&filename=gross_regional.

โรงพยาบาลประจวบคีรีขันธ์. (2568). *ข้อมูลการให้บริการของสถานพยาบาลในอำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์* [Paper presentation]. การประชุมเชิงปฏิบัติการระดมสมองโครงการการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษและยกระดับความมั่นคงและคุณภาพชีวิตเมืองชายแดน. กรุงเทพฯ.

Cooper, A. and Tinning, S. (2020). Thinking Theoretically and Philosophically About The Concept of The Border. In *Debating and Defining Borders Philosophical and Theoretical Perspectives*. Routledge.

Emet, G., and Merba, T. (2017). SWOT Analysis: A Theoretical Review. *Journal of International Social Science*, 10(51), 994-1006. doi: 10.17719/jir.2017.1832.

Sada Shah. (2025). *Monitoring and Evaluation of Practice and Methods in Applied Social Research*. Routledge.

The Nation. (2025, August 25). Commerce Ministry rushes to resolve backlog after Myanmar closes border with Thailand. <https://www.nationthailand.com/business/economy/40054251>

An Examination of State–Local Business Logistics Management for Vulnerable Populations During Flood Crises in Southern Thailand VIA Digital Platforms¹

Parinut Chaiyanich^{2,*} Ormwajee Pibool³ and Jirane Phanmool⁴

Abstract

This study adopts a political sociology perspective and was developed in the context of recurrent and increasingly severe flooding in Southern Thailand, where logistics support systems for vulnerable populations continue to rely on multi-level coordination among central government agencies, provincial authorities, local administrative organizations, business sectors, and community networks. This study therefore seeks to critically examine the operational relationship between the state and local businesses under conditions of severe time constraint. It foregrounds the visibility of the specific needs of older persons, bedridden patients, persons with disabilities, and low-income households, who are often relegated to the margins of crisis response.

The objectives of this study are to: (1) analyze the forms and strategies of logistics management employed by state agencies and local businesses to support vulnerable populations during flood crises in Southern Thailand; (2) examine the role of digital platforms as information infrastructures and logistics coordination mechanisms among the state, local businesses, communities, and vulnerable groups; and (3) synthesize success factors, constraints,

¹Research Article

²Assistant Professor Dr., Department of Social Sciences and Humanities, Faculty of Liberal Arts, Rajamangala University of Technology Suvarnabhumi, Thailand. Email: parinut23@gmail.com

³Assistant Professor, Department of Social Sciences and Humanities, Faculty of Liberal Arts, Rajamangala University of Technology Suvarnabhumi, Thailand. Email: ormwajee.p@rmutsb.ac.th

⁴Assistant Professor, Department of Social Sciences and Humanities, Faculty of Liberal Arts, Rajamangala University of Technology Suvarnabhumi, Thailand. Email: jirane.p@rmutsb.ac.th

***Corresponding Author:** Parinut Chaiyanich, Department of Social Sciences and Humanities, Faculty of Liberal Arts, Rajamangala University of Technology Suvarnabhumi, Thailand. Email: parinut23@gmail.com

.....

Received: December 29, 2025 **Revised:** May 7, 2026 **Accepted:** May 29, 2026

and development pathways for state–local business logistics strategies aimed at enhancing the safety and quality of life of vulnerable populations in disaster situations. The study employs online ethnography and qualitative content analysis, drawing on news reports, social media posts, online comments, policy documents, and publicly available digital traces.

The findings reveal that state–local business logistics management mediated through digital platforms is dynamic, complex, and non-linear. The state remains the primary structural actor, while local businesses and informal community networks play crucial roles in territorial access and last-mile assistance, particularly for older persons, bed-bound patients, and low-income households. Digital platforms perform three interrelated functions: a data layer that aggregates and disseminates real-time situational information; a coordination layer that matches needs with available resources; and a public accountability layer that enables citizens to monitor, question, and scrutinize state performance. The study proposes a vulnerability-centered logistics model that integrates institutionalized cooperation, digital information systems, and offline field verification mechanisms.

Keywords: Logistics management, State–Local business, Vulnerable populations, Flood crises in Southern Thailand, Digital platforms

การตรวจสอบการจัดการโลจิสติกส์รัฐและธุรกิจท้องถิ่น เพื่อประชากรกลุ่มเปราะบางในวิกฤติน้ำท่วมภาคใต้ผ่านแพลตฟอร์มดิจิทัล¹

ปริณุต ไชยนิชัย^{2,*} ออมวจี พิบูลย์³ และจิราณีย์ พันมูล⁴

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้ใช้มุมมองสังคมวิทยาการเมืองในบริบทที่พื้นที่ภาคใต้เผชิญอุทกภัยซ้ำซากและมีแนวโน้มรุนแรงขึ้น ขณะที่ระบบสนับสนุนด้านโลจิสติกส์เพื่อกลุ่มเปราะบางยังต้องพึ่งพาการประสานงานหลายระดับ ทั้งส่วนกลาง จังหวัด องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาคธุรกิจ และเครือข่ายชุมชน งานนี้จึงมุ่งวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ความสัมพันธ์เชิงปฏิบัติการระหว่างรัฐกับธุรกิจท้องถิ่นภายใต้เงื่อนไขเวลาจำกัด ทรัพยากรจำกัด และข้อมูลที่เปลี่ยนเร็ว โดยเน้นการมองเห็นความต้องการเฉพาะของผู้สูงอายุ ผู้ป่วยติดเตียง ผู้พิการ และครัวเรือนรายได้ต่ำที่มีกลุ่มที่ไว้วายแฉวเมื่อเกิดวิกฤติ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) วิเคราะห์รูปแบบและกลยุทธการจัดการโลจิสติกส์ของหน่วยงานรัฐและธุรกิจท้องถิ่นในการสนับสนุนประชากรกลุ่มเปราะบางในช่วงวิกฤติน้ำท่วมภาคใต้ (2) ศึกษาบทบาทของแพลตฟอร์มดิจิทัลในฐานะโครงสร้างพื้นฐานเชิงข้อมูลและกลไกการประสานงานด้านโลจิสติกส์ระหว่างรัฐ ธุรกิจท้องถิ่น ชุมชน และกลุ่มเปราะบาง และ (3) สังเคราะห์ปัจจัยความสำเร็จ ข้อจำกัด และแนวทางพัฒนากลยุทธโลจิสติกส์รัฐและธุรกิจท้องถิ่นเพื่อเพิ่มความปลอดภัยและคุณภาพชีวิตของประชากรกลุ่มเปราะบางในสถานการณ์ภัยพิบัติ งานวิจัยใช้วิธีชาติพันธุ์วิทยาออนไลน์และการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงคุณภาพจากข่าว โพสต์ ความคิดเห็นออนไลน์ เอกสารเชิงนโยบาย และร่องรอยข้อมูลดิจิทัลที่เผยแพร่สู่สาธารณะ

ผลการวิจัย พบว่า การจัดการโลจิสติกส์รัฐและธุรกิจท้องถิ่นผ่านแพลตฟอร์มดิจิทัลมีพลวัตซับซ้อนและไม่เป็นเส้นตรง รัฐยังเป็นผู้เล่นหลักเชิงโครงสร้าง ขณะที่ธุรกิจท้องถิ่นและเครือข่ายไม่เป็นทางการในชุมชน

¹บทความวิจัย

²ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร., สาขาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ
อีเมล parinut23@gmail.com

³ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สาขาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ
อีเมล ormwajee.p@mutsb.ac.th

⁴ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สาขาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ
อีเมล jiraneey.p@mutsb.ac.th

*ผู้ประพันธ์บรรณกิจ: ปริณุต ไชยนิชัย สาขาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ อีเมล parinut23@gmail.com

มีบทบาทสำคัญต่อการเข้าถึงพื้นที่และการช่วยเหลือระยะสุดท้าย โดยเฉพาะผู้สูงอายุ ผู้ป่วยติดเตียง และ
ครัวเรือนรายได้น้อย แพลตฟอร์มดิจิทัลทำหน้าที่สามมิติ ได้แก่ ชั้นข้อมูลสำหรับรวบรวมและกระจายสถานการณ์
จริงแบบทันเวลา ชั้นการประสานงานเพื่อจับคู่ความต้องการกับทรัพยากร และชั้นความรับผิดชอบต่อสาธารณะ
ซึ่งเปิดพื้นที่ให้ประชาชนติดตามและตั้งคำถามต่อการทำงานของรัฐบาล งานวิจัยจึงเสนอโมเดลโลจิสติกส์ที่มี
ความเปราะบางเป็นศูนย์กลาง โดยเชื่อมกลไกความร่วมมือเชิงสถาบันเข้ากับระบบข้อมูลดิจิทัลและการตรวจ
สอบภาคสนามแบบออฟไลน์

คำสำคัญ: การจัดการโลจิสติกส์, รัฐและธุรกิจท้องถิ่น, ประชากรกลุ่มเปราะบาง, น้ำท่วมภาคใต้, แพลตฟอร์ม
ดิจิทัล

บทนำ

ประเทศไทยถูกจัดอยู่ในกลุ่มประเทศที่เปราะบางต่อผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ
เป็นลำดับต้นๆ ของโลก ไม่ว่าจะเป็นน้ำท่วม น้ำหลากฉับพลัน หรือภัยพิบัติทางอุทกวิทยาอื่นๆ โดยเฉพาะ
ในพื้นที่ภาคใต้ซึ่งเผชิญเหตุการณ์น้ำท่วมซ้ำซาก กระทบทั้งโครงสร้างพื้นฐาน เศรษฐกิจท้องถิ่น และคุณภาพ
ชีวิตของประชาชนจำนวนมาก เหตุการณ์น้ำท่วมใหญ่ในภาคใต้ช่วงปลายปี 2568 ที่สร้างความเสียหายกับหลาย
จังหวัด โดยเฉพาะจังหวัดสงขลา ในอำเภอหาดใหญ่ จนทำให้รัฐบาลต้องออกมายอมรับข้อบกพร่องในการ
เตรียมพร้อมและการตอบสนองต่อวิกฤติ (Germanwatch, 2021; World Bank & Asian Development
Bank, 2021; Climate Finance Network Thailand, 2025) ยิ่งตอกย้ำคำถามที่มีต่อประสิทธิภาพระบบ
บริหารจัดการภัยพิบัติของรัฐในเชิงโครงสร้างและสมรรถนะเชิงสถาบันของระบบราชการไทย ภาพรวมของ
การบริหารจัดการภัยพิบัติยังเต็มไปด้วยความซับซ้อนและความสับสน ทั้งในแง่ลักษณะของปัญหาและการแบ่ง
อำนาจหน้าที่ระหว่างหน่วยงานของรัฐหลายระดับกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
ขณะเดียวกัน ภาคธุรกิจท้องถิ่น โดยเฉพาะธุรกิจขนส่งโลจิสติกส์ และผู้ประกอบการรายย่อยในพื้นที่เสี่ยงเริ่ม
ถูกดึงเข้ามามีบทบาทในการสนับสนุนการรับมือและฟื้นฟูหลังภัยพิบัติ แต่ยังเผชิญข้อจำกัดด้านทรัพยากร ข้อมูล
และกลไกความร่วมมือที่เป็นระบบ (ณัฐวีร์ พุ่มระชัฏร์, 2567) นอกเหนือจากมองในเชิงโครงสร้างอำนาจและ
กลไกเชิงสถาบันแล้ว การที่หน่วยงานของรัฐเข้ามาใช้สื่อสังคมออนไลน์ ถือเป็นช่องทางจัดการข้อมูลและสื่อสาร
กับสาธารณะ ที่ช่วยขับเคลื่อนการยกระดับประสิทธิภาพของระบบบริหารจัดการภัยพิบัติอย่างมีนัยสำคัญ ทั้งใน
มิติของการรับรู้และประเมินสถานการณ์ การออกแบบแนวทางช่วยเหลือผู้ประสบภัย และการติดตามผล
การดำเนินงานในระยะสั้นและระยะยาว ข้อมูลที่ได้จากโซเชียลมีเดียยังสามารถนำไปประมวลเพื่อใช้พัฒนาระบบ
เตือนภัยล่วงหน้าและกลไกการเตรียมพร้อมรับมือกับภัยพิบัติในอนาคตได้อีกด้วย องค์ความรู้ชุดนี้ชี้ให้เห็นว่า
โซเชียลมีเดียไม่ได้ทำหน้าที่เพียงเป็นช่องทางส่งสารเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่เป็นโครงสร้างพื้นฐานด้านข้อมูลและ
การมีส่วนร่วมที่ช่วยเพิ่มขีดความสามารถของภาครัฐในการจัดการภัยพิบัติ ลดช่องว่างระหว่างรัฐกับประชาชน

เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมมากขึ้น และทำให้การประสานงานและการให้ความช่วยเหลือเป็นไปอย่างรวดเร็วและตรงจุด ซึ่งล้วนเป็นเงื่อนไขสำคัญในการลดความสูญเสียจากภัยพิบัติทางธรรมชาติ (พระวิชรญาณวิสุทธิญาณ (ไม้ แหยม), อภิชาติ เหมือยไรสง และพระครูวินัยธรรมไกร มาลัยขวัญ, 2568)

แต่จากโศกนาฏกรรมที่เกิดขึ้นในอุทกภัย ณ จังหวัดสงขลา สะท้อนว่า การจัดการงาน งบประมาณ กำลังคนในช่วงก่อน ระหว่าง และหลังเกิดสาธารณภัย ยังคงเป็นโจทย์สำคัญที่ยังหาคำตอบไม่ได้ ทั้งสำหรับหน่วยงานรัฐและภาคธุรกิจท้องถิ่น ท่ามกลางสถานการณ์ภัยพิบัติที่มีแนวโน้มรุนแรงและซับซ้อนมากขึ้น อาจกล่าวได้ว่า หนึ่งในหัวใจของความท้าทายเหล่านี้คือ สมรรถนะของคน ทั้งในระบบราชการส่วนกลาง ท้องถิ่น และภาคเอกชนในพื้นที่ การให้ความสำคัญต่อทุนมนุษย์ในงานป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยจึงยังเป็นประเด็นสำคัญขององค์ความรู้ด้านภัยพิบัติ โดยมุ่งสร้างและพัฒนาสมรรถนะของบุคลากรและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในระดับพื้นที่ให้เท่าทันรูปแบบสาธารณภัยที่เปลี่ยนแปลงและทวีความรุนแรงมากขึ้น (CADRI, 2011; Hagelsteen & Burke, 2016; Holloway & Fortune, 2019) มีหลักฐานเชิงประจักษ์ยืนยันว่า ผู้ได้รับผลกระทบรุนแรงคือ ประชากรกลุ่มเปราะบาง ในเชิงนโยบายด้านการลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติ ทั้งกรอบระดับโลก และเอกสารเชิงยุทธศาสตร์ของไทยเอง เช่น แผนการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศแห่งชาติ (National Adaptation Plan: NAP) ต่างระบุให้ประชากรกลุ่มเปราะบางเป็นกลุ่มที่ต้องได้รับการคุ้มครองและสนับสนุนเป็นพิเศษ (กรมการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและสิ่งแวดล้อม, 2567; Flanagan et al., 2011; Traiyut et al., 2024; UN Women, 2018) ขณะเดียวกัน แพลตฟอร์มดิจิทัลและโซเชียลมีเดียเอง ก็เริ่มถูกใช้เป็นช่องทางสำคัญในการสื่อสาร แจ้งเตือน และประสานการช่วยเหลือ โดยเฉพาะในพื้นที่เสี่ยงและกับประชากรกลุ่มเปราะบางด้วยเช่นกัน (Seneviratne et al., 2024; Young et al., 2020; Bhoi et al., 2025; Thanathanphon et al., 2023)

ช่องว่างขององค์ความรู้จึงมิใช่เพียงการศึกษาภัยพิบัติหรือกลุ่มเปราะบางแยกส่วน แต่คือการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่าง 3 มิติ ได้แก่ (1) โลจิสติกส์ในภาวะฉุกเฉินและความร่วมมือรัฐและเอกชน (2) ความเปราะบางทางสังคมของประชากรที่เข้าถึงความช่วยเหลือไม่เท่ากัน และ (3) แพลตฟอร์มดิจิทัลในฐานะระบบข้อมูลและพื้นที่ตรวจสอบสาธารณะ งานวิจัยที่ผ่านมาให้ความสำคัญกับแต่ละมิติเหล่านี้แล้ว แต่ยังมีงานจำนวนน้อยที่เชื่อมโยงทั้งสามมิติเข้าด้วยกันในบริบทน้ำท่วมภาคใต้ของประเทศไทย

สำหรับงานวิจัยนี้ใช้กรอบแนวคิดแบบบูรณาการ 4 ชุด เพื่ออธิบายพลวัตรัฐ-ธุรกิจท้องถิ่น-ชุมชน-แพลตฟอร์มดิจิทัล ในการจัดการโลจิสติกส์เพื่อประชากรกลุ่มเปราะบางระหว่างวิกฤติน้ำท่วมภาคใต้ ได้แก่ (1) แนวคิดความร่วมมือภาครัฐ-เอกชนและธรรมาภิบาลแบบร่วมมือ (Collaborative Governance) เพื่ออธิบายกลไกการทำงานร่วมกันภายใต้หลายระดับอำนาจและหลายภาคส่วน (Emerson & Nabatchi, 2015) (2) แนวคิดโลจิสติกส์ในภาวะฉุกเฉิน/โลจิสติกส์มนุษยธรรม และความร่วมมือภาครัฐ-เอกชนในโลจิสติกส์ฉุกเฉิน เพื่ออธิบายการระดมทรัพยากร-เส้นทาง-การเข้าถึงระยะสุดท้าย (last mile) ภายใต้ข้อจำกัดด้านเวลาและทรัพยากร (Altay & Green, 2006; Diehlmann et al., 2021; Rodríguez-Espíndola et al., 2023)

2023) (3) แนวคิดความเปราะบางทางสังคม (social vulnerability) เพื่อใช้เป็นเลนส์มองการประเมินความเป็นธรรมของการเข้าถึงความช่วยเหลือโดยมุ่งไปที่ผู้สูงอายุ ผู้ป่วยติดเตียง คนพิการ และครัวเรือนรายได้น้อย (Flanagan et al., 2011) และ (4) แนวคิดแพลตฟอร์มดิจิทัล โซเชียลมีเดียในงานจัดการภัยพิบัติ เพื่ออธิบายบทบาทของแพลตฟอร์มในฐานะโครงสร้างพื้นฐานข้อมูลและกลไกการประสานงานข้ามภาคส่วน รวมถึงข้อจำกัดด้านช่องว่างดิจิทัล (Erokhin & Komendantova, 2024; Nielsen et al., 2024; Seneviratne et al., 2024)

ด้วยกรอบดังกล่าว ผนวกกับการใช้มุมมองสังคมวิทยาการเมืองในการวิเคราะห์การจัดการโลจิสติกส์รัฐและธุรกิจท้องถิ่นในวิกฤติน้ำท่วมภาคใต้ โดยมองว่าโลจิสติกส์ภัยพิบัติไม่ได้เป็นเพียงกระบวนการขนส่งและกระจายทรัพยากร แต่เป็นพื้นที่ของความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐ ระบบราชการ ธุรกิจท้องถิ่น ชุมชน และประชากรกลุ่มเปราะบาง มุมมองดังกล่าวช่วยให้เห็นว่า การเข้าถึงความช่วยเหลือในภาวะวิกฤติถูกกำหนดโดยอำนาจการตัดสินใจ ลำดับชั้นทางราชการ การจัดลำดับความสำคัญของผู้ประสบภัย และความสามารถในการปรากฏตัวบนแพลตฟอร์มดิจิทัล ดังนั้น การศึกษาโลจิสติกส์ผ่านกรอบสังคมวิทยาการเมืองจึงช่วยเปิดเผยทั้งข้อจำกัดเชิงสถาบันของรัฐ และบทบาทของธุรกิจท้องถิ่นกับประชาชนในการต่อรอง ตรวจสอบ และร่วมกำหนดทิศทางการช่วยเหลือในสถานการณ์ภัยพิบัติ ทำให้งานวิจัยวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ความสัมพันธ์เชิงปฏิบัติการของรัฐและธุรกิจท้องถิ่นผ่านแพลตฟอร์มดิจิทัลใน 3 มิติหลัก คือ (ก) มิติข้อมูลที่ทำให้ความต้องการของกลุ่มเปราะบางถูกมองเห็น (ข) มิติการประสานงานโลจิสติกส์ที่จับคู่ทรัพยากรกับความต้องการ และ (ค) มิติความชอบธรรม การตรวจสอบที่เปิดพื้นที่ให้สาธารณะติดตามและตั้งคำถามต่อประสิทธิภาพของรัฐ

ด้วยเหตุนี้ คณะผู้วิจัยจึงมุ่งนำเสนอเหลี่ยมมุมของการวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ความสัมพันธ์เชิงปฏิบัติการระหว่างรัฐ ธุรกิจท้องถิ่น ชุมชน และแพลตฟอร์มดิจิทัลในวิกฤติน้ำท่วมภาคใต้ โดยตั้งคำถามว่า (1) รัฐและธุรกิจท้องถิ่นใช้รูปแบบและกลยุทธ์ใดในการจัดการโลจิสติกส์เพื่อสนับสนุนประชากรกลุ่มเปราะบาง (2) แพลตฟอร์มดิจิทัลทำหน้าที่อย่างไรในฐานะโครงสร้างพื้นฐานเชิงข้อมูลและกลไกการประสานงาน และ (3) ข้อมูลออนไลน์สะท้อนปัจจัยความสำเร็จ ข้อจำกัด และช่องโหว่เชิงโครงสร้างของระบบความร่วมมือรัฐและธุรกิจท้องถิ่นอย่างไร งานวิจัยใช้วิธีชาติพันธุ์วิทยาออนไลน์ (online ethnography/netnography) ควบคู่กับการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงคุณภาพ เพื่อประโยชน์ต่อการใช้ประวัติศาสตร์ในทางสร้างสรรค์จากบทเรียนภัยพิบัติทั้งการปฏิบัติการของหน่วยงานและการตอบสนองของประชาชนบนพื้นที่ดิจิทัล

วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1) เพื่อวิเคราะห์เชิงวิพากษ์รูปแบบและกลยุทธ์การจัดการโลจิสติกส์ของหน่วยงานรัฐและธุรกิจท้องถิ่นในการสนับสนุนประชากรกลุ่มเปราะบางในช่วงวิกฤติน้ำท่วมภาคใต้
- 2) เพื่อศึกษาบทบาทของแพลตฟอร์มดิจิทัลในฐานะโครงสร้างพื้นฐานเชิงข้อมูลและการประสานงานด้านโลจิสติกส์ระหว่างรัฐ ธุรกิจท้องถิ่น ชุมชน และกลุ่มเปราะบาง

3) เพื่อสังเคราะห์ปัจจัยความสำเร็จ ข้อจำกัด และแนวทางพัฒนากลยุทธ์โลจิสติกส์รัฐและธุรกิจท้องถิ่น เพื่อเพิ่มความปลอดภัยและคุณภาพชีวิตของประชากรกลุ่มเปราะบางในสถานการณ์ภัยพิบัติ

ตารางที่ 1 การทบทวนวรรณกรรม

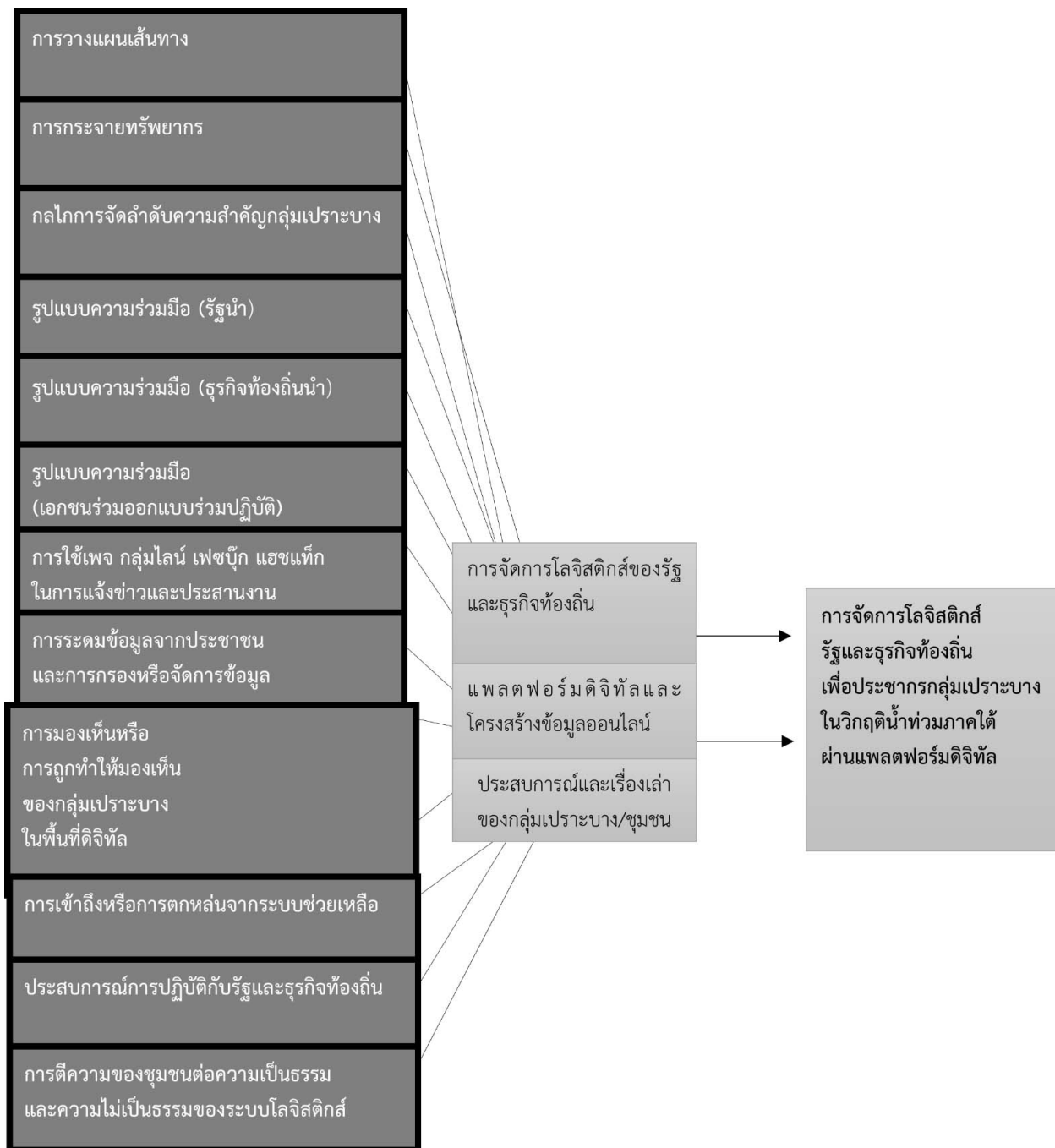
คำสำคัญ	ตัวอย่างงานวิจัย 5 ปี ย้อนหลัง	จุดแข็งขององค์ความรู้	การประยุกต์ใช้
ประชากรกลุ่มเปราะบาง ในบริบทภัยพิบัติ	ผลกระทบภัยพิบัติต่อ ผู้สูงอายุและผู้มีโรค เรื้อรัง (Matlakala et al., 2024; Al Omari et al., 2024) งานที่ชี้ว่า กลุ่ม เปราะบางได้รับผล กระทบทางสุขภาพกาย และใจมากกว่ากลุ่ม ทั่วไป (Batra & Erbas, 2025)	เน้นชัดว่า ความ เปราะบางไม่ได้มีแค่มิติ อายุ แต่เชื่อมกับความ ยากจน เพศ ภาวะ พิการ และสถานะทาง สังคม สร้างกรอบคิด กลุ่มเปราะบางหลายมิติ	ยังพบข้อจำกัดขององค์ความรู้ที่ ศึกษากลไกการจัดการโลจิสติกส์ ระหว่างรัฐและธุรกิจท้องถิ่นซึ่งถูก ออกแบบหรือปรับใช้เพื่อรองรับ ความต้องการของประชากรกลุ่ม เปราะบางในบริบทอุทกภัยภาคใต้ โดยตรง โดยเฉพาะงานที่ใช้ข้อมูล จากแพลตฟอร์มดิจิทัลเป็นฐาน ในการวิเคราะห์กระบวนการ ประสานงาน การกระจาย ทรัพยากร และการเข้าถึงความ ช่วยเหลือของกลุ่มเปราะบาง
การจัดการ โลจิสติกส์ใน ภาวะฉุกเฉิน/ภัยพิบัติ หรือ Emergency logistics และความ ร่วมมือรัฐและเอกชน	งานโมเดลเครือข่าย โลจิสติกส์ฉุกเฉิน กับความร่วมมือรัฐและ เอกชน (Diehlmann et al., 2021; Chao, 2025) การวิเคราะห์แรงจูงใจ ภาคธุรกิจในการเข้าร่วม ความร่วมมือภาครัฐ และเอกชน (PPP) ด้านโลจิสติกส์ (Lüttenberg et al., 2025; Vu & Pham- Nguyen, 2023)	พัฒนารอบคิดเชิงกลไก (สัญญา แรงจูงใจ เครือข่าย) ให้เห็นว่า ทำไมและอย่างไรที่ เอกชนใช้ศักยภาพด้าน โลจิสติกส์มาช่วยภาครัฐ ในสถานการณ์ฉุกเฉิน	งานศึกษาส่วนใหญ่ยังเป็นกรณี ศึกษาจากต่างประเทศ และมัก มุ่งวิเคราะห์บทบาทของภาคเอกชน รายใหญ่ในระบบโลจิสติกส์ภัยพิบัติ มากกว่าการพิจารณาบทบาทของ ธุรกิจท้องถิ่นในระดับพื้นที่ นอกจากนี้ ยังไม่ได้นำประชากร กลุ่มเปราะบางมาเป็นเป้าหมาย เฉพาะของการวิเคราะห์อย่าง ชัดเจน และยังมีข้อจำกัดในการ เชื่อมโยงประเด็นดังกล่าวกับบริบท อุทกภัยภาคใต้ของประเทศไทย

ตารางที่ 1 การทบทวนวรรณกรรม (ต่อ)

คำสำคัญ	ตัวอย่างงานวิจัย 5 ปี ย้อนหลัง	จุดแข็งขององค์ความรู้	การประยุกต์ใช้
แพลตฟอร์มดิจิทัล/ โซเชียลมีเดียในงาน จัดการภัยพิบัติ	การใช้โซเชียลมีเดีย ในการจัดการภัยพิบัติ (Seneviratne et al., 2024)	ทำให้เห็นบทบาทชัดเจน ของแพลตฟอร์มดิจิทัล ในทุกเฟสของวงจร ภัยพิบัติ (disaster cycle) และเปิดมุมมอง เรื่องการวิเคราะห์ ต่อการจัดการข้อมูล มหาศาล	งานศึกษาที่ใช้ข้อมูลจากโซเชียล มีเดียหรือแพลตฟอร์มดิจิทัลเพื่อ วิเคราะห์กระบวนการโลจิสติกส์ใน ระดับปฏิบัติการยังมีจำนวนจำกัด โดยเฉพาะการศึกษาประเด็น เส้นทางการให้ความช่วยเหลือ จุดกระจายทรัพยากร รูปแบบการ ประสานงานระหว่างรัฐ ธุรกิจ ท้องถิ่น และชุมชน ตลอดจนการ เข้าถึงความช่วยเหลือของประชากร กลุ่มเปราะบางในบริบททุกภัย ภาคใต้ของประเทศไทย
น้ำท่วมภาคใต้ของไทย และความเปราะบาง เชิงโครงสร้าง	ศึกษาการใช้สื่อโซเชียล มีเดียระหว่างน้ำท่วม เบลเยียมปี 2021 (Ginzarly, Teller & Dujardin, 2025) วิเคราะห์ศักยภาพของ ข้อมูลโซเชียลมีเดียใน การเข้าใจปฏิกิริยาของ ประชาชนระหว่าง ภัยพิบัติ และใช้เป็น ทรัพยากรเชิงข้อมูลใน DRR (Erokhin & Komendantova, 2024)	พบว่า การระดมชุมชน ผ่านโซเชียลมีเดียมี บทบาทสำคัญต่อการ ตอบสนองช่วงแรก และ การสร้างความยืดหยุ่น ของชุมชน หรือ community resilience แต่การ ประสานกับหน่วยงาน รัฐยังไม่สิ้นไหล่นัก	แนวคิดเรื่องสมรรถนะของบุคลากร ในหน่วยงานรัฐ องค์การปกครอง ส่วนท้องถิ่น และธุรกิจท้องถิ่น สามารถแปลงเป็นตัวชี้วัดด้าน ทักษะโลจิสติกส์ฉุกเฉิน การใช้ ข้อมูลดิจิทัล และการประสานงาน ข้ามองค์กร ขณะเดียวกัน แนวคิด ประชากรกลุ่มเปราะบางสามารถใช้ เป็นเกณฑ์ประเมินความครอบคลุม และความเป็นธรรมของระบบ โลจิสติกส์ โดยพิจารณาว่าการ ช่วยเหลือสามารถตอบสนองต่อ ผู้สูงอายุ ผู้ป่วยเรื้อรัง คนพิการ ผู้ป่วยติดเตียง และครัวเรือน รายได้น้อยได้จริงเพียงใด

ที่มา: คณะผู้วิจัย (2568)

ภาพประกอบที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

ที่มา: คณะผู้วิจัย (2568)

วิธีดำเนินการวิจัย

ประชากรกลุ่มตัวอย่าง

ประชากร (Population) ของการวิจัย ได้แก่ เนื้อหาออนไลน์สาธารณะและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับวิกฤติน้ำท่วมภาคใต้ช่วงปลายปี 2568 ซึ่งกล่าวถึงประชากรกลุ่มเปราะบาง การจัดการโลจิสติกส์ การช่วยเหลือของรัฐ ธุรกิจท้องถิ่น ชุมชน และการใช้แพลตฟอร์มดิจิทัลในการแจ้งเหตุหรือประสานงาน

ขอบเขตข้อมูลประกอบด้วย (1) ข่าวออนไลน์ บทความข่าว คลิปข่าว หรือรายงานจากสื่อกระแสหลัก และสื่อท้องถิ่น (2) โพสต์สาธารณะจากเพจหน่วยงานรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพจข่าวท้องถิ่น เพจอาสาสมัคร และเพจชุมชน และ (3) ความคิดเห็นหรือปฏิสัมพันธ์สาธารณะใต้โพสต์หรือข่าวที่เกี่ยวข้องกับการช่วยเหลือผู้สูงอายุ ผู้พิการ ผู้ป่วยติดเตียง เด็ก ครีวเรือนยาจน หรือกลุ่มที่สังคมมองว่าเปราะบาง

ช่วงเวลาการเก็บข้อมูลกำหนดระหว่างวันที่ 21 พฤศจิกายน พ.ศ. 2568 ถึง 20 ธันวาคม พ.ศ. 2568 ครอบคลุมช่วงก่อน ระหว่าง และหลังเหตุการณ์น้ำท่วมภาคใต้ช่วงปลายปี 2568 เพื่อให้เห็นทั้งการแจ้งเหตุ การประสานความช่วยเหลือ และการประเมินผลหลังวิกฤติ

กลุ่มตัวอย่าง (Sample) ใช้การคัดเลือกแบบเจาะจง (purposive sampling) และการคัดเลือกตามประเด็น (criterion-based selection) โดยกำหนดให้หน่วยวิเคราะห์ประกอบด้วยข่าว บทความ คลิปที่เผยแพร่ทางโซเชียลมีเดีย ทั้งนี้รวมถึงโพสต์สาธารณะ และความคิดเห็นออนไลน์ โดยเก็บข้อมูลจนกว่าจะถึงจุดอิ่มตัวเชิงข้อมูล (data saturation)

เกณฑ์คัดเข้า (Inclusion criteria) ได้แก่ (1) เป็นข้อมูลสาธารณะที่เข้าถึงได้โดยไม่ต้องขออนุญาตหรือเข้ากลุ่มปิด (2) เผยแพร่ในช่วงเวลาที่กำหนด (3) กล่าวถึงน้ำท่วมภาคใต้และกลุ่มเปราะบางอย่างน้อยหนึ่งประเภท (4) มีเนื้อหาเกี่ยวกับการจัดส่งอาหาร น้ำ ยา การเคลื่อนย้าย การเข้าถึงบริการ หรือการประสานงานด้านโลจิสติกส์ และ (5) ระบุบทบาทของรัฐ ธุรกิจท้องถิ่น ชุมชน อาสาสมัคร หรือแพลตฟอร์มดิจิทัลอย่างชัดเจน

เกณฑ์คัดออก (Exclusion criteria) ได้แก่ (1) โพสต์หรือความคิดเห็นจากกลุ่มปิดหรือบัญชีส่วนบุคคลที่ไม่ใช่ข้อมูลสาธารณะ (2) เนื้อหาซ้ำจากการแชร์ซ้ำโดยไม่มีข้อมูลใหม่ (3) ข้อความที่มีข้อมูลระบุตัวบุคคลหรือชุมชนเสี่ยงต่ออันตรายและไม่สามารถทำให้เป็นนิรนามได้อย่างเพียงพอ (4) เนื้อหาที่ไม่เกี่ยวข้องกับโลจิสติกส์หรือการช่วยเหลือกลุ่มเปราะบาง และ (5) ข้อมูลที่ไม่สามารถตรวจสอบวันที่ แหล่งที่มา หรือบริบทการเผยแพร่ได้

คำค้นที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล ได้แก่ “น้ำท่วมภาคใต้” “หาดใหญ่” “สงขลา” “กลุ่มเปราะบาง” “ผู้สูงอายุ” “ผู้ป่วยติดเตียง” “คนพิการ” “ถูกขังชีพ” “เรือช่วยเหลือ” “โลจิสติกส์” “ธุรกิจท้องถิ่น” “อาสาสมัคร” “พิกัดขอความช่วยเหลือ” และคำค้นภาษาอังกฤษที่เกี่ยวข้อง เช่น “Southern Thailand flood” “Hat Yai flood” “vulnerable groups” “emergency logistics” และ “digital platform” โดยบันทึกคำค้น แหล่งที่มา วันที่ เวลา และ URL ของข้อมูลทุกชิ้นในแบบฟอร์มบันทึกข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ 1) แบบฟอร์มบันทึกข้อมูลชาติพันธุ์วิทยาออนไลน์ 2) กรอบโค้ด (coding frame) สำหรับวิเคราะห์เนื้อหาออนไลน์ 3) เทมเพลตการทำแผนที่กระบวนการโลจิสติกส์และข้อมูล และ 4) แบบตรวจสอบความสอดคล้องของการโต้ตอบระหว่างผู้วิจัย โดยแสดงบทบาทของเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 บทบาทของเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ลำดับ	เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	บทบาทหน้าที่ของเครื่องมือ
1	แบบฟอร์มบันทึกข้อมูลชาติพันธุ์วิทยาออนไลน์	ช่องสำหรับบันทึก: วันที่/เวลา, แพลตฟอร์ม, ประเภทโพสต์, เนื้อหาหลัก (ใช้โค้ดแทนชื่อ), คีย์เวิร์ดที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มเปราะบาง/โลจิสติกส์/บทบาทรัฐและเอกชน, การตีความเบื้องต้นของผู้วิจัย
2	กรอบโค้ด (coding frame)	- โค้ดกลุ่ม การจัดการโลจิสติกส์ (เส้นทางช่วยเหลือ การกระจายทรัพยากร ปัญหาหน้างาน ฯลฯ) - โค้ดกลุ่ม แพลตฟอร์มดิจิทัล (รูปแบบการใช้ ช่องทางการตอบสนอง ฯลฯ) - โค้ดกลุ่ม กลุ่มเปราะบาง (ประเภทกลุ่ม ข้อจำกัด ประสบการณ์) - โค้ดกลุ่ม การประเมินรัฐและธุรกิจ (ความพึงพอใจ การวิจารณ์ การเสนอทางเลือก ฯลฯ)
3	เทมเพลตการทำแผนที่กระบวนการโลจิสติกส์และข้อมูล	ใช้สังเคราะห์ flow ตั้งแต่การรู้ว่าผู้เปราะบางต้องการความช่วยเหลือ → ช่องทางแจ้ง → การตัดสินใจของรัฐ/ธุรกิจ → การจัดหาและขนส่ง → การส่งถึงตัวคน
4	แบบตรวจสอบความสอดคล้องของการโต้ตอบระหว่างผู้วิจัย	ตรวจสอบความสอดคล้องของการโต้ตอบระหว่างผู้วิจัย

ที่มา: คณะผู้วิจัย (2568)

ประเด็นจริยธรรมการวิจัย

การวิจัยฉบับนี้ใช้ข้อมูลทุติยภูมิจากข่าวและความคิดเห็นออนไลน์ที่เผยแพร่สู่สาธารณะ (publicly available data) บนแพลตฟอร์มดิจิทัล ผู้วิจัยจึงมิได้ยื่นขอรับรองจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามหลักจริยธรรมการวิจัย ดังนี้

- ไม่เก็บข้อมูลจากกลุ่มปิดหรือช่องทางส่วนบุคคลที่ต้องใช้รหัสผ่าน หากไม่ได้รับอนุญาตอย่างชัดเจน
- ทำการปกปิดอัตลักษณ์ของผู้โพสต์และผู้แสดงความคิดเห็นทุกกรณี โดยไม่นำชื่อบัญชี รูปโปรไฟล์ หรือข้อมูลที่สามารถระบุตัวบุคคลหรือชุมชนได้ไปใช้ในการนำเสนอผลการวิจัย
- ตัดทอนหรือปรับเปลี่ยนเนื้อหาบางส่วนของความคิดเห็นที่สุ่มเสี่ยงต่อการทำให้เกิดการตีตรา การล่าแม่มด หรือผลกระทบทางลบต่อประชากรกลุ่มเปราะบาง และเน้นการวิเคราะห์ในระดับรูปแบบเนื้อหาและโครงสร้างการสื่อสารมากกว่าระดับตัวบุคคล
- ตระหนักว่า การไม่เก็บข้อมูลโดยตรงจากสมาชิกของประชากรกลุ่มเปราะบางเป็นข้อจำกัดของงานวิจัย แต่ช่วยลดความเสี่ยงเชิงจริยธรรมต่อผู้มีประสบการณ์เปราะบางโดยตรง ซึ่งงานวิจัยในอนาคตที่ยื่นขอรับรองจริยธรรมอย่างเป็นทางการอาจต่อยอดไปศึกษาภาคสนามในมิตินี้เพิ่มเติมได้

การเก็บรวบรวมข้อมูล

งานวิจัยนี้ใช้วิธีชาติพันธุ์วิทยาออนไลน์ (online ethnography) และการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงคุณภาพ (qualitative content analysis) โดยผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการ 1) ค้นหาและคัดเลือกข่าว บทความ และคลิปวิดีโอที่เกี่ยวข้องกับวิกฤติน้ำท่วมภาคใต้จากเว็บไซต์ข่าว กระดานสนทนา เพจหน่วยงานรัฐ ท้องถิ่น และแพลตฟอร์มดิจิทัลที่มีผู้ใช้นิยม โดยใช้คำสำคัญที่เกี่ยวข้องกับน้ำท่วมภาคใต้ กลุ่มเปราะบาง ความช่วยเหลือ รัฐและเอกชน โลจิสติกส์ 2) บันทึกและจัดเก็บลิงก์ วันที่ เวลา และข้อมูลเนื้อหาข่าว/โพสต์ ตลอดจนความคิดเห็นที่เข้าเกณฑ์กลุ่มตัวอย่าง พร้อมบันทึกบรรยากาศการสนทนาออนไลน์ 3) นำเนื้อหา (ข่าว และความคิดเห็น) มาถอดความ และจัดเตรียมเป็นหน่วยวิเคราะห์ (units of analysis) เพื่อเข้าสู่กระบวนการโค้ดและจัดหมวดหมู่เชิงธีม ดังตัวอย่างในตารางที่ 3

ตารางที่ 3 ตัวอย่างข้อความโพสต์หรือความคิดเห็นออนไลน์

รหัส	ประเด็นวิเคราะห์	ข้อความความคิดเห็นออนไลน์แบบนิรนาม
C01	การแจ้งเหตุผู้สูงอายุ	“ขอความช่วยเหลือด่วน มีผู้สูงอายุอยู่ในบ้าน น้ำขึ้นสูงมาก ติดต่อกันในบ้านไม่ได้ตั้งแต่เมื่อคืน ต้องการเรือเข้าไปรับออกมา”
C02	ผู้ป่วยติดบ้าน/ติดเตียง	“ในบ้านมีผู้ป่วยสูงอายุและเด็กเล็ก น้ำท่วมจนออกมาไม่ได้ ต้องการน้ำดื่ม อาหาร และการเคลื่อนย้ายอย่างเร่งด่วน”
C03	ช่องทางสื่อสารสังคมออนไลน์เป็นระบบแจ้งเหตุ	“โทรศัพท์สายด่วนติดต่อยากมาก จึงต้องมาแจ้งพิกัดไว้ใต้โพสต์นี้ เผื่อเจ้าหน้าที่หรืออาสาสมัครเห็นและช่วยประสานต่อ”
C04	การจับคู่ทรัพยากรกับความต้องการ	“บริเวณนี้มีหลายบ้านยังไม่ได้รับถุงยังชีพ โดยเฉพาะบ้านที่มีคนแก่ และผู้ป่วย ขอให้ทีมที่มีเรือหรือรถยกสูงช่วยเข้ามาดูด้วย”
C05	การเข้าถึงระยะสุดท้าย	“ของช่วยเหลือมาถึงถนนใหญ่แล้ว แต่ยังเข้าไปในซอยไม่ได้ คนข้างในยังขาดอาหารและน้ำดื่ม โดยเฉพาะผู้สูงอายุที่เดินออกมาไม่ได้”
C06	ความล่าช้าของระบบราชการ	“แจ้งขอความช่วยเหลือไปหลายช่องทางแล้ว แต่ยังไม่เห็นหน่วยงานเข้าไปถึง พื้นที่นี้มีคนป่วยและเด็กเล็กหลายคน”
C07	บทบาทอาสาสมัคร/เอกชน	“ขอบคุณทีมอาสาและร้านค้าในพื้นที่ที่นำรถมาช่วยขนของและพาคนออกมาก่อน หน่วยงานหลักยังเข้าไม่ถึงแต่คนในพื้นที่ช่วยกันก่อน”
C08	การตรวจสอบการกระจายทรัพยากร	“บางจุดได้รับของหลายรอบ แต่บางชุมชนยังไม่ได้รับเลย อยากให้มีการจัดลำดับพื้นที่จากข้อมูลจริง ไม่ใช่ไปเฉพาะจุดที่เข้าถึงง่าย”
C09	ช่องว่างดิจิทัล	“คนที่ไม่มีอินเทอร์เน็ตหรือเล่นเฟซบุ๊กไม่เป็นจะขอความช่วยเหลืออย่างไร ผู้สูงอายุหลายบ้านไม่มีใครโพสต์แทนให้”
C10	accountability/การตรวจสอบสาธารณะ	“ถ้ามีการแจ้งพิกัดและเวลาไว้ชัดเจน หน่วยงานควรอัปเดตด้วยว่าเข้าไปช่วยแล้วหรือยัง เพราะคนในพื้นที่รอคำตอบอยู่”

ที่มา: คณะผู้วิจัย (2568)

การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่ได้จากข่าวและความคิดเห็นออนไลน์จะถูกวิเคราะห์ด้วยวิธีวิเคราะห์เนื้อหาเชิงคุณภาพ โดยใช้การโค้ดแบบผสม (deductive-inductive coding) กล่าวคือ เริ่มจากกรอบโค้ดเบื้องต้นที่พัฒนาจากกรอบแนวคิดเรื่องความร่วมมือรัฐและเอกชน โลจิสติกส์ฉุกเฉิน แพลตฟอร์มดิจิทัล และประชากรกลุ่มเปราะบาง จากนั้นจึงเปิดรับโค้ดใหม่ที่เกิดขึ้นจากข้อมูลจริงระหว่างการอ่านซ้ำหลายรอบ โค้ดที่ได้จะถูกจัดกลุ่มขึ้นเป็นธีม เช่น รูปแบบการจัดการโลจิสติกส์ของรัฐ รูปแบบการสนับสนุนโดยธุรกิจท้องถิ่น บทบาทของแพลตฟอร์มดิจิทัลในการมองเห็นหรือไม่มองเห็นกลุ่มเปราะบาง ประสบการณ์การได้รับหรือไม่ได้รับความ

ช่วยเหลือ และการวิจารณ์ระบบราชการ จากนั้นจึงสังเคราะห์เป็นกรอบการอธิบายเชิงภาพรวมถึงพลวัตการจัดการโลจิสติกส์รัฐและธุรกิจท้องถิ่นเพื่อประชากรกลุ่มเปราะบางในวิกฤติน้ำท่วมภาคใต้

ทั้งนี้ ผู้วิจัยใช้การตรวจสอบสามระดับ ได้แก่ (1) การโค้ดข้อมูลตัวอย่างร่วมกันระหว่างผู้วิจัยอย่างน้อยสองคน เพื่อปรับความเข้าใจต่อการรอบโค้ดให้ตรงกัน (2) การตรวจสอบความสอดคล้องของการโค้ดโดยอภิปรายกรณีที่มีความไม่ตรงกันจนได้ข้อยุติรวม และ (3) การตรวจสอบย้อนกลับจากข้อมูลดิบสู่ธีมวิเคราะห์ (audit trail) โดยเก็บบันทึกแหล่งที่มา วันที่ เวลา คำค้น และเหตุผลในการคัดเลือกหรือคัดออกของแต่ละหน่วยวิเคราะห์

ผลการวิจัย

1. ผลการวิเคราะห์รูปแบบและกลยุทธ์การจัดการโลจิสติกส์ของหน่วยงานรัฐและธุรกิจท้องถิ่นในการสนับสนุนประชากรกลุ่มเปราะบางในช่วงวิกฤติน้ำท่วมภาคใต้

จากการวิเคราะห์ข่าวและความคิดเห็นออนไลน์ พบว่า การจัดการโลจิสติกส์เพื่อประชากรกลุ่มเปราะบางในช่วงวิกฤติน้ำท่วมภาคใต้มีลักษณะสำคัญ ดังนี้

รูปแบบรัฐนำเอกชนเสริม

หน่วยงานรัฐ โดยเฉพาะศูนย์บัญชาการเหตุการณ์ ปภ. หน่วยทหาร และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มีบทบาทหลักในการตั้งศูนย์พักพิง จัดหาเรือ รถบรรทุก และการกระจายทรัพยากรพื้นฐาน เช่น อาหาร น้ำดื่ม และยารักษาโรคกลุ่มทั่วไป กลยุทธ์สำคัญของรัฐคือการกำหนดจุดรวมศูนย์แล้วทยอยลำเลียงทรัพยากรตามเส้นทางหลัก ระดับนโยบายมักประกาศให้ความสำคัญกับผู้สูงอายุ ผู้พิการ ผู้ป่วยติดเตียง และเด็กเล็ก ขณะเดียวกัน ธุรกิจท้องถิ่นเข้ามาในฐานะผู้สนับสนุนผ่านการบริจาคสิ่งของ การให้ใช้พื้นที่เป็นจุดพักของ หรือสนับสนุนรถขนส่งบางส่วน แต่บทบาทมักแทรกอยู่ในกรอบที่รัฐเป็นผู้นำหลัก และยังไม่ถูกออกแบบให้มีช่องทางดึงศักยภาพธุรกิจอย่างเป็นระบบ

รูปแบบร่วมออกแบบ-ร่วมปฏิบัติ (co-production) ที่ยังไม่สม่ำเสมอ

ในบางพื้นที่ โดยเฉพาะเขตเมืองและบริเวณที่มีธุรกิจค้าปลีกและขนส่งขนาดกลางและใหญ่ พบว่า ธุรกิจท้องถิ่นเป็นฝ่ายริเริ่มลำเลียงของบริจาคเข้าสู่ชุมชนที่ได้รับผลกระทบ ก่อนที่ความช่วยเหลือจากหน่วยงานรัฐจะเข้าไปถึง กลยุทธ์สำคัญคือการนำโครงสร้างการขนส่งปกติมาดัดแปลงใช้ในภาวะวิกฤติ เช่น การใช้รถส่งของเดิม เส้นทางจัดส่งปกติ และคลังสินค้าที่อยู่ในพื้นที่น้ำท่วม ข่าวและความคิดเห็นหลายกรณีแสดงให้เห็นว่า ผู้คนรับรู้ ความคล่องตัวของธุรกิจท้องถิ่นอย่างชัดเจน และมักเปรียบเทียบกับความล่าช้าของระบบราชการ โดยเฉพาะในพื้นที่ที่มีกลุ่มเปราะบางอาศัยอยู่จำนวนมากแต่มีข้อจำกัดด้านเส้นทางหรืออยู่ห่างไกลจากจุดที่รัฐเข้าถึงได้ง่าย มีตัวอย่างบางกรณีของรัฐ ธุรกิจท้องถิ่น และชุมชนร่วมวางแผนและลงมือปฏิบัติ เช่น การใช้เรือของรัฐร่วมกับรถกระบะของชาวบ้านและเอกชนเพื่อขนย้ายผู้สูงอายุและผู้ป่วยติดเตียง หรือการจัดจุดพักของชั่วคราวร่วมกันระหว่างร้านค้าท้องถิ่นกับ อปท. รูปแบบนี้ช่วยลดภาระของรัฐ เพิ่มความยืดหยุ่นของ

เส้นทางลำเลียง และตอบโจทย์ความต้องการเฉพาะของกลุ่มเปราะบางได้ตรงจุดมากขึ้น อย่างไรก็ตามก็ดี รูปแบบดังกล่าวยังเกิดขึ้นแบบกระจายตัวและพึ่งพาความสัมพันธ์ส่วนบุคคลหรือทุนทางสังคมในพื้นที่มากกว่าการมีกลไกเชิงสถาบัน ทำให้ไม่สามารถขยายผลหรือคงอยู่ได้อย่างต่อเนื่องในทุกพื้นที่น้ำท่วม โดยสรุปรูปแบบการจัดการโลจิสติกส์ในวิกฤติน้ำท่วมภาคใต้ยังโน้มไปทางรัฐนำ เอกชนช่วยเป็นหลัก ขณะที่รูปแบบเอกชนนำและร่วมออกแบบและร่วมปฏิบัติ ปรากฏให้เห็นเฉพาะพื้นที่ที่มีทุนโครงสร้างด้านธุรกิจและเครือข่ายชุมชนเข้มแข็งซึ่งส่งผลโดยตรงต่อโอกาสในการเข้าถึงความช่วยเหลือของประชากรกลุ่มเปราะบางในแต่ละพื้นที่

2. ผลการศึกษบทบาบทของแพลตฟอร์มดิจิทัลในฐานะโครงสร้างพื้นฐานเชิงข้อมูลและการประสานงานด้านโลจิสติกส์ระหว่างรัฐ ธุรกิจท้องถิ่น ชุมชน และกลุ่มเปราะบาง การวิเคราะห์ข่าวและความคิดเห็นออนไลน์ชี้ให้เห็นว่า แพลตฟอร์มดิจิทัลทำหน้าที่เป็นโครงสร้างพื้นฐานเชิงข้อมูลที่เชื่อมโยงภาคส่วนต่างๆ เข้าด้วยกันในอย่างน้อยสามมิติสำคัญ ดังนี้

แพลตฟอร์มในฐานะระบบแจ้งเหตุและจับคู่ความต้องการ-ทรัพยากร

เฟซบุ๊ก เพจชุมชน เพจข่าวท้องถิ่น และกลุ่มไลน์เป็นช่องทางหลักที่ประชาชนใช้แจ้งพิกัดและสภาพของกลุ่มเปราะบาง เช่น บ้านที่มีผู้สูงอายุอยู่ลำพัง ผู้ป่วยติดเตียงที่ไม่สามารถเคลื่อนย้ายได้ หรือครัวเรือนที่ไม่มีเรือและไม่สามารถออกไปยังจุดแจกของได้โพสต์และความคิดเห็นมักระบุข้อมูลสำคัญ ได้แก่ ตำแหน่งพื้นที่ ระดับน้ำ จำนวนคนในบ้าน และความต้องการเร่งด่วน ข้อมูลดังกล่าวช่วยให้หน่วยงานรัฐ องค์กรอาสาสมัคร และธุรกิจท้องถิ่นสามารถวางแผนเส้นทางลำเลียง จัดลำดับความเร่งด่วน และจับคู่ยานพาหนะหรือทรัพยากรกับความต้องการจริงในพื้นที่ได้รวดเร็วขึ้น

แพลตฟอร์มในฐานะพื้นที่ตรวจสอบและวิเคราะห์เชิงวิพากษ์การทำงานของรัฐบาล

เนื้อหาจำนวนมากสะท้อนว่า แพลตฟอร์มดิจิทัลไม่ได้ทำหน้าที่เพียงช่องทางรับและส่งข้อมูลเชิงเทคนิค แต่ยังเป็นพื้นที่ที่ประชาชนใช้วิพากษ์การจัดการโลจิสติกส์โดยรัฐ เช่น การไม่เข้าไปช่วยเหลือในพื้นที่ที่ถูกกระบุซ้ำๆ ว่า มีกลุ่มเปราะบางจำนวนมาก การกระจายของที่ถูกมองว่าซ้ำพื้นที่เดิม หรือการรายงานผลเชิงภาพลักษณ์ที่ประชาชนบางส่วนเห็นว่า ยังไม่สอดคล้องกับประสบการณ์ความเดือดร้อนในพื้นที่ การแชร์ข่าวและคลิปวิดีโอที่สะท้อนความเดือดร้อนของกลุ่มเปราะบาง หรือกรณีที่ถูกมองว่า ถูกมองข้าม มักนำไปสู่แรงกดดันทางสังคมออนไลน์ให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องออกมาชี้แจงหรือเร่งดำเนินการในพื้นที่นั้น แสดงให้เห็นบทบาทของแพลตฟอร์มในฐานะเวทีการตรวจสอบเชิงสาธารณะที่มีผลต่อการขยับตัวของระบบราชการ

ช่องว่างด้านการมองเห็นและการเข้าถึงแพลตฟอร์มดิจิทัล

แม้แพลตฟอร์มดิจิทัลจะช่วยให้บางกลุ่มเปราะบางได้รับการช่วยเหลือรวดเร็วขึ้น แต่ผลการวิเคราะห์ยังพบช่องว่างดิจิทัลอย่างชัดเจน กลุ่มที่ไม่มีสมาร์ตโฟน ไม่มีอินเทอร์เน็ต หรือไม่คุ้นชินกับการใช้แพลตฟอร์ม เช่น ผู้สูงอายุที่อยู่ลำพัง แรงงานข้ามชาติ หรือชาวบ้านที่อยู่ในพื้นที่ห่างไกล มักไม่ปรากฏตัวในฐานะผู้โพสต์ แต่ปรากฏอยู่ในข่าวในฐานะผู้ตกค้างที่เจ้าหน้าที่หรืออาสาสมัครไปพบในภายหลัง ช่องว่างนี้สะท้อนว่าแพลตฟอร์มดิจิทัลมีศักยภาพสูงในการเป็นฐานข้อมูลสำหรับการจัดลำดับความช่วยเหลือ แต่ไม่สามารถทดแทน

กลไกลงพื้นที่แบบดั้งเดิมได้ทั้งหมด และอาจสร้างความเหลื่อมล้ำชุดใหม่ ระหว่างกลุ่มที่มีเสียงบนแพลตฟอร์ม กับกลุ่มที่ไม่มีเสียงหรือไม่สามารถเข้าถึงได้

กล่าวโดยรวม แพลตฟอร์มดิจิทัลจึงทำหน้าที่ทั้งเป็นระบบแจ้งเหตุ ระบบจับคู่ความต้องการและทรัพยากร และเป็นพื้นที่ตรวจสอบการทำงานของรัฐบาล ในขณะที่เดียวกันก็เผยให้เห็นข้อจำกัดสำคัญด้านการมองเห็นกลุ่มเปราะบางบางกลุ่มในพื้นที่น้ำท่วมภาคใต้

3. ผลการสังเคราะห์ปัจจัยความสำเร็จ ข้อจำกัด และแนวทางพัฒนากลยุทธ์โลจิสติกส์รัฐและธุรกิจท้องถิ่นเพื่อเพิ่มความปลอดภัยและคุณภาพชีวิตของประชากรกลุ่มเปราะบางในสถานการณ์ภัยพิบัติ จากการสังเคราะห์ข้อมูลตามกรอบแนวคิด พบปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อความสำเร็จและข้อจำกัดของการจัดการโลจิสติกส์รัฐและธุรกิจท้องถิ่นผ่านแพลตฟอร์มดิจิทัล ดังนี้

ปัจจัยความสำเร็จ

ทุนโครงสร้างโลจิสติกส์ของธุรกิจท้องถิ่น การมีคลังสินค้า ยานพาหนะ และเส้นทางขนส่งที่คุ้นเคยกับพื้นที่ ทำให้ธุรกิจท้องถิ่นสามารถปรับตัวเป็นโลจิสติกส์ฉุกเฉินได้อย่างรวดเร็วโดยไม่ต้องรอคำสั่งจากส่วนกลาง หากรัฐสามารถออกแบบกลไกดึงศักยภาพส่วนนี้เข้ามาในระบบอย่างเป็นทางการ จะช่วยลดภาระของหน่วยงานรัฐและเพิ่มความต่อเนื่องของการช่วยเหลือกลุ่มเปราะบางได้มากขึ้น เครือข่ายอาสาสมัครและสื่อท้องถิ่นที่เชื่อมกับแพลตฟอร์มดิจิทัล เพจชุมชน กลุ่มไลน์ท้องถิ่น และอาสาสมัครที่ทำงานภาคสนามทำหน้าที่เป็นสะพานเชื่อมระหว่างข้อมูลในพื้นที่กับหน่วยงานที่มีทรัพยากร ทั้งจากรัฐและภาคธุรกิจ ช่วยให้ข้อมูลเกี่ยวกับกลุ่มเปราะบางถูกส่งต่ออย่างรวดเร็วและมีความละเอียดระดับครัวเรือน

การใช้แพลตฟอร์มแบบหลายช่องทาง

พื้นที่ที่ผสมผสานการใช้เพจทางการของรัฐ เพจท้องถิ่น กลุ่มไลน์ การโทรศัพท์ และการลงพื้นที่ของอาสาสมัครได้อย่างต่อเนื่อง มักจัดการลำเลียงความช่วยเหลือได้มีประสิทธิภาพมากกว่า เพราะลดการพึ่งพาช่องทางใดช่องทางหนึ่งมากเกินไป และเปิดโอกาสให้ประชากรกลุ่มเปราะบางที่มีระดับการเข้าถึงเทคโนโลยีแตกต่างกันสามารถส่งสัญญาณความต้องการเข้าสู่ระบบได้

ข้อจำกัดเชิงโครงสร้างและเชิงปฏิบัติ

ความรวมศูนย์และลำดับชั้นในระบบราชการ ขั้นตอนการขออนุมัติ การเปลี่ยนเส้นทาง หรือการนำทรัพยากรจากหน่วยงานหนึ่งไปช่วยอีกพื้นที่หนึ่งยังต้องผ่านลำดับชั้นหลายระดับ ส่งผลให้การตอบสนองต่อข้อมูลจากแพลตฟอร์มดิจิทัลล่าช้ากว่าจังหวะเวลาในพื้นที่จริง โดยเฉพาะในกรณีกลุ่มเปราะบางที่ต้องอาศัยการช่วยเหลือเร่งด่วน

การขาดกรอบความร่วมมือระหว่างรัฐและธุรกิจท้องถิ่นอย่างเป็นระบบ

บทบาทของธุรกิจท้องถิ่นยังอยู่ในฐานะผู้ช่วยโดยสมัครใจมากกว่าการเป็นภาคีที่มีความรับผิดชอบร่วมกัน บางกรณีทำให้เกิดการกระจายของเงินบางจุด ในขณะที่บางพื้นที่ยังขาดสิ่งจำเป็นสำหรับกลุ่มเปราะบาง เพราะไม่มีหน่วยงานกลางในการจัดลำดับพื้นที่และประสานงานร่วมกัน

ช่องว่างดิจิทัลและการตกหล่นของกลุ่มเปราะบางบางกลุ่ม

การพึ่งพาแพลตฟอร์มดิจิทัลเป็นตัวกลางหลัก ทำให้กลุ่มที่ไม่มีอุปกรณ์หรือทักษะทางดิจิทัลมีโอกาสถูกมองข้าม ทั้งที่อยู่ในสภาพเปราะบางมากกว่า ทำให้จำเป็นต้องมีมาตรการเสริม เช่น การลงพื้นที่เคาะประตูบ้านโดย อสม. ผู้นำชุมชน หรือทีมเคลื่อนที่เร็วคู่ขนานกับการใช้แพลตฟอร์มดิจิทัล

วัฒนธรรมการสื่อสารแบบบนลงล่างของหน่วยงานรัฐ

เพจทางการของรัฐหลายเพจยังเน้นการประกาศและรายงานผลการปฏิบัติงาน มากกว่าการตอบกลับความคิดเห็นหรือเปิดพื้นที่รับฟังปัญหาของประชาชนอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้ประชาชนบางส่วนเลิกหันไปพึ่งพาเพจของสื่อท้องถิ่นหรือธุรกิจที่ตอบสนองได้เร็วกว่า

แนวทางพัฒนากลยุทธ์โลจิสติกส์รัฐและธุรกิจท้องถิ่นเพื่อประชากรกลุ่มเปราะบาง

จากการวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ข้างต้น สามารถเสนอแนวทางพัฒนาในระดับเชิงนโยบายและเชิงปฏิบัติ ดังนี้ (1) ออกแบบกลไกความร่วมมือเชิงสถาบันระหว่างรัฐและธุรกิจท้องถิ่น เช่น การจัดทำบันทึกข้อตกลง (MOU) กับธุรกิจที่มีศักยภาพด้านโลจิสติกส์ในพื้นที่น้ำท่วมซ้ำซาก การกำหนดบทบาทหน้าที่ชัดเจนในแผนรับมือภัยพิบัติระดับจังหวัดหรืออำเภอ และการชักจูงแผนร่วมกันเป็นระยะ เพื่อให้สามารถระดมกำลังเข้าช่วยกลุ่มเปราะบางได้อย่างเป็นระบบเมื่อเกิดวิกฤติ (2) พัฒนาแพลตฟอร์มดิจิทัลให้เป็นแดชบอร์ดกลุ่มเปราะบาง โดยเชื่อมข้อมูลจากเพจชุมชน เพจรัฐ และแอปพลิเคชันท้องถิ่นเข้าด้วยกัน เพื่อให้หน่วยงานรัฐและธุรกิจท้องถิ่นมองเห็นภาพรวมของตำแหน่งกลุ่มเปราะบางในแต่ละช่วงเวลาอย่างใกล้เคียงกับสถานการณ์จริง พร้อมทั้งออกแบบระบบกรองข้อมูลและจัดลำดับเร่งด่วนที่ไม่ซ้ำซ้อน (3) ลดช่องว่างดิจิทัลด้วยการทำงานคู่ขนานระหว่างออนไลน์และออฟไลน์ เน้นให้ อสม. ผู้นำชุมชน และเครือข่ายอาสาสมัครลงพื้นที่สำรวจกลุ่มที่ไม่สามารถใช้แพลตฟอร์มดิจิทัลได้ พร้อมนำข้อมูลมาป้อนเข้าสู่ระบบออนไลน์ผ่านตัวกลางดิจิทัลของชุมชน เพื่อให้กลุ่มเปราะบางทุกกลุ่มถูกมองเห็นบนแพลตฟอร์มในระดับที่ใกล้เคียงกันมากขึ้น (4) ปรับวัฒนธรรมการสื่อสารของรัฐให้เป็นเชิงโต้ตอบและรับฟังมากขึ้น เช่น กำหนดทีมเฉพาะกิจดูแลความคิดเห็นและข้อความช่วยเหลือในช่วงวิกฤติ ตั้งเวลาตอบกลับขั้นต่ำ และเปิดช่องทางการสื่อสารแบบสองทาง พร้อมเผยแพร่ข้อมูลการตอบสนองแต่ละเคสอย่างโปร่งใส เพื่อเสริมสร้างความไว้วางใจจากประชาชน โดยเฉพาะครัวเรือนที่มีสมาชิกกลุ่มเปราะบาง

โดยรวมแล้ว ผลการสังเคราะห์ ชี้ให้เห็นว่า การยกระดับกลยุทธ์โลจิสติกส์ของรัฐและธุรกิจท้องถิ่นเพื่อประชากรกลุ่มเปราะบางในสถานการณ์ภัยพิบัติ จำเป็นต้องออกแบบทั้งโครงสร้างความร่วมมือ และสถาปัตยกรรมข้อมูลดิจิทัลควบคู่กัน เพื่อให้การช่วยเหลือเข้าถึงผู้ที่เปราะบางที่สุดได้อย่างทั่วถึงและเป็นธรรมยิ่งขึ้น

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

สรุปผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า การจัดการโลจิสติกส์รัฐและธุรกิจท้องถิ่นผ่านแพลตฟอร์มดิจิทัลในวิกฤติน้ำท่วมภาคใต้มีพลวัตที่ซับซ้อนและไม่เป็นเส้นตรง รัฐยังคงเป็นผู้เล่นหลักในเชิงโครงสร้าง แต่ภาคธุรกิจท้องถิ่นและเครือข่ายออนไลน์เข้ามามีบทบาทสำคัญในการทำให้ประชากรกลุ่มเปราะบาง ถูกมองเห็นและได้รับการช่วยเหลือจริงในระดับปฏิบัติการ แพลตฟอร์มดิจิทัลทำหน้าที่ทั้งเป็นช่องทางแจ้งเหตุ ตัวกลางจับคู่ความต้องการและทรัพยากร และเวทีตรวจสอบการทำงานของรัฐบาล ขณะเดียวกันก็เผยให้เห็นช่องว่างใหม่ๆ ที่กลุ่มเปราะบางบางส่วนอาจยังถูกทิ้งไว้ข้างหลัง ทำให้สรุปผลการวิจัยคลี่ให้เป็นปมการจัดการโลจิสติกส์รัฐและธุรกิจท้องถิ่นผ่านแพลตฟอร์มดิจิทัลในวิกฤติน้ำท่วมภาคใต้ไม่ใช่กระบวนการขนส่งสิ่งของเพียงอย่างเดียว แต่เป็นความสัมพันธ์เชิงสถาบันระหว่างอำนาจรัฐ ทรัพยากรของธุรกิจท้องถิ่น เครือข่ายชุมชน และข้อมูลดิจิทัล ผลการวิจัยจึงควรถูกอ่านในฐานะระบบโลจิสติกส์เชิงสังคมที่ความสำเร็จขึ้นอยู่กับทั้งเส้นทาง ยานพาหนะ ข้อมูล ความไว้วางใจ และการมองเห็นกลุ่มเปราะบาง

1) ผลการวิเคราะห์รูปแบบและกลยุทธ์การจัดการโลจิสติกส์ของหน่วยงานรัฐและธุรกิจท้องถิ่นในการสนับสนุนประชากรกลุ่มเปราะบางในช่วงวิกฤติน้ำท่วมภาคใต้ พบว่า รัฐบาล เอกชนช่วยเหลือ ผ่านกลไกราชการปกติ เช่น ศูนย์ปฏิบัติการจังหวัด อบต. อบจ. ที่กระจายถุงยังชีพและอพยพผู้สูงอายุและผู้ป่วยติดเตียง โดยอาศัยธุรกิจท้องถิ่นเป็นผู้รับจ้างขนส่งหรือผู้บริจาค ธุรกิจท้องถิ่นนำ เช่น เจ้าของร้านวัสดุก่อสร้าง ผู้ประกอบการรถกระบะ รถตู้ เรือ หอพัก โรงแรม ที่จัดทีมและเส้นทางช่วยคนแก่ คนพิการ เด็กเล็ก ก่อนหรือเร็วกว่ารัฐจะเข้าถึง ความร่วมมือแบบกึ่งทางการ ผ่านเครือข่ายไลน์และเฟซบุ๊กที่รวบรวมเงิน สิ่งของ และข้อมูลจุดเสี่ยง แล้วประสานหน่วยงานรัฐและเอกชนให้เข้าไปปิดกั้นช่วยเหลือกลุ่มเปราะบาง ซึ่งผลการศึกษาในมุมมองการตรวจสอบและทบทวนเปรียบเทียบกับงานทบทวนโมเดลโลจิสติกส์มนุษยธรรมจำนวนมาก มองบทบาทรัฐกับ NGO เป็นหลัก และเสนอกรอบคิดด้านการวางแผน เส้นทาง การจัดลำดับความสำคัญ เช่น งานของ Rodríguez-Espíndola, Gaytán & Albores (2023) ที่สรุปว่า รัฐยังเป็นศูนย์กลางการตัดสินใจ และเอกชนมักถูกมองเป็นผู้ให้บริการขนส่งหรือคลังสินค้า มากกว่าจะเป็นหุ้นส่วนเชิงกลยุทธ์ ในขณะที่งานของ Carnero Quispe et al. (2024) ชี้ว่า โมเดลจัดลำดับความสำคัญในโลจิสติกส์มนุษยธรรม เริ่มให้ความสำคัญกับกลุ่มเปราะบางมากขึ้น แต่ก็ยังคิดจากมุมมองของหน่วยงานหลักเป็นตัวตั้ง ไม่ได้เห็นน้ำหนักของท้องถิ่นมากเท่าที่ควร นอกจากนี้ยังพบเพิ่มเติมในงานของ Negi (2022) ที่ศึกษาปัญหาโลจิสติกส์ในมุมมองक्रमมนุษยธรรมก็เน้นประเด็นความล่าช้า การขาดข้อมูล และข้อจำกัดทรัพยากรขององค์กรช่วยเหลือ ข้อมูลของผู้วิจัยกลับชี้ว่า ในบางช่วงภาคเอกชนกลับมีความยืดหยุ่นและทรัพยากรที่พร้อมกว่า (มีรถ มีคน มีทุนหมุน) แต่ติดขัดเรื่องการประสานกับรัฐ เช่น ไม่รู้ว่าจะเบิกน้ำมันและค่าแรงอย่างไร หรือกังวลว่าจะถูกตรวจสอบภายหลัง การอภิปรายนี้จึงตรวจสอบให้เห็นปมราชการที่งานต่างประเทศอาจไม่ได้กล่าวอ้างถึง แต่สำคัญต่อกระบวนการจัดการในบริบทนี้มาก และผลนี้สอดคล้องกับการทบทวนวรรณกรรมที่พบช่องว่างการวิจัยในการศึกษาเรื่องนี้ว่า ขณะนี้ยังขาดงานเชิงคุณภาพที่อ่านเสียงจากชุมชนและกลุ่มเปราะบางผ่านเรื่องเล่าออนไลน์ และเชื่อมกับการจัดการโลจิสติกส์อย่างจริงจังของรัฐและธุรกิจท้องถิ่น

เมื่อพิจารณาผ่านกรอบ collaborative governance (Emerson & Nabatchi, 2015) รูปแบบรัฐนำ เอกชนเสริม สะท้อนลักษณะความร่วมมือที่ยึดโยงกับลำดับชั้นและอำนาจรวมศูนย์ ทำให้การตัดสินใจและการจัดสรรทรัพยากรถูกกำกับด้วยขั้นตอนราชการมากกว่าความคล่องตัวเชิงปฏิบัติการ ขณะเดียวกัน ผลการค้นพบที่ธุรกิจท้องถิ่นและเครือข่ายชุมชน ช่วยทำ last mile ให้กลุ่มเปราะบาง สอดคล้องกับงานโลจิสติกส์ฉุกเฉินที่ชี้ว่า ทรัพยากรที่อยู่ใกล้พื้นที่และการตัดสินใจใกล้หน้างานมักเพิ่มประสิทธิภาพการตอบสนองในสภาวะเวลาเร่งด่วน (Altay & Green, 2006; Rodríguez-Espindola et al., 2023) และเติมมุมมองใหม่ว่า ภาคเอกชน ระดับท้องถิ่น ไม่ได้เป็นเพียงผู้รับจ้างขนส่ง แต่เป็นผู้สร้างการเข้าถึงจริงให้กลุ่มเปราะบางภายใต้ข้อจำกัดของรัฐ (Diehlmann et al., 2021)

2) ผลการศึกษาบทบาทของแพลตฟอร์มดิจิทัลในฐานะโครงสร้างพื้นฐานเชิงข้อมูลและการประสานงานด้านโลจิสติกส์ระหว่างรัฐ ธุรกิจท้องถิ่น ชุมชน และกลุ่มเปราะบาง พบว่า แพลตฟอร์มดิจิทัล (เฟซบุ๊กไลฟ์ กลุ่มไลน์ ทวิตเตอร์ ดีกิต็อก ฯลฯ) ทำหน้าที่อย่างน้อย 3 ชั้น ได้แก่ ชั้นข้อมูล (info layer) เป็นที่รวบรวมภาพน้ำท่วมแบบเรียลไทม์ จุดคนติดค้าง จุดผู้สูงอายุและผู้ป่วยติดเตียง รวมถึงการรายงานสถานะถนน เชื้อน ประตุระบายน้ำ ชั้นการประสานงาน (coordination layer) กลุ่มไลน์หรือเพจชุมชนถูกใช้จับคู่คนขอความช่วยเหลือ คนมีรถหรือเรือ และหน่วยงานรัฐ ทำให้การเคลื่อนย้ายคนแก่ ผ้าอ้อม ยา อาหาร เฉพาะโรคเร็วขึ้น ชั้นความชอบธรรมและการตรวจสอบ (accountability layer) การโพสต์ภาพหรือคลิประบายความเดือดร้อน การแท็กหน่วยงาน และการแชร์ซ้ำกลายเป็นแรงกดดันให้รัฐต้องขยับกับพื้นที่ที่ถูกมองว่าถูกละเลย งานด้านโซเซียลมีเดียกับการจัดการความเสี่ยงภัยพิบัติเห็นภาพในมุมข้อมูลและการสื่อสารความเสี่ยง เช่น Nielsen et al. (2024) ที่สรุปว่า โซเซียลมีเดียช่วยเพิ่มทั้งการเฝ้าระวัง การเตือนภัย และการทำ crowdsourcing ในการบริหารจัดการความเสี่ยง แต่ก็เตือนเรื่องช่องว่างด้านคุณภาพข้อมูลและกลุ่มที่เข้าไม่ถึงแพลตฟอร์ม ส่วน Erokhin & Komendantova (2024) เน้นให้เห็นว่า ข้อมูลโซเซียลมีเดียสามารถใช้วิเคราะห์รูปแบบของภัยพิบัติและการตอบสนองได้ดี หากออกแบบการเก็บและประมวลผลอย่างรอบคอบ

ยกตัวอย่างเชื่อมโยงกรณีศึกษาทางวิจัย กรณีแรก งานว่าด้วยการบริหารจัดการอุทกภัยแบบมีส่วนร่วมชี้ว่า การผนึกกำลัง ชุมชน-รัฐ-เอกชน ที่ร่วมกันกำหนดเป้าหมายและทำแผนบูรณาการ จะทำให้การรับมือและการแก้ปัญหาหน้าท่วมมีทิศทางร่วม ลดงานซ้ำซ้อน และทำให้การจัดสรรทรัพยากรตรงจุดมากขึ้น (ศุภวิชัย มีศิริพันธุ์ และกัมปนาท วงษ์วัฒนพงษ์, 2564)

กรณีที่สอง เมื่อพิจารณาการยกระดับความร่วมมือรัฐและเอกชนในภาวะภัยพิบัติให้ทำงานได้จริงในเชิงปฏิบัติการ งานล่าสุดที่ใช้กรอบความร่วมมือระหว่างภาครัฐและภาคเอกชน (Public-Private Partnership หรือ PPP) เสนอว่า ความร่วมมือควรถูกออกแบบเป็นกลไกเชิงสถาบันที่มี (1) ศูนย์ข้อมูลร่วมเพื่อสนับสนุนการตัดสินใจ (data center) โดยเอกชนช่วยเสริมขีดความสามารถด้านเทคโนโลยี โครงสร้างพื้นฐาน (2) กลไกจัดซื้อจัดหาเชิงคาดการณ์และเร่งด่วน (เช่น annual preorder และ emergency priority procurement) เพื่อลดข้อจำกัดด้านเวลาและทรัพยากร และ (3) ภาคีตัวกลาง (เช่น NGO องค์กรด้านภัยพิบัติ) เพื่อเชื่อมรัฐ-เอกชน-ประชาชนให้เกิดการประสานงานต่อเนื่องและตรวจสอบได้ (Chao, 2025)

ในมุมมองการตรวจสอบเชิงลึก พบข้อมูลที่ยืนยันว่า แพลตฟอร์มถูกใช้เพื่อจัดเส้นทาง (ใครอยู่ตรงไหน น้ำสูงเท่าไร รถเข้าได้ไหม) มีการจัดลำดับความสำคัญ (เคสไหนควรส่งเร็ว เคสไหนใช้รถยกสูงพอ) และพบกระบวนการกล่าวถึงการตรวจสอบการจัดสรรทรัพยากรของรัฐ (เช่น ชาวบ้านตั้งคำถามว่า ฤกษ์ยังชีพไปไม่ถึงชุมชนมุสลิมสูงวัยบางแห่ง ทั้งที่รายงานขอความช่วยเหลือหลายครั้ง) ซึ่งข้อมูลเหล่านี้ได้แย้งไปเกินกว่างานของ Nielsen et al. (2024) หรือ Erokhin & Komendantova (2024) โดยสามารถเล่าไปได้ถึงดิจิทัลแพลตฟอร์มในกรณีนี้ว่า ไม่ได้ทำงานแค่ในระดับข้อมูลเท่านั้น แต่กลับสามารถสถาปนาตัวเองให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบราชการเงา (shadow bureaucracy) ที่ช่วยจัดคิวหรือลำดับก่อนหลัง ออกคำสั่ง และตรวจสอบหน่วยงานรัฐไปพร้อมกัน

ผลการศึกษายืนยันบทบาทแพลตฟอร์มดิจิทัลในฐานะโครงสร้างพื้นฐานด้านข้อมูลและการประสานงาน ซึ่งสอดคล้องกับงานทบทวนที่ชี้ว่าโซเชียมัลมีเดียช่วยด้านการเฝ้าระวัง การแจ้งเหตุ และ crowdsourcing ในการจัดการภัยพิบัติ (Nielsen et al., 2024; Seneviratne et al., 2024) อย่างไรก็ตามงานวิจัยนี้เสนอความเข้มข้นเพิ่มขึ้นว่า แพลตฟอร์มมิได้ทำหน้าที่ส่งข่าวเท่านั้น แต่ทำหน้าที่ใกล้เคียงระบบราชการเงา (shadow bureaucracy) ในการจัดคิวหรือลำดับความเร่งด่วน และกดดันให้รัฐต้องชี้แจงภายใต้สายตาสาธารณะ โดยเฉพาะเมื่อมีหลักฐานเชิงเวลา (timestamp) และการแชร์ซ้ำจำนวนมาก ซึ่งเชื่อมโยงกับประเด็นความรับผิดชอบต่อสาธารณะ (accountability) ที่งานด้านข้อมูลภัยพิบัติเริ่มชี้ให้เห็น (Erokhin & Komendantova, 2024; Nielsen et al., 2024)

3) ผลการสังเคราะห์ปัจจัยความสำเร็จ ข้อจำกัด และแนวทางพัฒนากลยุทธ์โลจิสติกส์รัฐและธุรกิจท้องถิ่นเพื่อเพิ่มความปลอดภัยและคุณภาพชีวิตของประชากรกลุ่มเปราะบางในสถานการณ์ภัยพิบัติ พบปัจจัยความสำเร็จ ผ่านโครงสร้างความสัมพันธ์ก่อนเกิดภัยพิบัติ พื้นที่ที่มีเครือข่ายรัฐ เอกชน ชุมชนที่ให้ความร่วมมืออย่างจริงจังในการร่วมทำกิจกรรมกันอยู่แล้ว (เช่น งานบุญ งาน CSR ดูแลผู้สูงอายุ) มักมีการระดมรถ เรือ คน และเงินได้เร็วและเป็นระบบ สอดคล้องกับกรอบของ Diehlmann et al. (2021) ที่ย้ำบทบาทของโครงข่ายความสัมพันธ์และความไว้วางใจ ก่อกำเนิดเป็นรูปแบบความสัมพันธ์อย่างไม่เป็นทางการระหว่างบุคคล (เช่น เพื่อนรุ่นเดียวกัน กลุ่มศิษย์เก่า) ผลการตรวจสอบจากการศึกษาชาติพันธุ์วิทยาออนไลน์ พบว่า ในมุมมองผู้ประสบภัย สิ่งนี้กลับมีน้ำหนักที่ยิ่งใหญ่มากกว่าข้อตกลงของทางการ ด้านความยืดหยุ่นของเอกชนท้องถิ่น ธุรกิจขนาดเล็ก ขนาดกลางที่คุ้นพื้นที่ สามารถปรับเส้นทางเวียนรับ-ส่งผู้สูงอายุและส่งของช่วยเหลือแบบวันต่อวัน ตลอดทั้งวันได้ ซึ่งสนับสนุนข้อสังเกตของงานวิจัยด้านโลจิสติกส์มนุษยธรรมที่มองว่า ความยืดหยุ่นและการตัดสินใจใกล้พื้นที่เป็นคุณลักษณะสำคัญของระบบโลจิสติกส์ที่มีประสิทธิภาพ ส่วนด้านของการใช้แพลตฟอร์มเป็นสมุดบันทึกสาธารณะ คณะผู้วิจัย พบว่า การเก็บหลักฐานเป็นภาพหรือคลิปวิดีโอลงโซเชียมัลมีเดีย แท็กชื่อหน่วยงานและข้อความทั้งด้านบวกหรือลบ และแพลตฟอร์มได้มีการบันทึกเวลาที่แน่นอนโดยอัตโนมัติ นั้น ส่งผลให้เกิดแรงขับเคลื่อนที่กดดันและตรวจสอบภาครัฐอย่างรุนแรง ไม่ต่างจากที่ Nielsen et al. (2024) หรือ Erokhin & Komendantova (2024) ยืนยันในผลวิจัยว่า การใช้โซเชียมัลมีเดียสามารถ

เพิ่มกระบวนการความรับผิดชอบที่สาธารณะสามารถตรวจสอบผลที่ตามมาได้ (accountability) เปรียบเสมือนเครื่องมือในการจับตามองพฤติกรรมที่ผิดปกติของหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องต่อการบริหารจัดการความเสี่ยงและภัยพิบัติได้

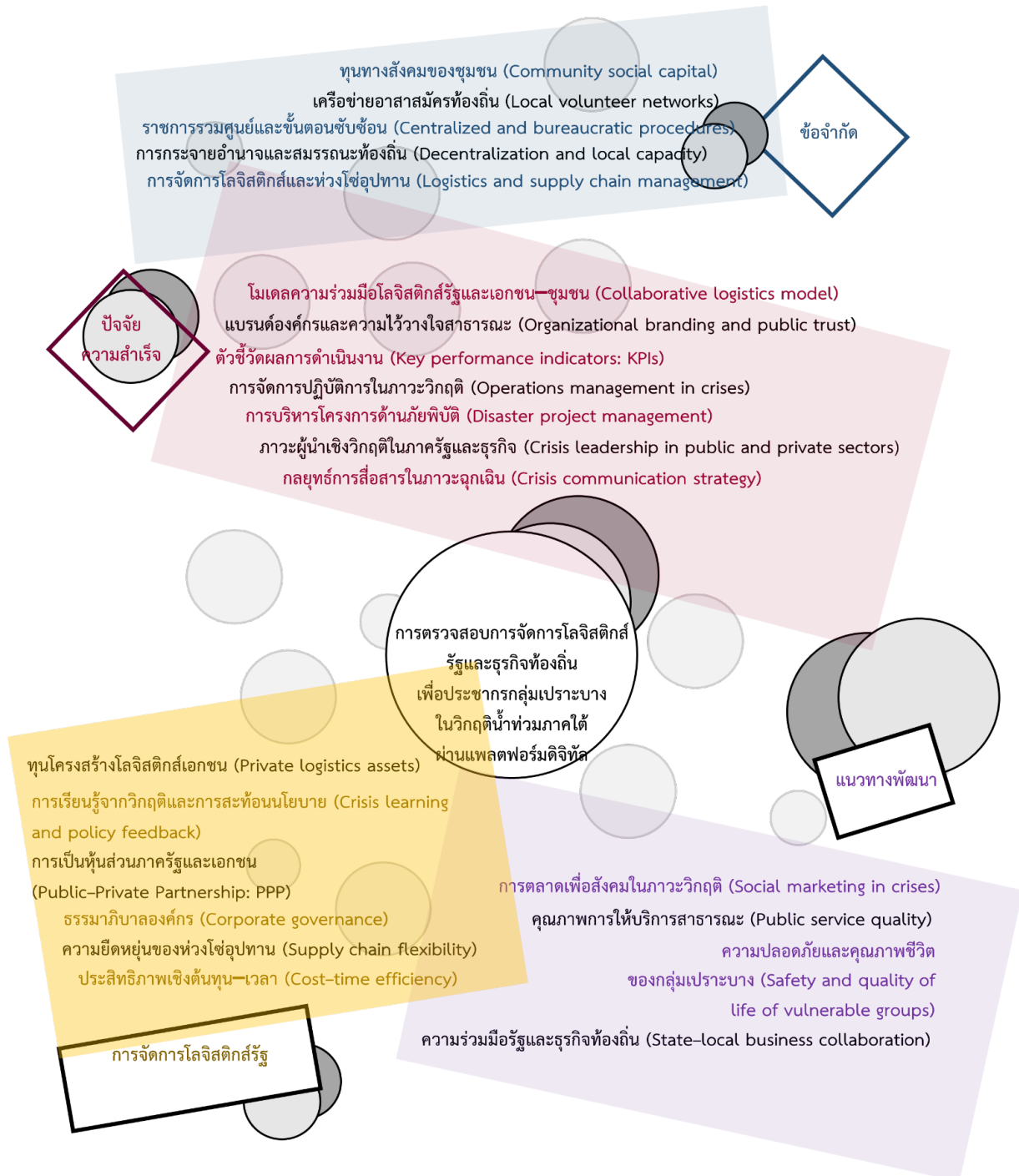
เมื่อใช้เลนส์ในการมองเรื่องความเปราะบางทางสังคม (social vulnerability) (Flanagan et al., 2011) ข้อจำกัดสำคัญของการพึ่งพาแพลตฟอร์มคือ การมองเห็นไม่เท่ากัน กลุ่มที่เข้าถึงเทคโนโลยีได้จะถูกนับเป็นข้อมูลและเข้าคิวความช่วยเหลือได้เร็วกว่า ขณะที่ผู้สูงอายุที่อยู่ลึก ผู้ป่วยติดเตียงที่ไม่มีผู้ดูแล หรือครัวเรือนยากจนที่สื่อสารออนไลน์ไม่ได้ มีความเสี่ยงถูกหลุดจากเรดาร์ดิจิทัล ซึ่งสอดคล้องกับข้อเสนอในกรอบลดความเสี่ยงภัยพิบัติที่ย้ำการคุ้มครองกลุ่มเปราะบางเป็นพิเศษ และจำเป็นต้องมีระบบลงพื้นที่คู่ขนาน (UN Women, 2018)

องค์ความรู้ใหม่จากงานวิจัย

องค์ความรู้ใหม่ที่ผู้วิจัยได้รับจากผลการวิจัยครั้งนี้คือ ข้อจำกัดและความเหลื่อมล้ำที่มองในมุมบริหารรัฐกิจและสังคมวิทยา จะตรวจสอบพบโครงสร้างที่บิดเบี้ยวซึ่งซ่อนอยู่ในด้านมิติหลายประการ ได้แก่ (1) การถูกมองไม่เห็นของกลุ่มเปราะบางบางประเภท ผู้สูงอายุที่อยู่ลึก ไม่มีสมาร์ตโฟน หรือใช้แต่ feature phone แทบไม่ปรากฏในแพลตฟอร์มดิจิทัล ตรงกับข้อสังเกตของ Nielsen et al. (2024) ว่า งานวิจัยด้านโซเชียลมีเดีย พบเห็นแต่คนที่มีอินเทอร์เน็ตและมีบัญชีแพลตฟอร์ม (2) ความเสี่ยงด้านข้อมูลผิดพลาดและความตื่นตระหนก มีกรณีข่าวลือเรื่องเชื้อนตายหรือน้ำทะเลลึกที่แชร์กันเร็ว จนหน่วยงานต้องใช้เวลาโต้ข่าวแทนการจัดการโลจิสติกส์ (3) ในบางพื้นที่ที่สื่อไม่ได้เข้าไปนำเสนอข่าว น้ำยังคงท่วมขังอย่างต่อเนื่องโดยไม่มีการจัดการหรือได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงานใด ซึ่งสอดคล้องกับบทวิจารณ์ของ Gopal et al. (2024) ที่เตือนว่า การใช้โซเชียลมีเดียเพื่อจัดการภัยธรรมชาติ จำเป็นต้องมีกลไกตรวจสอบและจัดการคุณภาพข้อมูลอย่างจริงจัง คณะผู้วิจัยขอสร้างคำถามปลายเปิดทิ้งให้รัฐตอบว่า กรอบกำกับแพลตฟอร์มควรต้องออกแบบอย่างไรไม่ให้ปิดพื้นที่สาธารณะของพลเมือง พวกเขาควรมีเสียงไม่เฉพาะยามประสบภัยพิบัติเท่านั้น กรณีการตรวจสอบการจัดการโลจิสติกส์รัฐและธุรกิจท้องถิ่นเพื่อประชากรกลุ่มเปราะบาง มุ่งเปิดพื้นที่ให้ผู้อ่านวิเคราะห์รูปแบบและกลยุทธ์การจัดการโลจิสติกส์ของหน่วยงานรัฐและธุรกิจท้องถิ่นในการสนับสนุนประชากรกลุ่มเปราะบางในช่วงวิกฤติน้ำท่วมภาคใต้ ร่วมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์บทบาทของแพลตฟอร์มดิจิทัลในฐานะโครงสร้างพื้นฐานเชิงข้อมูลและการประสานงานด้านโลจิสติกส์ระหว่างรัฐ ธุรกิจท้องถิ่น ชุมชน และกลุ่มเปราะบาง เพื่อให้ได้รูปแบบของการสังเคราะห์ปัจจัยความสำเร็จ ข้อจำกัด และแนวทางพัฒนากลยุทธ์โลจิสติกส์รัฐและธุรกิจท้องถิ่นเพื่อเพิ่มความปลอดภัยและคุณภาพชีวิตของประชากรกลุ่มเปราะบางในสถานการณ์ภัยพิบัติ องค์ความรู้ใหม่จากงานวิจัยนี้จึงเป็น โมเดล “โลจิสติกส์ที่มีความเปราะบางเป็นศูนย์กลาง” ซึ่งเชื่อม 3 ขั้นตอนการทำงานเข้าด้วยกัน ได้แก่ (1) ขั้นข้อมูลที่ทำให้ตำแหน่งและความต้องการของกลุ่มเปราะบางถูกมองเห็น (2) ขั้นการประสานงานที่จับคู่ทรัพยากร ยานพาหนะ และเส้นทางกับความต้องการเฉพาะ และ (3) ขั้นความรับผิดชอบต่อสาธารณะที่เปิด

ให้ประชาชนติดตามและตั้งคำถามต่อการตอบสนองของรัฐ โมเดลดังกล่าวทำให้การจัดการภัยพิบัติไม่ถูกลดทอนเหลือเพียงการกระจายของ แต่เป็นการออกแบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ธุรกิจท้องถิ่น และชุมชนเพื่อให้ผู้ที่เปราะบางที่สุดได้รับความช่วยเหลืออย่างทันเวลาและเป็นธรรม ดังสรุปไว้ในภาพประกอบที่ 2

ภาพประกอบที่ 2 โมเดลโลจิสติกส์ที่มีความเปราะบางเป็นศูนย์กลางในสถานการณ์ภัยพิบัติเพื่อพัฒนาการตอบสนองของรัฐและธุรกิจท้องถิ่น

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

ข้อเสนอแนะทั่วไป

- 1) จากผลการวิเคราะห์รูปแบบและกลยุทธ์การจัดการโลจิสติกส์ ควรยกระดับธุรกิจท้องถิ่นจากบทบาทผู้สนับสนุนเฉพาะหน้าไปสู่ภาคีโลจิสติกส์ของระบบจัดการภัยพิบัติระดับจังหวัดและอำเภอ โดยจัดทำบัญชีรายชื่อพันธมิตรโลจิสติกส์ล่วงหน้า ระบุทรัพยากรที่มี เช่น รถ เรือ คลังสินค้า จุดพักของ และกำหนดช่องทางประสานงานร่วมกับหน่วยงานรัฐและชุมชนให้ชัดเจน
- 2) จากผลการศึกษาบทบาทของแพลตฟอร์มดิจิทัล ควรออกแบบแบบฟอร์มหรือข้อความมาตรฐานสำหรับแจ้งเหตุบนไลน์และเฟซบุ๊ก โดยระบุพิกัด ประเภทกลุ่มเปราะบาง ระดับน้ำ ความต้องการเร่งด่วน และช่องทางติดต่อกลับ พร้อมพัฒนาระบบตัวแทนการแจ้งเหตุสำหรับผู้ที่ไม่มีความรู้หรือไม่สามารถใช้งานแพลตฟอร์มได้ เช่น อสม. ผู้นำชุมชน ศาสนสถาน หรือเพื่อนบ้านที่ได้รับมอบหมาย
- 3) จากผลการสังเคราะห์ปัจจัยความสำเร็จและข้อจำกัด ควรพัฒนาสถาปัตยกรรมข้อมูลดิจิทัลร่วมระหว่างรัฐ ธุรกิจท้องถิ่น และชุมชน โดยเชื่อมข้อมูลกลุ่มเปราะบาง เส้นทางขนส่ง จุดแจกจ่าย และสถานะความช่วยเหลือเข้าด้วยกัน พร้อมกำหนดกลไกตรวจสอบข้อมูลภาคสนามเพื่อป้องกันการตกหล่นของผู้ที่ไม่ปรากฏบนแพลตฟอร์มออนไลน์

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

ผู้อ่านที่สนใจควรขยายผลการศึกษาไปยังพื้นที่ภัยพิบัติประเภทและภูมิภาคอื่นของประเทศ เพื่อเปรียบเทียบรูปแบบโลจิสติกส์รัฐและธุรกิจท้องถิ่นและผลลัพธ์ต่อกลุ่มเปราะบางในบริบทที่ต่างกัน และใช้ระเบียบวิธีเชิงปริมาณหรือแบบผสม เพื่อวัดผลเชิงตัวเลขของการใช้แพลตฟอร์มดิจิทัลต่อเวลาในการตอบสนอง การเข้าถึงบริการ และระดับความปลอดภัยของประชากรกลุ่มเปราะบาง โดยศึกษามุมมองของกลุ่มเปราะบางโดยตรงผ่านงานภาคสนามหรือชาติพันธุ์วรรณนา เพื่อลงลึกประสบการณ์จริง ความรู้สึกไว้วางใจ และกลยุทธ์การเอาตัวรอดต่อระบบโลจิสติกส์รัฐและเอกชนในภาวะวิกฤติ

เอกสารอ้างอิง (References)

- กรมการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและสิ่งแวดล้อม. (2567). แผนการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศแห่งชาติ (National Adaptation Plan: NAP). กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- ณัฐวีร์ พุ่มระชัย. (2567). ว่าด้วยคนในการจัดการภัยพิบัติ. *วารสารวารสารการเมืองและสังคม*, 3(1), 77-81.
- <https://so05.tci-thaijo.org/index.php/polsciPSU/article/view/270106>

- พระวิชรญาณ วิสุทธิญาณ (ไม้ แหยม), อภิชาติ เหมือยไธสง และพระครูวินัยธรรมไกร มาลัยขวัญ. (2568). บทบาทของโซเชียลมีเดียกับการบริหารงานภาครัฐในช่วงภัยพิบัติทางธรรมชาติของประชาชนชาวไทย. *วารสารสินธุ์โสธร*, 1(1), 75-88. <https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JOS/article/view/1447>
- ศุภวิชญ์ มีศิริพันธุ์ และกัมปนาท วงษ์วัฒนพงษ์. (2564). การบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วมเพื่อรับมือและแก้ไขปัญหาอุทกภัย. *Journal of Roi Kaensarn Academi*, 6(11), 317-331. <https://so02.tci-thaijo.org/index.php/JRKSA/article/view/250181>
- Al Omari, S., McCall, S. J., Hneiny, L., & Sibai, A. M. (2024). Health and well-being of older populations affected by humanitarian crises in low- and middle-income countries: A scoping review of peer-reviewed literature. *Conflict and Health*, 18, 73. <https://doi.org/10.1186/s13031-024-00626-0>
- Altay, N., & Green, W. G., III. (2006). OR/MS research in disaster operations management. *European Journal of Operational Research*, 175(1), 475-493. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2005.05.016>
- Baharmand, H., Boersma, K., Meesters, K., Mulder, F., & Wolbers, J. (2022). A methodology for developing evidence-based optimization models in humanitarian logistics. *Annals of Operations Research*, 319(1), 1197-1229. <https://doi.org/10.1007/s10479-022-04762-9>
- Batra, M., & Erbas, B. (2025). Extreme weather, vulnerable populations, and mental health: The timely role of AI interventions. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 22(4), 602. <https://doi.org/10.3390/ijerph22040602>
- Bhoi, A., Bhuyan, H. B. G. S., Nayak, R. P., Balabantaray, R. C., Pattanaik, A., & Chinmay, A. (2025). Smart crisis response leveraging social media content for effective disaster management. *Discover Computing*, 28, 263. <https://doi.org/10.1007/s10791-025-09749-1>
- Busapathumrong, P. (2013). Disaster management: Vulnerability and resilience in disaster recovery in Thailand. *Journal of Social Work in Disability & Rehabilitation*, 12(1-2), 67-83. <https://doi.org/10.1080/1536710X.2013.784176>
- Chao, J. C. (2025). From public-private partnerships to build a disaster-preventive and resilient city. *Journal of Public and Private Management*, 32(2), 25-40. <https://doi.org/10.14456/ppm.2025.7>
- Climate Finance Network Thailand. (2025, September 1). Bridging Thailand's climate adaptation finance gap. <https://climatefinancethai.com/bridging-thailands-climate-adaptation-finance-gap/>

- CADRI. (2011). Basics of capacity development for disaster risk reduction. United Nations Office for Disaster Risk Reduction (UNDRR). <https://www.cadri.net/>
- Carnero Quispe, M. F., Couto, A. S., de Brito Junior, I., Cunha, L. R. A., Siqueira, R. M., & Yoshizaki, H. T. Y. (2024). Humanitarian logistics prioritization models: A systematic literature review. *Logistics*, 8(2), Article 60. <https://doi.org/10.3390/logistics8020060>
- Diehlmann, F., Lüttenberg, M., Verdonck, L., & Segers, J. P. (2021). Public-private collaborations in emergency logistics: A framework based on logistical and game-theoretical concepts. *Safety Science*, 141, 105301. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2021.105301>
- Emerson, K., & Nabatchi, T. (2015). *Collaborative governance regimes*. Georgetown University Press.
- Erokhin, D., & Komendantova, N. (2024). Social media data for disaster risk management and research. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 114, 104980. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2024.104980>
- Flanagan, B. E., Gregory, E. W., Hallisey, E. J., Heitgerd, J. L., & Lewis, B. (2011). A social vulnerability index for disaster management. *Journal of Homeland Security and Emergency Management*, 8(1), 1-22. <https://doi.org/10.2202/1547-7355.1792>
- Germanwatch. (2021). Global Climate Risk Index 2021: Who suffers most from extreme weather events? Germanwatch e.V. <https://www.germanwatch.org/en/19777>.
- Gopal, L. S., Rampa, R., Meghana, H. N., Shreya, K., & Sree Ranjani, S. (2024). Leveraging social media for managing natural disasters: A comprehensive review. *Natural Hazards Review*, 25(3), 04024022. [https://doi.org/10.1061/\(ASCE\)NH.1527-6996.0000673](https://doi.org/10.1061/(ASCE)NH.1527-6996.0000673)
- Ginzarly, M., Teller, J., & Dujardin, S. (2025). Social media use in disaster response: Empowering community resilience. *International Journal of Digital Earth*, 18, 21791. <https://doi.org/10.1080/17538947.2025.2521791>
- Hagelsteen, M., & Burke, J. (2016). Practical aspects of capacity development in the context of disaster risk reduction. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 16, 43-52. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2016.01.010>
- Holloway, A., & Fortune, G. (2019). Beyond fragility: Advancing skilled human capital for disaster risk reduction and resilience in Africa. Contributing paper to the Global Assessment Report on Disaster Risk Reduction 2019, UNDRR.
- Kozinets, R. V. (2010). *Netnography: Doing ethnographic research online*. SAGE.

- Lüttenberg, M., Zienau, A., Wiens, M., Hansen, O., Diehlmann, F., & Schultmann, F. (2025). How to enhance company engagement in public-private emergency collaborations in the supply of essential goods. *Journal of Humanitarian Logistics and Supply Chain Management*, 15(1), 48-60. <https://doi.org/10.1108/JHLSCM-12-2023-0133>
- Matlakala, F. K., Rantho, K. M., & Mapaling, C. (2024). Vulnerability of elderly people during climate-induced disasters in Sub-Saharan Africa: A scoping review. *Frontiers in Human Dynamics*, 6, 1430667. <https://doi.org/10.3389/fhumd.2024.1430667>
- Negi, S. (2022). Humanitarian logistics challenges in disaster relief operations: A humanitarian organisations' perspective. *Journal of Transport and Supply Chain Management*, 16, Article 691. <https://doi.org/10.4102/jtscm.v16i0.691>
- Nielsen, A. B., Landwehr, D., Nicolai, J., Patil, T., & Raju, E. (2024). Social media and crowdsourcing in disaster risk management: Trends, gaps, and insights from the current state of research. *Risk, Hazards & Crisis in Public Policy*, 15(2), 104-127. <https://doi.org/10.1002/rhc3.12297>
- Proietti, F. (2024). From online to offline: Getting ready for in-person fieldwork through social media ethnography. *Possibility Studies & Society*, 3(1), 50-62. <https://doi.org/10.1177/27538699241231608>
- Rodríguez-Espíndola, O., Gaytán, J., & Albores, P. (2023). Humanitarian logistics optimisation models: A review with key parameters and modelling techniques. *Safety Science*, 160, 106013. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2022.106013>
- Seneviratne, K., Nadeeshani, M., Senaratne, S., & Perera, S. (2024). Use of social media in disaster management: Challenges and strategies. *Sustainability*, 16(11), 4824. <https://doi.org/10.3390/su16114824>
- Thai PBS World. (2025, December 3). Preventable disaster: Hat Yai flood exposes failures in Thailand's crisis response. <https://world.thaipbs.or.th/detail/preventable-disaster-hat-yai-flood-exposes-failures-in-thailands-crisis-response/59749>
- Thanathanphon, W., Luangdilok, N., Lolupiman, T., Mooktaree, A., Chantip, S., Charoensuk, T., Chettanawanit, K., & Sisomphon, P. (2023). Development of flood monitoring system from social media in Thailand. In Proceedings of the 40th IAHR World Congress. https://doi.org/10.3850/978-90-833476-1-5_iahr40wc-p0795-cd

- Traiut, T., Srijuntrapun, P., & Rawang, W. (2024). Factors in community adaptation for climate change mitigation in Thailand. *Environment and Natural Resources Journal*, 22(3), 197-209. <https://doi.org/10.32526/enrj/22/20230282>
- United Nations Office for Disaster Risk Reduction. (2020). Disaster risk reduction in Thailand: Status report 2020. <https://www.undrr.org/media/48642/download>
- UN Women. (2018). Gender equality and social inclusion in implementing the Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030. UN Women & UNDRR.
- World Bank & Asian Development Bank. (2021). Climate risk country profile: Thailand. <https://www.adb.org/publications/climate-risk-country-profile-thailand>.
- World Bank. (2024). Thailand country climate and development report. World Bank. <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099063025043513963>
- Vu, H., & Pham-Nguyen, Q. H. (2023). Constraints in implementing public-private partnerships (PPPs) in Vietnam: Private sector's perspective. In *Proceedings of the 4th International Conference on Sustainability in Civil Engineering* (pp. 151-158). Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-99-2345-8_14
- Young, J. A., Williams, M. C., & Leavitt, W. M. (2020). A review of social media use during disaster response and recovery (NIST Technical Note 2086). National Institute of Standards and Technology. <https://doi.org/10.6028/NIST.TN.2086>

A Study for Developing a Transformative Learning Model for Enhancing Desirable Characteristics of Pre-Service Early Childhood Teachers¹

Thanabhorn Intasin^{2,*} Sukanlaya Sucher³ and Panpetch Romsye⁴

Abstract

The purposes of this research were to: (1) investigate the current conditions, problems, and needs for developing desirable characteristics in terms of self-esteem and emotion regulation among early childhood pre-service teachers; and (2) develop and validate a transformative learning model for enhancing these desirable characteristics. The study consisted of two phases. The first phase involved qualitative data collection through focus group discussions with nine early childhood pre-service teachers and in-depth interviews with three experts. The second phase involved synthesizing the findings with Mezirow's Transformative Learning Theory to develop the learning model and examining its quality through evaluation by seven experts.

The findings revealed that early childhood pre-service teachers experienced low self-confidence during professional practice, particularly in classroom management and dealing with children's behaviors. In addition, they lacked systematic emotion regulation processes and encountered a gap between theoretical learning and practical application. Consequently, they expressed a need for learning experiences based on simulated situations within a psychologically safe environment. The developed transformative learning model consisted of five stages: (1) Disorienting Dilemma, (2) Critical Reflection,

¹Research Article, This article is part of the doctoral dissertation for the Doctor of Education Program in Curriculum and Instruction, Faculty of Education, Burapha University.

²Doctoral Candidate of Education Program in Curriculum and Instruction, Faculty of Education, Burapha University. Email: 63810090@go.buu.ac.th

³Assistant Professor Dr., Faculty of Education, Burapha University. Email: sukanlaya@go.buu.ac.th

⁴Dr., Faculty of Education, Burapha University. Email: panpetch@go.buu.ac.th

***Corresponding Author:** Thanabhorn Intasin, Doctoral Candidate of Education Program in Curriculum and Instruction, Faculty of Education, Burapha University. Email: 63810090@go.buu.ac.th

.....

Received: May 21, 2026 **Revised:** May 12, 2026 **Accepted:** June 15, 2026

(3) Rational Discourse, (4) Action Planning, and (5) Meaning Making. The quality evaluation indicated that the model and its implementation manual achieved content validity indices ranging from 0.86 to 1.00. The research instruments demonstrated content validity indices ranging from 0.67 to 1.00. The desirable characteristics scale yielded a reliability coefficient of 0.87. Furthermore, the overall quality of the model was rated at the highest level by the experts ($\bar{X} = 4.78$, $SD = 0.21$)

Keywords: self-esteem, emotion regulation, pre-service early childhood teachers, transformative learning, desirable characteristics, human capital development

การศึกษาเพื่อการพัฒนา รูปแบบการจัดการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง เพื่อเพิ่มพูนคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของนิสิตครูปฐมวัย¹

ธนกร อินต๊ะสิน^{2,*} สุกัลยา สุเมธ³ และปานเพชร ร่มไทร⁴

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหา และความต้องการจำเป็นในการพัฒนาคุณลักษณะอันพึงประสงค์ด้านการเห็นคุณค่าในตนเองและการกำกับอารมณ์ของนิสิตครูปฐมวัย 2) พัฒนาและตรวจสอบคุณภาพรูปแบบการจัดการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงเพื่อเพิ่มพูนคุณลักษณะอันพึงประสงค์ฯ การวิจัยแบ่งเป็น 2 ขั้นตอน ได้แก่ การศึกษาข้อมูลเชิงคุณภาพจากการสนทนากลุ่มกับนิสิตครูปฐมวัย 9 คน และการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้เชี่ยวชาญ 3 คน การสังเคราะห์ข้อมูลร่วมกับทฤษฎีการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงของแจ๊ค เมชีโรว์ เพื่อออกแบบรูปแบบการจัดการเรียนรู้ และการตรวจสอบคุณภาพโดยผู้เชี่ยวชาญ 7 คน

ผลการวิจัยพบว่า นิสิตครูปฐมวัยเผชิญความไม่มั่นใจในการฝึกปฏิบัติวิชาชีพ โดยเฉพาะการจัดการชั้นเรียนและการรับมือพฤติกรรมเด็ก อีกทั้งขาดกระบวนการกำกับอารมณ์ที่เป็นระบบ รวมถึงการพบช่องว่างระหว่างการเรียนทฤษฎีกับการนำไปปฏิบัติจริง จึงต้องการการเรียนรู้ผ่านสถานการณ์จำลองในพื้นที่ปลอดภัย รูปแบบการจัดการเรียนรู้ที่พัฒนาขึ้นประกอบด้วยกระบวนการ 5 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นเห็นปัญหา ขั้นคิดไตร่ตรองเชิงวิพากษ์ ขั้นแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างมีเหตุผล ขั้นวางแผนปฏิบัติ และขั้นสร้างความหมายใหม่ ผลการตรวจสอบคุณภาพ พบว่า รูปแบบและคู่มือการใช้รูปแบบมีค่าดัชนีความสอดคล้องอยู่ระหว่าง 0.86-1.00 เครื่องมือเก็บรวบรวมข้อมูลมีค่าดัชนีความสอดคล้องอยู่ระหว่าง 0.67-1.00 แบบวัดคุณลักษณะอันพึงประสงค์มีค่าความเชื่อมั่นเท่ากับ 0.87 และผลการประเมินคุณภาพรูปแบบโดยผู้เชี่ยวชาญอยู่ในระดับมากที่สุด ($\bar{X} = 4.78$, S.D. = 0.21)

¹บทความวิจัย บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของชุดนิพนธ์เรื่อง การพัฒนา รูปแบบการจัดการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง เพื่อเพิ่มพูนคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของนิสิตครูปฐมวัย หลักสูตรศึกษาศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาหลักสูตรและการสอน คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

²นิสิตหลักสูตรศึกษาศาสตรบัณฑิต สาขาหลักสูตรและการสอน คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา
อีเมล 63810090@go.buu.ac.th

³ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา อีเมล sukanlaya@go.buu.ac.th

⁴ดร. คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา อีเมล panpetch@go.buu.ac.th

*ผู้ประพันธ์บรรณกิจ: ธนกร อินต๊ะสิน นิสิตหลักสูตรศึกษาศาสตรบัณฑิต สาขาหลักสูตรและการสอน คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา อีเมล 63810090@go.buu.ac.th

คำสำคัญ: การเห็นคุณค่าในตนเอง, การกำกับอารมณ์, นิสิตครูปฐมวัย, การเรียนรู้การเปลี่ยนแปลง, คุณลักษณะอันพึงประสงค์, การพัฒนาทุนมนุษย์

บทนำ

วิกฤตการแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (โควิด-19) ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2563 ส่งผลกระทบต่อระบบการศึกษาทั่วโลกอย่างกว้างขวาง สถานศึกษาทุกระดับต้องปรับเปลี่ยนการจัดการเรียนการสอนไปสู่รูปแบบออนไลน์อย่างเร่งด่วน ส่งผลให้ผู้เรียนจำนวนมากขาดโอกาสในการพัฒนาทักษะทางสังคม การสื่อสาร และการเรียนรู้ผ่านปฏิสัมพันธ์ในสถานการณ์จริง (OECD, 2020) โดยเฉพาะกลุ่มเยาวชนเจนเอเรชัน Z ซึ่งอยู่ในช่วงเตรียมความพร้อมสู่การศึกษาระดับอุดมศึกษาและการประกอบวิชาชีพในอนาคต แม้จะสามารถปรับตัวกับเทคโนโลยีดิจิทัลได้ดี แต่การขาดประสบการณ์การเรียนรู้ในบริบทจริงได้ส่งผลกระทบต่อพัฒนาทักษะชีวิตและทักษะวิชาชีพที่จำเป็น (ศูนย์วิจัยกสิกรไทย, 2564) สำหรับการผลิตครูปฐมวัย ผลกระทบดังกล่าวมีความสำคัญมากยิ่งขึ้น เนื่องจากหลักสูตรมุ่งพัฒนาทั้งความรู้ ทักษะการสอน และคุณลักษณะภายในของความเป็นครู ซึ่งต้องอาศัยการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรงและการปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น รัตนวดี รอดภิรมย์ (2565) ชี้ให้เห็นปัญหาสำคัญของครูปฐมวัย ได้แก่ การขาดความเข้าใจธรรมชาติของเด็ก การขาดความอดทนและความมุ่งมั่นในวิชาชีพ รวมถึงการขาดความสามารถในการจัดการอารมณ์ ขณะที่นิสิตครูในปัจจุบันเติบโตในสังคมดิจิทัลที่คุ้นเคยกับการตอบสนองอย่างรวดเร็ว จึงอาจเผชิญความท้าทายเมื่อต้องปฏิบัติงานในวิชาชีพที่ต้องใช้ความอดทน ความยืดหยุ่นทางอารมณ์ และการรับมือกับสถานการณ์ที่ซับซ้อน (ภวิกา ภักษา และนิรมล จันทร์สุวรรณ, 2565) สอดคล้องกับดนูดา จามจุรี (2563) ที่เสนอว่า แม้การจัดการเรียนรู้เชิงรุกจะช่วยพัฒนาความรู้และทักษะภายนอกของผู้เรียนได้ดี แต่ยังไม่เพียงพอต่อการพัฒนามิติภายในที่เกี่ยวข้องกับความคิด ความเชื่อ และการจัดการอารมณ์ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของการเติบโตในวิชาชีพครู

คุณลักษณะอันพึงประสงค์ของนิสิตครูปฐมวัยมิได้หมายถึงเพียงความรู้ ทักษะการสอน หรือคุณธรรมจริยธรรมเท่านั้น หากยังครอบคลุมถึงสมรรถนะทางสังคมและอารมณ์ (Socio-emotional Competence) ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของการปฏิบัติวิชาชีพครูในสังคมที่มีความหลากหลายทั้งด้านวัฒนธรรม ความเชื่อ และความแตกต่างระหว่างบุคคล (พัชรินทร์ รุจิรานุกุล, 2560) การเรียนรู้ด้านสังคมและอารมณ์ (Social and Emotional Learning: SEL) จึงได้รับความสนใจมากขึ้นในฐานะกลไกสำคัญที่ช่วยให้ผู้เรียนเกิดความตระหนักรู้ในตนเอง เข้าใจอารมณ์ของตน สร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้อื่น และเคารพความแตกต่างระหว่างบุคคล (Oberle & Schonert-Reichl, 2016) โดยเฉพาะการเห็นคุณค่าในตนเอง (Self-Esteem) และการกำกับอารมณ์ (Emotion Regulation) ซึ่งเป็นคุณลักษณะสำคัญที่ช่วยเสริมสร้างความมั่นคงทางจิตใจ ความเชื่อมั่นในศักยภาพของตน และความสามารถในการจัดการอารมณ์ภายใต้สถานการณ์กดดัน อันเป็นพื้นฐานของการปฏิบัติหน้าที่ครูอย่างเหมาะสม

งานวิจัยทั้งในและต่างประเทศสนับสนุนความสำคัญของคุณลักษณะดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง โดย Colker (2008) ชี้ให้เห็นว่าความอดทน ความพากเพียร และความยืดหยุ่นทางจิตใจ ซึ่งเป็นคุณลักษณะสำคัญของครูปฐมวัย มีรากฐานมาจากการเห็นคุณค่าในตนเอง ขณะที่ Byun และ Jeon (2023) พบว่าการกำกับอารมณ์มีความสัมพันธ์เชิงบวกกับการเห็นคุณค่าในตนเองและพฤติกรรมการสอนเชิงบวก นอกจากนี้ Taxer และคณะ (2015) รวมถึง Wang และคณะ (2023) ยังพบว่าการกำกับอารมณ์ของครูมีความสัมพันธ์กับคุณภาพการสอน สภาพแวดล้อมในห้องเรียน ความพึงพอใจในการทำงาน และการลดภาวะหมดไฟ ส่วน Li และคณะ (2025) รายงานว่าครูปฐมวัยจำนวนมากยังคงเผชิญความเครียดและภาวะหมดไฟในระดับสูง โดยเฉพาะภายหลังวิกฤตโควิด-19 อย่างไรก็ตาม Lew และ Choi (2025) พบว่า งานวิจัยส่วนใหญ่ยังมุ่งศึกษาในกลุ่มครูที่ปฏิบัติงานแล้ว ขณะที่การพัฒนาการเห็นคุณค่าในตนเองและการกำกับอารมณ์ของนักศึกษาครูในช่วงก่อนออกฝึกประสบการณ์วิชาชีพยังได้รับความสนใจค่อนข้างน้อย ทั้งที่เป็นช่วงเวลาสำคัญในการวางรากฐานคุณลักษณะภายในที่จำเป็นต่อการประกอบวิชาชีพครูในอนาคต

ความสำคัญของการพัฒนาการเห็นคุณค่าในตนเองและการกำกับอารมณ์ยิ่งปรากฏชัดในบริบทของครูปฐมวัย เนื่องจากครูต้องทำงานกับเด็กอายุ 0-6 ปี ซึ่งยังไม่สามารถควบคุมอารมณ์และพฤติกรรมของตนเองได้ งานวิจัยชี้ให้เห็นว่า สมรรถนะทางสังคมและอารมณ์ของครูมีบทบาทสำคัญต่อพัฒนาการของเด็ก โดย Malmberg และคณะ (2025) พบว่าสมรรถนะดังกล่าวช่วยส่งเสริมการกำกับอารมณ์ของเด็ก ขณะที่ Doyle และคณะ (2024) กล่าวว่า เด็กเรียนรู้การควบคุมอารมณ์ผ่านกระบวนการกำกับอารมณ์ร่วม (Co-regulation) และปฏิสัมพันธ์กับครูโดยตรง ดังนั้น คุณภาพของครูจึงส่งผลต่อทั้งการเรียนรู้และพัฒนาการทางอารมณ์ของเด็กในระยะยาว การเตรียมนิสิตครูปฐมวัยจึงไม่อาจมุ่งเน้นเฉพาะความรู้และทักษะการสอน แต่จำเป็นต้องพัฒนาคุณลักษณะภายในที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอารมณ์ การเห็นคุณค่าในตนเอง และความสามารถในการรับมือกับสถานการณ์ท้าทายทางวิชาชีพ (รัตนวดี รอดภิรมย์, 2565)

จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่า แม้งานวิจัยจำนวนมากจะยืนยันความสำคัญของการเห็นคุณค่าในตนเองและการกำกับอารมณ์ต่อการปฏิบัติวิชาชีพครู แต่ยังปรากฏช่องว่างเกี่ยวกับรูปแบบหรือกระบวนการพัฒนาคุณลักษณะดังกล่าวในกลุ่มนิสิตครูปฐมวัยก่อนออกฝึกประสบการณ์วิชาชีพ ผู้วิจัยจึงเลือกใช้ทฤษฎีการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง (Transformative Learning Theory) ของ Mezirow (1978) เป็นกรอบแนวคิดในการพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้ เนื่องจากเป็นแนวคิดที่มุ่งเปลี่ยนแปลงกรอบความคิด ความเชื่อ และมุมมองของผู้เรียนผ่านการเผชิญสถานการณ์ที่ท้าทาย การสะท้อนคิดเชิงวิพากษ์ และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับผู้อื่น งานวิจัยที่ผ่านมาแสดงให้เห็นว่า กระบวนการดังกล่าวสามารถส่งเสริมการพัฒนาคุณลักษณะอันพึงประสงค์ทางวิชาชีพ ความมั่นคงทางอารมณ์ และการเข้าใจตนเอง (Christie et al., 2015) จึงเป็นแนวทางที่มีศักยภาพในการส่งเสริมการเห็นคุณค่าในตนเองและการกำกับอารมณ์ของนิสิตครูปฐมวัย อันจะนำไปสู่ความพร้อมในการปฏิบัติวิชาชีพครูในอนาคต

จากสภาพปัญหาและบริบทความท้าทายดังกล่าว รวมทั้งผลการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยเห็นความจำเป็นในการพัฒนาคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของนิสิตครูปฐมวัย โดยเฉพาะการเห็นคุณค่าในตนเองและการกำกับอารมณ์ ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของความพร้อมในการปฏิบัติวิชาชีพครูปฐมวัย การวิจัยครั้งนี้จึงมุ่งพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง (Transformative Learning) โดยประยุกต์แนวคิดของ Mezirow มาออกแบบเป็นกระบวนการเรียนรู้ 5 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นเห็นปัญหา ขั้นคิดไตร่ตรองเชิงวิพากษ์ ขั้นแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างมีเหตุผล ขั้นวางแผนปฏิบัติ และขั้นสร้างความหมายใหม่ เพื่อส่งเสริมให้นิสิตครูได้ทบทวนความคิด ความเชื่อ และประสบการณ์ของตนเอง เกิดการเรียนรู้จากภายใน สามารถพัฒนาการเห็นคุณค่าในตนเองและการกำกับอารมณ์ได้อย่างเหมาะสม อันจะนำไปสู่การเตรียมความพร้อมทางวิชาชีพและการพัฒนาความเป็นครูปฐมวัยที่มีคุณภาพในอนาคต

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหาและความต้องการจำเป็นในการพัฒนาคุณลักษณะอันพึงประสงค์
2. เพื่อสร้างและตรวจสอบคุณภาพรูปแบบการจัดการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง เพื่อเพิ่มพูนคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของนิสิตครูปฐมวัย

การทบทวนวรรณกรรม

ผู้วิจัยได้สังเคราะห์แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้เป็นฐานรากเชิงทฤษฎีในการพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง สำหรับเพิ่มพูนคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของนิสิตครูปฐมวัย ได้แก่ การเห็นคุณค่าในตนเอง และการกำกับอารมณ์ โดยอาศัยแนวคิดการจัดการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงของ Mezirow (2000) เป็นกรอบแนวคิดหลัก เนื่องจากเป็นทฤษฎีที่มุ่งพัฒนาผู้เรียนจากการเปลี่ยนแปลงภายใน ผ่านการทบทวนกรอบอ้างอิงเดิม การสะท้อนคิดเชิงวิพากษ์ และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างมีเหตุผล จนนำไปสู่การปรับเปลี่ยนความคิด ความเชื่อ ค่านิยม และพฤติกรรม Mezirow (2000) อธิบายว่า การเปลี่ยนแปลงภายในมักเริ่มต้นจากการเผชิญสถานการณ์ที่ท้าทายความเชื่อเดิมหรือภาวะวิกฤตที่ทำให้สับสน ซึ่งกระตุ้นให้บุคคลกลับมาทบทวนและตั้งคำถามต่อกรอบอ้างอิงของตนเอง ผ่านกระบวนการสะท้อนคิดเชิงวิพากษ์และการแลกเปลี่ยนมุมมองกับผู้อื่น ก่อนจะสร้างความหมายใหม่ที่มีความยืดหยุ่นและครอบคลุมมากขึ้น กระบวนการดังกล่าวจึงมีศักยภาพในการพัฒนาคุณลักษณะภายในของนิสิตครูปฐมวัย ซึ่งเกี่ยวข้องกับการรับรู้ตนเอง การจัดการอารมณ์ และการเติบโตทางวิชาชีพ

สำหรับคุณลักษณะอันพึงประสงค์ที่ผู้วิจัยมุ่งพัฒนา ประกอบด้วย การเห็นคุณค่าในตนเองและการกำกับอารมณ์ ซึ่งเป็นรากฐานของการปฏิบัติวิชาชีพครูปฐมวัย การเห็นคุณค่าในตนเองตามแนวคิดของ Rosenberg (1965) และ Coopersmith (1967) หมายถึง การรับรู้ ยอมรับ และประเมินคุณค่าของตนเองในทางบวก ซึ่งส่งผลต่อความเชื่อมั่น การตัดสินใจ การเผชิญปัญหา และความสามารถในการปรับตัวต่อสถานการณ์ท้าทาย บุคคลที่มีการเห็นคุณค่าในตนเองในระดับเหมาะสมจะสามารถยอมรับข้อจำกัดของตนเอง เรียนรู้จากความผิดพลาด และรักษาความมุ่งมั่นต่อเป้าหมายได้ดีกว่าบุคคลที่ประเมินคุณค่าตนเองในทางลบ

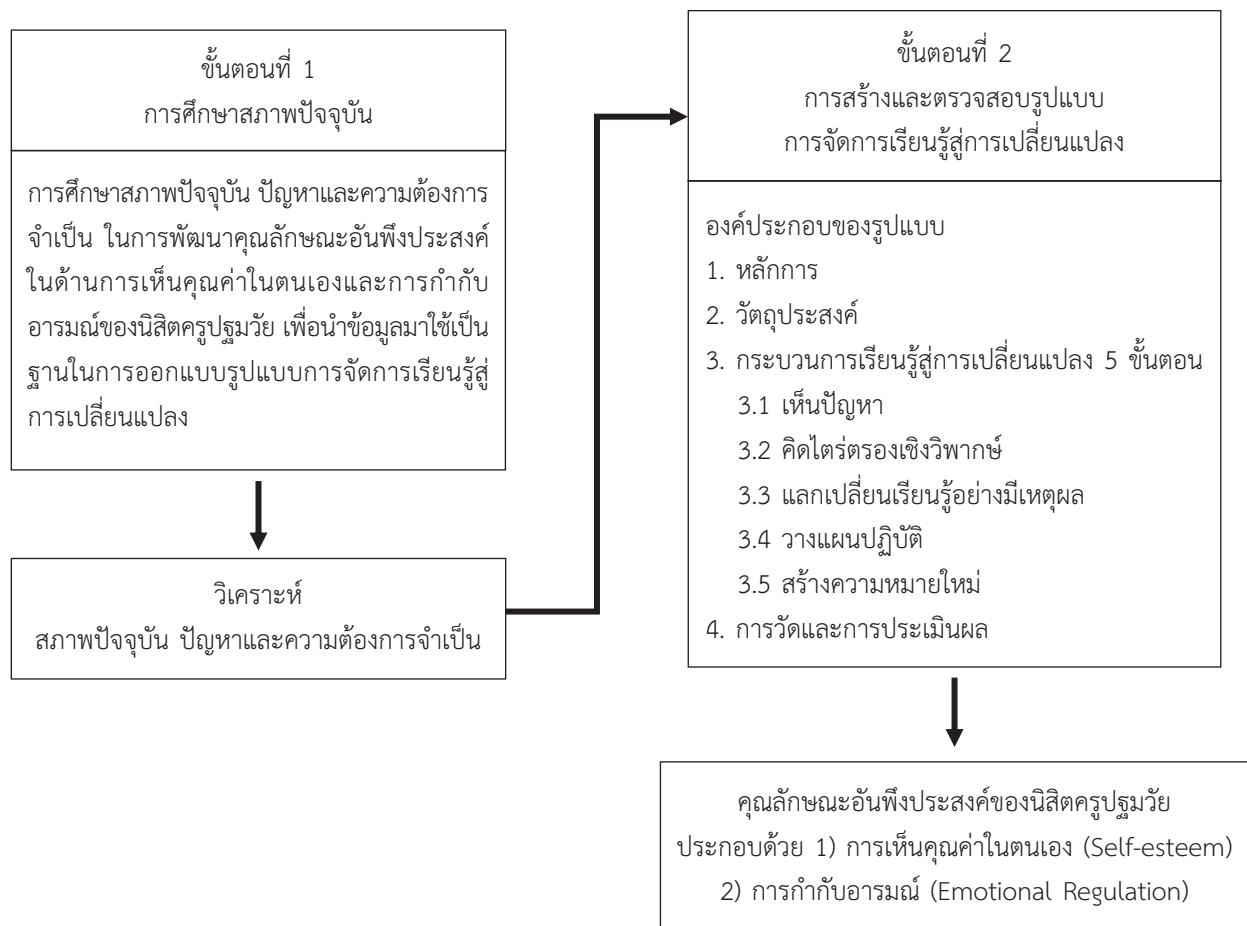
ขณะเดียวกัน Gross (1998) อธิบายว่า การกำกับอารมณ์เป็นกระบวนการที่บุคคลใช้ในการตระหนักรู้ ควบคุม และปรับเปลี่ยนการตอบสนองทางอารมณ์ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ โดยเฉพาะการปรับเปลี่ยนความหมายเชิงรู้คิด ซึ่งเป็นการตีความหรือมองสถานการณ์ใหม่เพื่อลดผลกระทบของอารมณ์เชิงลบและเพิ่มความสามารถในการตอบสนองอย่างมีเหตุผล ในบริบทของนิสิตครูปฐมวัย ความสามารถดังกล่าวมีความสำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากต้องเผชิญกับสถานการณ์ที่ก่อให้เกิดความกดดันระหว่างการเรียนและการฝึกประสบการณ์วิชาชีพ ทั้งการจัดการพฤติกรรมเด็ก การทำงานร่วมกับผู้ปกครองและครูพี่เลี้ยง รวมถึงความคาดหวังต่อบทบาทความเป็นครู

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่าการเห็นคุณค่าในตนเองและการกำกับอารมณ์มีความสัมพันธ์เกื้อหนุนซึ่งกันและกัน โดยการเห็นคุณค่าในตนเองช่วยเสริมสร้างความมั่นคงทางจิตใจ ความเชื่อมั่น และความกล้าเผชิญปัญหา ขณะที่การกำกับอารมณ์ช่วยให้บุคคลสามารถจัดการความเครียด ความกังวล และสถานการณ์กดดันได้อย่างเหมาะสม คุณลักษณะทั้งสองประการจึงเป็นปัจจัยพื้นฐานที่ส่งผลต่อความพร้อมทางวิชาชีพครูปฐมวัย ทั้งในด้านการปฏิบัติงาน การสร้างสัมพันธภาพ และการเป็นแบบอย่างทางอารมณ์ให้แก่เด็ก

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสังเคราะห์แนวคิดการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงร่วมกับแนวคิดการเห็นคุณค่าในตนเองและการกำกับอารมณ์ เพื่อใช้เป็นกรอบแนวคิดเชิงทฤษฎีในการพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง 5 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นเห็นปัญหา ขั้นคิดไตร่ตรองเชิงวิพากษ์ ขั้นแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างมีเหตุผล ขั้นวางแผนปฏิบัติ และขั้นสร้างความหมายใหม่ โดยมุ่งส่งเสริมการเปลี่ยนแปลงภายในของนิสิตครูปฐมวัย อันจะนำไปสู่การพัฒนาการเห็นคุณค่าในตนเอง การกำกับอารมณ์ และความพร้อมทางวิชาชีพครูปฐมวัยอย่างเป็นรูปธรรม

กรอบแนวคิดการวิจัย

ภาพประกอบที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

ที่มา: ธนกร อินต๊ะสิน (2569)

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ได้รับการรับรองจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ของมหาวิทยาลัยบูรพา โดยมีเลขที่รับรองจริยธรรมการวิจัย IRB4-121/2569 แบ่งการดำเนินการออกเป็น 2 ขั้นตอน มีโครงสร้างและรายละเอียด ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหาและความต้องการจำเป็นในการพัฒนาคุณลักษณะอันพึงประสงค์ เพื่อนำข้อมูลมาใช้เป็นฐานในการออกแบบรูปแบบการจัดการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง มีขั้นตอนการดำเนินงาน ดังนี้

1. ด้านแหล่งข้อมูล

- 1.1 นิสิตชั้นปีที่ 2-4 ที่มีอายุไม่ต่ำกว่า 18 ปี กำลังศึกษาในสาขาการศึกษาปฐมวัย คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา ผ่านการฝึกปฏิบัติวิชาชีพระหว่างเรียนหรือลงสังเกตการสอนมาแล้วมากกว่า 10 ครั้ง จำนวน 9 คน ใช้วิธีการคัดเลือกแบบสมัครใจ ผู้เข้าร่วมโครงการวิจัยจะเข้าร่วมการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ผ่านระบบ ZOOM ออนไลน์ โปรแกรม จำนวน 1 ครั้ง หยุดการสัมภาษณ์เมื่อเกิดความอิ่มตัวของข้อมูล (Data Saturation) ข้อมูลเริ่มซ้ำและไม่มีประเด็นใหม่เกิดขึ้น
- 1.2 ผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 3 คน ประกอบด้วย ผู้เชี่ยวชาญด้านการศึกษาปฐมวัย ผู้เชี่ยวชาญด้านคุณลักษณะความเป็นครู/จิตวิทยา และผู้เชี่ยวชาญด้านหลักสูตรและการสอน ได้มาโดยการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) เพื่อสำรวจและวิเคราะห์สภาพการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในบริบทการผลิตครูปฐมวัย

2. ตัวแปรที่ศึกษา

- 2.1 ปัญหา และความต้องการจำเป็นในการเรียนรู้เพื่อเพิ่มพูนคุณลักษณะอันพึงประสงค์
- 2.2 แนวทางพัฒนา การนำทฤษฎีการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงไปใช้ในการจัดการเรียนการสอน

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ฉบับที่ 1 สนทนากลุ่มนิสิตชั้นปีที่ 2-4 เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูลคือ คำถามการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ในประเด็นต่อไปนี้ ประสพการณ์จริงระหว่างการศึกษาฝึกปฏิบัติวิชาชีพระหว่างเรียน สภาวะทางอารมณ์ การเห็นคุณค่าในตนเอง และวิธีการจัดการอารมณ์เมื่อเผชิญสถานการณ์กดดัน กระบวนการสะท้อนคิดและการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรง ตลอดจนสำรวจปัญหา อุปสรรค และความต้องการจำเป็นในการพัฒนาตนเองสู่การเป็นครูปฐมวัย รวมถึงความคาดหวังต่อรูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ที่สามารถส่งเสริมการเห็นคุณค่าในตนเองและการกำกับอารมณ์ได้อย่างเหมาะสม

ฉบับที่ 2 สัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูลคือ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview Guide) กึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interview) ในประเด็นต่อไปนี้ ข้อเสนอแนะในการพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้ที่ช่วยส่งเสริมการเห็นคุณค่าในตนเองและการกำกับอารมณ์ของนิสิตครูปฐมวัย การออกแบบสถานการณ์จำลองและพื้นที่ปลอดภัยทางจิตวิทยา กระบวนการสะท้อนคิดเชิงลึก การปรับกรอบความคิด การให้ข้อมูลย้อนกลับเชิงสร้างสรรค์ ตลอดจนแนวทางการคุณลักษณะอันพึงประสงค์และการเติบโตสู่การเป็นแบบอย่างทางวิชาชีพ

ขั้นตอนที่ 2 การสร้างและตรวจสอบคุณภาพรูปแบบการจัดการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงเพื่อเพิ่มพูนคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของนิสิตครูปฐมวัย

การรวบรวมข้อมูล นำผลจากการศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหา และความต้องการจำเป็น มาสังเคราะห์ร่วมกับแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อกำหนดองค์ประกอบและกระบวนการของรูปแบบ

1. ด้านแหล่งข้อมูล

ผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 7 คน ประกอบด้วย ผู้เชี่ยวชาญด้านการศึกษาปฐมวัย 1 คน ผู้เชี่ยวชาญด้านคุณลักษณะความเป็นครู 1 คน ผู้เชี่ยวชาญด้านหลักสูตรและการสอน 2 คน ผู้เชี่ยวชาญด้านการวัดและประเมินผล 1 คน ผู้เชี่ยวชาญด้านจิตวิทยา 1 คน และกระบวนการด้านจิตตปัญญา/การเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง 1 คน

2. ตัวแปรที่ศึกษา ได้แก่ คุณภาพของรูปแบบการจัดการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง ซึ่งประกอบด้วยรูปแบบการจัดการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง คู่มือการใช้การเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง ได้แก่ แผนการจัดการเรียนรู้ตามรูปแบบการจัดการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง แบบวัดคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของนิสิตครูปฐมวัย แบบสอบถามความคิดเห็นของนิสิตครูปฐมวัยที่มีต่อรูปแบบการจัดการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง

3. การสร้างและการหาคุณภาพเครื่องมือ ขั้นตอนในการสร้างและการหาคุณภาพเครื่องมือมีรายละเอียดดังนี้

ตารางที่ 1 การสร้างและการหาคุณภาพเครื่องมือ

เครื่องมือวิจัย	วัตถุประสงค์	ลักษณะเครื่องมือ	กลุ่มผู้ให้ข้อมูล/ กลุ่มตัวอย่าง	การหาคุณภาพเครื่องมือ	ผลการตรวจสอบคุณภาพ
1. รูปแบบการจัดการเรียนรู้สู่ การจัดการเรียนรู้สู่ การเปลี่ยนแปลง	เพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการ เรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงสำหรับ เพิ่มพูนคุณลักษณะอันพึง ประสงค์ของนิสิตครูปฐมวัย	ประกอบด้วย หลักการ วัตถุประสงค์ กระบวนการ จัดการเรียนรู้ 5 ขั้นตอน และการวัด และประเมินผล	ผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 7 คน	ตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา ความเหมาะสม ความเป็นไปได้ และความเป็นประโยชน์ของ รูปแบบโดยผู้เชี่ยวชาญ และ ปรับปรุงตามข้อเสนอแนะ	ค่าดัชนีความสอดคล้องอยู่ ระหว่าง 0.86-1.00 และผลการ ประเมินคุณภาพของรูปแบบมี ความเหมาะสมอยู่ในระดับมาก ที่สุด ($\bar{X} = 4.78$, $S.D. = 0.21$)
2. คู่มือการใช้รูปแบบการจัดการ เรียนรู้สู่การ เปลี่ยนแปลง	เพื่อใช้เป็นแนวทางในการดำเนิน กิจกรรมการเรียนรู้ตามรูปแบบที่ พัฒนาขึ้น	คู่มือการใช้รูปแบบ ประกอบด้วย คำชี้แจง แนวทางการใช้รูปแบบ และแผนการจัดกิจกรรมการ เรียนรู้จำนวน 10 แผน	ผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 7 คน	ตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา ความเหมาะสม ความเป็นไปได้ และความเป็นประโยชน์ของคู่มือ โดยผู้เชี่ยวชาญ และปรับปรุง ตามข้อเสนอแนะปรับปรุงตาม ข้อเสนอแนะ	ค่าดัชนีความสอดคล้องอยู่ ระหว่าง 0.86-1.00 และผลการ ประเมินคุณภาพของคู่มืออยู่ใน ระดับมากที่สุด ($\bar{X} = 4.65$, $S.D.$ $= 0.48$)
3. แบบวัด คุณลักษณะอัน พึงประสงค์ของ นิสิตครูปฐมวัย	เพื่อประเมินระดับคุณลักษณะ อันพึงประสงค์ด้านการเห็น คุณค่าในตนเองและการกำกับ อารมณ์	แบบมาตราประมาณค่า (Rating Scale) 5 ระดับ ด้านการเห็น คุณค่าในตนเอง 12 ข้อ และ การกำกับอารมณ์ 12 ข้อ รวมจำนวน 24 ข้อ	นิสิตครูปฐมวัย	ตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา โดยผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 7 คน และวิเคราะห์ค่าความเชื่อมั่น ของแบบวัด	ค่า IOC อยู่ระหว่าง 0.67-1.00 และค่าความเชื่อมั่นทั้งฉบับ เท่ากับ 0.87
4. แบบสอบถาม ความคิดเห็น	เพื่อศึกษาความ คิดเห็นของนิสิต ที่มีต่อรูปแบบการจัดการเรียนรู้	แบบมาตราประมาณค่า 5 ระดับ จำนวน 20 ข้อ แบ่งออกเป็น 3 ส่วน นำเข้า กระบวนการ ผลิต ด้านที่ 1 ปัจจัยนำเข้า ด้านที่ 2 ด้านกระบวนการ ด้านที่ 3 ด้านผลผลิต	นิสิตครูปฐมวัย	ตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา และวิเคราะห์ค่าความเชื่อมั่น โดยผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 7 คน และปรับปรุงตามข้อเสนอแนะ	ค่า IOC อยู่ระหว่าง 0.67-1.00 และค่าความเชื่อมั่นทั้งฉบับ เท่ากับ 0.87

ผลการวิจัย

ขั้นตอนที่ 1 ผลการศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหาและความต้องการจำเป็นในการพัฒนาคุณลักษณะอันพึงประสงค์ในด้านการเห็นคุณค่าในตนเอง และการกำกับอารมณ์ของนิสิตครูปฐมวัย

ผลการสังเคราะห์การสนทนากลุ่มนิสิต เรื่อง สภาพปัจจุบัน ปัญหา และความต้องการ ในการพัฒนาคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของนิสิตครูปฐมวัย

จากการศึกษาข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยใช้การสนทนากลุ่ม กับนิสิตครูปฐมวัยจำนวน 9 คน ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) การจัดหมวดหมู่เชิงประเด็น (Thematic Coding) และการวิเคราะห์เชิงตีความ (Interpretive Analysis) ภายใต้กรอบแนวคิดการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง (Transformative Learning) ร่วมกับแนวคิดการสะท้อนคิด (Reflection) แบ่งข้อมูลผลการวิเคราะห์ข้อมูลสามารถสรุปสาระสำคัญได้ดังต่อไปนี้

1. สภาพปัจจุบันด้านการจัดการตนเองและกำกับอารมณ์ของนิสิตครูปฐมวัย และแรงกดดันของนิสิตครูปฐมวัยระหว่างการฝึกปฏิบัติวิชาชีพ ผลการวิเคราะห์พบว่า นิสิตครูปฐมวัยส่วนใหญ่เผชิญภาวะกดดันทางอารมณ์ระหว่างการฝึกประสบการณ์วิชาชีพ โดยเฉพาะในสถานการณ์ที่ต้องจัดการชั้นเรียน การรับมือพฤติกรรมเด็ก และการทำงานร่วมกับครูพี่เลี้ยงและผู้ปกครอง ซึ่งอารมณ์ที่ปรากฏอย่างเด่นชัด ได้แก่ ความกังวล ความไม่มั่นใจ ความกลัวความผิดพลาด ความหงุดหงิด และความสับสนในการตัดสินใจ ดังสะท้อนจากคำกล่าวของนิสิต ความว่า

“ตอนแรกรู้สึกว่าคุณเองยังไม่ได้พอกับการเป็นครูเลย... ไม่มั่นใจเรื่องการแสดงออก” (นิสิตคนที่ 1)

“รู้สึกกดดันมากๆ ว่าทำไมเราถึงจัดการอะไรไม่ได้เลย” (นิสิตคนที่ 5)

“กลัวว่าเด็กจะไม่รัก ไม่เคารพ หรือเกลียดเรา” (นิสิตคนที่ 6)

อย่างไรก็ตาม แม้นิสิตจะเผชิญอารมณ์เชิงลบ แต่พบ่านิสิตจำนวนหนึ่งสามารถใช้กลยุทธ์ในการกำกับอารมณ์ตนเองได้อย่างเหมาะสม เช่น การหายใจลึก การออกจากสถานการณ์ชั่วคราว การคิดเชิงบวก การปรับกรอบความคิด และการแก้ปัญหาเชิงรุก เช่น การปรึกษาเพื่อนหรือครูพี่เลี้ยง

“พยายามตั้งใจ หายใจเข้าออก เพราะถ้ายังไม่นิ่ง ทุกอย่างอาจแย่กว่าเดิม” (นิสิตคนที่ 5)

“จัดการอารมณ์ด้วยการเฝ้าจับตัวเองได้ใจเย็นลง แล้วเริ่มที่จะร้องเพลงดึงดูดความสนใจเด็กใหม่” (นิสิตคนที่ 2)

“ใช้น้ำเสียงที่ไม่อ่อนโยนเท่าไร แต่จะไม่ขึ้นเสียง... พยายามหาสิ่งให้เขาโฟกัสแทน” (นิสิตคนที่ 9)

ข้อค้นพบดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า นิสิตครูปฐมวัยยังต้องการการพัฒนาความรู้เท่าทันอารมณ์ตนเอง และทักษะการจัดการอารมณ์ภายใต้สถานการณ์จริง ซึ่งถือเป็นคุณลักษณะสำคัญของครูปฐมวัย

2. การรับรู้คุณค่าในตนเอง และกลยุทธ์การกำกับอารมณ์เพื่อแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าของนิสิตครูปฐมวัย

ผลการวิเคราะห์พบว่า นิสิตส่วนใหญ่มีการรับรู้คุณค่าในตนเอง และความเชื่อมั่นในความสามารถของตนเอง อยู่ในระดับปานกลาง โดยมักเปรียบเทียบตนเองกับเพื่อนหรือครูพี่เลี้ยง ส่งผลให้เกิดความรู้สึกว่าตนเอง “ยังไม่ดีพอ” ต่อการเป็นครู

“เราเหนื่อยแค่นี้เอง เราอาจจะยังทำไม่เต็มที่ก็ได้ ขนาดพวกหนูอยู่กันสองคนยังเหนื่อยขนาดนี้ แล้วครูพี่เลี้ยงที่เขาดูแลคนเดียว เขาจะต้องเหนื่อยขนาดไหน” (นิสิตคนที่ 9)

ทั้งนี้ เมื่อได้รับประสบการณ์ตรงจากการปฏิบัติการสอนจริง นิสิตจำนวนมากเริ่มมีมุมมองต่อตนเองในเชิงบวกมากขึ้น และมองว่าความผิดพลาดเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งสะท้อนแนวโน้มของการเกิดความคิดแบบเติบโต

ประเด็นดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ประสบการณ์ตรงและการได้รับการสนับสนุนทางจิตใจจากผู้เกี่ยวข้อง มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาความมั่นใจและคุณลักษณะอันพึงประสงค์ที่จำเป็นต่อการประกอบวิชาชีพครูของนิสิตครูปฐมวัย

3. กระบวนการสะท้อนคิดและการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรงผ่านการลองผิดลองถูกของนิสิตครูปฐมวัย

“เด็กๆ ในห้องก็เหมือนคุณครูของเราอีกที เรียนรู้นิสัยของเด็กแต่ละคน เรียนรู้วิธีการจัดการเวลาที่เกิดเหตุการณ์แบบนี้ขึ้น” (นิสิตคนที่ 8)

“หนูมองว่ามันเป็นประสบการณ์ที่ดีค่ะ เราได้ลองทำอะไรหลายๆ อย่าง ได้คอยหาวิธีใหม่ๆ มาใช้กับเด็ก... หนูไม่ได้ไม่เก่ง ไม่ได้ทำไม่เป็น แต่อยู่ในช่วงกำลังเรียนรู้ค่ะ” (นิสิตคนที่ 9)

ผลการวิเคราะห์พบว่า นิสิตส่วนใหญ่สามารถตีความประสบการณ์เชิงลบในฐานะ “โอกาสในการเรียนรู้” มากกว่าการมองว่าเป็น “ความล้มเหลว” ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของกระบวนการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาคุณภาพของการสะท้อนคิด พบความแตกต่างอย่างชัดเจนระหว่างนิสิตที่สามารถสะท้อนคิดเชิงลึก กับนิสิตที่สะท้อนคิดเพียงเพื่อให้ครบตามภาระงาน โดยนิสิตกลุ่มแรกสามารถเชื่อมโยงเหตุการณ์กับอารมณ์ ความคิด และแนวทางพัฒนาตนเองได้อย่างเป็นระบบ ขณะที่อีกกลุ่มยังคงอยู่ในระดับการบรรยายเหตุการณ์แบบผิวเผิน

ข้อค้นพบนี้สะท้อนว่า การจัดการเรียนรู้ในหลักสูตรควรส่งเสริม “การสะท้อนคิดอย่างมีความหมาย” มากกว่าการเขียนรายงานเชิงบังคับ และควรออกแบบเครื่องมือหรือกิจกรรมที่ช่วยพัฒนาทักษะการคิดใคร่ครวญอย่างเป็นระบบ

4. ปัญหาและอุปสรรคในการพัฒนาคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของนิสิตครูปฐมวัย

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า อุปสรรคสำคัญที่ส่งผลกระทบและขัดขวางการพัฒนาคุณลักษณะอันพึงประสงค์ในการเป็นครูปฐมวัยของนิสิต สามารถจำแนกออกได้เป็น 2 มิติหลัก ดังนี้

4.1 อุปสรรคจากภายในตนเอง นิสิตสะท้อนปัญหาเกี่ยวกับความไม่มั่นใจในตนเอง ความกลัวการผิดพลาด ความกังวลต่อการถูกตัดสินจากผู้อื่น และการไม่กล้าแสดงออก

ประเด็นดังกล่าวสะท้อนว่า นิสิตครูจำนวนมากยังขาดความมั่นคงทางจิตใจ และความเชื่อมั่นในบทบาทวิชาชีพครู ส่งผลต่อการตัดสินใจ การสื่อสาร และการจัดการชั้นเรียน

4.2 อุปสรรคจากบริบทการจัดการเรียนรู้ พบปัญหาเรื่องช่องว่างระหว่างทฤษฎีกับการปฏิบัติ โดยนิสิตจำนวนหนึ่งระบุว่า ความรู้ที่ได้รับในมหาวิทยาลัยไม่สามารถนำไปใช้ในสถานการณ์จริงได้อย่างตรงตัว รวมทั้งขาดโอกาสในการฝึกปฏิบัติและรับมือกับสถานการณ์จริงก่อนออกฝึกประสบการณ์วิชาชีพ

ผลการศึกษาส่วนนี้ชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นในการออกแบบหลักสูตรและกิจกรรมการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงระหว่างทฤษฎีกับสถานการณ์จริงมากยิ่งขึ้น

5. ความต้องการจำเป็นและรูปแบบการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของนิสิตครูปฐมวัย

ผลการวิเคราะห์ความต้องการจำเป็น จากการระดมความคิดเห็นและการสะท้อนคิดของนิสิตพบว่า นิสิตครูปฐมวัยมีความต้องการพัฒนาสมรรถนะและคุณลักษณะตนเองในหลายมิติ โดยสามารถจัดลำดับความต้องการจำเป็นเร่งด่วนได้เป็น 6 ด้านหลัก ได้แก่

1. ความมั่นใจในการพูดและการแสดงออก
2. ทักษะการจัดการชั้นเรียน
3. การออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้แบบ Active Learning
4. การจัดการอารมณ์ตนเอง
5. ความเข้าใจพัฒนาการและจิตวิทยาเด็กปฐมวัย
6. ทักษะการสื่อสารกับเด็กและผู้เกี่ยวข้อง

นอกจากนี้ ในมิติของกระบวนการส่งเสริมผลการศึกษาพบว่า นิสิตส่วนใหญ่มีความต้องการรูปแบบการเรียนรู้ที่เน้นการสร้าง “พื้นที่ปลอดภัย” ที่เปิดโอกาสให้ได้ทดลองปฏิบัติและสามารถลองผิดลองถูกได้โดยไม่ถูกตัดสิน ความต้องการดังกล่าวสะท้อนผ่านรูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ที่นิสิตคาดหวัง เช่น การจัดสถานการณ์จำลอง และการแสดงบทบาทสมมติ เพื่อเตรียมความพร้อม ตลอดจนกระบวนการสะท้อนคิดอย่างมีระบบ ยิ่งไปกว่านั้น นิสิตยังให้ความสำคัญกับการได้รับข้อมูลย้อนกลับเชิงสร้างสรรค์ โดยเฉพาะเทคนิคแบบแซนด์วิช (Sandwich Feedback) ซึ่งเป็นการสื่อสารที่ผสมผสานระหว่างการชื่นชม การชี้แนะแนวทางแก้ไข และการสร้างพลังใจ ซึ่งจะช่วยลดความรู้สึกเสียใจจากการถูกประเมินและช่วยสร้างแรงจูงใจในการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง

การตีความเชิงวิชาการ เมื่อพิจารณาในภาพรวม พบว่า นิสิตครูปฐมวัยกำลังอยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่านจาก “ผู้เรียน” ไปสู่ “วิชาชีพครู” ซึ่งกระบวนการดังกล่าวก่อให้เกิดภาวะสับสนคลอนทางความคิดความเชื่อเดิม (Disorienting Dilemma) ตามแนวคิดของ Mezirow ที่อธิบายว่า การเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงมักเกิดขึ้นเมื่อ บุคคลเผชิญประสบการณ์ที่ทำลายกรอบความคิดเดิมของตนเอง

ผลการศึกษาครั้งนี้จึงสะท้อนว่า การพัฒนาคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของนิสิตครูปฐมวัย ไม่ควร มุ่งเน้นเพียงสมรรถนะด้านวิชาการหรือทักษะการสอนเท่านั้น แต่จำเป็นต้องพัฒนาด้านจิตใจ อารมณ์ การสะท้อน คิด การรับรู้คุณค่าในตนเอง และความสามารถในการเรียนรู้จากประสบการณ์จริงควบคู่กันไป

สรุปข้อค้นพบ จากการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพจากการสนทนากลุ่มกับนิสิตครูปฐมวัยได้ว่า นิสิต ครูปฐมวัยพบปัญหาความไม่มั่นใจในตนเองทั้งการพูด การแสดงออก เป็นปัญหาแกนกลางสำคัญ อันเป็นผลมา จากการขาดประสบการณ์จริง ขาดทักษะการจัดการชั้นเรียน ต้องการพื้นที่ปลอดภัยในการเรียนรู้ ในการสะท้อน คิดเรื่องการกำกับอารมณ์ และเปิดเผยความเปราะบางทางความรู้สึก ซึ่งเป็นปัจจัยที่ช่วยส่งเสริมการเติบโต ทางวิชาชีพของนิสิตครูปฐมวัย นำไปสู่การพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้ที่ตอบสนองต่อการสร้างครูปฐมวัย ต่อไป

ผลการสังเคราะห์การสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ เรื่อง จากสภาพปัจจุบัน ปัญหา และความต้องการ ในการพัฒนาคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของนิสิตครูปฐมวัย เพื่อนำไปสู่การสร้างรูปแบบการจัดการเรียนรู้สู่ การเปลี่ยนแปลง

ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพผ่านการสัมภาษณ์เชิงลึกแบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interview) ร่วมกับผู้ทรงคุณวุฒิเฉพาะทางจำนวน 3 ท่าน ประกอบด้วย ผู้เชี่ยวชาญด้านการศึกษา ปฐมวัย 1 คน ผู้เชี่ยวชาญด้านจิตวิทยาและการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง 1 คน และผู้เชี่ยวชาญด้านความเป็น ครู 1 คน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมข้อเสนอแนะ กลยุทธ์ และแนวปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมในการนำ ไปออกแบบรูปแบบการจัดการเรียนรู้ สามารถสรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูลแยกตามมิติความเชี่ยวชาญได้ดังนี้

ผู้เชี่ยวชาญคนที่ 1 มิติด้านการศึกษาปฐมวัย

1. ประเด็นปัญหา การปรับลดหลักสูตรจาก 5 ปี เหลือ 4 ปี ส่งผลให้นิสิตชั้นปีที่ 1 เผชิญชั้นเรียน จริงในสถานศึกษาเร็วขึ้น ส่งผลกระทบ 2 ด้าน คือ 1) ด้านสภาวะอารมณ์ ทำให้นิสิตเกิดความเครียดเฉียบพลัน สภาวะอารมณ์เชิงลบตกค้าง และเกิดภาวะย้อนแย้งในตนเองอันนำไปสู่การลดทอนคุณค่าและเกิดความไม่มั่นใจ ในตนเอง และ 2) ด้านการเรียนรู้ ที่ก่อให้เกิดช่องว่างระหว่างภาคทฤษฎีกับการปฏิบัติจริง ทำให้นิสิตจำทฤษฎี ได้แต่ประยุกต์ใช้ไม่เป็น และต้องเรียนรู้ผ่านการลองผิดลองถูกอันนำไปสู่การหมดกำลังใจได้ง่าย

2. ข้อเสนอเชิงกลยุทธ์ จัดกิจกรรมผ่านสถานการณ์จำลอง ใช้บทบาทสมมติ เพื่อฝึกสมองส่วนหน้า ในการระงับอารมณ์ก่อนลงพื้นที่จริง โดยบรรจุสถานการณ์วิกฤต 3 กลุ่มหลัก คือ วิกฤตพฤติกรรมเด็ก วิกฤต ปฏิสัมพันธ์กับผู้ปกครอง และวิกฤตระบบ/ครูพี่เลี้ยง

3. เงื่อนไขสำคัญ สร้างพื้นที่ปลอดภัยทางจิตวิทยา ที่อนุญาตให้นิสิตหยุดกิจกรรมชั่วคราว และอนุญาตให้เกิดความผิดพลาดเพื่อการเรียนรู้ได้โดยไม่หักคะแนน เพื่อเอื้อต่อนิสิตชั้นปีที่ 1 ในการสร้างภูมิคุ้มกันทางใจอย่างเป็นลำดับขั้น

ผู้เชี่ยวชาญคนที่ 2 มิติด้านจิตวิทยาและการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง

1. ประเด็นปัญหา นิสิตส่วนใหญ่มีการกำกับอารมณ์เพื่อเอาตัวรอดเฉพาะหน้า และขาดระบบคิดเพื่อพุงการเห็นคุณค่าในตนเองเมื่อเผชิญแรงกดดัน ทำให้การเห็นคุณค่าในตนเองอยู่ในระดับต่ำ

2. ข้อเสนอแนะเชิงกลยุทธ์ บูรณาการเครื่องมือทางจิตวิทยาผ่านวงจรกระบวนการสะท้อนคิดเชิงลึก โดยใช้คำถามนำ เช่น เกิดอะไรขึ้น-รู้สึกอย่างไร-ตอบสนองอย่างไร-จะปรับอย่างไร ร่วมกับการฝึกปรับกรอบความคิด เปลี่ยนจากความรู้สึก “ยังไม่ดีพอ” เป็น “อยู่ในช่วงการเรียนรู้” และให้ความรู้เรื่องกลไกการทำงานของสมอง 3 ชั้นเมื่อเผชิญความเครียด

3. เงื่อนไขสำคัญ อาจารย์และครูพี่เลี้ยงต้องให้ข้อมูลย้อนกลับเชิงสร้างสรรค์แบบแซนด์วิช: Sandwich Feedback (ชม-แนะนำ-ให้กำลังใจ) เพื่อยืนยันศักยภาพ ที่ช่วยยกระดับการรู้จักคิด และช่วยให้ นิสิตแยกแยะอารมณ์ส่วนตัวออกจากสภาวะวิชาชีพ มาใช้เหตุผลมากขึ้น

ผู้เชี่ยวชาญคนที่ 3 มิติด้านความเป็นครู

1. ประเด็นปัญหา การผลิตครูในอดีตมุ่งเน้นเพียงทักษะการสอนภายนอก แต่ขาดการหล่อหลอมความมั่นคงจากตัวตนภายใน (Inner Self) ที่ส่งผลต่อการเป็นแบบอย่าง (Role Model) ให้แก่เด็กปฐมวัย

2. ข้อเสนอแนะเชิงกลยุทธ์ ตัวแปรการเห็นคุณค่าในตนเองและการกำกับอารมณ์มีความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันและต้องพัฒนาควบคู่กัน กิจกรรมต้องหนุนให้นิสิตตรวจสอบปฏิกิริยาทางอารมณ์ของตนเองอย่างต่อเนื่องตลอดหลักสูตร เพื่อสร้างบรรยากาศที่นิสิตรู้สึก “ผิดได้ เรียนรู้ได้”

3. เงื่อนไขสำคัญ มุ่งเน้นการจัดประสบการณ์ตรงในการปฏิสัมพันธ์กับเด็กเล็ก เพื่อสร้างจุดเปลี่ยนผ่านของคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของความเป็นครู จากการคิดสู่พฤติกรรมความรับผิดชอบ

สรุปข้อค้นพบ จากการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพจากสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ คุรออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ให้เป็นกระบวนการจำลองสถานการณ์วิกฤตในชั้นเรียนจริง (พฤติกรรมเด็ก/ผู้ปกครอง/ครูพี่เลี้ยง) มาเป็นตัวกระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดสภาวะสั่นคลอนทางความคิด ตั้งคำถามต่อกรอบความคิดเดิม ใช้การสะท้อนคิดใคร่ครวญ เพื่อการปรับกรอบความคิด เพื่อช่วยให้นิสิตเท่าทันอารมณ์ตนเอง สามารถกำกับอารมณ์ สร้างความหมายใหม่ในการยอมรับความผิดพลาดและพร้อมเริ่มใหม่

ขั้นตอนที่ 2 การสร้างและตรวจสอบคุณภาพรูปแบบการจัดการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงเพื่อเพิ่มพูนคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของนิสิตครูปฐมวัย (รายละเอียดดังตารางที่ 1)

จากการดำเนินการพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้ ผู้วิจัยได้รูปแบบการจัดการเรียนรู้ที่มีองค์ประกอบ 4 ประการ ที่มีความสอดคล้องตามทฤษฎีการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง โดยมีรายละเอียดดังนี้

1) หลักการ

รูปแบบการจัดการเรียนรู้ที่มุ่งส่งเสริมคุณลักษณะอันพึงประสงค์ด้านการเห็นคุณค่าในตนเอง และการกำกับอารมณ์ พัฒนาขึ้นบนฐานแนวคิดการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงของ Mezirow (2000) กระบวนการเรียนรู้ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นเห็นปัญหา ขั้นคิดไตร่ตรองเชิงวิพากษ์ ขั้นแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างมีเหตุผล ขั้นวางแผนปฏิบัติ และขั้นสร้างความหมายใหม่ โดยใช้กิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นการสะท้อนคิด การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านความคิด อารมณ์ และพฤติกรรม

2) วัตถุประสงค์

เพื่อจัดกิจกรรมการเรียนรู้โดยประยุกต์ใช้ทฤษฎีการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมและพัฒนาคุณลักษณะอันพึงประสงค์ด้านการเห็นคุณค่าในตนเอง และการกำกับอารมณ์ของนิสิตครูปฐมวัย

3) กระบวนการจัดการเรียนรู้

กระบวนการจัดการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงเพื่อส่งเสริมการเห็นคุณค่าในตนเองและการกำกับอารมณ์ของนิสิตครูปฐมวัย ได้รับการสังเคราะห์และพัฒนาจากแนวคิดการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงของ Mezirow (2000) โดยปรับจากกระบวนการเดิม 10 ขั้นตอน ให้สอดคล้องกับบริบทของนิสิตครูปฐมวัยและระยะเวลาของกิจกรรมเสริมหลักสูตร ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 1 เห็นปัญหา (Disorienting Dilemma) เป็นขั้นตอนที่ผู้สอนจัดประสบการณ์การเรียนรู้เพื่อกระตุ้นให้ผู้เรียนตระหนักถึงความไม่สอดคล้องระหว่างความเชื่อเดิมกับสถานการณ์ที่เผชิญ โดยใช้สถานการณ์จำลอง กรณีศึกษา ภาพยนตร์สั้น ข่าว สื่อวีดิทัศน์ หรือคำถามกระตุ้นการคิด เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้สำรวจความคิด ความเชื่อ และความรู้สึกของตนเอง อันนำไปสู่การตระหนักรู้ถึงปัญหาและความจำเป็นในการเปลี่ยนแปลงตนเอง

ขั้นที่ 2 ขั้นคิดไตร่ตรองเชิงวิพากษ์ (Critical Reflection) เป็นขั้นตอนที่ผู้เรียนได้สำรวจและสะท้อนคิดเกี่ยวกับความคิด ความเชื่อ อารมณ์ และประสบการณ์ของตนเองอย่างลึกซึ้ง ผ่านการเขียนบันทึกสะท้อนคิด การเล่าเรื่อง และการตอบคำถามเชิงวิพากษ์ ภายใต้บรรยากาศที่ปลอดภัยและไม่ตัดสิน เพื่อให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจตนเอง ยอมรับตนเอง และตระหนักถึงที่มาของความคิดและพฤติกรรมของตน

ขั้นที่ 3 ขั้นแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างมีเหตุผล (Rational Discourse) เป็นขั้นตอนที่ผู้เรียนร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ประสบการณ์ และมุมมองผ่านกระบวนการสุนทรียสนทนา การฟังอย่างลึกซึ้ง และการเรียนรู้ร่วมกันในกลุ่มย่อย เพื่อเปิดรับมุมมองที่หลากหลาย ตรวจสอบความคิดของตนเอง และร่วมกันค้นหาแนวทางในการพัฒนาตนเองอย่างสร้างสรรค์

ขั้นที่ 4 ขั้นวางแผนปฏิบัติ (Action Planning) เป็นขั้นตอนที่ผู้เรียนนำความเข้าใจใหม่ที่เกิดขึ้นจากการสะท้อนคิดและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มาวางแผนพัฒนาตนเองและกำหนดแนวทางการปฏิบัติที่เหมาะสมผ่านกิจกรรมการวางแผน การฝึกปฏิบัติ และการแสดงบทบาทสมมติ เพื่อเตรียมความพร้อมในการเผชิญสถานการณ์จริงทางวิชาชีพและเสริมสร้างความมั่นใจในการจัดการตนเอง

ขั้นที่ 5 ขั้นสร้างความหมายใหม่ (Meaning Making) เป็นขั้นตอนที่ผู้เรียนสังเคราะห์ประสบการณ์ การเรียนรู้ทั้งหมดและสะท้อนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับตนเอง เพื่อนำไปสู่การปรับเปลี่ยนกรอบความคิด ความเชื่อ และมุมมองที่มีต่อตนเองและวิชาชีพครู เกิดการสร้างความหมายใหม่จากประสบการณ์ และพัฒนาการ เห็นคุณค่าในตนเอง รวมทั้งการกำกับอารมณ์ได้อย่างเหมาะสม

โดยสรุป กระบวนการจัดการเรียนรู้ดังกล่าวเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มุ่งส่งเสริมการเปลี่ยนแปลงภายใน ของผู้เรียน ผ่านการเผชิญประสบการณ์ การสะท้อนคิด การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการสร้างความหมายใหม่ จากประสบการณ์ อันนำไปสู่การพัฒนาการเห็นคุณค่าในตนเอง การกำกับอารมณ์ และความพร้อมในการ ประกอบวิชาชีพครูปฐมวัย

4) การวัดและการประเมินผล

การวัดและประเมินผลในรูปแบบการจัดการเรียนรู้นี้ มุ่งเน้นการประเมินการเปลี่ยนแปลงคุณลักษณะ อันพึงประสงค์ แบ่งออกเป็น 3 ระยะ ดังนี้

4.1) การประเมินก่อนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ (Pre-assessment) เพื่อวัดพื้นฐานสถานะ ภายในของนิสิตก่อนเข้าร่วมกระบวนการ ด้วยเครื่องมือ แบบวัดคุณลักษณะอันพึงประสงค์ (ด้านการเห็นคุณค่า ในตนเองและการกำกับอารมณ์)

4.2) การประเมินระหว่างการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ (Formative Assessment) เพื่อติดตาม ร่องรอยพฤติกรรมและปมทางอารมณ์ความคิดของนิสิตในแต่ละแผนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ด้วยเครื่องมือ

1. แบบบันทึกการเรียนรู้ของนิสิต (Reflective Journaling) ทำแผนการสอน
2. แบบสังเกตพฤติกรรมกำกับการกำกับอารมณ์และการเห็นคุณค่าในตนเองโดยตนเอง อาจารย์ และเพื่อนร่วมชั้น

4.3) การประเมินหลังการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ (Post-assessment) เพื่อยืนยันประสิทธิผล เบื้องต้นและการตกผลึกเชิงพฤติกรรมสู่การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์และคุณลักษณะอันพึงประสงค์ด้วย เครื่องมือ

1. แบบวัดคุณลักษณะอันพึงประสงค์
2. แบบสอบถามความคิดเห็นของนิสิตต่อการใช้รูปแบบการจัดการเรียนรู้ฯ

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหาและความต้องการจำเป็นในการพัฒนาคุณลักษณะอัน พึงประสงค์ในด้านการเห็นคุณค่าในตนเอง และการกำกับอารมณ์ของนิสิตครูปฐมวัย พบว่า

ผลการศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหา และความต้องการจำเป็นในการพัฒนาคุณลักษณะอันพึงประสงค์ ด้านการเห็นคุณค่าในตนเองและการกำกับอารมณ์ของนิสิตครูปฐมวัย ผ่านการสนทนากลุ่ม กับนิสิตชั้นปีที่ 2-4 จำนวน 9 คน และการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้เชี่ยวชาญ 3 คน พบประเด็นสำคัญ 3 ประการ ดังนี้

1. นิสิตเผชิญความไม่มั่นใจในตนเองเป็นอุปสรรคหลักระหว่างการฝึกปฏิบัติวิชาชีพระหว่างเรียน โดยเฉพาะในสถานการณ์ที่ต้องจัดการชั้นเรียน รับมือกับพฤติกรรมเด็กที่คาดเดาได้ยาก และเผชิญการประเมินจากครูพี่เลี้ยงและอาจารย์นิเทศ ความรู้สึกที่ปรากฏซ้ำในข้อมูลมากที่สุดคือ การรับรู้ว่าคุณค่าของตนเอง “ยังไม่ดีพอ” ซึ่งส่งผลกระทบต่อความมั่นใจในการตัดสินใจและการปฏิบัติงานในชั้นเรียน ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับแนวคิดของ Rosenberg (1965) และ Coopersmith (1967) ที่อธิบายว่าการรับรู้คุณค่าของตนเอง เป็นรากฐานสำคัญของความเชื่อมั่นและความสามารถในการเผชิญปัญหา เมื่อบุคคลประเมินตนเองในทางลบ จะเกิดความลังเลและหลีกเลี่ยงสถานการณ์ที่กดดัน ซึ่งในบริบทของนิสิตครูปฐมวัย หมายถึงการลดคุณภาพของปฏิสัมพันธ์กับเด็กโดยตรง ดังที่ Colker (2008) ยืนยันว่าการเห็นคุณค่าในตนเองของครูมีความสัมพันธ์เชิงบวกกับพฤติกรรมการสอนที่ส่งเสริมพัฒนาการเด็กอย่างมีนัยสำคัญ

2. กลยุทธ์การกำกับอารมณ์ของนิสิตยังเป็นการจัดการเฉพาะหน้า ไม่ใช่ทักษะเชิงระบบ ผลการศึกษาพบว่า นิสิตส่วนใหญ่มีกลยุทธ์การรับมือกับอารมณ์เชิงลบอยู่บ้าง เช่น การหายใจลึก การคิดเชิงบวก และการขอคำปรึกษาจากเพื่อนหรือครูพี่เลี้ยง อย่างไรก็ตาม กลยุทธ์เหล่านี้มักเป็นการจัดการตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้นมากกว่าการมีทักษะการกำกับอารมณ์ที่เป็นระบบและนำไปใช้ได้อย่างต่อเนื่อง ตามกรอบทฤษฎีการกำกับอารมณ์ของ Gross (1998) การกำกับอารมณ์ที่ดีต้องเกิดขึ้นได้ทั้งก่อนและหลังเกิดอารมณ์ โดยเฉพาะการปรับเปลี่ยนความหมายเชิงรู้คิด ซึ่งช่วยให้ผู้สอนสามารถตีความสถานการณ์ที่เผชิญอยู่ด้วยมุมมองใหม่ในแง่ที่เป็นกลางหรือเชิงบวกได้ ทักษะนี้ยังไม่ปรากฏอย่างชัดเจนในนิสิต สอดคล้องกับข้อค้นพบของ Taxer & Frenzel (2015) ที่ยืนยันว่าทักษะการกำกับอารมณ์ของครูส่งผลโดยตรงต่อคุณภาพการสอนและการลดภาวะหมดไฟในวิชาชีพ การที่นิสิตขาดทักษะนี้อย่างเป็นระบบจึงเป็นช่องว่างที่ต้องการการพัฒนา

3. ช่องว่างระหว่างทฤษฎีกับการปฏิบัติและการขาดการเตรียมความพร้อมก่อนลงฝึกสอน นิสิตและผู้เชี่ยวชาญชี้ตรงกันว่า ปัญหาสำคัญประการหนึ่งคือการที่นิสิตในชั้นปีต้นๆ เช่น ชั้นปีที่ 1-2 ขาดประสบการณ์จำลองสถานการณ์ก่อนเผชิญสถานการณ์จริงในชั้นเรียน ทำให้ความรู้ทางทฤษฎีที่ได้รับในมหาวิทยาลัยไม่สามารถนำมาใช้ได้ทันทีในสถานการณ์ที่กดดัน และส่งผลให้ความไม่มั่นใจเพิ่มสูงขึ้นในช่วงแรกของการฝึกปฏิบัติวิชาชีพระหว่างเรียน ปัญหานี้มีความเชื่อมโยงกับโครงสร้างหลักสูตรที่ปรับลดเหลือ 4 ปี ซึ่งทำให้ระยะเวลาการเตรียมความพร้อมก่อนลงฝึกสอนลดลง ข้อค้นพบนี้สะท้อนให้เห็นความต้องการจำเป็นของนิสิตต่อรูปแบบการเรียนรู้ที่ได้ฝึกปฏิบัติในสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัย ก่อนเผชิญกับห้องเรียนจริง ไม่ว่าจะเป็นการจำลองสถานการณ์ การแสดงบทบาทสมมติ การสะท้อนคิดอย่างมีโครงสร้าง และการได้รับข้อมูลย้อนกลับเชิงสร้างสรรค์ ภายใต้บรรยากาศที่ไม่ตัดสิน แนวทางเหล่านี้สอดคล้องกับหลักการของทฤษฎีการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงของ Mezirow (2000) ที่ระบุว่า การเรียนรู้ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงลึกต้องเริ่มจากการเผชิญสถานการณ์ที่ท้าทายกรอบความคิดเดิม และตามด้วยกระบวนการสะท้อนคิดและแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างมีโครงสร้าง

ขั้นตอนที่ 2 การสร้างและตรวจสอบคุณภาพรูปแบบการจัดการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงเพื่อเพิ่มพูนคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของนิสิตครูปฐมวัย

ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาแบบการจัดการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงเพื่อเพิ่มพูนคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของนิสิตครูปฐมวัย โดยรูปแบบประกอบด้วย 4 องค์ประกอบ ได้แก่ หลักการ วัตถุประสงค์ กระบวนการจัดการเรียนรู้ 5 ขั้นตอน และการวัดและประเมินผล ซึ่งได้รับการตรวจสอบจากผู้เชี่ยวชาญและมีผลการประเมินคุณภาพอยู่ในระดับมากที่สุด ทั้งด้านความเหมาะสม ความเป็นไปได้ และความเป็นประโยชน์

ผลการวิจัยดังกล่าวสามารถอภิปรายได้ว่า การออกแบบรูปแบบการจัดการเรียนรู้ครั้งนี้มีความสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการจำเป็นของนิสิตครูปฐมวัยที่ค้นพบในระยะที่ 1 ซึ่งสะท้อนปัญหาสำคัญ ได้แก่ ความไม่มั่นใจในตนเอง การกำกับอารมณ์ที่ยังไม่เป็นระบบ และช่องว่างระหว่างการเรียนรู้เชิงทฤษฎีกับการปฏิบัติจริง ผู้วิจัยจึงนำผลการศึกษาดังกล่าวมาใช้เป็นฐานในการออกแบบองค์ประกอบและกิจกรรมการเรียนรู้ให้ตอบสนองต่อปัญหาที่ค้นพบอย่างเป็นระบบ ส่งผลให้รูปแบบที่พัฒนาขึ้นมีความเหมาะสมกับบริบทของนิสิตครูปฐมวัยและได้รับการยอมรับจากผู้เชี่ยวชาญ

นอกจากนี้ รูปแบบที่พัฒนาขึ้นยังมีความสอดคล้องกับทฤษฎีการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงของ Mezirow (2000) ที่อธิบายว่าการเปลี่ยนแปลงภายในบุคคลเกิดจากการเผชิญสถานการณ์ที่ท้าทายกรอบความคิดเดิม การสะท้อนคิดเชิงวิพากษ์ และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างมีเหตุผล จนนำไปสู่การสร้างความหมายใหม่ และการปรับเปลี่ยนมุมมองของตนเอง ผู้วิจัยจึงประยุกต์แนวคิดดังกล่าวเป็นกระบวนการจัดการเรียนรู้ 5 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นเห็นปัญหา ขั้นคิดไตร่ตรองเชิงวิพากษ์ ขั้นแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างมีเหตุผล ขั้นวางแผนปฏิบัติ และขั้นสร้างความหมายใหม่ ซึ่งเป็นกระบวนการที่ช่วยให้ นิสิตได้เผชิญประสบการณ์ เรียนรู้จากการสะท้อนคิด และพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง

ผลการประเมินคุณภาพของรูปแบบที่อยู่ในระดับมากที่สุด รูปแบบดังกล่าวไม่ได้มุ่งพัฒนาเพียงความรู้หรือทักษะทางวิชาชีพเท่านั้น แต่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาคุณลักษณะภายในของนิสิตครูปฐมวัย โดยเฉพาะการเห็นคุณค่าในตนเองและการกำกับอารมณ์ ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของความพร้อมทางวิชาชีพ สอดคล้องกับแนวคิดของ Rosenberg (1965) และ Gross (1998) ที่อธิบายว่าการรับรู้คุณค่าในตนเองและการกำกับอารมณ์เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการปรับตัว การตัดสินใจ และการปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพ

องค์ความรู้ใหม่จากงานวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ก่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ ดังนี้

1. การผลิตครูปฐมวัยในฐานะกระบวนการพัฒนาทุนมนุษย์ด้านปฐมวัย

งานวิจัยนี้เสนอให้มีการเตรียมนิสิตครูปฐมวัยไม่ใช่เพียงการพัฒนาผู้เรียนในหลักสูตรครู แต่เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาทุนมนุษย์ด้านปฐมวัย เนื่องจากนิสิตครูจะเป็นผู้มีบทบาทสำคัญต่อการดูแล การเรียนรู้ และพัฒนาการทางสังคมอารมณ์ของเด็กเล็ก การเสริมสร้างการเห็นคุณค่าในตนเองและการกำกับอารมณ์จึงเป็นการพัฒนาความพร้อมภายในของคนที่ทำงานกับเด็กและมีความหมายต่อคุณภาพของเด็กและสังคมในระยะยาว

2. การเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงในฐานะกลไกพัฒนาคุณลักษณะภายในของผู้ปฏิบัติงานด้านเด็ก

การเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงสามารถนำมาใช้เป็นกลไกในการพัฒนาคุณลักษณะภายในของนิสิตครูปฐมวัย โดยเฉพาะการตระหนักรู้ตนเอง การสะท้อนคิดต่อประสบการณ์ การยอมรับความผิดพลาด และการสร้างความหมายใหม่ต่อบทบาทความเป็นครู จุดเน้นดังกล่าวช่วยขยายการผลิตครูจากการฝึกทักษะการสอนไปสู่การพัฒนาความรู้สึกรับผิดชอบภายในของผู้ใหญ่ที่ทำงานกับเด็ก

3. สถานการณ์จำลองและพื้นที่ปลอดภัยทางจิตใจในฐานะระบบสนับสนุนการเปลี่ยนแปลงสู่บทบาทวิชาชีพ

สถานการณ์จำลอง การแสดงบทบาทสมมติ การสะท้อนคิด และข้อมูลย้อนกลับเชิงสร้างสรรค์ในบรรยากาศที่ไม่ตัดสิน สามารถเป็นระบบสนับสนุนสำคัญในการลดช่องว่างระหว่างทฤษฎีกับการปฏิบัติจริงของนิสิตครูปฐมวัย กระบวนการดังกล่าวช่วยเตรียมความพร้อมให้นิสิตเผชิญกับสถานการณ์ในชั้นเรียนอย่างมีสติ และมีความสำคัญต่อการออกแบบหลักสูตร ระบบพี่เลี้ยงและกระบวนการพัฒนางานด้านเด็กในระดับที่กว้างขึ้น

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

ข้อเสนอแนะทั่วไป

1. สถาบันผลิตครูควรบูรณาการกิจกรรมการสะท้อนคิดเชิงลึกและการกำกับอารมณ์ไว้ในรายวิชาฝึกปฏิบัติวิชาชีพอย่างต่อเนื่อง
2. อาจารย์นิเทศและครูพี่เลี้ยงควรใช้ข้อมูลย้อนกลับเชิงสร้างสรรค์ (Constructive Feedback) เพื่อส่งเสริมการเห็นคุณค่าในตนเองของนิสิตครู
3. นิสิตชั้นปีที่ 1 ควรได้รับการจัดกิจกรรมสถานการณ์จำลอง (Classroom Simulation) และการแสดงบทบาทสมมติ (Role Play) เพื่อเตรียมความพร้อมด้านอารมณ์ก่อนลงปฏิบัติการในสถานศึกษา

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรศึกษาผลการใช้รูปแบบกับนิสิตครูในสาขาอื่น เช่น ประถมศึกษา หรือการศึกษาพิเศษ
2. ควรศึกษาผลกระทบยาวของรูปแบบต่อการพัฒนาอัตลักษณ์ความเป็นครูและความคงทนของการกำกับอารมณ์
3. ควรพัฒนารูปแบบการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงร่วมกับเทคโนโลยีดิจิทัลหรือระบบพี่เลี้ยงเพื่อให้คำชี้แนะแบบออนไลน์ (Coaching Online)

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอขอบคุณนิสิตชั้นปีที่ 2-4 สาขาการศึกษาปฐมวัย คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา ขอขอบคุณผู้เชี่ยวชาญทุกท่าน ที่ให้ความอนุเคราะห์ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ขอขอบคุณผู้ที่คอยสนับสนุนและให้กำลังใจที่ดีเสมอมาอย่างสุดหัวใจ

เอกสารอ้างอิง (References)

- ดนุลดา จามจุรี. (2563). *การออกแบบการเรียนรู้สำหรับผู้เรียนเจน Z*. กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- พัชรินทร์ รุจิรานุกูล. (2560). *การพัฒนาแผนการเรียนรู้แบบจิตตปัญญาศึกษาเพื่อสร้างเสริมคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของนักศึกษาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏ. คุษภินิพนธ์ สาขาวิชาการศึกษาและพัฒนาสังคม. คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.*
- ภวิกา ภักขา และนิรมล จันทรสุวรรณ. (2565). การจัดกิจกรรมการเรียนรู้โดยเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญสำหรับผู้เรียน Generation Z. *วารสารบัณฑิตวิจัย JOURNAL OF GRADUATE RESEARCH*, 13(2), 1-12.
- รัตนวดี รอดภิรมย์. (2565). ความเป็นครูปฐมวัยผู้มุ่งมั่น. *วารสารครุศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี*, 4(1), 71-88.
- ศูนย์วิจัยกสิกรไทย. (2564, 11 สิงหาคม). เจเนอเรชัน Z ได้เริ่มเข้ามาสู่ตลาดแรงงานในฐานะ First Jobber. <https://www.kasikornresearch.com/th/analysis/k-social-media/Pages/Gen-Z-11-08-21.aspx>
- Byun, S., & Jeon, L. (2023). Preschool teachers' psychological wellbeing, emotion regulation, and emotional responsiveness: a US-Korea comparison. *Educational Psychology. Frontiers in Psychology*, 14, 1152557. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1152557>
- Christie, M., Carey, M., Robertson, A., & Grainger, P. (2015). Putting Transformative Learning Theory into Practice. *Australian Journal of Adult Learning*, 55(1), 9-26.
- Colker, L. J. (2008). Twelve characteristics of effective early childhood teachers. *Beyond the Journal; Young children on the Web*, 63(1), 1-6.
- Coopersmith, S. (1967). *The Antecedents of Self-esteem Inventories*. San Francisco: Freeman.
- Doyle, N. B., Downer, J. T. & Rimm-Kaufman, S. E. (2024). Understanding Teachers' Emotion Regulation Strategies and Related Teacher and Classroom Factors. *School Mental Health* 16, 123-136 (2024). <https://doi.org/10.1007/s12310-023-09624-8>
- Gross, J. J. (1998). The emerging field of emotion regulation: An integrative review. *Review of General Psychology*, 2(3), 271-299. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.2.3.271>

- Lew, S. & Choi, J. (2025). Teaching minoritized children in South Korea: perspectives of teachers in early childhood education and care. *Educational Review*, 76(5), 1158-1179. <https://doi.org/10.1080/00131911.2022.2155113>
- Li, Z., Chen, J. & Li, Q. (2025). The relationship between teacher professional development and students' social and emotional skills: examining the mediating roles of teacher self-efficacy and teaching practices. *Current Psychology*. 44, 12661-12678 (2025). <https://doi.org/10.1007/s12144-025-08031-3>
- Malmberg, L. E., Malmberg, Wanner, B., & Little, T. D. (2025). Age and school-type differences in children's beliefs about school performance. *International Journal of Behavioral Development*. (32) 5. <https://doi.org/10.1177/0022022101032005>
- Mezirow, J. (1978). Perspective Transformation. *Adult Education Quarterly*, 28, 100-110.
- Mezirow, J. (2000). *Learning as transformation: Critical perspectives on a theory in progress*. Jossey-Bass.
- Oberle, E., & Schonert-Reichl, K. A. (2016). Stress contagion in the classroom? The link between classroom teacher burnout and morning cortisol in elementary school students. *Social Science & Medicine*, 159, 30-37. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2016.04.031>
- OECD. (2020). *The impact of COVID-19 on education: Insights from Education at a Glance 2020*. OECD Publishing.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton University Press.
- Taxer, J. L., & Frenzel, A. C. (2015). Facets of teachers' emotional lives: A quantitative investigation of teachers' emotion regulation strategies and their effects on student enthusiasm and teacher exhaustion. *Teaching and Teacher Education*, 49, 78-88. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2015.03.003>
- Wang, H., Burić, I., Chang, M. L., & Gross, J. J. (2023). Teachers' emotion regulation and related environmental, personal, instructional, and well-being factors: A meta-analysis. *Social Psychology of Education*, 26(6), 1651-1696. <https://doi.org/10.1007/s11218-023-09810-1>

Documentary Research to Synthesize the Components of a Strategic Plan for Academic Administration in Secondary Schools¹

Sathit Sriwanna^{2,*} Thanee Ketthong³ and Worrakrit Thuenchang⁴

Abstract

Academic administration is the cornerstone of school management, serving as the primary mechanism for improving student quality to meet curriculum goals and 21st-century educational standards. This documentary research aimed to: (1) examine the concepts, theories, and principles related to academic administration and strategic planning in educational institutions; and (2) synthesize the components of strategic academic administration plans for secondary schools. This study utilized a documentary analysis of 100 secondary sources—comprising 70 Thai and 30 international documents—including books, academic articles, research reports, dissertations, official manuals, laws, and educational criteria. To ensure authenticity, credibility, representativeness, and meaning, the selection and analysis of documents were guided by the criteria proposed by Scott (1990; 2006) and Mogalakwe (2006).

The findings revealed that effective academic administration should be grounded in the principles of quality, participation, and academic integrity. Furthermore, the synthesis identified seven key components of a strategic academic administration plan for secondary schools: (1) formulation of philosophy, vision, and mission; (2) establishment of policies,

¹Research Article, Documentary research to synthesize the components of a strategic plan.

²Teacher, Chai Badan Pittayakom School, Lopburi Secondary Educational Service Area Office.

Email: mmai853@gmail.com

³Associate Professor, Faculty of Education, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Nakhon Sawan Campus.

Email: thaneeketthong@gmail.com

⁴Associate Professor, Faculty of Education, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Nakhon Sawan Campus.

Email: assocprofworrakrit@gmail.com

*Corresponding author: Sathit Sriwanna, Chai Badan Pittayakom School. Email: mmai853@gmail.com

objectives, and goals; (3) environmental analysis (SWOT Analysis); (4) formulation and development of strategic alternatives; (5) integration of action plans, projects, and budgeting; (6) strategy implementation; and (7) strategic monitoring, evaluation, and control. These findings can serve as a conceptual framework for school administrators, teachers, and educational personnel to develop effective strategic academic administration plans. Such plans align with the National Strategy, the National Scheme of Education (B.E. 2560-2579), and the Sustainable Development Goals (SDGs 2030), ultimately elevating the quality of Thai education to sustainably keep pace with global changes in the 21st century.

Keywords: Academic administration, strategic plan, secondary schools, educational quality development

การวิจัยเชิงเอกสารเพื่อสังเคราะห์องค์ประกอบของ แผนกลยุทธ์บริหารวิชาการโรงเรียนมัธยมศึกษา¹

สาธิต ศรีวรรณะ² ธาณี เกสทอง³ วรกฤต เกื่อนช้าง⁴

บทคัดย่อ

การวิจัยเชิงเอกสารครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และหลักการที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานวิชาการและการบริหารเชิงกลยุทธ์ในสถานศึกษา (2) สังเคราะห์องค์ประกอบของแผนกลยุทธ์การบริหารงานวิชาการของโรงเรียนมัธยมศึกษา และ (3) เพื่ออธิบาย ลักษณะ ความหมาย และความสำคัญขององค์ประกอบเชิงกลยุทธ์ที่สังเคราะห์ได้ในบริบทการบริหารงานวิชาการของโรงเรียนมัธยมศึกษา โดยศึกษาจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจำนวน 100 ฉบับ (ภาษาไทย 70 ฉบับ และภาษาต่างประเทศ 30 ฉบับ) ใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสารตามแนวคิดของ Scott และ Mogalakwe ร่วมกับการวิเคราะห์เนื้อหาและการสังเคราะห์เชิงระบบ

ผลการวิจัยพบว่า องค์ประกอบของแผนกลยุทธ์การบริหารงานวิชาการประกอบด้วย 7 องค์ประกอบ ได้แก่ (1) การกำหนดทิศทางและเป้าประสงค์ทางวิชาการ (2) การวิเคราะห์บริบทเชิงกลยุทธ์ (3) ภาวะผู้นำและการขับเคลื่อนงานวิชาการ (4) การพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนรู้ (5) การเสริมสร้างสมรรถนะครู (6) การบริหารทรัพยากรเพื่อการเรียนรู้ และ (7) การกำกับ ติดตาม และประเมินผลทางวิชาการ โดยองค์ประกอบทั้งหมดมีความสัมพันธ์เชิงเหตุและผลในลักษณะของระบบพลวัต นอกจากนี้ ผลการวิจัยได้นำไปสู่การพัฒนาองค์ความรู้ใหม่ในรูปแบบ “Concept–Process–Practice Model” ซึ่งประกอบด้วย 3 ระดับ ได้แก่ ระดับแนวคิด (Concept) ที่เน้นการบูรณาการการบริหารเชิงกลยุทธ์กับงานวิชาการ ระดับกระบวนการ (Process) ที่อธิบายกลไกการดำเนินงานเชิงระบบ และระดับการปฏิบัติ (Practice) ที่เชื่อมโยงสู่การดำเนินงานจริงในสถานศึกษา

คำสำคัญ: การบริหารวิชาการ, แผนกลยุทธ์, โรงเรียนมัธยมศึกษา, การพัฒนาคุณภาพการศึกษา

¹บทความวิจัย

²ครู โรงเรียนชัยบาดาลพิทยาคม สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาลพบุรี อิเมล mmmai853@gmail.com

³รองศาสตราจารย์ คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครสวรรค์

อีเมล thaneeketthong@gmail.com

⁴รองศาสตราจารย์ คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครสวรรค์

อีเมล assocprofworrakrit@gmail.com

*ผู้ประพันธ์บรรณกิจ: สาธิต ศรีวรรณะ โรงเรียนชัยบาดาลพิทยาคม อิเมล mmmai853@gmail.com

บทนำ

การบริหารงานวิชาการเป็นภารกิจหลักที่มีผลโดยตรงต่อคุณภาพผู้เรียนและประสิทธิผลของสถานศึกษา โดยเฉพาะในระดับมัธยมศึกษา ซึ่งเป็นช่วงรอยต่อสำคัญของการพัฒนาสมรรถนะทางวิชาการทักษะชีวิต และการเตรียมความพร้อมสู่การศึกษาต่อและการประกอบอาชีพ ในบริบทการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และเทคโนโลยีอย่างรวดเร็วในศตวรรษที่ 21 ระบบการศึกษาจำเป็นต้องปรับตัวจากการบริหารแบบเน้นกระบวนการเชิงกิจกรรม ไปสู่การบริหารเชิงกลยุทธ์ที่มีทิศทาง เป้าหมาย และความเชื่อมโยงเชิงระบบอย่างชัดเจน แม้ว่านโยบายการศึกษาของประเทศและกรอบแนวคิดระดับนานาชาติจะให้ความสำคัญกับการยกระดับคุณภาพผู้เรียนและสมรรถนะที่จำเป็นในศตวรรษที่ 21 แต่ในทางปฏิบัติ โรงเรียนมัธยมศึกษาในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน จำนวนมากยังประสบปัญหาในการนำแผนกลยุทธ์การบริหารงานวิชาการไปใช้ให้เกิดผลอย่างเป็นรูปธรรม สาเหตุสำคัญประการหนึ่งคือ การขาดกรอบองค์ประกอบของแผนกลยุทธ์ที่มีความชัดเจน เป็นระบบ และสอดคล้องกับบริบทเฉพาะของการจัดการศึกษาระดับมัธยมศึกษาของโรงเรียนขนาดเล็ก ส่งผลให้แผนกลยุทธ์ในหลายสถานศึกษายังคงเป็นเพียงเอกสารเชิงนโยบาย มากกว่ากลไกเชิงปฏิบัติที่ขับเคลื่อนคุณภาพการเรียนรู้ของผู้เรียนได้อย่างแท้จริง

จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่า งานวิจัยและตำราทางการบริหารการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับแผนกลยุทธ์การบริหารงานวิชาการมีอยู่เป็นจำนวนมาก นักวิชาการได้เสนอองค์ประกอบของการบริหารเชิงกลยุทธ์ไว้หลากหลายประเด็น เช่น การวิเคราะห์บริบท ภาวะผู้นำ การกำหนดวิสัยทัศน์ การจัดการทรัพยากร และการติดตามประเมินผล อย่างไรก็ตาม งานวิจัยส่วนใหญ่ยังคงนำเสนอองค์ประกอบดังกล่าวในลักษณะการรวบรวมหรือการจัดหมวดหมู่ตามกรอบแนวคิดเดิม โดยยังขาดกระบวนการสังเคราะห์เชิงระบบที่หลอมรวมองค์ประกอบจากหลายแนวคิดเข้าด้วยกันบนฐานเหตุผลทางทฤษฎี และยังไม่สามารถอธิบายความเชื่อมโยงเชิงเหตุและผลขององค์ประกอบเหล่านั้นในบริบทของโรงเรียนมัธยมศึกษาได้อย่างชัดเจน นอกจากนี้ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องจำนวนไม่น้อยมุ่งเน้นการนำกรอบการบริหารเชิงกลยุทธ์ทั่วไปจากภาคธุรกิจหรือองค์กรขนาดใหญ่ มาปรับใช้กับสถานศึกษาโดยตรง ซึ่งอาจไม่สอดคล้องกับโครงสร้าง อำนาจหน้าที่ และบริบทการดำเนินงานของโรงเรียนมัธยมศึกษา โดยเฉพาะในระบบการศึกษาของไทยที่มีข้อจำกัดด้านทรัพยากร บุคลากร และความยืดหยุ่นเชิงนโยบาย ประเด็นดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงช่องว่างทางวิชาการ (research gap) ที่สำคัญ คือ การขาดกรอบองค์ประกอบของแผนกลยุทธ์การบริหารงานวิชาการที่ผ่านกระบวนการสังเคราะห์จากงานวิจัยอย่างเป็นระบบ และได้รับการออกแบบให้เหมาะสมกับบริบทของโรงเรียนมัธยมศึกษาโดยเฉพาะ

ด้วยเหตุนี้ การสังเคราะห์องค์ประกอบของแผนกลยุทธ์การบริหารงานวิชาการจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องอย่างเป็นระบบ จึงมีความจำเป็นทั้งในเชิงวิชาการและเชิงปฏิบัติ ในเชิงวิชาการ การสังเคราะห์ดังกล่าวจะช่วยยกระดับองค์ความรู้จากการรวบรวมแนวคิดเดิมไปสู่การสร้างกรอบองค์ประกอบเชิงบูรณาการที่มีความเชื่อมโยงเชิงเหตุผลอย่างชัดเจน ส่วนในเชิงปฏิบัติ กรอบองค์ประกอบที่ได้สามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการกำหนด วางแผน และพัฒนาแผนกลยุทธ์การบริหารงานวิชาการของโรงเรียนมัธยมศึกษาให้มีความสอดคล้องกับบริบทจริงและสามารถขับเคลื่อนคุณภาพการจัดการเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ดังนั้น บทความวิจัยนี้จึงมุ่งสังเคราะห์องค์ประกอบของแผนกลยุทธ์การบริหารงานวิชาการของโรงเรียนมัธยมศึกษา โดยอาศัยการวิเคราะห์เอกสารเชิงระบบจากงานวิจัยและเอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง ทั้งในประเทศและต่างประเทศ เพื่อพัฒนาองค์ประกอบเชิงกลยุทธ์ที่มีความชัดเจน แตกต่างจากกรอบแนวคิดเดิม และสามารถนำไปใช้เป็นฐานในการพัฒนาแผนกลยุทธ์ทางวิชาการของสถานศึกษาได้อย่างเป็นรูปธรรม

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อวิเคราะห์ แนวคิด ทฤษฎี และองค์ประกอบของแผนกลยุทธ์การบริหารงานวิชาการจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งในประเทศและต่างประเทศ
2. เพื่อสังเคราะห์ องค์ประกอบของแผนกลยุทธ์การบริหารงานวิชาการของโรงเรียนมัธยมศึกษาให้เป็นกรอบเชิงบูรณาการที่มีความเชื่อมโยงเชิงเหตุผล
3. เพื่ออธิบาย ลักษณะ ความหมาย และความสำคัญขององค์ประกอบเชิงกลยุทธ์ที่สังเคราะห์ได้ในบริบทการบริหารงานวิชาการของโรงเรียนมัธยมศึกษา

การทบทวนวรรณกรรม

การทบทวนวรรณกรรมในบทความนี้มุ่งเน้นการสังเคราะห์แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการบริหารเชิงกลยุทธ์และการบริหารงานวิชาการ โดยคัดเลือกเฉพาะวรรณกรรมที่มีความสัมพันธ์โดยตรงกับการกำหนดองค์ประกอบของแผนกลยุทธ์ในบริบทสถานศึกษา วรรณกรรมที่นำมาทบทวนสามารถจำแนกออกเป็น 3 กลุ่มหลัก ได้แก่ (1) แนวคิดและทฤษฎีการบริหารเชิงกลยุทธ์ (2) แนวคิดการบริหารงานวิชาการในสถานศึกษา และ (3) งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบของแผนกลยุทธ์ทางการศึกษา

กลุ่มที่ 1 แนวคิดและทฤษฎีการบริหารเชิงกลยุทธ์ นักวิชาการด้านการบริหารเชิงกลยุทธ์เสนอว่า แผนกลยุทธ์เป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยให้องค์กรสามารถกำหนดทิศทางการดำเนินงาน วิเคราะห์บริบทภายในและภายนอก กำหนดเป้าหมาย และจัดสรรทรัพยากรอย่างเหมาะสม แนวคิดสำคัญที่ปรากฏอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมเชิงกลยุทธ์ การกำหนดวิสัยทัศน์และพันธกิจ การนำกลยุทธ์ไปสู่การปฏิบัติ และการติดตามประเมินผล ซึ่งแนวคิดเหล่านี้เป็นฐานสำคัญในการกำหนดองค์ประกอบของแผนกลยุทธ์ในทุกประเภทองค์กร รวมถึงสถานศึกษา

นักวิชาการด้านการบริหารเชิงกลยุทธ์เสนอว่า แผนกลยุทธ์เป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยให้องค์กรสามารถกำหนดทิศทางการดำเนินงาน วิเคราะห์บริบทภายในและภายนอก กำหนดเป้าหมาย และจัดสรรทรัพยากรอย่างเหมาะสม (David, 1997; Wheelen & Hunger, 2012) แนวคิดสำคัญที่ปรากฏอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมเชิงกลยุทธ์ ซึ่ง Porter (1996) และ Grant (2016) ชี้ให้เห็นว่าเป็นพื้นฐานของการตัดสินใจเชิงกลยุทธ์ที่มีประสิทธิภาพ การกำหนดวิสัยทัศน์และพันธกิจ ซึ่ง Certo และ Peter (1988) และ Hallinger และ Heck (2002) ระบุว่าจุดเริ่มต้นของกระบวนการวางแผนในทุกประเภทองค์กร รวมถึงสถานศึกษา การนำกลยุทธ์ไปสู่การปฏิบัติ (Bandrowski, 1990; Mintzberg, 1987; Taylor et al.,

2008) และการติดตามประเมินผล (Wheelen & Hunger, 2012; Cheng, 2021) ซึ่งแนวคิดเหล่านี้เป็นฐานสำคัญในการกำหนดองค์ประกอบของแผนกลยุทธ์ในทุกประเภทองค์กร รวมถึงสถานศึกษา (Davies & Davies, 2006; Crandall et al., 1986)

กลุ่มที่ 2 แนวคิดการบริหารงานวิชาการในสถานศึกษา วรรณกรรมด้านการบริหารการศึกษาเน้นว่าการบริหารงานวิชาการเป็นภารกิจหลักของโรงเรียนที่เชื่อมโยงโดยตรงกับคุณภาพการจัดการเรียนรู้ แนวคิดสำคัญประกอบด้วย ภาวะผู้นำทางวิชาการของผู้บริหาร การพัฒนาหลักสูตร การจัดการเรียนการสอน การพัฒนาครูและบุคลากรทางการศึกษา และการประกันคุณภาพการศึกษา วรรณกรรมกลุ่มนี้สะท้อนให้เห็นว่าการบริหารงานวิชาการไม่สามารถดำเนินการแบบแยกส่วน แต่ต้องอาศัยการวางแผนเชิงกลยุทธ์ที่บูรณาการองค์ประกอบต่างๆ เข้าด้วยกัน

วรรณกรรมด้านการบริหารการศึกษาเน้นว่า การบริหารงานวิชาการเป็นภารกิจหลักของโรงเรียนที่เชื่อมโยงโดยตรงกับคุณภาพการจัดการเรียนรู้ (ปริยาภรณ์ ตั้งคุณานันต์, 2561; ชมพูนุช จิโนรส และคณะ, 2565) แนวคิดสำคัญประกอบด้วย ภาวะผู้นำทางวิชาการของผู้บริหาร ซึ่ง Hallinger และ Murphy (1985) และ Hallinger (2005) ชี้ให้เห็นว่าผู้บริหารที่มีภาวะผู้นำทางวิชาการส่งผลโดยตรงต่อคุณภาพการเรียนรู้ของผู้เรียน สอดคล้องกับ Glickman และคณะ (2010) และสัมมา รณิธย์ (2560) ที่เน้นบทบาทของผู้บริหารในการกำกับดูแลการสอน การพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอน (Fry et al., 2009; ปิยนัฐ ธนะบุตร, 2563; เพ็ญวรา ชูประวัติ, 2563) การพัฒนาครูและบุคลากรทางการศึกษาอย่างเป็นระบบ ซึ่ง Darling-Hammond (2000) และ Darling-Hammond และคณะ (2017) ยืนยันว่าคุณภาพครูเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดต่อผลสัมฤทธิ์ของผู้เรียน สอดคล้องกับธัญยาภรณ์ สังข์เมือง (2562) และสุกัญญา แซ่มซ้อย (2564) และการประกันคุณภาพการศึกษา (ปริยาพร วงศ์อนุตรโรจน์, 2562; อาลิตา กาญจนวราธร, 2564) วรรณกรรมกลุ่มนี้สะท้อนให้เห็นว่าการบริหารงานวิชาการไม่สามารถดำเนินการแบบแยกส่วน แต่ต้องอาศัยการวางแผนเชิงกลยุทธ์ที่บูรณาการองค์ประกอบต่างๆ เข้าด้วยกัน (ประเสริฐ อินทร์รักษ์, 2563)

กลุ่มที่ 3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบของแผนกลยุทธ์ทางการศึกษา จากการศึกษางานวิจัยทั้งในประเทศและต่างประเทศ พบว่า นักวิชาการได้เสนอองค์ประกอบของแผนกลยุทธ์ทางการศึกษาไว้หลากหลาย อย่างไรก็ตาม องค์ประกอบดังกล่าวมีความซ้ำซ้อนกันในเชิงแนวคิด และมักถูกนำเสนอในลักษณะรายการองค์ประกอบโดยขาดการอธิบายความสัมพันธ์เชิงเหตุผลระหว่างองค์ประกอบเหล่านั้น นอกจากนี้ งานวิจัยจำนวนมากยังมิได้มุ่งเน้นการออกแบบกรอบองค์ประกอบที่สอดคล้องกับบริบทเฉพาะของโรงเรียนมัธยมศึกษา

จากการศึกษางานวิจัยทั้งในประเทศและต่างประเทศ พบว่านักวิชาการได้เสนอองค์ประกอบของแผนกลยุทธ์ทางการศึกษาไว้หลากหลาย (กิตติชัย การโสภา, 2564; เฉลิมวุฒิ แทนสุวรรณ, 2563; Eacott, 2008) อย่างไรก็ตาม องค์ประกอบดังกล่าวมีความซ้ำซ้อนกันในเชิงแนวคิด และมักถูกนำเสนอในลักษณะรายการองค์ประกอบโดยขาดการอธิบายความสัมพันธ์เชิงเหตุผลระหว่างองค์ประกอบเหล่านั้น (ประทุม รอดประเสริฐ,

2547; บุญเลิศ เข็นคงคา และคณะ, 2547; Davies & Davies, 2006) นอกจากนี้ งานวิจัยจำนวนมากยังมุ่งเน้นการนำกรอบการบริหารเชิงกลยุทธ์ทั่วไปจากภาคธุรกิจหรือองค์กรขนาดใหญ่มาปรับใช้กับสถานศึกษาโดยตรง (กิงพร ทองใบ, 2549; อุทิศ ขาวเขียว, 2548) ซึ่งอาจไม่สอดคล้องกับโครงสร้าง อำนาจหน้าที่ และบริบทการดำเนินงานของโรงเรียนมัธยมศึกษา โดยเฉพาะในระบบการศึกษาของไทยที่มีข้อจำกัดด้านทรัพยากร บุคลากร และความยืดหยุ่นเชิงนโยบาย (Cheng, 2021; Crandall et al., 1986) ประเด็นดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงช่องว่างทางวิชาการที่สำคัญคือ การขาดกรอบองค์ประกอบของแผนกลยุทธ์การบริหารงานวิชาการที่ผ่านกระบวนการสังเคราะห์จากงานวิจัยอย่างเป็นระบบ และได้รับการออกแบบให้เหมาะสมกับบริบทของโรงเรียนมัธยมศึกษาโดยเฉพาะ (ศิริเมศวร์ ศิริศักดิ์ธนากุล, 2566; ณรงค์วิทย์ แสนทอง, 2545)

ตารางที่ 1 ตารางสังเคราะห์องค์ประกอบแผนกลยุทธ์ (Synthesis Matrix)

องค์ประกอบ	David (1997)	Wheelen & Hunger (2012)	Porter (1996)	Grant (2016)	Certo & Peter (1988)	Bandrowski (1990)	Glickman et al. (2010)	ปิยนัฐ (2563)	เพ็ญวรา (2563)	สุกัญญา (2564)	ประเสริฐ (2563)	ความถี่ (f)	Theme (Framework ใหม่)
วิสัยทัศน์/พันธกิจ	✓	✓		✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓	9	Strategic Direction
เป้าหมาย/นโยบาย	✓	✓		✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓	9	Goal Alignment
วิเคราะห์สภาพแวดล้อม	✓	✓	✓	✓				✓	✓	✓	✓	8	Context Intelligence
กำหนดกลยุทธ์	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓	10	Strategic Formulation
การนำไปปฏิบัติ	✓	✓			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	9	Execution System
การติดตาม/ประเมินผล	✓	✓					✓	✓	✓	✓	✓	8	Performance Governance
การบูรณาการ/งบประมาณ	✓	✓		✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	9	Resource Integration

จากตารางที่ 1 พบว่า จากการสังเคราะห์วรรณกรรมโดยใช้ตารางเชิงเมทริกซ์ (Matrix Synthesis) พบว่า องค์ประกอบของการบริหารเชิงกลยุทธ์และการบริหารงานวิชาการมีความสอดคล้องและปรากฏซ้ำในหลายแนวคิด โดยสามารถจัดกลุ่มองค์ประกอบหลักได้เป็น 5 มิตินี้เป็นผลจากการจัดกลุ่มเชิงบูรณาการขององค์ประกอบย่อย 7 ประการในตาราง ได้แก่ (1) การวิเคราะห์บริบทเชิงกลยุทธ์ (Strategic Context Analysis) (2) การกำหนดทิศทางองค์กร (Strategic Direction Setting) (3) การขับเคลื่อนสู่การปฏิบัติ (Strategic Implementation) (4) การพัฒนาคุณภาพทางวิชาการ (Academic Quality Development) และ (5) การติดตามและประเมินผล (Monitoring and Evaluation) เมื่อพิจารณาความถี่ของการปรากฏองค์ประกอบ พบว่า การวิเคราะห์สภาพแวดล้อม และการกำหนดวิสัยทัศน์และพันธกิจ เป็นองค์ประกอบที่ได้รับการกล่าวถึงมากที่สุดในกลุ่มนักวิชาการด้านการบริหารเชิงกลยุทธ์ ขณะที่การนำกลยุทธ์ไปสู่การปฏิบัติและการพัฒนาคุณภาพทางวิชาการเป็นองค์ประกอบหลักในกลุ่มการบริหารงานวิชาการ สะท้อนให้เห็นว่าทั้งสองศาสตร์มีจุดเน้นที่แตกต่างกัน แต่สามารถบูรณาการกันได้เชิงระบบ ผลการสังเคราะห์ยังชี้ให้เห็นว่า องค์ประกอบต่างๆ มิได้ดำรงอยู่อย่างเป็นอิสระ แต่มีความสัมพันธ์เชิงเหตุและผลในลักษณะของระบบพลวัต (Dynamic System) กล่าวคือ การวิเคราะห์บริบทเป็นฐานข้อมูลสำคัญในการกำหนดทิศทางขององค์กร จากนั้นทิศทางดังกล่าวจะถูกถ่ายทอดไปสู่การปฏิบัติผ่านกระบวนการบริหารงานวิชาการ การกำหนดทิศทางองค์กร ซึ่งจะถูกลำเลียงถ่ายทอดไปสู่การปฏิบัติผ่านกระบวนการบริหารงานวิชาการ และส่งผลต่อคุณภาพผู้เรียนในที่สุด โดยมีระบบการติดตามและประเมินผลทำหน้าที่เป็นกลไกสะท้อนกลับ (Feedback Mechanism) เพื่อปรับปรุงและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตาม ยังพบช่องว่างสำคัญคือ งานวิจัยส่วนใหญ่ยังขาดการออกแบบกรอบองค์ประกอบที่เชื่อมโยงทั้งมิติกลยุทธ์กับวิชาการอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะในบริบทของโรงเรียนมัธยมศึกษาในประเทศไทย ดังนั้น งานวิจัยนี้จึงมุ่งพัฒนา “กรอบองค์ประกอบเชิงบูรณาการ” (Integrated Strategic-Academic Framework for Secondary Schools in Thai Context) ที่สามารถสะท้อนความเชื่อมโยงเชิงระบบ และนำไปใช้ได้จริงในบริบทสถานศึกษา เพื่อยกระดับคุณภาพการเรียนรู้และความสามารถในการแข่งขันในระดับนานาชาติ

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสังเคราะห์องค์ประกอบของแผนกลยุทธ์การบริหารงานวิชาการของโรงเรียนมัธยมศึกษา การดำเนินการวิจัยประกอบด้วยขั้นตอนสำคัญดังต่อไปนี้

1. การกำหนดกรอบการวิจัยและคำสำคัญ ผู้วิจัยกำหนดกรอบแนวคิดเบื้องต้นจากแนวคิดการบริหารเชิงกลยุทธ์และการบริหารงานวิชาการในสถานศึกษา จากนั้นกำหนดคำสำคัญที่ใช้ในการสืบค้นเอกสาร เช่น การบริหารงานวิชาการ แผนกลยุทธ์การศึกษา การบริหารเชิงกลยุทธ์ในสถานศึกษา และ strategic academic management

2. การสืบค้นและคัดเลือกเอกสาร สืบค้นเอกสารจากฐานข้อมูลที่เชื่อถือได้ ได้แก่ ThaiLIS และ TCI สำหรับเอกสารภาษาไทย และ Scopus, ScienceDirect และ ERIC สำหรับเอกสารภาษาต่างประเทศ ได้เอกสารทั้งหมด 100 ฉบับ แบ่งเป็นเอกสารภาษาไทย 70 ฉบับ และเอกสารภาษาต่างประเทศ 30 ฉบับ โดยมีเกณฑ์การคัดเลือก ได้แก่ (1) เป็นงานวิจัยหรือตำราทางวิชาการด้านการบริหารการศึกษา (2) มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับแผนกลยุทธ์หรือการบริหารงานวิชาการ (3) ตีพิมพ์ในช่วง พ.ศ. 2550-2567 (4) ตัดเอกสารที่เนื้อหาไม่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการบริหารงานวิชาการ (5) ตัดเอกสารที่ขาดความน่าเชื่อถือ เช่น ไม่มี peer-review และ (6) ตัดเอกสารซ้ำซ้อน
 3. การประเมินคุณภาพเอกสาร ผู้วิจัยประเมินคุณภาพเอกสารโดยพิจารณาจากความน่าเชื่อถือของแหล่งเผยแพร่ ความสอดคล้องของเนื้อหากับวัตถุประสงค์การวิจัย และความชัดเจนของกรอบแนวคิดและองค์ประกอบที่นำเสนอ เพื่อคัดเลือกเอกสารที่เหมาะสมสำหรับการวิเคราะห์เชิงลึก
 4. การวิเคราะห์เนื้อหาและจัดกลุ่มข้อมูล ผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยถอดรหัสแนวคิดและองค์ประกอบที่ปรากฏในเอกสาร จากนั้นจัดกลุ่มองค์ประกอบที่มีความหมายใกล้เคียงกัน พร้อมพิจารณาความสัมพันธ์เชิงเหตุผลระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ผู้วิจัยใช้การตรวจสอบความสอดคล้องของการจัดหมวดหมู่ (Inter-coder agreement) โดยให้ผู้ทรงคุณวุฒิด้านการบริหารการศึกษา จำนวน 3 คน ร่วมตรวจสอบความถูกต้องของการจัดกลุ่มองค์ประกอบ
 5. การสังเคราะห์องค์ประกอบเชิงระบบ ผู้วิจัยนำผลจากการจัดกลุ่มองค์ประกอบมาหลอมรวมเชิงแนวคิด โดยอาศัยเหตุผลทางทฤษฎีและบริบทของโรงเรียนมัธยมศึกษา เพื่อลดความซ้ำซ้อนและพัฒนาองค์ประกอบเชิงบูรณาการที่มีความเชื่อมโยงกันเป็นระบบ หน่วยวิเคราะห์ในการวิจัยครั้งนี้ คือ แนวคิดและองค์ประกอบของแผนกลยุทธ์การบริหารงานวิชาการ ที่ปรากฏในเอกสารแต่ละฉบับ
 6. การตรวจสอบความสอดคล้องของผลการสังเคราะห์ องค์ประกอบที่สังเคราะห์ได้ถูกตรวจสอบความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัยและกรอบแนวคิดการวิจัย เพื่อให้มั่นใจว่าองค์ประกอบที่ได้สามารถอธิบายการบริหารงานวิชาการเชิงกลยุทธ์ของโรงเรียนมัธยมศึกษาได้อย่างครอบคลุม
- นอกจากนี้ เพื่อเพิ่มความน่าเชื่อถือของผลการวิเคราะห์ ผู้วิจัยได้กำหนดหน่วยวิเคราะห์เป็นองค์ประกอบเชิงแนวคิดที่ปรากฏในเอกสารแต่ละฉบับ และใช้การตรวจสอบความสอดคล้องของการจัดหมวดหมู่โดยผู้ทรงคุณวุฒิด้านการบริหารการศึกษา เพื่อยืนยันความถูกต้องของการสังเคราะห์องค์ประกอบ รวมทั้งกำหนดเกณฑ์การคัดออกของเอกสารที่ไม่เกี่ยวข้องหรือขาดความน่าเชื่อถือ เพื่อให้ผลการวิจัยมีความเป็นระบบ และสามารถตรวจสอบได้

ตารางที่ 2 ตารางสังเคราะห์องค์ประกอบของแผนกลยุทธ์การบริหารงานวิชาการเชิงระบบ

มิต้องค์ประกอบ	นักวิชาการที่สนับสนุน	แนวคิดหลัก	องค์ประกอบเชิงสังเคราะห์	บทบาทเชิงระบบ (System Role)
การกำหนดทิศทางเชิงกลยุทธ์	Michael E. Porter (1996); John M. Bryson (2018)	วิสัยทัศน์ พันธกิจ เป้าหมาย	การกำหนดทิศทางและเป้าประสงค์ทางวิชาการ	ทำหน้าที่เป็นตัวกำหนดทิศทาง (System Direction Setter) ของระบบทั้งหมด
การวิเคราะห์บริบท	Robert M. Grant (2016); Michael E. Porter (1996)	SWOT, PEST	การวิเคราะห์บริบทเชิงกลยุทธ์	ทำหน้าที่เป็นฐานข้อมูลและตัวกำหนดเงื่อนไข (Context Intelligence Engine)
ภาวะผู้นำทางวิชาการ	กำเนิดชัย ว. (2561); Paul Hallinger (2005)	Academic Leadership	ภาวะผู้นำและการขับเคลื่อนงานวิชาการ	ทำหน้าที่เป็นกลไกขับเคลื่อน (Driving Force) เชื่อมกลยุทธ์สู่การปฏิบัติ
การจัดการหลักสูตรและการเรียนรู้	Tyler (1949); Fullan (2007); Linda (2000)	Curriculum & Instruction	การพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนรู้	ทำหน้าที่เป็นแกนปฏิบัติการ (Core Operational System) ของการเรียนรู้
การพัฒนาครูและบุคลากร	Linda Darling-Hammond (2000, 2017)	Professional Development	การเสริมสร้างสมรรถนะครู	ทำหน้าที่เป็นตัวเพิ่มศักยภาพระบบ (Capacity Builder)
การจัดสรรทรัพยากร	Robert M. Grant (2016); Jay Barney (1991)	ทรัพยากรและงบประมาณ	การบริหารทรัพยากรเพื่อการเรียนรู้	ทำหน้าที่เป็นระบบสนับสนุน (Support System) ให้การดำเนินงานมีประสิทธิภาพ
การกำกับ ติดตาม และประเมินผล	W. Edwards Deming (1986)	PDCA	การกำกับและประเมินผลทางวิชาการ	ทำหน้าที่เป็นกลไกสะท้อนกลับ (Feedback & Control System) เพื่อพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

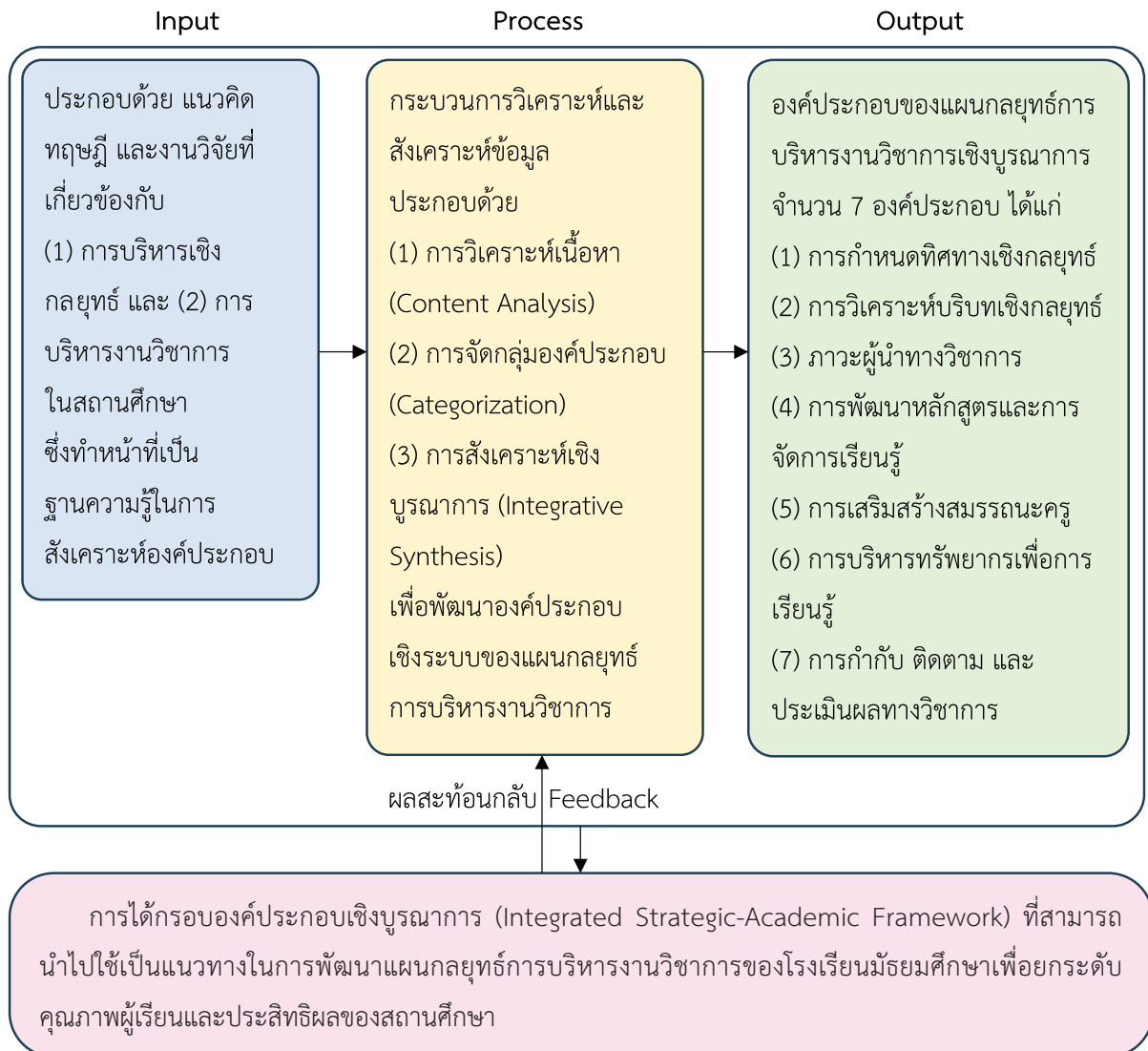
จากตารางที่ 2 พบว่า องค์ประกอบของแผนกลยุทธ์การบริหารงานวิชาการที่สังเคราะห์ได้สามารถจัดเป็นระบบเชิงบูรณาการที่มีความเชื่อมโยงกันอย่างเป็นลำดับ โดยแต่ละองค์ประกอบทำหน้าที่แตกต่างกันในระบบ แต่มีความสัมพันธ์เชิงเหตุและผลอย่างชัดเจน กล่าวคือ การกำหนดทิศทางเชิงกลยุทธ์ทำหน้าที่กำหนดกรอบเป้าหมายของระบบ ขณะที่การวิเคราะห์บริบทเชิงกลยุทธ์เป็นฐานข้อมูลสำคัญในการตัดสินใจ ส่วนภาวะผู้นำทางวิชาการทำหน้าที่ขับเคลื่อนให้กลยุทธ์ถูกนำไปสู่การปฏิบัติผ่านการจัดการหลักสูตรและการเรียนรู้ ซึ่งเป็นแกนหลักของการดำเนินงานทางวิชาการ ในขณะเดียวกัน การพัฒนาครูและบุคลากรทำหน้าที่เสริมสร้างศักยภาพของระบบให้สามารถดำเนินงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ควบคู่กับการบริหารทรัพยากรที่ทำหน้าที่สนับสนุนการดำเนินงานในทุกมิติ และการกำกับ ติดตาม และประเมินผลซึ่งทำหน้าที่เป็นกลไกสะท้อนกลับเพื่อให้เกิดการปรับปรุงและพัฒนาอย่างต่อเนื่องในลักษณะของวงจรคุณภาพ

ทั้งนี้ องค์ประกอบทั้งหมดสามารถอธิบายได้ในลักษณะของระบบเปิด (Open System) ที่มีการไหลของข้อมูลและการป้อนกลับ (Feedback Loop) อย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้แผนกลยุทธ์การบริหารงานวิชาการไม่ใช่เพียงเครื่องมือเชิงนโยบาย แต่เป็นกลไกเชิงระบบที่สามารถขับเคลื่อนคุณภาพการเรียนรู้ของผู้เรียนได้อย่างเป็นรูปธรรม และสอดคล้องกับบริบทของสถานศึกษาในศตวรรษที่ 21

กรอบแนวคิดการวิจัย

การวิจัยเชิงเอกสารครั้งนี้มุ่งสังเคราะห์องค์ประกอบของแผนกลยุทธ์การบริหารงานวิชาการของโรงเรียนมัธยมศึกษา โดยพัฒนากรอบแนวคิดการวิจัยในลักษณะของระบบ (System-Based Framework) ที่แสดงความสัมพันธ์เชิงเหตุและผลระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

ที่มา: การศึกษาการวิจัยเชิงเอกสารของผู้วิจัย

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยจากการสังเคราะห์เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจำนวน 100 ฉบับ ทำให้ได้องค์ประกอบของแผนกลยุทธ์การบริหารงานวิชาการของโรงเรียนมัธยมศึกษาในลักษณะเชิงบูรณาการ จำนวน 7 องค์ประกอบ ซึ่งมีความเชื่อมโยงกันในลักษณะของระบบ โดยสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างกำหนดนโยบายเชิงกลยุทธ์และการปฏิบัติทางวิชาการในระดับสถานศึกษาอย่างเป็นรูปธรรม

องค์ประกอบที่สังเคราะห์ได้ ดังนี้

1. การกำหนดทิศทางและเป้าประสงค์ทางวิชาการ ซึ่งทำหน้าที่เป็นกรอบกำหนดเป้าหมายของการพัฒนาคุณภาพผู้เรียน โดยแปลงวิสัยทัศน์และพันธกิจของสถานศึกษาไปสู่เป้าหมายเชิงปฏิบัติที่ชัดเจน

2. การวิเคราะห์บริบทเชิงกลยุทธ์ ซึ่งเป็นฐานข้อมูลสำคัญในการตัดสินใจ โดยครอบคลุมการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกสถานศึกษา
3. ภาวะผู้นำและการขับเคลื่อนงานวิชาการ ซึ่งสะท้อนบทบาทของผู้บริหารในฐานะผู้นำทางวิชาการ ที่ทำหน้าที่เชื่อมโยงนโยบายสู่การปฏิบัติ
4. การพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนรู้ ซึ่งเป็นแกนหลักของการดำเนินงานทางวิชาการที่ส่งผลโดยตรงต่อคุณภาพผู้เรียน
5. การเสริมสร้างสมรรถนะครู ซึ่งมุ่งพัฒนาศักยภาพครูในด้านความรู้ ทักษะ และเจตคติ เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษา
6. การบริหารทรัพยากรเพื่อการเรียนรู้ ซึ่งทำหน้าที่สนับสนุนการดำเนินงานทางวิชาการในทุกมิติ ทั้งด้านงบประมาณ สื่อ และเทคโนโลยี
7. การกำกับ ติดตาม และประเมินผลทางวิชาการ ซึ่งเป็นกลไกสำคัญในการสะท้อนผลและปรับปรุงการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง

ทั้งนี้ องค์ประกอบทั้ง 7 ประการมิได้ดำเนินการอย่างแยกส่วน แต่มีความสัมพันธ์เชิงเหตุและผลในลักษณะของระบบพลวัต (Dynamic System) กล่าวคือ การกำหนดทิศทางและการวิเคราะห์บริบทเป็นฐานในการออกแบบกลยุทธ์ ซึ่งถูกขับเคลื่อนผ่านภาวะผู้นำและกระบวนการจัดการเรียนรู้ โดยมีการพัฒนาครูและการจัดสรรทรัพยากรเป็นปัจจัยสนับสนุน และใช้การกำกับ ติดตาม และประเมินผลเป็นกลไกสะท้อนกลับ (Feedback Mechanism) เพื่อพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้แผนกลยุทธ์การบริหารงานวิชาการสามารถขับเคลื่อนคุณภาพผู้เรียนได้อย่างเป็นระบบและยั่งยืน

สรุปและอภิปรายผล

ผลการวิจัยครั้งนี้สะท้อนให้เห็นว่า องค์ประกอบของแผนกลยุทธ์การบริหารงานวิชาการของโรงเรียนมัธยมศึกษาที่สังเคราะห์ได้ มีลักษณะเด่นในด้านความเป็นระบบและการเชื่อมโยงเชิงเหตุและผลระหว่าง การกำหนดนโยบาย การบริหารจัดการ และการจัดการเรียนรู้ในระดับสถานศึกษาอย่างชัดเจน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการบริหารเชิงกลยุทธ์และการบริหารงานวิชาการร่วมสมัยที่มุ่งเน้นผลลัพธ์ของผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง และมองการบริหารสถานศึกษาในลักษณะของระบบเปิด (Open System) ที่มีการปรับตัวตามบริบทและการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม

ในเชิงการอภิปราย ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า การบริหารงานวิชาการที่มีประสิทธิผลมิได้ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบใดองค์ประกอบหนึ่งโดยลำพัง แต่เกิดจากการบูรณาการองค์ประกอบหลายมิติที่ทำงานสัมพันธ์กันในลักษณะของระบบพลวัต (Dynamic System) โดยการกำหนดทิศทางและการวิเคราะห์บริบททำหน้าที่เป็นฐานในการออกแบบกลยุทธ์ ขณะที่ภาวะผู้นำทางวิชาการทำหน้าที่ขับเคลื่อนกลยุทธ์ไปสู่การปฏิบัติผ่านกระบวนการจัดการเรียนรู้ ซึ่งเป็นแกนหลักของการพัฒนาคุณภาพผู้เรียน ทั้งนี้ การพัฒนาครูและการบริหาร

ทรัพยากรทำหน้าที่เป็นปัจจัยสนับสนุนที่สำคัญ และการกำกับ ติดตาม และประเมินผลทำหน้าที่เป็นกลไกสะท้อนกลับ (Feedback Mechanism) เพื่อให้เกิดการปรับปรุงและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

จุดเด่นของผลการวิจัยคือ การหลอมรวมแนวคิดจากนักวิชาการหลากหลายสำนักให้เกิดเป็นองค์ประกอบเชิงบูรณาการที่มีความยืดหยุ่น และสามารถอธิบายการบริหารงานวิชาการในบริบทของโรงเรียนมัธยมศึกษาไทยได้อย่างเหมาะสม โดยไม่ยึดติดกับกรอบแนวคิดใดแนวคิดหนึ่งเพียงอย่างเดียว ซึ่งช่วยเติมเต็มช่องว่างทางวิชาการในประเด็นการขาดกรอบองค์ประกอบที่เชื่อมโยงมิติกลยุทธ์และมิติวิชาการเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ

อย่างไรก็ตาม ผลการวิจัยยังมีข้อจำกัด เนื่องจากการวิจัยเชิงเอกสารที่อาศัยข้อมูลจากแหล่งทุติยภูมิเป็นหลัก จึงยังไม่สะท้อนบริบทการปฏิบัติจริงในสถานศึกษาอย่างครบถ้วน องค์ประกอบที่สังเคราะห์ได้จึงควรได้รับการตรวจสอบความเหมาะสมและความเป็นไปได้ผ่านการวิจัยเชิงประจักษ์ในบริบทจริงต่อไป

ในด้านนัยเชิงปฏิบัติ การนำองค์ประกอบดังกล่าวไปใช้จำเป็นต้องคำนึงถึงบริบทเฉพาะของแต่ละสถานศึกษา ทั้งด้านทรัพยากร บุคลากร ขนาดโรงเรียน และนโยบายต้นสังกัด เพื่อให้การประยุกต์ใช้เกิดประสิทธิผลสูงสุด ทั้งนี้ ควรมีการพัฒนาโมเดลเชิงปฏิบัติการหรือเครื่องมือสนับสนุนการนำแผนกลยุทธ์ไปใช้ รวมถึงการวิจัยต่อยอดเพื่อยืนยันความสัมพันธ์เชิงสาเหตุขององค์ประกอบในสถานการณ์จริง

องค์ความรู้ใหม่จากงานวิจัย

ผลการสังเคราะห์องค์ประกอบของแผนกลยุทธ์การบริหารงานวิชาการของโรงเรียนมัธยมศึกษา นำไปสู่การพัฒนาองค์ความรู้ใหม่ใน 3 มิติหลัก ได้แก่ มิติองค์ความรู้เชิงแนวคิด (Conceptual Knowledge) มิติองค์ความรู้เชิงกระบวนการ (Procedural Knowledge) และมิติองค์ความรู้เชิงปฏิบัติ (Practical Knowledge) ซึ่งมีความเชื่อมโยงกันในลักษณะของระบบ ดังนี้

ระดับแนวคิด (Concept Layer) ทำหน้าที่เป็นฐานคิดเชิงทฤษฎี โดยเน้นการบูรณาการระหว่างการบริหารเชิงกลยุทธ์กับการบริหารงานวิชาการ ภายใต้กรอบแนวคิดระบบ (System Thinking) และการมุ่งผลลัพธ์ผู้เรียนเป็นสำคัญ

ระดับกระบวนการ (Process Layer) เป็นกลไกการแปลงแนวคิดไปสู่การดำเนินงานเชิงระบบ ผ่าน 3 กระบวนการหลัก ได้แก่ การวางรากฐานเชิงกลยุทธ์ กระบวนการบริหารเชิงบูรณาการ และระบบการติดตามประเมินผลแบบย้อนกลับ

ระดับการปฏิบัติ (Practice Layer) เป็นการนำกระบวนการไปสู่การดำเนินงานจริงในสถานศึกษา ครอบคลุม 4 ขอบข่ายงานวิชาการหลัก และมุ่งสู่ผลลัพธ์เชิงคุณภาพของผู้เรียนในระดับมาตรฐานสากล

ความสัมพันธ์ของทั้ง 3 ระดับมีลักษณะเป็นระบบต่อเนื่อง (Continuum System) และมีวงจรป้อนกลับ (Feedback Loop) ที่ช่วยให้การบริหารงานวิชาการสามารถปรับปรุงและพัฒนาได้อย่างยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะทั่วไป

1. ควรนำองค์ประกอบของแผนกลยุทธ์ที่ได้จากการสังเคราะห์ไปประยุกต์ใช้ในการวางแผนและขับเคลื่อนงานวิชาการให้มีทิศทางที่ชัดเจน โดยเฉพาะการเชื่อมโยงระหว่างวิสัยทัศน์ พันธกิจ และเป้าหมายของสถานศึกษากับยุทธศาสตร์การพัฒนาคณาจารย์ผู้เรียน เพื่อให้การดำเนินงานมีความสอดคล้องและต่อเนื่อง
2. ควรใช้ผลการวิจัยนี้เป็นแนวทางในการจัดทำแผนปฏิบัติการรายบุคคล (Individual Action Plan) ที่สอดคล้องกับแผนกลยุทธ์ของสถานศึกษา รวมทั้งพัฒนาทักษะการวิเคราะห์เชิงกลยุทธ์และการประเมินผลอย่างเป็นระบบ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันภายในองค์กร

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรใช้ผลการสังเคราะห์นี้เป็นข้อมูลประกอบการกำหนดนโยบายหรือแนวทางการบริหารวิชาการระดับเขตพื้นที่การศึกษา เพื่อสนับสนุนการจัดทำแผนกลยุทธ์ของโรงเรียนให้มีมาตรฐานเดียวกัน และสามารถเชื่อมโยงกับนโยบายการศึกษาระดับชาติได้อย่างเป็นรูปธรรม
2. การศึกษาครั้งนี้ด้วยการพัฒนาโมเดลเชิงปฏิบัติการ (Operational Model) หรือเครื่องมือวัดคุณภาพของแผนกลยุทธ์การบริหารงานวิชาการ เพื่อทดสอบความเป็นไปได้ในการนำไปใช้จริง รวมถึงเปรียบเทียบผลลัพธ์ในบริบทของโรงเรียนต่างประเภทหรือภูมิภาค

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณอาจารย์ที่ปรึกษางานวิจัย ผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้ข้อเสนอแนะอันมีคุณค่าในการปรับปรุงบทความให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ขอขอบคุณหน่วยงานต้นสังกัดที่สนับสนุนด้านข้อมูลและทรัพยากรในการดำเนินการวิจัยรวมทั้งผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายที่มีส่วนส่งเสริมให้บทความวิจัยฉบับนี้สำเร็จสมบูรณ์ตามวัตถุประสงค์

เอกสารอ้างอิง (References)

- กระทรวงศึกษาธิการ. (2550). กฎกระทรวงว่าด้วยการกระจายอำนาจการบริหารและการจัดการศึกษา พ.ศ. 2550 [ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 124 ตอนที่ 21 ก]. สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน.
- กิตติชัย การโสภณ. (2564). การบริหารเชิงกลยุทธ์ในสถานศึกษาเพื่อยกระดับคุณภาพการศึกษา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กิ่งพร ทองใบ. (2549). แนวทางการพัฒนาองค์กรและกลยุทธ์การจัดการศึกษา. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

- เฉลิมวุฒิ แทนสุวรรณ. (2563). การบริหารเชิงกลยุทธ์สำหรับผู้บริหารการศึกษา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชมพูนุช จิโนรส, สุพัฒน์นา หอมบุปผา และสาธิต ทรัพย์รวงทอง. (2565). การบริหารวิชาการเพื่อยกระดับคุณภาพผู้เรียนในศตวรรษที่ 21. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ชมพูนุช ศิริเมศร์. (2566). การบริหารวิชาการในยุคสังคมหลังนิวัดกรรม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ณรงค์วิทย์ แสนทอง. (2545). การบริหารเชิงกลยุทธ์สำหรับผู้บริหารการศึกษา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธัญญารักษ์ สังข์เมือง. (2562). การบริหารงานวิชาการกับการยกระดับผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของผู้เรียนในสถานศึกษา. วารสารการบริหารและพัฒนา, 9(1), 23-37.
- นันทรัตน์ เจริญกุล. (2562). กลยุทธ์การจัดการองค์ความรู้ใหม่. กรุงเทพฯ: ซีเอ็ดดูเคชั่น.
- นันทรัตน์ เจริญกุล. (2562). กลยุทธ์การบริหารและการจัดการเชิงนโยบาย. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- บุญเลิศ เย็นคงคา และคณะ. (2547). การจัดทำแผนกลยุทธ์ในองค์กรการศึกษา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ประชุม รอดประเสริฐ. (2547). การวางแผนกลยุทธ์การบริหารสถานศึกษา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งมหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ประเสริฐ อินทร์รักษ์. (2563). การบริหารเชิงกลยุทธ์ในสถานศึกษา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งหนึ่ง.
- ปรียาภรณ์ ตั้งคุณานันต์. (2561). การบริหารงานวิชาการในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน. วารสารครุศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์, 15(2), 23-35.
- ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์. (2562). หลักการบริหารวิชาการของผู้บริหารสถานศึกษาในศตวรรษที่ 21. วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 17(3), 112-125.
- ปิยนัฐ ธนะบุตร. (2563). การจัดการเรียนการสอนและการบริหารวิชาการเพื่อพัฒนาผู้เรียนอย่างรอบด้านในศตวรรษที่ 21. วารสารการศึกษาเพื่อการพัฒนา, 15(2), 101-116.
- ปิยนัฐ ธนะบุตร. (2563). การจัดการเชิงกลยุทธ์ในศตวรรษที่ 21. กรุงเทพฯ: บริษัท วิทย์พัฒน์ จำกัด.
- เพ็ญวรา ชูประวัติ. (2563). การจัดการเรียนรู้เชิงบูรณาการกับการบริหารวิชาการของโรงเรียน. วารสารบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 13(1), 88-102.
- เพ็ญวรา ชูประวัติ. (2563). การบริหารวิชาการกับการยกระดับคุณภาพการศึกษาในศตวรรษที่ 21. วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 43(2), 115-130.
- ศิริเมศร์ ศิริศักดิ์ธนากุล. (2566). แนวคิดการบริหารวิชาการเพื่อพัฒนาคุณภาพผู้เรียนในโรงเรียนมัธยมศึกษา. วารสารนวัตกรรมการศึกษา, 28(1), 59-73.

- สุกัญญา แซ่มซ้อย. (2564). *แนวทางการบริหารงานวิชาการในสถานศึกษาเพื่อยกระดับผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- สุกัญญา แซ่มซ้อย. (2564). *แนวทางการบริหารงานวิชาการตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม. วารสารบริหารการศึกษาและพัฒนา, 13(1), 87-99.*
- มมา รณิธย์. (2560). *การบริหารวิชาการของผู้บริหารสถานศึกษาในยุคการเปลี่ยนแปลง*. นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2560). *แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560-2579*. กรุงเทพฯ: פרקחה นกรافیค.
- อาลิตา กาญจน์วราร. (2564). *หลักการบริหารงานวิชาการเพื่อยกระดับคุณภาพการศึกษาในสถานศึกษา. วารสารบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 8(2), 45-60.*
- อุทิศ ขาวเอียร. (2548). *กลยุทธ์การบริหารการศึกษาเพื่อคุณภาพ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- Armstrong, M. (2006). *Strategic human resource management: A guide to action* (3rd ed.). Kogan Page.
- Bandrowski, J. F. (1990). *Corporate imagination plus: Five steps to translating innovative strategies into action*. New York, NY: Free Press.
- Barney, J. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of Management*, 17(1), 99-120. <https://doi.org/10.1177/014920639101700108>
- Bryson, J. M. (2018). *Strategic planning for public and nonprofit organizations: A guide to strengthening and sustaining organizational achievement* (5th ed.). Jossey-Bass.
- Certo, S. C., & Peter, J. P. (1988). *Strategic management: Concepts and applications* (3rd ed.). New York: McGraw-Hill.
- David, F. R. (1997). *Strategic management*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Fullan, M. (2007). *The new meaning of educational change* (4th ed.). Teachers College Press.
- Fry, H., Ketteridge, S., & Marshall, S. (2009). *A handbook for teaching and learning in higher education: Enhancing academic practice* (3rd ed.). New York, NY: Routledge.
- Grant, R. M. (2016). *Contemporary strategy analysis: Text and cases edition* (9th ed.). Chichester, UK: Wiley.
- Glickman, C. D., Gordon, S. P., & Ross-Gordon, J. M. (2010). *SuperVision and instructional leadership: A developmental approach* (8th ed.). Boston, MA: Pearson Education.

- Mintzberg, H. (1987). The strategy concept I: Five Ps for strategy. *California Management Review*, 30(1), 11-24. <https://doi.org/10.2307/41165263>.
- Mogalakwe, M. (2006). The use of documentary research methods in social research. *African Sociological Review/Revue Africaine de Sociologie*, 10(1), 221-230. <https://doi.org/10.4314/asr.v10i1.23206>
- Porter, M. E. (1996). What is strategy. *Harvard Business Review*, 74(6), 61-78.
- Scott, J. (1990). *A matter of record: Documentary sources in social research*. Polity Press.
- Scott, J. (2006). *Documentary research*. Sage Publications.
- Tyler, R. W. (1949). *Basic principles of curriculum and instruction*. University of Chicago Press.
- United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development*. New York, NY: United Nations.
- Wheelen, T. L., & Hunger, J. D. (2012). *Strategic management and business policy: Toward global sustainability* (13th ed.). Boston, MA: Pearson.

The Use of Community-Based Approaches to Promote Cultural Identity and Place Attachment: An Educational Approach for Sustainable Development¹

Krittachai Chumsaeng^{2,*}

Abstract

This article analyzes the concept of community-based learning management, examines its relationship with development of cultural identity and attachment to place, and presents applicational approaches to promote the preservation of local culture as an educational strategy for sustainable development. The study reviews both Thai and international literature and analyzes a case study from a school in Khon Kaen Province, focusing particularly on integration through performing arts. The study found six mechanisms suggested that community-based learning fosters cultural identity and place attachment: direct experiences, interaction with knowledgeable people, equitable collaborative learning, study of local history, study of human–environment relationships, and participation in community activities.

The article also offers a critical analysis of four underlying assumptions, questioning the cohesion of communities, the tension between local and universal knowledge, the power in determining knowledge, and the risk of commodifying culture. It proposes new perspectives that emphasize balancing conservation and development of youth empowerment to exercise decision-making rather than merely inheriting culture without critical reflection, and connecting thoughtfully with the SDGs.

¹Academic Article

²Acting Captain, Senior Professional Level Teachers, Nakorn Khon Kaen School, The Secondary Educational Service Area Office Khon Kaen, Thailand Email: krittachai.c@kkumail.com

***Corresponding Author:** Krittachai Chumsaeng, Nakorn Khon Kaen School, The Secondary Educational Service Area Office Khon Kaen Email: krittachai.c@kkumail.com

Applying this approach in different contexts still faces structural limitations and variations in community capacity. Development strategies include policy improvement, teacher capacity building, and creation of collaboration network. In practice, these strategies involve engaging knowledge holders from diverse community groups, create space for students to analyze what should be preserved, developed, or adapted to contemporary contexts, and use international examples as inspiration rather than models. Community-based learning is a powerful mechanism for achieving sustainable development goals by balancing cultural preservation, educational advancement, and community empowerment.

Keywords: Community-based learning, Cultural identity, Place attachment, Sustainable Development

การใช้ชุมชนเป็นฐานเพื่อส่งเสริมอัตลักษณ์วัฒนธรรมและความผูกพันต่อสถานที่: แนวทางการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน¹

กฤตชัย ชุมแสง^{2,*}

บทคัดย่อ

บทความนี้วิเคราะห์แนวคิดการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ศึกษาความสัมพันธ์กับการพัฒนาอัตลักษณ์วัฒนธรรมและความผูกพันต่อสถานที่ และนำเสนอแนวทางการประยุกต์ใช้เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น ในฐานะแนวทางการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ผ่านการทบทวนวรรณกรรมทั้งเอกสารไทยและต่างประเทศ และวิเคราะห์กรณีศึกษาจากโรงเรียนแห่งหนึ่งในจังหวัดขอนแก่น โดยเฉพาะแนวทางการบูรณาการผ่านศิลปะการแสดง การศึกษาพหุโลก 6 ประการที่ใช้ชุมชนเป็นฐานส่งเสริมอัตลักษณ์วัฒนธรรมและความผูกพันต่อสถานที่ ได้แก่ การสร้างประสบการณ์ตรง การมีปฏิสัมพันธ์กับผู้รู้ การเรียนรู้ร่วมกันอย่างเท่าเทียม การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น การเรียนรู้ความสัมพันธ์มนุษย์-สิ่งแวดล้อม และการมีส่วนร่วมในชุมชน

บทความนำเสนอการวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ต่อสมมติฐานพื้นฐาน 4 ประการ โดยตั้งคำถามเรื่องความเป็นกลุ่มเดียวกันของชุมชน ความขัดแย้งระหว่างความรู้ท้องถิ่นกับความรู้สากล อำนาจในการกำหนดความรู้และความเสี่ยงของการนำเสนอวัฒนธรรมแบบผิวเผินและตัดขาดจากบริบท พร้อมเสนอมุมมองใหม่ที่เน้นการสร้างสมดุลระหว่างการอนุรักษ์กับการพัฒนา การเสริมพลังให้เยาวชนมีอำนาจตัดสินใจเอง มากกว่าเป็นเพียงผู้รับหรือผู้สืบทอดวัฒนธรรมโดยปราศจากวิจารณ์ญาณ และการเชื่อมโยงกับ SDGs อย่างมีวิจารณ์ญาณ

การนำแนวทางนี้ไปประยุกต์ใช้ในบริบทต่างๆ ยังคงมีข้อจำกัดด้านโครงสร้างระบบและความแตกต่างของศักยภาพชุมชน แนวทางการพัฒนาประกอบด้วย การปรับปรุงนโยบาย การพัฒนาศักยภาพครู และการสร้างเครือข่ายความร่วมมือ โดยในทางปฏิบัติ การเปิดพื้นที่ให้ผู้รู้จากหลากหลายกลุ่มมีส่วนร่วม การให้นักเรียนวิเคราะห์ว่าอะไรควรรักษา พัฒนา หรือประยุกต์ให้เข้ากับยุคสมัย และการใช้กรณีศึกษาเป็นแรงบันดาลใจมากกว่าแบบจำลอง รวมถึงการใช้ชุมชนเป็นฐานเป็นกลไกที่มีศักยภาพในการบรรลุเป้าหมายของการพัฒนา

¹บทความวิชาการ

²ว่าที่ร้อยเอก, ครูชำนาญการพิเศษ โรงเรียนนครขอนแก่น สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาขอนแก่น

อีเมล krittachai.c@kkumail.com

*ผู้ประพันธ์บรรณกิจ: กฤตชัย ชุมแสง โรงเรียนนครขอนแก่น สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาขอนแก่น

อีเมล krittachai.c@kkumail.com

ที่ยั่งยืน ผ่านการสร้างสมดุลระหว่างการอนุรักษ์วัฒนธรรม การพัฒนาการศึกษา และการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

คำสำคัญ: การเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน, อัตลักษณ์วัฒนธรรม, ความผูกพันต่อสถานที่, การพัฒนาที่ยั่งยืน

บทนำ

โลกในศตวรรษที่ 21 เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วจากโลกาภิวัตน์และเทคโนโลยีสารสนเทศ ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมทั่วโลก การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในปัจจุบันเกิดขึ้นจากการแลกเปลี่ยนข้ามพรมแดนผ่านเทคโนโลยีและสื่อดิจิทัล ทำให้เกิดทั้งการหลอมรวมวัฒนธรรม (Cultural Hybridization) และการต่อต้านอิทธิพลจากภายนอกเพื่อรักษาอัตลักษณ์ของตนเอง ในบริบทของประเทศไทย วัฒนธรรมท้องถิ่นต้องเผชิญกับกระแสวัฒนธรรมจากตะวันตกและเอเชียตะวันออก เช่น อิทธิพลของสื่อเกาหลี (Korean Wave) และการบริโภควัฒนธรรมตะวันตกผ่านแพลตฟอร์มดิจิทัล (ณัฐกานต์ บุญยืน ดวงใจ บุญโยง และพิชญา ศรีพรรณ, 2568)

โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมไทยที่กำลังเผชิญกับความท้าทายในการรักษาและสืบทอดอัตลักษณ์วัฒนธรรมท้องถิ่นให้คงอยู่ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็ว การสูญเสียความผูกพันต่อสถานที่และความภาคภูมิใจในเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเองกลายเป็นปัญหาสำคัญ ประทวน วันนิจ และมนูญ สอนโพนงาม (2565) ชี้ให้เห็นว่า ที่อยู่อาศัย การแต่งกาย การสื่อสาร การบริโภค ความเชื่ออาถรรพ์ซึ่งกันและกัน สิ่งต่างๆ เหล่านี้ล้วนเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เสื่อมลงโดยอิทธิพลของสื่อที่มาครอบงำในยุคดิจิทัล การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงจุดเปลี่ยนซึ่งเป็นจุดวิกฤตวัฒนธรรมของสังคมไทย

วิกฤตการณ์นี้ปรากฏชัดในกลุ่มเยาวชนที่กำลังเผชิญกับภาวะกลืนกลายทางวัฒนธรรม (Cultural Assimilation) ซึ่งเป็นผลจากการครอบงำของวัฒนธรรมต่างชาติ และการเข้าถึงสื่อดิจิทัลอย่างไม่จำกัด งานวิจัยของสภชาติ วัฒนธรรม (2565: 55-56) พบว่า ระบบการศึกษาในปัจจุบันยังคงเน้นนโยบายจากส่วนกลางเป็นหลัก ทำให้การนำชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาร่วมกันน้อยลง ส่งผลให้การจัดการศึกษาไม่ตอบโจทย์ความต้องการของนักเรียนอย่างเหมาะสม ทำให้ความผูกพันที่จะร่วมกันพัฒนามีน้อยลง กลายเป็นการจัดการศึกษาโดยสถานศึกษาเพียงผู้เดียว

ในบริบทของการศึกษาไทย ระบบการศึกษาแบบดั้งเดิมที่เน้นการถ่ายทอดความรู้ในห้องเรียน มักไม่สามารถสร้างการเชื่อมโยงที่มีความหมายระหว่างผู้เรียนกับชุมชน และวัฒนธรรมท้องถิ่นได้อย่างเพียงพอ ทั้งนี้เกิดจากการใช้หลักสูตรจากส่วนกลางเป็นผู้กำหนด ถึงแม้หลักสูตรจะเปิดโอกาสให้ท้องถิ่นสามารถจัดทำหลักสูตรเองได้ แต่ด้วยข้อจำกัดด้านบุคลากรและบางโรงเรียนอยู่ในพื้นที่ที่อยู่ห่างไกล (สภชาติ วัฒนธรรม, 2565: 56) การเรียนรู้แบบดั้งเดิมที่เรียนในห้องเรียนและเรียนผ่านสื่อต่างๆ ส่งผลให้นักเรียนไม่อาจเรียนรู้จากบริบทชุมชนของตนเองได้ การใช้ชุมชนเป็นฐานจึงเป็นทางเลือกในการเรียนรู้ที่ครอบคลุม โดยไม่ได้ผูกติดกับการเรียนการสอนในพื้นที่ห้องเรียน หากแต่สามารถเรียนรู้ได้จากบริบทแวดล้อมและสถานการณ์จริง (ฉัตรธิดา หยุคง, 2567)

ความท้าทายเหล่านี้มีความสอดคล้องกับแผนแม่บทระดับโลกที่สำคัญ นั่นคือ เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals: SDGs) ซึ่งองค์การสหประชาชาติ (United Nations) ได้กำหนดไว้ในปี ค.ศ. 2015 เพื่อเป็นวาระการพัฒนาถึงปี ค.ศ. 2030 (United Nations, 2015) กรอบการพัฒนานี้มีเป้าหมายหลัก 17 ข้อที่ครอบคลุมมิติเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม เป้าหมายที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการแก้ไขปัญหาวิกฤตวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ คือ SDG 4: การศึกษาที่มีคุณภาพ (Quality Education) โดยเฉพาะเป้าหมายย่อยที่ 4.7 ซึ่งเน้นการส่งเสริมการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนและวิถีการดำเนินชีวิตที่ยั่งยืน ตลอดจนการให้ความสำคัญกับความหลากหลายทางวัฒนธรรม และการมีส่วนร่วมของวัฒนธรรมต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน SDG 11: เมืองและชุมชนที่ยั่งยืน (Sustainable Cities and Communities) โดยเฉพาะเป้าหมายย่อยที่ 11.4 ที่มุ่งเน้นการเสริมสร้างความพยายามในการปกป้องและรักษามรดกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติของโลก SDG 16: สังคมที่สงบสุข ยุติธรรม และเข้มแข็ง (Peace, Justice and Strong Institutions) ซึ่งมุ่งเน้นการสร้างสังคมที่ยุติธรรมและครอบคลุม และ SDG 17: หุ้นส่วนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (Partnerships for the Goals) ที่เน้นการสร้างหุ้นส่วนความร่วมมือเพื่อขับเคลื่อนวาระการพัฒนา (United Nations, 2015)

ดังนั้น เพื่อตอบสนองต่อพันธกิจระดับโลกในการบรรลุเป้าหมาย SDG 4 (การศึกษา) และ SDG 11 (ชุมชนที่ยั่งยืน) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมิติของการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม ท่ามกลางบริบทของสังคมไทยที่กำลังเผชิญกับวิกฤตอัตลักษณ์ การจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน (Community-based Learning) จึงถูกเสนอให้เป็นกลไกเชิงปฏิบัติการที่มีศักยภาพสูงสุด เนื่องจากรูปแบบนี้ใช้ชุมชนเป็นทั้งแหล่งเรียนรู้และบริบทในการพัฒนาผู้เรียนผ่านการบูรณาการสาระความรู้ในหลายศาสตร์กับประเด็นปัญหาในโลกที่เป็นจริง ผู้เรียนจะได้เข้าใจและเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่น สร้างความผูกพันต่อสถานที่ และพัฒนาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม สิ่งเหล่านี้เป็นรากฐานในการสร้างชุมชนที่เข้มแข็งและยั่งยืน (วิไลภรณ์ ฤทธิคุปต์, 2561) ซึ่งแหล่งความรู้ในชุมชนจัดเป็นสื่อการสอนประเภทหนึ่ง การศึกษารวบรวมแหล่งความรู้ที่มีอยู่ในชุมชนและการศึกษาถึงความต้องการของการใช้แหล่งความรู้จากชุมชนใดชุมชนหนึ่งเท่ากับเป็นการเปิดโอกาสให้ท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการเรียนการสอนซึ่งส่งผลให้ผู้เรียนมีความรัก ความผูกพันและภูมิใจในท้องถิ่นของตนเอง (ลัดดา ศิลาน้อย, 2545)

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์แนวคิด และหลักการของการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการใช้ชุมชนเป็นฐาน (Community-based Learning) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการจัดการเรียนรู้ดังกล่าว ตามแนวคิดสร้างสรรค์นิยมทางสังคมวัฒนธรรม (Sociocultural Constructivism) (Vygotsky, 1978) กับการพัฒนาอัตลักษณ์วัฒนธรรมและความผูกพันต่อสถานที่ รวมทั้งนำเสนอแนวทางการประยุกต์ใช้และพัฒนาการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์และสืบทอดวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างยั่งยืน โดยใช้กรณีศึกษาและตัวอย่างที่ประสบความสำเร็จเป็นแนวทางในการศึกษา

การพัฒนาที่ยั่งยืนในบริบทของการศึกษาและวัฒนธรรม

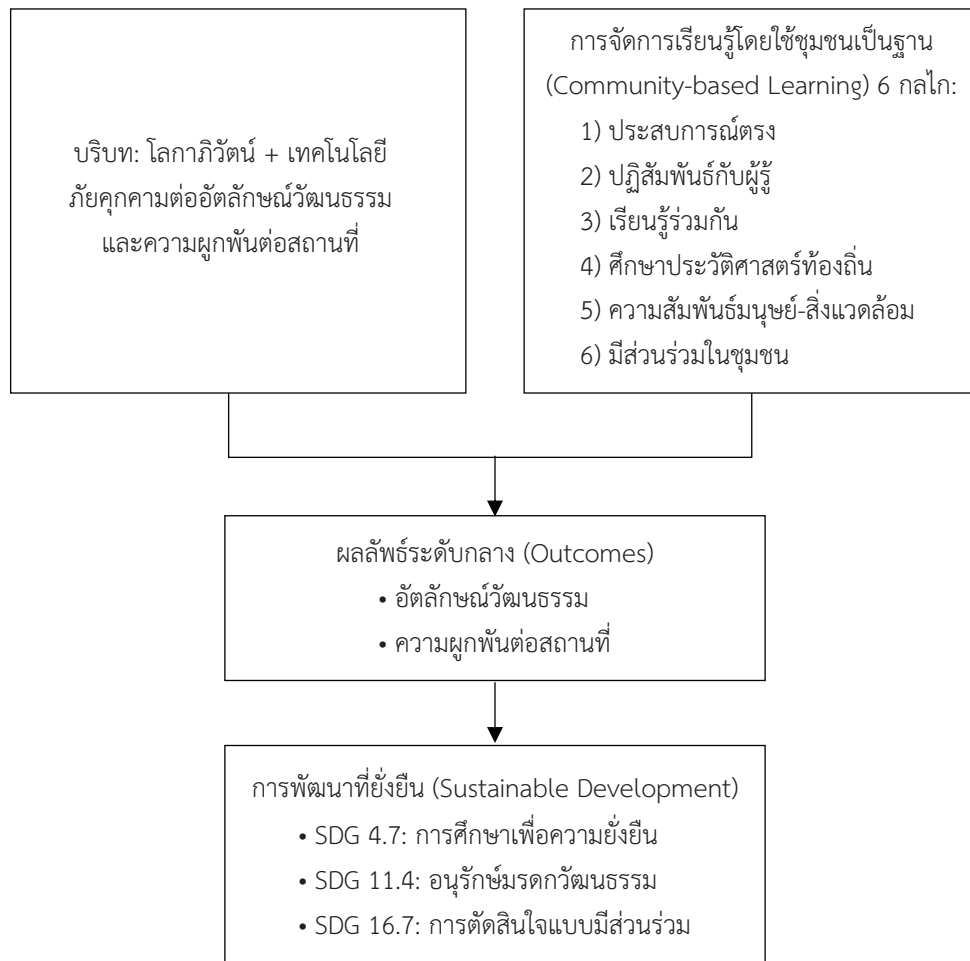
องค์การสหประชาชาติได้กำหนดการพัฒนาที่ยั่งยืนไว้ คือ การพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของคนในปัจจุบัน โดยไม่ทำให้คนรุ่นหลังต้องยอมลดความต้องการของตนเอง (United Nations, 2015) ในบริบทของการศึกษาและวัฒนธรรม UNESCO (2013) ได้เสนอให้วัฒนธรรมเป็น “มิติที่สี่” ของการพัฒนาที่ยั่งยืน นอกเหนือจากมิติเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยเน้นว่าการอนุรักษ์ และส่งเสริมความหลากหลายทางวัฒนธรรมเป็นปัจจัยในการบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน

ในกรอบ Sustainable Development Goals (SDGs) การพัฒนาที่ยั่งยืนผ่านการศึกษาและวัฒนธรรมสะท้อนอยู่ในหลายเป้าหมายย่อย (targets) โดยเฉพาะ SDG 4.7 ที่ระบุว่า “ภายในปี 2030 ให้แน่ใจว่าผู้เรียนทุกคนได้รับความรู้และทักษะที่จำเป็นเพื่อส่งเสริมการพัฒนาที่ยั่งยืน รวมถึงผ่านการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนและวิถีการดำเนินชีวิตที่ยั่งยืน สิทธิมนุษยชน ความเสมอภาคระหว่างเพศ การส่งเสริมวัฒนธรรมแห่งสันติภาพและการไม่ใช้ความรุนแรง พลเมืองโลก และการให้ความสำคัญกับความหลากหลายทางวัฒนธรรม และการมีส่วนร่วมของวัฒนธรรมต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน” (United Nations, 2015) นอกจากนี้ SDG 11.4 ยังเน้นการ “เสริมสร้างความพยายามในการปกป้องและรักษามรดกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติของโลก”

ในบริบทนี้ การพัฒนาที่ยั่งยืนจึงไม่ได้หมายถึงเพียงการเติบโตทางเศรษฐกิจหรือการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเท่านั้น แต่รวมถึงการสร้างสมดุลระหว่างการรักษาอัตลักษณ์วัฒนธรรม การพัฒนาทุนมนุษย์ และการสร้างชุมชนที่เข้มแข็งและมีส่วนร่วม โดยมีเยาวชนเป็นตัวแสดงที่มีบทบาทในการตัดสินใจ (Youth Agency) มากกว่าเป็นเพียงผู้รับหรือผู้สืบทอด

กรอบแนวคิดนี้แสดงความสัมพันธ์เชิงสาเหตุระหว่างบริบทโลกาภิวัตน์ที่เป็นภัยคุกคามต่อการสูญเสียอัตลักษณ์วัฒนธรรมและความผูกพันต่อสถานที่ กับการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานผ่าน 6 กลไกหลัก ได้แก่ การสร้างประสบการณ์ตรง การมีปฏิสัมพันธ์กับผู้รู้ท้องถิ่น การเรียนรู้ร่วมกันอย่างเท่าเทียม การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น การเรียนรู้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชน กลไกเหล่านี้ส่งผลต่อการพัฒนาอัตลักษณ์วัฒนธรรมและความผูกพันต่อสถานที่ของผู้เรียน ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนตาม SDG 4.7 (การศึกษาเพื่อความยั่งยืน) SDG 11.4 (การอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม) และ SDG 16.7 (การตัดสินใจแบบมีส่วนร่วม)

ภาพประกอบ 1 กรอบแนวคิดการใช้ชุมชนเป็นฐานเพื่อส่งเสริมอัตลักษณ์วัฒนธรรมและความผูกพันต่อสถานที่เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ที่มา: กฤตชัย ชุมแสง (2568)

แนวคิดการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน (Community-based Learning)

1. ความหมายและนิยาม

การจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานเป็นแนวทางการศึกษาที่ได้รับความสนใจจากนักวิชาการทั้งในและต่างประเทศ อาทิ การศึกษาโดย Rock (2021) ในสหรัฐอเมริกา ที่บูรณาการภูมิศาสตร์เข้ากับชุมชน Nchaga (2025) ในประเทศยูกันดา ที่วิเคราะห์โอกาสและความท้าทายของการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ภายใต้กรอบแนวคิดทุนทางสังคม และในประเทศไทย รติมา สิงห์โชติสุขแพทย์ (2563) ได้พัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานเพื่อส่งเสริมความรู้สึกลึกซึ้งผูกพันในความเป็นพลเมืองของนักเรียน โดยมีการให้ความหมายที่หลากหลายแต่มีแก่นเดียวกัน คือการใช้ชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้และบริบทในการพัฒนาผู้เรียน (วิไลภรณ์ ฤทธิคุปต์, 2561)

รูปแบบนี้มีฐานรากมาจากทฤษฎีคอนสตรัคติวิสต์ (Constructivist Theory) โดยมีเงื่อนไขการเรียนรู้ที่เป็นการลงมือกระทำ (Active Process) ซึ่งความรู้ต่างๆ จะถูกสร้างด้วยตัวผู้เรียนเอง โดยใช้ข้อมูลที่ได้รับมาใหม่ร่วมกับข้อมูลหรือความรู้เดิมที่มีอยู่แล้ว รวมทั้งประสบการณ์เดิมมาสร้างความหมายในการเรียนรู้ของตนเอง (วิลโลธอร์น ฤทธิคุปต์, 2561: 183) นอกจากนี้ยังอยู่ภายใต้ทฤษฎีการเรียนรู้จากประสบการณ์ (Experiential Learning Theory) ที่เชื่อว่าการเรียนรู้ที่แท้จริงจะเริ่มขึ้นเมื่อผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติ การสะท้อนการเรียนรู้หรือ ทบทวนการเรียนรู้ การสรุปการเรียนรู้ และการประยุกต์ใช้ความรู้ (Bedri, Frein and Dowling, 2017: 4)

Kendall (2019) ให้ความหมายแนวคิดการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน (community-based learning) ว่าเป็นกลยุทธ์การสอนที่เชื่อมโยงทฤษฎีทางวิชาการกับการปฏิบัติเข้าด้วยกัน ช่วยส่งเสริมการเรียนรู้ทางวิชาการและการพัฒนาความเป็นพลเมืองของนักเรียน สามารถแก้ไขปัญหาได้จากสภาพจริง ตามความต้องการของชุมชนและความสนใจของนักเรียน ส่วน Rock (2022) ได้ให้ความหมายว่า เป็นเทคนิคการสอนที่ออกแบบมาเพื่อให้นักเรียนได้เรียนรู้นอกห้องเรียนโดยใช้ชุมชนของตนเอง ทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน เสริมสร้างทักษะการมีส่วนร่วมของพลเมืองที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนและสถานศึกษา ในขณะที่ Nchaga (2025) นิยามว่า เป็นแนวทางการศึกษาที่ผสมผสานการสอนทางวิชาการกับการมีส่วนร่วม กับชุมชนเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้เชิงประสบการณ์และความรับผิดชอบต่อสังคม ส่งเสริมความรู้และความเข้าใจในบริบทท้องถิ่น โดยเน้นการมีส่วนร่วมที่มีความหมาย ทำให้นักเรียนเข้าใจบทบาทของตนเองและฝึกฝนการเป็นพลเมือง นอกจากนี้ในมุมมองของนักวิชาการไทย อาทิ วิลโลธอร์น ฤทธิคุปต์ (2561) อธิบายว่า เป็นกลยุทธ์หรือรูปแบบการจัดการเรียนรู้ที่บูรณาการเนื้อหาตามหลักสูตรให้เชื่อมโยงกับชุมชน โดยใช้การปฏิบัติงานเป็นฐานให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติงานจากสถานการณ์จริงในชุมชน ภายใต้การมีส่วนร่วมระหว่างครูผู้เรียน และกลุ่มคนในชุมชน ส่วนรติมา สิงห์โชติสุขแพทย์ (2563) ให้ความหมายว่า เป็นการจัดการเรียนรู้ที่เน้นให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากชุมชน โดยปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ ร่วมกับสมาชิกในชุมชน ทำให้ผู้เรียนมีปฏิสัมพันธ์กับท้องถิ่น

จากการวิเคราะห์แนวคิดและคำจำกัดความของนักวิชาการทั้งในและต่างประเทศข้างต้น พบว่า แก่นสารของ CBL คือการบูรณาการความรู้ทางวิชาการกับการปฏิบัติจริง เพื่อพัฒนาความเป็นพลเมืองผ่านการมีส่วนร่วมที่มีความหมาย อย่างไรก็ตาม บทความนี้ได้สังเคราะห์และนิยาม CBL ในบริบทของการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น โดยมุ่งเน้นเป็นพิเศษที่การเป็นกระบวนการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ที่ใช้ชุมชนเป็นแหล่งทรัพยากรหลัก เพื่อพัฒนาความรู้ความเข้าใจในรากเหง้าและภูมิปัญญาท้องถิ่น นำไปสู่การเสริมสร้างอัตลักษณ์วัฒนธรรม และความรู้สึกผูกพันต่อสถานที่ของผู้เรียน ซึ่งเป็นรากฐานของการสร้างชุมชนที่ยั่งยืน

2. ลักษณะสำคัญของการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน

Shah, Preston and Dimova (2023) กล่าวถึงลักษณะเฉพาะของการใช้ชุมชนเป็นฐานว่าประกอบด้วย 1) การร่วมสร้าง (Co-creation) โดยเน้นการร่วมมือของชุมชน ครู และนักเรียน ทำงานร่วมกันในการออกแบบ การจัดการเรียนรู้ การให้ความรู้ และการประเมินผลการศึกษา 2) การเชื่อมโยงกับหลักสูตรที่ไม่ได้เป็นเพียง กิจกรรมเสริม แต่เป็นการแลกเปลี่ยนความรู้ในการเรียนการสอน และ 3) การสนับสนุนให้นักเรียนมีปฏิสัมพันธ์ และร่วมมือกับชุมชนที่หลากหลายในสภาพแวดล้อมที่เป็นพลวัต ที่ส่งเสริมการเรียนรู้ทางสังคมและการพัฒนานักเรียน

ศรีศักร วัลลิโภดม (2561) ได้นำเสนอมุมมองที่แตกต่างจากแนวคิดการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานแบบดั้งเดิม โดยเน้นการสร้างความสะดวกสบาย และการยอมรับในบทบาทของคนในท้องถิ่น เป็นผู้ร่วมสร้างความรู้อย่างแท้จริง ประกอบด้วยลักษณะสำคัญ 5 ประการคือ การยอมรับในบทบาทของคนในท้องถิ่นมีสถานะเป็นผู้ให้องค์ความรู้ การให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน การเข้าใจท้องถิ่นในมิติของบทบาทหน้าที่ทางนิเวศวิทยา การมุ่งเน้นความลึกซึ้งแทนความผิวเผิน และการสร้างความเสมอภาคในการมีส่วนร่วม

สรุปได้ว่า การเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานมีลักษณะสำคัญคือ การร่วมสร้างความรู้ระหว่างครู นักเรียน และชุมชน โดยเชื่อมโยงกับหลักสูตรอย่างแท้จริง และยอมรับบทบาทของคนท้องถิ่นในฐานะเป็นผู้ให้ความรู้ เน้นการเรียนรู้ร่วมกันในบริบทท้องถิ่นอย่างลึกซึ้งผ่านปฏิสัมพันธ์ที่หลากหลายและสร้างสรรค์

3. ข้อจำกัดและความท้าทายของการใช้ชุมชนเป็นฐาน

แม้ว่าการใช้ชุมชนเป็นฐานมีศักยภาพสูงในการพัฒนาอัตลักษณ์วัฒนธรรมและความผูกพันต่อสถานที่ ดังที่กล่าวมา แต่จากการทบทวนวรรณกรรมและการศึกษากรณีศึกษาในบริบทต่างๆ พบว่ามีข้อจำกัดและความท้าทายที่ควรพิจารณาอย่างรอบคอบ โดยเฉพาะงานของ Shah, Preston and Dimova (2023) ที่ระบุถึงความท้าทายในการนำ Community-based Learning ไปใช้ในระดับสถาบัน รวมถึงการศึกษาของ Yeminia, Engelb and Simon (2022) ที่ทบทวนอย่างเป็นระบบและพบว่า Place-based Education เผชิญกับความท้าทายด้านโครงสร้างระบบ ความแตกต่างของทรัพยากรระหว่างชุมชน และความซับซ้อนของการบริหารจัดการ นอกจากนี้ ในบริบทไทย จงกลณี ภัทรกังวาน (2561) ได้ชี้ให้เห็นถึงความท้าทายที่ครูไทยเผชิญในการนำแนวทางนี้ไปใช้ และสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (2567) ได้ระบุแนวทางการจัดการเรียนรู้ที่บูรณาการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมในประเด็นประเด็นจริยธรรมและความเหมาะสม ข้อจำกัดและความท้าทายเหล่านี้สามารถจำแนกได้เป็น 2 กลุ่มหลัก ดังนี้

3.1 ข้อพิจารณาเชิงวิพากษ์ต่อสมมติฐานพื้นฐาน

แนวคิดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานมีคุณค่าและศักยภาพสูงในการพัฒนาเยาวชน อย่างไรก็ตาม จากการทบทวนวรรณกรรมทั้งเอกสารไทยและต่างประเทศ ในงานของ Yeminia, Engelb and Simon (2022) ที่ทบทวนอย่างเป็นระบบเกี่ยวกับ Place-based Education งานของ Shah, Preston and Dimova (2023)

ที่วิเคราะห์ความท้าทายของการนำ Community-based Learning ไปใช้ในระดับสถาบัน งานของศรีศักร วัลลิโภดม (2561) ที่เสนอแนวคิดเรื่องความเสมอภาคในการเรียนรู้ร่วมกัน รวมถึงงานของ Shah, Preston and Dimova (2023) พบว่ามีข้อพิจารณาสำคัญ 4 ประการที่ควรตระหนักเพื่อให้การนำไปใช้มีประสิทธิภาพสูงสุด ดังนั้นการวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ต่อไปนี้มีได้มุ่งหมายที่จะปฏิเสธคุณค่าของแนวคิดดังกล่าว หากแต่เสนอแนะแนวทางเพื่อการนำไปใช้ที่รอบคอบและมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น สิ่งสำคัญคือต้องเข้าใจว่า ประเด็นเหล่านี้ไม่ได้เป็นปัญหาของชุมชน แต่เป็นสิ่งที่ครูและผู้ออกแบบการเรียนรู้ต้องคำนึงถึง เพื่อให้การใช้ชุมชนเป็นฐานสร้างคุณค่าสูงสุดต่อผู้เรียนและเคารพต่อความหลากหลายในชุมชน

ประการแรก เราควรพิจารณาว่า ชุมชนเป็นกลุ่มเดียวกันหรือไม่ หลายคนสันนิษฐานว่า “ชุมชน” เป็นกลุ่มคนที่มีความคิดเหมือนกัน แต่ในความเป็นจริงแล้วไม่เป็นเช่นนั้น Yeminia, Engelb and Simon (2022) ชี้ให้เห็นว่าการเรียนรู้ลักษณะนี้ต้องคำนึงถึงความหลากหลายและความซับซ้อนของชุมชน ในชุมชนเดียวกัน อาจมีคนรุ่นเก่าที่ต้องการอนุรักษ์ประเพณี และคนรุ่นใหม่ที่ยากปรับเปลี่ยน อาจมีคนรวยและคนจนที่มีความต้องการต่างกัน ประเด็นสำคัญคือ การตระหนักว่าเรารับรู้เสียงของกลุ่มใด และกลุ่มใดอาจถูกมองข้ามไป เพื่อตอบคำถามนี้ การดำเนินการ โดยสำรวจและเปิดพื้นที่ให้ผู้รู้จากหลากหลายกลุ่มมีส่วนร่วม และสนับสนุนให้นักเรียนตระหนักว่าภายในชุมชนเดียวกันอาจมีมุมมองที่หลากหลาย การตระหนักถึงความหลากหลายนี้ จะทำให้เกิดการเรียนรู้ที่สมบูรณ์และเป็นธรรมยิ่งขึ้น

ประการที่สอง ความขัดแย้งระหว่างความรู้ท้องถิ่นกับความรู้สากล แนวคิดการใช้ชุมชนเป็นฐานมักเน้นการให้คุณค่ากับภูมิปัญญาท้องถิ่น แต่น้อยครั้งที่จะแสดงให้เห็นว่าควรจัดการอย่างไรเมื่อความรู้ท้องถิ่นขัดแย้งกับหลักฐานทางวิทยาศาสตร์ Shah, Preston and Dimova (2023) กล่าวถึงความท้าทายในการสร้างสมดุลระหว่างความรู้ท้องถิ่นกับความรู้สากลในบริบทของ Community-based Learning ตัวอย่างเช่น หากความเชื่อท้องถิ่นเกี่ยวกับสาเหตุของโรคภัยไข้เจ็บขัดกับความรู้ทางการแพทย์ หรือวิถีปฏิบัติบางอย่างในท้องถิ่นไม่สอดคล้องกับหลักสิทธิมนุษยชนสมัยใหม่ การพิจารณาอย่างรอบคอบในการนำเสนอเนื้อหาดังกล่าวจึงเป็นสิ่งสำคัญ โดยจะยอมรับภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยปราศจากการใช้วิจารณ์ญาณ หรือปฏิเสธโดยสิ้นเชิงในนามของความทันสมัย

ประการที่สาม ประเด็นเรื่องอำนาจในการกำหนดความรู้ ศรีศักร วัลลิโภดม (2561) กล่าวถึงความสำคัญของการสร้างความเสมอภาคในการเรียนรู้ร่วมกัน โดยให้ความสำคัญกับบทบาทของคนในท้องถิ่นในฐานะผู้ให้องค์ความรู้อย่างแท้จริง อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติ อำนาจจะระหว่างครู นักเรียน และชุมชนไม่อาจเท่าเทียมกันได้จริง ครูมีอำนาจในการตัดสินใจว่าความรู้ใดจะถูกนำเข้าสู่หลักสูตร จะถูกประเมินอย่างไร และจะถูกตีความอย่างไร ผู้รู้ในชุมชนอาจถูก “เชิญ” มาให้ความรู้ แต่ไม่ได้มีอำนาจในการกำหนดว่าความรู้นั้นจะถูกใช้อย่างไร ในท้ายที่สุด ความเสมอภาคที่แท้จริงเป็นเป้าหมายที่ท้าทาย เนื่องจากความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ยังคงมีอยู่ในระบบการศึกษา คำถามสำคัญคือ เราจะลดช่องว่างของอำนาจได้มากเพียงใด และต้องการกลไกอะไรในการตรวจสอบและปรับปรุงอย่างต่อเนื่อง แทนที่จะสันนิษฐานว่าความเสมอภาคเกิดขึ้นเองโดยอัตโนมัติ

ประการที่สี่ ความเสี่ยงของการนำเสนอวัฒนธรรมแบบผิวเผินและตัดขาดจากบริบท เมื่อวัฒนธรรมท้องถิ่นถูกนำมาใช้ในบริบทการศึกษา อาจเกิดความเสี่ยงที่วัฒนธรรมจะถูกนำเสนอในลักษณะที่เรียบง่ายเกินไปหรือตัดขาดจากบริบททางสังคมและประวัติศาสตร์ที่ให้ความหมายแก่วัฒนธรรมนั้น Shah, Preston and Dimova (2023) เตือนถึงความเสี่ยงของการนำเสนอวัฒนธรรมในลักษณะที่เป็นเพียงวัตถุจัดแสดงมากกว่าการเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตที่มีชีวิต การนำวัฒนธรรมท้องถิ่นมาใช้เป็นเนื้อหาการเรียนรู้อาจต้องอาศัยความละเอียดรอบคอบ เพื่อหลีกเลี่ยงการนำเสนอที่ผิวเผินหรือตัดขาดจากบริบท ครูและผู้ออกแบบกิจกรรมจึงควรดำเนินการโดยศึกษาความหมายที่เชื่อมโยงกับบริบทอย่างลึกซึ้งก่อนนำเสนอ ให้นักเรียนได้สัมผัสประสบการณ์จริงมากกว่าเพียงรับชม เชิญผู้รู้ในชุมชนมาอธิบายความหมายที่ซับซ้อน และเปิดพื้นที่ให้นักเรียนตั้งคำถามที่นำไปสู่ความเข้าใจพลวัตของวัฒนธรรม การระมัดระวังเหล่านี้จะช่วยให้การเรียนรู้มีความลึกซึ้งและเคารพต่อวัฒนธรรมอย่างแท้จริง

กล่าวโดยสรุป ข้อพิจารณาเหล่านี้ไม่ได้หมายความว่า การใช้ชุมชนเป็นฐานไม่มีคุณค่า ตรงกันข้ามแนวคิดนี้มีศักยภาพสูงในการพัฒนาอัตลักษณ์วัฒนธรรม และความผูกพันต่อสถานที่ของเยาวชน สิ่งที่ต้องเน้นย้ำคือ ประเด็นเหล่านี้ไม่ใช่ปัญหาหรือข้อบกพร่องของชุมชน แต่เป็นความซับซ้อนของความเป็นจริงทางสังคมที่ครูและนักการศึกษาต้องคำนึงถึงในการออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ การตระหนักถึงประเด็นเหล่านี้จะช่วยให้ครูสามารถออกแบบกิจกรรมที่เคารพต่อความหลากหลาย ส่งเสริมการคิดวิเคราะห์ และสร้างคุณค่าสูงสุดต่อผู้เรียน ซึ่งการนำไปใช้ต้องอาศัยความเข้าใจอย่างลึกซึ้งและการออกแบบที่รอบคอบ โดยเฉพาะการตระหนักถึงความหลากหลายภายในชุมชน และการสร้างพื้นที่สำหรับการเจรจาความหมายของวัฒนธรรม ซึ่งเป็นกระบวนการที่ผู้เรียนไม่ได้เป็นเพียงผู้รับความรู้ทางวัฒนธรรม หากแต่เป็นผู้มีส่วนร่วมในการทำความเข้าใจ ตีความ ตั้งคำถาม และตัดสินใจว่าจะรับ ปรับเปลี่ยน หรือสร้างสรรค์วัฒนธรรมอย่างไร

3.2 ข้อจำกัดในการนำไปปรับใช้

นอกจากประเด็นเชิงแนวคิดที่กล่าวมาแล้ว การนำแนวคิดการใช้ชุมชนเป็นฐานไปสู่การปฏิบัติยังเผชิญกับข้อจำกัดและความท้าทายในระดับระบบและสถาบัน ซึ่งจำเป็นต้องพิจารณาเพื่อให้การนำไปใช้มีประสิทธิภาพ ข้อจำกัดเหล่านี้สามารถจำแนกได้เป็น 4 ประเด็นหลัก ดังนี้

1) ข้อจำกัดด้านโครงสร้างและระบบ

การนำชุมชนเป็นฐานมาใช้ในระบบการศึกษาไทยเผชิญกับอุปสรรคเชิงโครงสร้าง ประการแรก ระบบการประเมินผลที่ยังคงเน้นการสอบมาตรฐานและการวัดผลเชิงปริมาณ ทำให้การประเมินผลการเรียนรู้แบบองค์รวมที่ชุมชนเป็นฐานเป็นเรื่องท้าทาย ประการที่สอง การขาดแคลนทรัพยากรและงบประมาณในการพัฒนาครูและจัดกิจกรรมนอกสถานที่ โดยเฉพาะในโรงเรียนในพื้นที่ห่างไกล ประการที่สาม หลักสูตรแกนกลางที่ตายตัวได้กำหนดเนื้อหาที่ต้องเรียนในแต่ละชั้นปี อาจจำกัดความยืดหยุ่นในการบูรณาการเนื้อหาท้องถิ่น

2) ความท้าทายด้านคุณภาพและความเท่าเทียม

การใช้ชุมชนเป็นฐานเสี่ยงต่อการสร้างความไม่เท่าเทียมในคุณภาพการศึกษา เนื่องจากชุมชนแต่ละแห่งมีศักยภาพและทรัพยากรที่แตกต่างกัน ชุมชนที่มีผู้รู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ครบถ้วน หรือหลากหลายจะสามารถจัดกิจกรรมชุมชนเป็นฐานที่มีคุณภาพสูงกว่าชุมชนที่มีข้อจำกัดด้านทรัพยากรมนุษย์ นอกจากนี้ การพึ่งพาความสมัครใจและความร่วมมือของชุมชนอาจทำให้เกิดความไม่ต่อเนื่องในการจัดกิจกรรม หากสมาชิกชุมชนมีข้อจำกัดด้านเวลา หรือไม่เข้าใจความสำคัญของการมีส่วนร่วม

3) ความซับซ้อนของการบริหารจัดการ

การประสานงานระหว่างหลายฝ่ายและการจัดการกิจกรรมนอกสถานที่เป็นเรื่องที่ซับซ้อน ครูต้องมีทักษะในการเชื่อมประสานกับชุมชน การออกแบบกิจกรรม และการบริหารจัดการความเสี่ยง ซึ่งต้องการพัฒนาศักยภาพอย่างต่อเนื่อง การขาดระบบสนับสนุนที่เหมาะสมอาจทำให้ครูรู้สึกท้อแท้และย้อนกลับไปใช้วิธีการสอนแบบดั้งเดิม

4) ประเด็นจริยธรรมและความเหมาะสม

การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการศึกษาต้องพิจารณาประเด็นจริยธรรมเรื่องการเคารพและการให้เกียรติแก่เจ้าของความรู้ รวมทั้งการหลีกเลี่ยงการบิดเบือนหรือทำให้ความรู้ท้องถิ่นเสื่อมค่า นอกจากนี้ การคัดกรองเนื้อหาที่เหมาะสมกับวัยของผู้เรียน และการหลีกเลี่ยงการส่งเสริมความเชื่อหรือวิถีปฏิบัติที่อาจขัดกับหลักการทางวิทยาศาสตร์หรือสิทธิมนุษยชนเป็นสิ่งที่ต้องพิจารณาอย่างรอบคอบ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2567)

แนวคิดเรื่องอัตลักษณ์วัฒนธรรมและความผูกพันต่อสถานที่

1. อัตลักษณ์วัฒนธรรม (Cultural Identity)

อัตลักษณ์วัฒนธรรม (Cultural Identity) หมายถึง ความรู้สึกของการเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มวัฒนธรรมเฉพาะ ซึ่งถูกกำหนดโดยปัจจัยต่างๆ เช่น เชื้อชาติ ชาติพันธุ์ ศาสนา และชนชั้นทางสังคม รวมถึงความเชื่อ บรรทัดฐาน ค่านิยม และการปฏิบัติที่เชื่อมโยงบุคคลกับมรดกทางวัฒนธรรมและกับผู้อื่น ซึ่งมักจะแสดงออกผ่านประเพณี เสื้อผ้า และพฤติกรรม อย่างไรก็ตาม อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมมีลักษณะที่ซับซ้อนและมีพลวัต เนื่องจากเป็นกระบวนการที่เกิดจากการปฏิสัมพันธ์หลายมิติ ได้แก่ วิธีที่เรามองตัวเอง (ทั้งที่สร้างขึ้นเองและได้รับมอบหมาย) วิธีที่คนอื่นมองเรา และการก่อตัวผ่านพลังทางสังคม (Social Forces) และประสบการณ์ในปัจจุบันหรืออดีต ทำให้อัตลักษณ์วัฒนธรรมเป็นกระบวนการที่เปลี่ยนแปลงตามบริบทและเวลา (Baskin, 2024; Srivastava, 2025)

ในบริบทของการศึกษา การพัฒนาอัตลักษณ์วัฒนธรรมในกลุ่มเยาวชนเป็นสิ่งสำคัญ เนื่องจากช่วยให้เยาวชนเข้าใจและเห็นคุณค่าของรากเหง้าทางวัฒนธรรมของตนเอง สร้างความภาคภูมิใจในความเป็นตัวตน และพัฒนาความรู้สึกของการเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนและสังคมในวงกว้าง การศึกษาของ Yu et al. (2022) แสดง

ให้เห็นว่าเยาวชนที่มีอัตลักษณ์วัฒนธรรมที่เข้มแข็งมักจะมีภาคภูมิใจในตนเอง และผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนที่ดีกว่าเยาวชนที่ไม่มีอัตลักษณ์วัฒนธรรมที่ชัดเจน สอดคล้องกับงานวิจัยของ Baumert, Becker, Jansen and Köller (2023) ได้ศึกษาเยาวชนผู้อพยพอายุ 15-17 ปี จำนวน 1,992 คน ในเยอรมนี พบว่าการมีอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมต้นกำเนิดที่เข้มแข็งช่วยเสริมสร้างความเชื่อมั่นในตนเองและความพึงพอใจในชีวิต โดยเฉพาะในเยาวชนที่เผชิญกับการเลือกปฏิบัติได้

สรุปได้ว่า อัตลักษณ์วัฒนธรรมคือความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มวัฒนธรรมเฉพาะที่เกิดจากเชื้อชาติ ศาสนา ความเชื่อ ค่านิยม และประเพณี ซึ่งมีลักษณะซับซ้อนและเปลี่ยนแปลงได้ตามบริบทและเวลา การพัฒนาอัตลักษณ์วัฒนธรรมที่เข้มแข็งในเยาวชนช่วยสร้างความภาคภูมิใจในตนเอง ความเชื่อมั่น และผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนที่ดีขึ้น

2. ความผูกพันต่อสถานที่ (Place Attachment)

ความผูกพันต่อสถานที่ หมายถึง ความรู้สึกผูกพันทางความคิดและอารมณ์ที่บุคคลมีต่อสถานที่ที่มีความหมายสำคัญ (Scannell and Gifford, 2010; Cross, 2015) เป็นแนวคิดที่อธิบายความสัมพันธ์ทางอารมณ์และจิตใจระหว่างบุคคลกับสถานที่ โดย Scannell and Gifford (2010) ได้อธิบายว่า ความผูกพันนี้ประกอบด้วยสามมิติหลัก คือ 1) มิติของบุคคล (Person) ที่รวมถึงระดับบุคคลและระดับกลุ่ม 2) มิติทางจิตวิทยา (Psychological) ที่ประกอบด้วยมิติการทำงาน (Functional) มิติอารมณ์ (Emotional) และมิติสังคม (Social) และ 3) มิติของสถานที่ (Place) ที่แบ่งออกเป็นลักษณะทางกายภาพและลักษณะทางสังคม

Lewicka (2011) ชี้ให้เห็นว่าความผูกพันต่อสถานที่ที่มีความสำคัญต่อคุณภาพชีวิตของมนุษย์ในหลายด้าน ทั้งการสร้างความรู้สึกมั่นคงและปลอดภัย การเสริมสร้างอัตลักษณ์ส่วนบุคคล การส่งเสริมพฤติกรรม การดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม และการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมที่เข้มแข็ง นอกจากนี้ ความผูกพันต่อสถานที่ยังมีผลต่อการมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชน การสนับสนุนการพัฒนาท้องถิ่น และการต่อต้านการเปลี่ยนแปลงที่ไม่พึงประสงค์

สรุปได้ว่า ความผูกพันต่อสถานที่คือความรู้สึกผูกพันทางความคิดและอารมณ์ระหว่างบุคคลกับสถานที่ที่มีความหมาย ความผูกพันนี้มีความสำคัญต่อคุณภาพชีวิตโดยสร้างความมั่นคงปลอดภัย เสริมสร้างอัตลักษณ์ ส่งเสริมพฤติกรรมดูแลสิ่งแวดล้อม และเพิ่มการมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชนและการพัฒนาท้องถิ่น

3. ความเชื่อมโยงระหว่างอัตลักษณ์วัฒนธรรมและความผูกพันต่อสถานที่

อัตลักษณ์วัฒนธรรมและความผูกพันต่อสถานที่ที่มีความเชื่อมโยงกันอย่างใกล้ชิด เนื่องจากสถานที่มักเป็นพื้นที่ที่วัฒนธรรมเกิดขึ้น พัฒนา และถูกส่งผ่านจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง ความผูกพันเป็นความรู้สึกของการเป็นส่วนหนึ่งกับสถานที่ ซึ่งเกิดจากการรับรู้ความหมายและคุณค่าของสถานที่นั้นๆ ผ่านประสบการณ์และการมีปฏิสัมพันธ์ในระยะเวลาที่ยาวนาน การศึกษาของวินัย แสงกล้า (2566) แสดงให้เห็นว่าสถานที่มีบทบาทในการสร้างและรักษาอัตลักษณ์วัฒนธรรม โดยผ่านกระบวนการต่างๆ เช่น การเล่าเรื่องและตำนานที่ชุมชน

ยึดถือความเชื่อเป็นอย่างมาก การประกอบพิธีกรรมและประเพณีผ่านประเพณีประจำเดือนของแต่ละภูมิภาค การสร้างสรรค์งานหัตถกรรม เช่น การจักสาน และการใช้ชีวิตประจำวันในพื้นที่นั้นๆ ผ่านวิถีชีวิตการประกอบอาชีพที่ผูกพันกับสถานที่ สถานที่จึงไม่ใช่เพียงแค่พื้นที่ทางกายภาพ แต่เป็นนิเวศวัฒนธรรม (Cultural Ecology) ที่เต็มไปด้วยความหมาย ความทรงจำ และประสบการณ์ทางวัฒนธรรมไว้ และจากการศึกษาของ Chan, Lee, Tang and Chen (2024) พบว่า การมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางวัฒนธรรม (Cultural Activities Engagement) มีผลกระทบเชิงบวกต่อความผูกพันต่อสถานที่ และอาคารสถานที่ทางวัฒนธรรมไม่เพียงแต่ช่วยรักษามรดกทางวัฒนธรรม แต่ยังส่งเสริมความผูกพันของผู้เยี่ยมชมต่อสถานที่

ในบริบทของการศึกษา การเสริมสร้างทั้งอัตลักษณ์วัฒนธรรมและความผูกพันต่อสถานที่ในกลุ่มเยาวชนจึงเป็นสิ่งสำคัญ เนื่องจากจะช่วยให้เข้าใจความเป็นมาของตนเอง เห็นคุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่น และมีแรงจูงใจในการอนุรักษ์และสืบทอดวัฒนธรรมให้กับคนรุ่นหลังต่อไป

การใช้ชุมชนเป็นฐานเพื่อส่งเสริมอัตลักษณ์วัฒนธรรมและความผูกพันต่อสถานที่ แนวทางเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

การใช้ชุมชนเป็นฐานส่งเสริมอัตลักษณ์วัฒนธรรมหลายวิธีโดยเฉพาะให้ผู้เรียนได้สัมผัสวัฒนธรรมท้องถิ่นด้วยตัวเอง การเรียนรู้จากสถานการณ์จริง โดยไม่ผูกติดกับการเรียนการสอนในพื้นที่ห้องเรียน หากแต่สามารถเรียนรู้ได้จากบริบทแวดล้อมและสถานการณ์จริง รวมถึงลงมือปฏิบัติจริง เป็นลักษณะสำคัญของการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน (ฉัตรธิดา หยุคง, 2567)

การมีปฏิสัมพันธ์กับผู้รู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นอีกกลไกในการพัฒนาอัตลักษณ์วัฒนธรรม การเรียนรู้ที่เน้นให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากชุมชน ได้ปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ ภายในชุมชนร่วมกับสมาชิกในชุมชน ทำให้ผู้เรียนมีปฏิสัมพันธ์กับท้องถิ่น เห็นบริบทที่แท้จริงในชุมชนที่ผู้เรียนอาศัย การปฏิสัมพันธ์นี้ไม่เพียงแต่ช่วยให้ผู้เรียนได้รับความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมท้องถิ่น แต่ยังช่วยสร้างความเข้าใจในบริบทและเหตุผลเบื้องหลังของแต่ละประเพณีและวิถีปฏิบัติ (รติมา สิงห์โชติสุขแพทย์, 2563)

การทำงานร่วมกันระหว่างผู้เรียนกับชุมชนนั้น นักเรียนต้องทำงานร่วมกับคนในชุมชนอย่างเท่าเทียมกัน คนในชุมชนไม่ใช่แค่ “คนให้ข้อมูล” แต่เป็น “คู่ร่วมงาน” ที่สร้างความรู้ไปด้วยกัน การให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างคนภายในและภายนอก ซึ่งส่งผลให้ผู้เรียนรู้สึกว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน และมีบทบาทในการสืบทอดวัฒนธรรม (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2561)

การสร้าง ความผูกพันต่อสถานที่ผ่านการใช้ชุมชนเป็นฐาน เกิดขึ้นจากกระบวนการที่หลากหลาย เริ่มต้นจากการศึกษาประวัติศาสตร์และตำนานท้องถิ่น ที่ช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจความเป็นมาและวิวัฒนาการของพื้นที่ การศึกษาของมนตรา ชันธทอง และคณะ (2567) ชี้ให้เห็นว่าการพัฒนานวัตกรรมการเรียนรู้ภูมิประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่บูรณาการความรู้ทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์เข้าด้วยกัน สามารถทำให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากสภาพจริง ทำให้ความรู้มีความคงทนและยั่งยืน การเรียนรู้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม

เป็นอีกกระบวนการสำคัญ ซึ่งการศึกษาของศราวดี ช่วยเงิน (2564) ชี้ให้เห็นว่า การใช้ชุมชนเป็นฐานทำให้ผู้เรียนเกิดประสบการณ์และมีความสัมพันธ์กับชุมชน เห็นสภาพปัญหาและเข้าใจสภาพความเป็นจริงด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น จากที่กล่าวมา การสร้างประสบการณ์เชิงบวกกับสถานที่ผ่านการมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่มีความหมายกับชุมชนจึงเป็นกระบวนการที่สำคัญ ฉัตรธิดา หยุคง (2567) กล่าวว่า การใช้ชุมชนเป็นฐานทำให้นักเรียนได้ลงพื้นที่ศึกษาสภาพปัญหา ค้นหาองค์ความรู้เพื่อการแก้ไข ทดลองปฏิบัติ เรียนรู้การแก้ไขและพัฒนา และนำความรู้ไปสู่กระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้ กระบวนการเหล่านี้ช่วยสร้างความรู้สึกที่ตนเองมีบทบาท ซึ่งความรู้สึกนี้สามารถสร้างความผูกพันต่อสถานที่ และสร้างผลกระทบเชิงบวกต่อชุมชนได้

สรุปได้ว่า การใช้ชุมชนเป็นฐานส่งเสริมอัตลักษณ์วัฒนธรรมและความผูกพันต่อสถานที่ผ่านกลไก 6 ประการ คือ การสร้างประสบการณ์ตรง การมีปฏิสัมพันธ์กับผู้รู้ท้องถิ่น การเรียนรู้ร่วมกันอย่างเท่าเทียม การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น การเรียนรู้ความสัมพันธ์มนุษย์-สิ่งแวดล้อม และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชน กลไกเหล่านี้ช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจและเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่น รู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน และมีแรงจูงใจในการอนุรักษ์และสืบทอดวัฒนธรรมสู่คนรุ่นหลัง

จากกลไกที่กล่าวมานี้ อัตลักษณ์วัฒนธรรมและความผูกพันต่อสถานที่ที่เกิดขึ้นจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนตามคำนิยามของ United Nations (2015) ที่เน้น “การตอบสนองความต้องการของปัจจุบันโดยไม่ทำลายความสามารถของคนรุ่นหลัง” ในสองมิติหลัก

ประการแรก อัตลักษณ์วัฒนธรรมที่เข้มแข็งสร้างทุนทางสังคม (Social Capital) และความเหนียวแน่นของชุมชน เยาวชนที่มีอัตลักษณ์วัฒนธรรมที่ชัดเจนจะมีแรงจูงใจในการอนุรักษ์และถ่ายทอดมรดกทางวัฒนธรรมไปสู่คนรุ่นหลัง ซึ่งสอดคล้องกับหลักการของความยั่งยืนที่ว่า “ไม่ทำลายความสามารถของคนรุ่นหลัง” และช่วยขับเคลื่อนบทบาทสำคัญของความหลากหลายทางวัฒนธรรมในการสนับสนุนการพัฒนาที่ยั่งยืน ตามเป้าหมายย่อยที่ 4.7

ประการที่สอง ความผูกพันต่อสถานที่นำไปสู่พฤติกรรมที่เอื้อต่อความยั่งยืน Scannell and Gifford (2010) และ Lewicka (2011) พบว่าบุคคลที่มีความผูกพันต่อสถานที่แสดงพฤติกรรมการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม (Pro-environmental Behavior) และมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนมากกว่าบุคคลที่ขาดความผูกพัน โดยผู้ที่มีความผูกพันต่อชุมชนมักแสดงความเต็มใจที่จะปกป้องเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมของชุมชนของตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับ SDG 11.4 ที่เน้นการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ และ SDG 16.7 ที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจระดับชุมชน ดังนั้น การใช้ชุมชนเป็นฐานจึงเป็นกลไกที่เชื่อมโยงการพัฒนาอัตลักษณ์วัฒนธรรมและความผูกพันต่อสถานที่เข้ากับการพัฒนาที่ยั่งยืนได้อย่างเป็นระบบ

การประยุกต์ใช้ในบริบทต่างๆ: ตัวอย่างจากการปฏิบัติ

การนำแนวคิดการใช้ชุมชนเป็นฐานมาปรับใช้ในบริบทต่างๆ มีการดำเนินการในหลากหลายรูปแบบ และมีจุดเรียนรู้ที่แตกต่างกันตามบริบทเฉพาะ บทความนี้นำเสนอตัวอย่างการปฏิบัติทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความเป็นไปได้และรูปแบบการประยุกต์ใช้ที่หลากหลาย

1. กรณีศึกษาในประเทศไทย

การนำแนวคิดการใช้ชุมชนเป็นฐานมาปรับใช้ในบริบทไทยแสดงให้เห็นแนวทางเฉพาะที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมและโครงสร้างการศึกษา ตัวอย่างการปฏิบัติมีหลากหลายรูปแบบ โดยเน้นการสร้างความรู้ผ่านการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะและการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ซึ่งสอดคล้องกับบริบทวัฒนธรรมไทยที่ให้ความสำคัญกับการแสดงออกทางศิลปะและการเล่าเรื่องผ่านประเพณีและพิธีกรรม รายละเอียดดังนี้

1.1 รูปแบบการบูรณาการผ่านศิลปะการแสดง

รูปแบบนี้เป็นแนวทางหนึ่งที่ปรากฏในโรงเรียนหลายแห่งคือการใช้ละครและการแสดงเป็นสื่อในการเชื่อมโยงนักเรียนกับวัฒนธรรมท้องถิ่น กระบวนการมักเริ่มจากการให้นักเรียนลงพื้นที่สำรวจความเชื่อและประเพณี สัมภาษณ์ปราชญ์ชาวบ้าน จากนั้นนำข้อมูลมาสร้างสรรค์เป็นผลงานละครที่สะท้อนอัตลักษณ์ของสถานที่ ตัวอย่างเช่น ละครเวทีเรื่อง “วิถีศรัทธา ศาสตร์มนตราอีสาน” ของโรงเรียนแห่งหนึ่งในจังหวัดขอนแก่น ที่นำเสนอความเชื่อและวิถีชีวิตของชุมชนบ้านพระยีน จังหวัดขอนแก่น (กฤตชัย ชุมแสง และจักรกฤษณ์ กองเกิด, 2566) ส่วนในภาคใต้ อาคม วงศ์ทองเกื้อ และคณะ (2567) ได้พัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นโดยใช้ชุมชนเป็นฐานเรื่องการแสดงเรืออ้อของโรงเรียนแห่งหนึ่งในจังหวัดชุมพร ประกอบด้วย 6 หน่วยการเรียนรู้ ตั้งแต่ประวัติความเป็นมา บทร้อง การแต่งกาย ดนตรี ไปจนถึงการปฏิบัติทำรำ โดยมีการทำงานร่วมกับปราชญ์ชาวบ้านและผู้นำชุมชน พบว่านักเรียนมีการเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นผ่านการปฏิบัติจริงช่วยสร้างความภาคภูมิใจและความผูกพันต่อวัฒนธรรมท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ

1.2 รูปแบบการเชื่อมโยงภูมิศาสตร์-ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

รูปแบบนี้บูรณาการความรู้ทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์เข้าด้วยกัน การศึกษาสภาพภูมิศาสตร์สภาพแวดล้อม และระบบนิเวศช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจบริบทของพื้นที่ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น และสามารถอธิบายเสริมในกรณีที่ข้อมูลจากชุมชนไม่ชัดเจน เนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์เป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดการตั้งถิ่นฐาน วิถีการดำรงชีวิต และพฤติกรรมของผู้คน (ทวิศิลป์ สืบวัฒนะ, 2554) เช่น การสร้างละครประวัติศาสตร์ที่เชื่อมโยงสถานที่สำคัญในภูมิภาคเข้าด้วยกันของโรงเรียนแห่งหนึ่งในจังหวัดขอนแก่น ทำให้นักเรียนเห็นความเชื่อมโยงระหว่างเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์กับสภาพพื้นที่ที่เหตุการณ์นั้นเกิดขึ้น (กฤตชัย ชุมแสง และอัษฎาวุธ ศรีทน, 2565)

1.3 รูปแบบพิพิธภัณฑ์มีชีวิต (Living Museum)

รูปแบบนี้เป็นแนวทางที่เน้นการสร้างประสบการณ์ตรงและส่งเสริมการมีส่วนร่วมของโรงเรียนแห่งหนึ่งในจังหวัดขอนแก่น โดยใช้แนวคิด “การเรียนรู้เชิงพลวัต” ที่เชื่อมโยงการศึกษาเพื่อความยั่งยืน (กฤตชัย ชุมแสง, 2568)

1.4 รูปแบบการเรียนรู้ภูมิปัญญาและวิถีชีวิตท้องถิ่น

รูปแบบนี้เน้นการเชื่อมโยงความรู้เชิงวิชาการกับภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านการศึกษาวิถีการดำรงชีวิตของคนในชุมชน โดยในภาคเหนือ มนตรา ชันธทอง และคณะ (2567) ได้พัฒนานวัตกรรมการเรียนรู้ภูมิประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในจังหวัดเชียงใหม่ โดยใช้บริบทชุมชนเป็นฐาน ซึ่งบูรณาการความรู้ทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์เข้า

ด้วยกัน กระบวนการประกอบด้วยการศึกษาบริบทชุมชนอย่างละเอียด การสัมภาษณ์ผู้รู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น การรวบรวมข้อมูลประวัติศาสตร์และภูมิศาสตร์ของพื้นที่ และการสร้างแบบเรียนที่ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นหลัก ผลลัพธ์แสดงให้เห็นว่าผู้เรียนได้เรียนรู้จากสถานการณ์จริงในชุมชน ทำให้ความรู้มีความคงทนและยั่งยืน พัฒนาทักษะชีวิตที่จำเป็น และสามารถนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ได้จริงในการพัฒนาชุมชน ส่วนในภาคกลาง เยาวเรศ ภัคติจิตร (2565) ได้พัฒนาหน่วยการเรียนรู้ท้องถิ่นบนฐานนครสวรรค์ศึกษา จำนวน 4 หน่วย ประกอบด้วย ประวัติความเป็นมาของจังหวัด กลุ่มชาติพันธุ์ ขนบธรรมเนียมประเพณี และแหล่งท่องเที่ยว โดยใช้การจัดการเรียนรู้แบบชุมชนเป็นฐาน ผลการศึกษาพบว่าผู้เรียนเกิดพฤติกรรมการเรียนรู้ด้านการวิเคราะห์ อธิบาย นำเสนอ ผลงาน มีส่วนร่วมในกิจกรรม และมีความพึงพอใจในระดับมาก แสดงให้เห็นว่าการพัฒนาหน่วยการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับบริบทท้องถิ่นช่วยส่งเสริมความเข้าใจและความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ท้องถิ่นของผู้เรียน

ตัวอย่างเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าการประยุกต์ใช้ในบริบทไทยมักเน้นการสร้างความรู้ผ่านการสร้างสรรค์ผลงาน โดยเฉพาะงานศิลปะการแสดง ซึ่งสอดคล้องกับวัฒนธรรมไทยที่ให้ความสำคัญกับการแสดงออกทางศิลปะ และการเล่าเรื่องผ่านประเพณีและพิธีกรรม เมื่อวิเคราะห์ตามวงจรการเรียนรู้จากประสบการณ์ของ Kolb พบว่ากระบวนการครอบคลุมทั้ง 4 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การสร้างประสบการณ์ในการเรียนรู้ (Concrete Experience) เป็นการลงพื้นที่สัมภาษณ์ปราชญ์ชาวบ้าน สังเกตพิธีกรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นจริง ตลอดจนพื้นที่ศึกษาแหล่งเรียนรู้ 2) การไตร่ตรองการเรียนรู้/การทบทวนการเรียนรู้ (Reflective Observation) เป็นการไตร่ตรองและจดบันทึกประสบการณ์ที่ได้รับ 3) การสกัดองค์ความรู้ (Abstract Conceptualization) เป็นการเชื่อมโยงความรู้ ความเชื่อในท้องถิ่นกับแนวคิดทางวิชาการ และ 4) การนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ (Active Experimentation) เป็นการถ่ายทอดองค์ความรู้ให้ผู้อื่น ซึ่งผลจากการวิเคราะห์ข้อมูลพบการเปลี่ยนแปลงในผู้เรียน 3 ด้าน คือ ด้านพุทธิพิสัย (Cognitive Domain) ที่เพิ่มความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่น ด้านทักษะพิสัย (Psychomotor Domain) คือ เริ่มมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชน ตลอดจนเป็นผู้ถ่ายทอดวัฒนธรรมให้รุ่นน้อง และด้านจิตพิสัย (Affective Domain) คือ เห็นคุณค่าเกิดความภาคภูมิใจและความรู้สึผูกพันต่อบ้านเกิด

กรณีศึกษาดังกล่าวเป็นตัวอย่างที่มีคุณค่าของการประยุกต์ใช้ชุมชนเป็นฐานในบริบทไทย แสดงให้เห็นความเป็นไปได้ในการสร้างกิจกรรมการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงระหว่างชุมชน โรงเรียน และผู้เรียนอย่างสร้างสรรค์ การใช้กรอบทฤษฎี Kolb ในการวิเคราะห์กิจกรรมแสดงให้เห็นการเชื่อมโยงระหว่างทฤษฎี และการปฏิบัติที่เป็นระบบ เมื่อเปรียบเทียบกับต่างประเทศ จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัย พบว่าแนวทางการเรียนรู้จากชุมชนที่นำเสนอในบริบทไทยมีลักษณะสอดคล้องกับกระแสนการศึกษาที่เน้นสถานที่ (Place-based Education) ที่ได้รับความสนใจในระดับสากล ซึ่งมุ่งเน้นรูปแบบการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเพื่อสร้างความผูกพันกับชุมชนและบริบทท้องถิ่น ในขณะเดียวกันก็เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้เป็นผู้ศึกษาเชิงรุกในสภาพแวดล้อมที่หลากหลาย ทั้งทางสังคมวัฒนธรรม การเมือง และเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นทั้งพื้นที่เรียนรู้ และใช้ชีวิต (Yeminia, Engelb and Simon, 2022) โดยเฉพาะการใช้ วงจรการเรียนรู้จากประสบการณ์ของ Kolb ที่ได้รับการปรับปรุงให้เหมาะสมกับบริบท (Contextual-Specific) (Morris, 2019)

2. กรณีศึกษาในต่างประเทศ

เพื่อให้เห็นภาพที่กว้างขึ้น และเข้าใจความหลากหลายของแนวทางการใช้ชุมชนเป็นฐาน จึงจำเป็นที่จะต้องเปรียบเทียบกับกรณีศึกษาจากต่างประเทศที่เป็นตัวแทนของโมเดลการศึกษาที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง การเปรียบเทียบแนวทางการใช้ชุมชนเป็นฐานของแต่ละประเทศ ใช้กรอบการวิเคราะห์ 3 มิติหลัก ได้แก่ 1) เป้าหมายและบริบททางสังคม-วัฒนธรรม 2) กลไกการดำเนินงาน และ 3) ความท้าทายและข้อจำกัด ซึ่งกรอบนี้ช่วยให้เห็นความแตกต่างของแนวทางตามบริบทเฉพาะของแต่ละประเทศ รายละเอียดดังนี้

2.1 แนวทางการศึกษาในประเทศฟินแลนด์

ฟินแลนด์มีระบบการเรียนรู้จากปรากฏการณ์ (Phenomenon-based Learning) ที่ได้บูรณาการแนวคิดการใช้ชุมชนเป็นฐานเข้ากับการเรียนรู้ข้ามศาสตร์ โดยกำหนดให้นักเรียนอายุ 7-16 ปี เข้าร่วมโมดูลการเรียนรู้จากปรากฏการณ์อย่างน้อย 1 โมดูลต่อปี ซึ่งประกอบด้วย 5 มิติหลัก คือ ความเป็นองค์รวม (Holisticity) ความเป็นสภาพจริง (Authenticity) ความเป็นบริบท (Contextuality) การสืบเสาะโดยใช้ปัญหาเป็นฐาน (Problem-based inquiry) และกระบวนการเรียนรู้แบบปลายเปิด (Open-ended Learning Processes) เพื่อให้ผู้เรียนมองปัญหาจากมุมมองที่หลากหลายและเชื่อมโยงความรู้จากหลายสาขาวิชา แทนที่จะเน้นการแยกแยะวิชาเฉพาะ (Drew, 2020)

แนวทางของฟินแลนด์แสดงให้เห็นถึงการบูรณาการระหว่างการเรียนรู้ข้ามศาสตร์กับการเชื่อมโยงชุมชน ซึ่งเน้นการพัฒนาทักษะการคิดวิเคราะห์เป็นหลัก

2.2 แนวทางการศึกษาในประเทศเกาหลีใต้

เกาหลีใต้ได้พัฒนาแนวทาง Community-based Learning ในมิติที่แตกต่างกับฟินแลนด์ โดยเน้นการเชื่อมโยงการศึกษากับการพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมในวงกว้าง ผ่านแผนส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตแห่งชาติ ในช่วงแผนครั้งที่ 3 (ค.ศ. 2013-2017) ได้มีการสนับสนุนให้โรงเรียนจัดการโรงเรียนชุมชน ส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการศึกษาพลเมืองและแคว้นการศึกษา และสร้าง “Lifelong Learning Cities” ที่มีศูนย์การเรียนรู้ตลอดชีวิตระดับหมู่บ้าน เกาหลีใต้มุ่งสู่ระบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตแบบครบวงจร ที่เชื่อมโยงกับการพัฒนาเศรษฐกิจมากกว่าการสร้างอัตลักษณ์วัฒนธรรม (UNESCO, 2023)

2.3 แนวทางการศึกษาในประเทศสกอตแลนด์

สกอตแลนด์ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ และฟื้นฟูเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม ซึ่งแตกต่างจากฟินแลนด์ และเกาหลีใต้ที่เน้นการพัฒนาทักษะและเศรษฐกิจ โดยเฉพาะภาษาและมรดกทางวัฒนธรรมของสกอตแลนด์ (Historic Environment Scotland, 2023) โดยมุ่งเป้าไปที่การอนุรักษ์และสืบทอดภาษา Gaelic ให้คงอยู่ในชุมชนมากกว่าการสร้างผูกพันกับสถานที่ หรือการเรียนรู้ข้ามสาขาวิชา แนวทางนี้สอดคล้องกับกรณีไทย ในด้านการเน้นเอกลักษณ์วัฒนธรรม แต่แตกต่างในเรื่องการใช้ภาษาเป็นศูนย์กลางหลักแทนการสร้างสรรคผลงานศิลปะ

จากการเปรียบเทียบทั้งสามประเทศ จะเห็นได้ว่าแม้จะมีจุดร่วมในการใช้ชุมชนเป็นฐาน แต่เป้าหมายและกลยุทธ์แตกต่างกันอย่างชัดเจนตามบริบททางสังคมและวัฒนธรรม ฟินแลนด์เน้นการคิดข้ามศาสตร์และทักษะศตวรรษที่ 21 เพื่อเตรียมผู้เรียนให้พร้อมรับมือกับความซับซ้อนของโลกสมัยใหม่ เกาหลีใต้เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจและการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่เชื่อมโยงทุกช่วงวัยเข้ากับการพัฒนาท้องถิ่นและประเทศ และสกอตแลนด์เน้นการอนุรักษ์ภาษาและเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมเพื่อรักษาความหลากหลายทางวัฒนธรรมท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์

ความแตกต่างเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าการใช้ชุมชนเป็นฐานไม่ใช่สูตรสำเร็จที่สามารถนำไปใช้ได้เหมือนกันทุกที่ แต่เป็นกรอบแนวคิดที่ต้องปรับให้สอดคล้องกับความต้องการและบริบทเฉพาะของแต่ละสังคม

เมื่อเทียบกับกรณีศึกษาไทย พบว่ากรณีศึกษาโรงเรียนในประเทศไทยแสดงให้เห็นแนวทางการใช้ชุมชนเป็นฐานที่เฉพาะเจาะจงกับบริบทไทย โดยมุ่งเน้นการสร้าง ความผูกพันกับสถานที่เฉพาะ (Place-specific Attachment) ผ่านการมีส่วนร่วมในกิจกรรมท้องถิ่นและการสร้างสรรค์ผลงานที่สะท้อนเอกลักษณ์ของชุมชน ซึ่งแตกต่างจากฟินแลนด์ที่เน้นการแก้ปัญหาข้ามศาสตร์ เกาหลีใต้ที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจในวงกว้าง หรือสกอตแลนด์ที่เน้นการฟื้นฟูภาษาและมรดกทางวัฒนธรรม ความแตกต่างระหว่างแนวทางไทยกับต่างประเทศอยู่ที่การให้ความสำคัญกับการสร้างความผูกพันทางอารมณ์กับสถานที่ผ่านการสร้างสรรค์ผลงานที่มีความหมาย ในขณะที่แนวทางต่างประเทศมักเน้นการพัฒนาทักษะหรือการบรรลุเป้าหมายเชิงนโยบายมากกว่า

การวิเคราะห์เปรียบเทียบนี้แสดงให้เห็นว่าแนวทางของโรงเรียนในไทยมีเอกลักษณ์เฉพาะที่เน้นการบูรณาการระหว่างการสร้างอัตลักษณ์วัฒนธรรม ความผูกพันต่อสถานที่ และการแสดงออกทางศิลปะ ซึ่งสอดคล้องกับบริบทวัฒนธรรมไทยที่ให้ความสำคัญกับศิลปะ และความสัมพันธ์ในชุมชน สอดคล้องกับกรอบแนวคิด UNESCO ที่เน้นการเชื่อมโยงระหว่างท้องถิ่นกับสากลผ่านการศึกษาด้านศิลปะและวัฒนธรรม (UNESCO, 2024)

อย่างไรก็ตาม การเรียนรู้จากบริบทต่างประเทศต้องอาศัยความรอบคอบ เนื่องจากแนวคิดการศึกษาแต่ละแนวทางเกิดจากบริบทเฉพาะที่มีประวัติศาสตร์และโครงสร้างสังคมที่แตกต่างกัน ทั้งฟินแลนด์ เกาหลีใต้ และสกอตแลนด์ล้วนเผชิญความท้าทายในการวัดผลสำเร็จและความขัดแย้งระหว่างการรักษาเอกลักษณ์ท้องถิ่นกับกระแสโลกาภิวัตน์ ดังนั้น ครูและผู้กำหนดนโยบายไทยควรใช้แนวทางต่างประเทศเป็นแรงบันดาลใจ มากกว่าแบบจำลองที่ต้องลอกเลียน โดยปรับประยุกต์ให้สอดคล้องกับบริบทและวัฒนธรรมการเรียนรู้ของไทยอย่างมีวิจารณญาณ

แนวทางการพัฒนาผู้เรียนเพื่อส่งเสริมอัตลักษณ์วัฒนธรรมและความผูกพันต่อสถานที่

จากการวิเคราะห์แนวคิด กลไก และกรณีศึกษาที่น่าเสนอมานี้แล้ว แสดงให้เห็นว่าการใช้ชุมชนเป็นฐานมีศักยภาพสูงในการส่งเสริมอัตลักษณ์วัฒนธรรมและความผูกพันต่อสถานที่ อย่างไรก็ตาม เพื่อให้การนำไปปฏิบัติเกิดประสิทธิผลสูงสุดและสามารถขยายผลได้อย่างยั่งยืน มีแนวทางการพัฒนาที่เป็นระบบและครอบคลุมทุกมิติ ทั้งด้านหลักสูตร ศักยภาพครู การสร้างเครือข่าย และการประเมินผลจึงเป็นสิ่งสำคัญ

การพัฒนาหลักสูตรและกิจกรรมการเรียนรู้ เป็นขั้นตอนแรกที่สำคัญที่สุด เนื่องจากการพัฒนาผู้เรียน เพื่อส่งเสริมอัตลักษณ์วัฒนธรรมต้องเริ่มต้นจากการออกแบบหลักสูตรและกิจกรรมการเรียนรู้ที่มีความยืดหยุ่น และตอบสนองความต้องการของชุมชน พิสิฐ ตั้งพรประเสริฐ (2565) เน้นว่าการจัดการเรียนการสอนที่ส่งเสริมและพัฒนาทักษะในศตวรรษที่ 21 หากผู้เรียนมีความรู้ในบริบทชุมชน สังคม จะเป็นสิ่งที่ช่วยส่งเสริมให้ผู้เรียน ได้เห็นคุณค่าและสามารถมีแนวทางการแก้ไขปัญหาของชุมชน อันจะนำไปสู่การอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างเป็นสุข และสร้างสรรค์ การบูรณาการเนื้อหาวิชาการกับภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นสิ่งสำคัญ โดยครูต้องมีการศึกษาและ รวบรวมภูมิปัญญาของชุมชนอย่างเป็นระบบ วิเคราะห์ความเชื่อมโยงระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นกับเนื้อหาวิชาการ และออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ที่ช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจทั้งองค์ความรู้เชิงวิชาการและองค์ความรู้เชิงประจักษ์จาก ประสบการณ์ของชุมชน นอกจากนี้ การใช้เทคโนโลยีเพื่อสนับสนุนการเรียนรู้ก็เป็นแนวทางที่สำคัญ โดยสามารถใช้เทคโนโลยีในการจัดเก็บและเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่น การสร้างสื่อการเรียนรู้ที่น่าสนใจ และการเชื่อมโยง ระหว่างชุมชนต่างๆ เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์และเรียนรู้ร่วมกัน

อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จของการใช้ชุมชนเป็นฐาน ขึ้นอยู่กับการพัฒนาศักยภาพครูและบุคลากร ทางการศึกษาเป็นสำคัญ จงกลณี ภัทรกังวาน (2561) ได้สรุปบทบาทของครูผู้สอนในการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานว่าครูต้องมีความรู้ ทักษะ และประสบการณ์ที่หลากหลายมากกว่าการสอนในห้องเรียนแบบ ดั้งเดิม การพัฒนาครูจึงต้องครอบคลุมหลายด้าน ทั้งการพัฒนาความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการและแนวคิดของ ชุมชนเป็นฐาน การฝึกทักษะการวิจัยชุมชนและการสำรวจภูมิปัญญาท้องถิ่น การพัฒนาทักษะการประสานงาน และการสร้างเครือข่ายกับชุมชน การฝึกทักษะการอำนวยความสะดวกและการเป็นพี่เลี้ยง ตลอดจนการพัฒนา ทักษะการประเมินผลการเรียนรู้ในบริบทชุมชน นอกจากนี้ ต้องมีการสร้างระบบสนับสนุนที่เหมาะสม เช่น การจัดทำคู่มือและแนวทางปฏิบัติ การจัดอบรมและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง การสร้างเครือข่ายครูที่มีประสบการณ์ ในการใช้ชุมชนเป็นฐาน เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และการให้การสนับสนุนทั้งทางวิชาการและการบริหารจัดการ

นอกจากการวางแผนและการดำเนินการแล้ว การสร้างเครือข่ายและความร่วมมือ ระหว่างสถานศึกษา ชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเป็นอีกปัจจัยในความสำเร็จของการใช้ชุมชนเป็นฐาน รติมา สิงห์โชติสุขแพทย์ (2563) อธิบายความสำคัญของการมีส่วนร่วมในการกำหนดและร่วมออกแบบลักษณะกิจกรรมการเรียนรู้โดยใช้ แหล่งเรียนรู้ในชุมชน ว่าการมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นและข้อเสนอแนะ และการมีส่วนร่วมในการ ประเมินผลชิ้นงาน หรือการสร้างเครือข่ายต้องมีการกำหนดบทบาทและความรับผิดชอบของแต่ละฝ่ายอย่าง ชัดเจน ควรมีการสร้างกลไกการประสานงานและการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ พัฒนาระบบการแลกเปลี่ยนข้อมูล และทรัพยากร และสร้างแรงจูงใจสำหรับการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย รวมถึงการใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยี สารสนเทศในการสร้างเครือข่ายสามารถช่วยลดข้อจำกัดด้านเวลาและระยะทาง หรือสร้างแพลตฟอร์มสำหรับ การแลกเปลี่ยนประสบการณ์และความรู้ และเพิ่มโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรการเรียนรู้ที่หลากหลาย

เพื่อให้การพัฒนาเป็นระบบและยั่งยืน จำเป็นต้องมีการติดตามและประเมินผลที่เหมาะสมกับลักษณะของชุมชนเป็นฐาน เป็นสิ่งจำเป็น วิไลภรณ์ ฤทธิคุปต์ (2561) ชี้ให้เห็นว่าการวัดและประเมินผลการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานมีความหลากหลายในแนวทาง ครอบคลุมทั้งด้านความรู้ความเข้าใจ สมรรถนะ คุณลักษณะ ทักษะการคิดเชิงวิพากษ์ ความเป็นพลเมือง การมีส่วนร่วม และการพัฒนาด้านจริยธรรม เครื่องมือการประเมิน ประกอบด้วยการเขียนบันทึกสะท้อนคิด การนำเสนอด้วยวาจา และการใช้แบบประเมินมาตราส่วนประมาณค่า โดยลักษณะการประเมินเป็นการประเมินตามสภาพจริงที่มีครู ชุมชน และนักเรียนร่วมกันประเมิน และการประเมินใช้วิธีการและเครื่องมือที่หลากหลาย เพื่อสะท้อนความสามารถที่แท้จริงของผู้เรียนได้อย่างครอบคลุมและรอบด้าน การประเมินผลต้องครอบคลุมทั้งผลลัพธ์ต่อผู้เรียน ชุมชน และสถานศึกษา โดยต้องมีตัวชี้วัดที่ชัดเจนและสามารถวัดได้ มีการเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง และมีการนำผลการประเมินไปใช้ในการปรับปรุงและพัฒนาการจัดการเรียนรู้

ดังนั้น การพัฒนาอัตลักษณ์วัฒนธรรมและความผูกพันต่อสถานที่ไม่ได้เป็นความรับผิดชอบของโรงเรียนเพียงผู้เดียว แต่เป็นพันธกิจของการศึกษาทั้งระบบที่ต้องทำงานร่วมกันในหลายมิติ ตั้งแต่การออกแบบหลักสูตรที่ยืดหยุ่นและตอบสนองท้องถิ่น การพัฒนาศักยภาพครูให้มีความเข้าใจและมีทักษะในการใช้ชุมชนเป็นฐาน การสร้างเครือข่ายความร่วมมือที่เข้มแข็ง และการจัดระบบการประเมินผลที่บูรณาการทั้งความรู้ ทักษะ และจิตพิสัย นำไปสู่การสร้างชุมชนที่เข้มแข็ง และการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวทาง SDGs

การใช้ชุมชนเป็นฐาน: จากทฤษฎีสู่ปฏิบัติ

การใช้ชุมชนเป็นฐานมีทั้งศักยภาพและความท้าทายที่ต้องพิจารณา ดังนี้

ประการแรก ความเชื่อมโยงกับสมมติฐานที่ว่าหากนักเรียน เรียนรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมท้องถิ่น นักเรียนจะรักและอนุรักษ์วัฒนธรรมนั้นโดยอัตโนมัติ แต่ความสัมพันธ์นี้ไม่ได้เป็นเชิงเส้นเสมอไป นักเรียนอาจเรียนรู้แต่ก็ยังเลือกที่จะเปลี่ยนแปลงให้สอดคล้องกับค่านิยมสมัยใหม่ การเรียนรู้จึงควรนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงและการปรับตัว ไม่ใช่แค่การรักษาสภาพเดิม ดังนั้นการสร้างสมดุลจึงต้องการให้นักเรียนวิเคราะห์ว่าอะไรควรรักษา ปรับเปลี่ยน หรือสร้างใหม่ มากกว่าการบังคับเลือกระหว่างอนุรักษ์หรือพัฒนา

ประการที่สอง คำถามเรื่อง ศักยภาพในการกำหนดชะตาชีวิตของตนเอง (Agency) แนวคิดส่วนใหญ่ มักนำเสนอเยาวชนในฐานะ “ผู้รับ” หรือ “ผู้สืบทอด” วัฒนธรรม แต่น้อยครั้งที่จะยอมรับว่าเยาวชนอาจมีความคิดเห็น หรือความต้องการที่แตกต่างจากคนรุ่นเก่า หากเยาวชนเรียนรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมท้องถิ่นแล้วตัดสินใจว่าบางอย่างไม่สอดคล้องกับค่านิยมของพวกเขา พวกเขามีสิทธิที่จะเลือกไม่ “สืบทอด” หรือไม่ หรือการ “เรียนรู้จากชุมชน” หมายความว่าเยาวชนต้องเชื่อฟังชุมชนหรือไม่

การให้ความสำคัญกับ Agency ของเยาวชนจึงหมายความว่า เราต้องยอมรับว่าเป้าหมายสุดท้ายของการศึกษาไม่ใช่การทำให้เยาวชน “รัก” หรือ “อนุรักษ์” วัฒนธรรมโดยอัตโนมัติ แต่เป็นการให้พวกเขามีความรู้ ความเข้าใจ และเครื่องมือในการตัดสินใจด้วยตัวเองว่าจะสืบทอด ดัดแปลง หรือสร้างสรรค์วัฒนธรรมอย่างไร

ประการที่สาม ขอบเขตของ “ความยั่งยืน” การเชื่อมโยงการใช้ชุมชนเป็นฐานกับ SDGs ต้องตระหนักว่าเป้าหมายเหล่านี้บางครั้งอาจขัดแย้งกันในบริบทของชุมชนท้องถิ่น อาทิ การพัฒนาเศรษฐกิจ (SDG 8) อาจขัดกับการอนุรักษ์วัฒนธรรม (SDG 11) หรือการสร้างความสะดวกทางเพศ (SDG 5) อาจขัดกับประเพณีบางอย่างในชุมชนท้องถิ่น ครูและผู้เรียนจึงควรใช้ SDGs เป็นกรอบแนวคิดสำหรับการสนทนาและวิเคราะห์มากกว่าเป้าหมายที่ต้องบรรลุทุกข้อโดยไม่คำนึงถึงบริบท การวิเคราะห์ความขัดแย้งหรือความสอดคล้องระหว่างเป้าหมายต่างๆ กับสถานการณ์จริงในชุมชนจึงเป็นส่วนสำคัญของกระบวนการเรียนรู้

ความยั่งยืนที่แท้จริงอาจต้องการไม่ใช่แค่การบรรลุเป้าหมาย ตามที่องค์การสหประชาชาติกำหนด แต่เป็นการสร้างความสามารถของชุมชนในการเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงและความไม่แน่นอน ซึ่งหมายถึงการยอมรับว่าวัฒนธรรมบางอย่างอาจต้องมีการปรับเปลี่ยน ตามบริบทของสังคมเพื่อให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ในโลกที่เปลี่ยนแปลง

บทสรุป

การศึกษานี้ยืนยันว่าการใช้ชุมชนเป็นฐานเป็นกลไกสำคัญในการส่งเสริมอัตลักษณ์วัฒนธรรมและความผูกพันต่อสถานที่ของเยาวชนไทย ผ่าน 3 กลไกหลัก คือ 1) การสร้างประสบการณ์ตรงกับวัฒนธรรมท้องถิ่น 2) การมีปฏิสัมพันธ์กับผู้รู้และภูมิปัญญาชุมชนอย่างเท่าเทียม และ 3) การมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่สร้างผลกระทบเชิงบวกต่อชุมชน แนวทางนี้สอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนหลายมิติ โดยเฉพาะ SDG 4 (การศึกษาที่มีคุณภาพ) SDG 11 (การอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม) และ SDG 16-17 (การสร้างความร่วมมือและสังคมที่ครอบคลุม)

กรณีศึกษาในบริบทไทยแสดงให้เห็นแนวทางเฉพาะที่เน้นการสร้างความรู้ผ่านกระบวนการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะและการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ซึ่งสอดคล้องกับบริบทวัฒนธรรมไทยที่ให้ความสำคัญกับการแสดงออกทางศิลปะ แตกต่างจากแนวทางต่างประเทศที่เน้นการคิดข้ามศาสตร์ (ฟินแลนด์) การพัฒนาเศรษฐกิจ (เกาหลีใต้) หรือการอนุรักษ์ภาษา (สกอตแลนด์) อย่างไรก็ตาม การนำแนวทางนี้ไปประยุกต์ใช้ในบริบทต่างๆ ยังคงมีข้อจำกัด คือ ข้อจำกัดด้านโครงสร้างและระบบ ความท้าทายด้านคุณภาพและความเท่าเทียม ความซับซ้อนของการบริหารจัดการ ประเด็นจริยธรรมและความเหมาะสม ซึ่งต้องการการแก้ไขอย่างเป็นระบบ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ที่สำคัญประกอบด้วย 1) การปรับปรุงหลักสูตร ให้มีความยืดหยุ่นในการบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นและพัฒนาระบบประเมินผลที่เหมาะสมกับการเรียนรู้แบบองค์รวม 2) การพัฒนาศักยภาพครู ผ่านการฝึกทักษะการวิจัยชุมชน การประสานงาน และการเป็นพี่เลี้ยง พร้อมสร้างระบบสนับสนุนที่ต่อเนื่อง 3) การสร้างเครือข่ายความร่วมมือ ระหว่างโรงเรียน ชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยกำหนดบทบาทและกลไกการทำงานร่วมกันอย่างชัดเจน และ 4) การพัฒนาเครื่องมือวัดผล ที่สามารถประเมินอัตลักษณ์วัฒนธรรมและความผูกพันต่อสถานที่ได้อย่างเป็นระบบและมีความตรงในบริบทไทย

เป้าหมายสูงสุดคือการให้เยาวชนมีศักยภาพในการกำหนดชะตาชีวิตของตนเอง (youth agency) ซึ่งเป็นรากฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างแท้จริง โดยสร้างสมดุลระหว่างการอนุรักษ์วัฒนธรรม การพัฒนาการศึกษา และการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

องค์ความรู้ใหม่

องค์ความรู้ใหม่ที่สำคัญ 6 ประการ ซึ่งมีส่วนขยายองค์ความรู้ทางทฤษฎีและนำไปสู่การปฏิบัติที่มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ดังนี้

1. กรอบแนวคิดเชิงวิพากษ์ต่อการใช้ชุมชนเป็นฐาน

ดังที่ได้วิเคราะห์ไว้ในหัวข้อ “แนวคิดการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน” การใช้ชุมชนเป็นฐานตั้งอยู่บนสมมติฐานพื้นฐาน 4 ประการที่ต้องพิจารณาอย่างรอบคอบ ได้แก่ 1) ความเป็นกลุ่มเดียวกันของชุมชน 2) ความขัดแย้งระหว่างความรู้ท้องถิ่นกับความรู้สากล 3) อำนาจในการกำหนดความรู้ และ 4) ความเสี่ยงของการนำเสนอวัฒนธรรมแบบผิวเผินและตัดขาดจากบริบทจริง ครูจึงควรสำรวจและเชิญผู้รู้จากหลากหลายกลุ่มเปิดพื้นที่ให้นักเรียนรับฟังความคิดเห็นที่แตกต่าง และสนับสนุนให้นักเรียนตระหนักว่าชุมชนมีหลายมุมมอง

2. ความขัดแย้งระหว่างการอนุรักษ์กับการพัฒนา

การวิเคราะห์ในส่วน “การใช้ชุมชนเป็นฐาน: จากทฤษฎีสู่ปฏิบัติ” พบว่า การเน้นการอนุรักษ์มากเกินไปอาจทำให้วัฒนธรรมขาดพลวัต ในขณะที่การเน้นการพัฒนาอาจทำให้ชุมชนถูกมองเป็นเพียงเครื่องมือ ความขัดแย้งนี้สะท้อนถึงความจำเป็นในการสร้างสมดุลระหว่าง SDG 4 (การศึกษา), SDG 8 (การพัฒนาเศรษฐกิจ) และ SDG 11 (การอนุรักษ์วัฒนธรรม) ครูจึงควรเปิดพื้นที่ให้นักเรียนวิเคราะห์ว่าอะไรควรรักษา ปรับเปลี่ยน หรือสร้างใหม่ แทนการบังคับเลือกระหว่างอนุรักษ์หรือพัฒนา

3. ศักยภาพในการกำหนดชะตาชีวิตของตนเอง (Youth Agency)

ตามที่ได้อธิบายไว้ว่าเป้าหมายของการใช้ชุมชนเป็นฐานควรเป็นการให้เยาวชนมีเครื่องมือในการตีความและตัดสินใจเกี่ยวกับวัฒนธรรม มากกว่าคาดหวังให้เป็นเพียง “ผู้รับ” หรือ “ผู้สืบทอด” โดยปราศจากวิจารณญาณ ซึ่งแนวคิดนี้สอดคล้องกับการศึกษาเพื่อความยั่งยืนที่สามารถเผชิญความเปลี่ยนแปลงได้ ครูจึงควรปรับเปลี่ยนคำถามจาก “นักเรียนจะอนุรักษ์วัฒนธรรมอย่างไร” เป็น “นักเรียนจะนำความรู้นี้ไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างไร”

4. ความหลากหลายของแนวทางข้ามวัฒนธรรม

จากการเปรียบเทียบในหัวข้อ การประยุกต์ใช้ในบริบทไทย พบว่าแนวทางแตกต่างตามบริบท คือ กรณีศึกษาที่ไทยเน้นศิลปะ ฟินแลนด์เน้นการคิดข้ามศาสตร์ ขณะที่เกาหลีใต้เน้นเศรษฐกิจ และสกอตแลนด์เน้นที่ภาษา ครูจึงควรใช้กรณีศึกษาจากต่างประเทศเป็น “แรงบันดาลใจ” มากกว่า “แบบจำลอง” และปรับประยุกต์ให้สอดคล้องกับบริบทไทยอย่างมีวิจารณญาณ

5. การเชื่อมโยงกับ SDGs อย่างมีวิจารณ์ญาณ

แม้การใช้ชุมชนเป็นฐานจะสอดคล้องกับ SDGs หลายเป้าหมาย แต่ต้องระวังไม่ให้ตกเป็นเหยื่อของวาทกรรมความยั่งยืน เนื่องจากเป้าหมายบางอย่างอาจขัดแย้งกัน เช่น SDG 5 (ความเสมอภาคทางเพศ) กับประเพณีบางอย่างในชุมชน ครูจึงควรใช้ SDGs เป็นกรอบสำหรับอ้างอิง มากกว่าเป้าหมายที่ต้องบรรลุทุกข้อ และวิเคราะห์ร่วมกับนักเรียนว่าเป้าหมายใดอาจขัดแย้งกับสถานการณ์จริงในชุมชน

6. กลไกในการส่งเสริมอัตลักษณ์วัฒนธรรมและความผูกพันต่อสถานที่

การศึกษานี้ค้นพบว่า การใช้ชุมชนเป็นฐานสามารถส่งเสริมอัตลักษณ์วัฒนธรรมและความผูกพันต่อสถานที่ของผู้เรียนผ่านกลไก 6 ประการที่ทำงานเชื่อมโยงกัน ได้แก่ 1) การสร้างประสบการณ์ตรง ที่ให้ผู้เรียนได้สัมผัสวัฒนธรรมจริงในชุมชน ไม่ใช่เพียงเรียนในห้องเรียน 2) การมีปฏิสัมพันธ์กับผู้รู้ท้องถิ่น ที่ช่วยให้เข้าใจบริบท และเหตุผลเบื้องหลังของประเพณี 3) การเรียนรู้ร่วมกันอย่างเท่าเทียม ระหว่างนักเรียน ครู และชุมชน ที่ทำให้ผู้เรียนรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน 4) การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ที่ช่วยให้เข้าใจความเป็นมาและวิวัฒนาการของพื้นที่ 5) การเรียนรู้ความสัมพันธ์มนุษย์-สิ่งแวดล้อม ที่เชื่อมโยงวัฒนธรรมกับนิเวศวิทยา และ 6) การมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชน ที่สร้างความรู้สึกที่ตนเองมีบทบาทและสามารถสร้างผลกระทบเชิงบวก

กลไกทั้ง 6 ประการนี้ไม่ได้ทำงานแยกกัน แต่เชื่อมโยงกันเป็นระบบ เมื่อผู้เรียนผ่านกระบวนการเหล่านี้อย่างครบถ้วน จะนำไปสู่การพัฒนาอัตลักษณ์วัฒนธรรมที่เข้มแข็งและความผูกพันต่อสถานที่ที่ยั่งยืน ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวทาง SDGs โดยเฉพาะในการสร้างความรับผิดชอบต่อชุมชน และการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

เอกสารอ้างอิง (References)

- กฤตชัย ชุมแสง และจักรกฤษณ์ กองเกิด. (2566). ถอดบทเรียนการจัดกระบวนการเรียนรู้ผ่านการสร้างละครเวทีส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมสร้างสรรค์ เรื่อง วิถีศรัทธาศาสตร์มนตราอีสานโดยใช้การจัดการเรียนรู้แบบชุมชนเป็นฐาน. *วารสารแก่นดนตรีและการแสดง มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 5(1), 7-34. <https://so03.tci-thaijo.org/index.php/JournalofMUSPAKKU/article/view/261156>
- กฤตชัย ชุมแสง และอัชฎาภูมิ ศรีทน. (2565). ดงพระยาไฟ มหาวนาสถาน เชื่อมอีสานพัฒนา: การสร้างสรรค์ละครประวัติศาสตร์บูรณาการจัดการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21. *วารสารศิลปการศึกษาศาสตร์วิจัย*, 14(1), 162-184. <https://so05.tci-thaijo.org/index.php/suedureasearchjournal/article/view/255956>
- กฤตชัย ชุมแสง. (2568). พิพิธภัณฑน์มีชีวิต: การจัดกระบวนการเรียนรู้ประเพณีวัฒนธรรมอีสานโดยใช้พิพิธภัณฑน์. *วารสารการบริหารและความเป็นผู้นำทางการศึกษา มหาวิทยาลัยรามคำแหง*, 2(4), 1-16. <https://so15.tci-thaijo.org/index.php/LEAD/article/view/2187>

- จกกลณี ภักธกังวาน. (2561). การศึกษาพฤติกรรมการวางแผน เรื่องการจัดการสิ่งแวดล้อมสำหรับนักเรียน
ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ด้วยการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหาร
มหาวิทยาลัยศิลปากร]. <http://ithesis-ir.su.ac.th/dspace/handle/123456789/2273>
- ฉัตรธิดา หยุคง. (2567). การสร้างพลเมืองตื่นรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน. *วารสารวิจัยวิชาการ*, 7(5), 175-190.
<https://so06.tci-thaijo.org/index.php/jra/article/view/268890>
- ณัฐกานต์ บุญยืน ดวงใจ บุญโยง และพิชญา ศรีพรรณ. (2568). อัตลักษณ์และความหลากหลายทางวัฒนธรรม
ในกระแสโลกาภิวัตน์. *วารสารกวีานพะเยา*, 2(1), 17-27. <https://so11.tci-thaijo.org/index.php/jkp/article/view/1721>
- ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. (2554). *แนวคิดและแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น* (พิมพ์ครั้งที่ 2). อินทนิล.
- ประทวน วันนิจ และมนูญ สอนโพนงาม. (2565). วิถีวัฒนธรรม เปลี่ยนผ่านวิถีชีวิตสังคมไทยในยุคดิจิทัล.
วารสารวัฒนธรรมและพุทธศาสตร์ปริทรรศน์, 9(2), 117-126. https://so06.tci-thaijo.org/index.php/Vanam_434/article/view/259582
- พิสิฐ ตั้งพรประเสริฐ. (2565). รายงานการวิจัยเรื่องการพัฒนากิจกรรมการเรียนรู้เกมดิจิทัล (*Digital Game Classroom*) โดยใช้ชุมชนเป็นฐานเพื่อส่งเสริมผลการเรียนรู้หลักการออกแบบการสร้างสรรค์เรขศิลป์
ของนักศึกษาระดับปริญญาตรี สาขาศิลปศึกษา. นครปฐม: คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- มนตรา ชันธทอง เชษฐภูมิ วรรณไพศาล และชญานิตย์ ยิ้มสวัสดิ์. (2567). นวัตกรรมการเรียนรู้ภูมิประวัติศาสตร์
ท้องถิ่น โดยใช้บริบทชุมชนเป็นฐาน. *วารสาร มจร พุทธปัญญาปริทรรศน์*, 9(5), 249-258. <https://so03.tci-thaijo.org/index.php/jmbr/article/view/268901>
- เยาวเรศ ภักดีจิตร. (2565). การพัฒนาหน่วยการเรียนรู้ท้องถิ่นบนฐานนครสวรรค์ศึกษาด้วยการจัดการเรียนรู้
โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน เพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของผู้เรียนในศตวรรษที่ 21 สู่การส่งเสริมการ
ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม. *วารสารวิชาการและวิจัยสังคมศาสตร์*, 17(1), 61-76. <https://so05.tci-thaijo.org/index.php/JSSRA/article/view/253622>
- รติมา สิงห์โชติสุขแพทย์. (2563). การพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้นอกสถานที่เสมือนร่วมกับการจัดการ
เรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน เพื่อส่งเสริมความรู้สึกรักถิ่นฐานผูกพันในความเป็นพลเมืองของนักเรียน
มัธยมศึกษาตอนปลาย. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหาร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย]. <https://digital.car.chula.ac.th/chulaetd/4054>
- ลัดดา ศิลาน้อย. (2545). การรวบรวมแหล่งความรู้ไปสู่งานวิจัยวิชาสังคมศึกษา. *วารสารศึกษาศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 26(2), 32-41. https://www.thailis.or.th/tdc/browse.php?option=show&browse_type=title&titleid=172504&query=%C5%D1%B4%B4%D2%20%C8%D4%C5%D2%B9%E9%CD%C2&s_mode=any&d_field=&d_start=0000-00-00&d_end=2568-10-15&limit_lang=&limited_lang_code=&order=&order_by=&order_type=&result_id=37&maxid=50

- วินัย แสงกล้า. (2566). นิเวศวัฒนธรรมลุ่มน้ำลำปาวสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน. *วารสารสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม*, 7(1), 42-49. <https://so02.tci-thaijo.org/index.php/soc-rmu/article/view/256452>
- วิไลภรณ์ ฤทธิคุปต์. (2561). การจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน: กลยุทธ์การจัดการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพของครูในศตวรรษที่ 21. *วารสารบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย*, 11(3), 179-191. https://so01.tci-thaijo.org/index.php/crrugds_ejournal/article/view/169135
- ศราวดี ช่วยเงิน. (2564). การพัฒนากิจกรรมการเรียนรู้บนเว็บแอปพลิเคชันโดยใช้แนวทางการเรียนรู้อิงประสบการณ์และชุมชนเป็นฐานเพื่อส่งเสริมความสามารถด้านการพัฒนาอย่างยั่งยืนสำหรับนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย]. <https://digital.car.chula.ac.th/chulaetd/4997>
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2561). พิพิธภัณฑสถานและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน (พิมพ์ครั้งที่ 2). มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์.
- สกชาติ วินตกฤษฎา. (2565). ทิศทางการจัดการศึกษาสำหรับโรงเรียนที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ตามแนวชายแดนด้านตะวันตกของภาคเหนือตอนล่าง. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยนเรศวร]. <https://nuir.lib.nu.ac.th/dspace/bitstream/123456789/5035/3/61031201.pdf>
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (2567). แนวทางการจัดการเรียนรู้ที่บูรณาการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมสำหรับการศึกษาขั้นพื้นฐาน. กรุงเทพฯ: ศูนย์สื่อและสิ่งพิมพ์แก้วเจ้าจอม มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา. http://www.nst2.go.th/wp-content/uploads/2024/07/Book_ICH_THAI_Online.pdf
- อาคม วงศ์ทองเกื้อ จุฬพพร ศรีรังสรรค์ และกาญจนา บุญส่ง. (2566). การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน เรื่อง การแสดงเรืออ้อ ของโรงเรียนท่าแซะรัชดาภิเษก จังหวัดชุมพร. *วารสาร มจร อุบลปริทรรศน์*, 8(3), 259-270. <https://so06.tci-thaijo.org/index.php/mcjou/article/view/270044>
- Baskin, A. (2024). *Cultural identity*. URL:<https://www.ebsco.com/research-starters/political-science/cultural-identity>
- Baumert, J., Becker, M., Jansen, M., and Köller, O. (2023). Cultural Identity and the Academic, Social, and Psychological Adjustment of Adolescents with Immigration Background. *Journal of Youth and Adolescence*, 53(2), 294-315. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10764554/>
- Bedri, Z., Frein, R., and Dowling, G. (2017). Community-Based Learning: A Primer. *Irish Journal of Academic Practice*, 6(1), 1-26. <https://arrow.tudublin.ie/ijap/vol6/iss1/5>

- Chan, S. G., Lee, W. H., Tang, B. M., and Chen, Z. C. (2024). Legacy of culture heritage building revitalization: place attachment and culture identity. *Frontiers in Psychology*, 14(2023), 1-20. <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2023.1314223/full>
- Cross, J. E. (2015). Processes of Place Attachment: An Interactional Framework. *Symbolic Interaction*, 38(4), 1-28. https://www.researchgate.net/publication/282940833_Processes_of_Place_Attachment_An_Interactional_Framework
- Drew, C. (2020). *What is Finland's Phenomenon-based Learning approach?*. URL: https://www.teachermagazine.com/au_en/articles/what-is-finlands-phenomenon-based-learning-approach
- Historic Environment Scotland. (2023). *New Gaelic Language Plan builds on partnership and community work*. URL: <https://www.historicenvironment.scot/about-us/news/new-gaelic-language-plan-builds-on-partnership-and-community-work/>
- Kendall, J. S. (2019). *What is Community-Based Learning? - Bridging Theory and Practice*. Saint Peter, MN: Gustavus Adolphus College. URL: <https://gustavus.edu/kendallcenter/faculty.php>
- Lewicka, M. (2011). Place attachment: How far have we come in the last 40 years? *Journal of Environmental Psychology*, 31(3), 207-230. https://www.academia.edu/6048865/Place_attachment_How_far_have_we_come_in_the_last_40_years
- Morris, T. H. (2019). Experiential learning—a systematic review and revision of Kolb's model. *Interactive Learning Environments*, 28(8), 1064-1077. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10494820.2019.1570279>
- Nchaga, A. M. (2025). Exploring Community-Based Learning: Opportunities and Challenges. *Journal of Arts and Management*, 4(1), 46-52. https://www.researchgate.net/publication/390056813_Exploring_Community-Based_Learning_Opportunities_and_Challenges
- Rock, A. E. (2022). Bringing geography to the community: community-based learning and the geography classroom. *GeoJournal*, 87(2), 235-247. https://www.researchgate.net/publication/350452716_Bringing_geography_to_the_community_community-based_learning_and_the_geography_classroom

- Scannell, L. and Gifford, R. (2010). Defining place attachment: A tripartite organizing framework. *Journal of Environmental Psychology*, 30(1), 1-10. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0272494409000620>
- Shah, R., Preston, A. and Dimova, E. (2023). Making community-based learning and teaching happen: findings from an institutional study. *London Review of Education*, 2(1), 1-17. https://www.researchgate.net/publication/371077505_Making_community-based_learning_and_teaching_happen_findings_from_an_institutional_study
- Srivastava, R. H. (2025). The Complexity of Cultural Identity. *Journal of Transcultural Nursing*, 36(3), 223. https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC12006669/pdf/10.1177_10436596251329913.pdf
- UNESCO. (2013). *The Hangzhou declaration: Placing culture at the heart of sustainable development policies*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000221238>
- UNESCO. (2023). *Republic of Korea: The 3rd National Lifelong Learning Promotion Plan: 2017, issued in 2013*. <https://www.uil.unesco.org/en/articles/republic-korea-3rd-national-lifelong-learning-promotion-plan-2017-issued-2013>
- UNESCO. (2024). *What you need to know about culture and arts education*. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/what-you-need-know-about-culture-and-arts-education>
- United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. URL: <https://sdgs.un.org/2030agenda>
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press. https://w.pauldowling.me/rtf/2021.1/readings/LSVygotsky_1978_MindinSocietyDevelopmentofHigherPsycholo.pdf
- Yeminia, M., Engelb, L., and Simon, A. B. (2022). Place-based education – a systematic review of literature. *Educational Review*, 77(2), 640-660. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00131911.2023.2177260#abstract>
- Yu, W., Qian, Y., Abbey C., Wang, H., Rozelle, S., Stoffel, L. A. and Dai, C. (2022). The Role of Self-Esteem in the Academic Performance of Rural Students in China. *International Journal of Environmental Research and Public Health (IJERPH)*, 19(20), 13317. DOI: 10.3390/ijerph192013317

The Conceptual Framework and Methodology of The Social Construction of Technology (SCOT): Concepts and Applications¹

Komluck Chaiya^{2,*}

ABSTRACT

This article reviews the conceptual framework and methodology of the Social Construction of Technology (SCOT), a field established in the 1980s by sociologists Trevor Pinch and Wiebe Bijker. By adapting the core principles of the Sociology of Scientific Knowledge (SSK), Pinch and Bijker developed a lens for analyzing the emergence of technological innovations in modern society. This approach uses empirical methods from various case studies, such as bicycles, Bakelite, light bulbs, and automobiles, to explain the construction of technical artifacts through sociotechnical assemblies.

The SCOT methodology for studying the formation processes of technology employs a clear, sequential analysis based on unique fundamental concepts such as relevant social groups, interpretive flexibility, closure and stabilization, and the broader social context. This approach can be applied to a wide variety of specific case studies of technological innovations. However, in the early 1980s, the scope of SCOT analysis was quite limited to micro-level analysis and could not be linked to broader levels of analysis or the structural and cultural aspects of technology. This was a weakness often criticized by scholars outside the field. However, in the 1990s, Bijker developed a methodology for studying technology within the SCOT framework by adding the concept of a 'technological framework' to the analysis, which eventually allowed him to broaden the scope of explanation.

¹Academic Article

²Lecturer in Community and Society Development, Faculty Humanities and Social Sciences, Phranakorn Si Ayutthaya Rajapath University. Email: Komluck@gmail.com

***Corresponding Author:** Komluck Chaiya, Faculty Humanities and Social Sciences, Phranakorn Si Ayutthaya Rajapath University. Email: Komluck@gmail.com

Four decades after its inception, SCOT remains an active framework in Western academia and is consistently used to study technological inventions and their impact on society. However, it has not been widely discussed in Thai academia. This article aims to serve as a starting point for such a discussion. The author therefore proposes the SCOT methodology as a tool for ‘unboxing’ technological inventions, helping us understand more clearly the processes of technological production that impact modern social life. This is especially true today, as numerous technological inventions have been developed and become key forces directly shaping social life. At the same time, studying the relationship between society and technology is a challenging task for scholars, requiring them to engage with the material world of technology to better navigate ongoing changes.

Keyword: SCOT, Social construction, Relevant Social Groups, Technological frame

วิธีการศึกษาการประกอบสร้างสังคมของเทคโนโลยี (SCOT): แนวคิดและการนำไปใช้¹

คมลักษณ์ ไชยยะ²

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการทบทวนแนวคิดและวิธีการศึกษาการประกอบสร้างสังคมของเทคโนโลยีหรือ SCOT ซึ่งก่อตั้งขึ้นโดยนักสังคมวิทยาของเทคโนโลยี คือ เทรเวอร์ พินช์ และไวเยเบ บิจเกอร์ ในช่วงทศวรรษ 1980 พวกเขาได้นำหลักการพื้นฐานและวิธีการศึกษาจากสังคมวิทยาของความรู้ทางวิทยาศาสตร์มาปรับใช้ศึกษาการก่อรูปของเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์ในสังคมสมัยใหม่ ซึ่งใช้วิธีศึกษาเชิงประจักษ์จากกรณีศึกษาต่างๆ เช่น จักรยาน เม็ดพลาสติกเบคิไลต์ หลอดไฟ รถยนต์ เป็นต้น เพื่ออธิบายการประกอบสร้างสิ่งประดิษฐ์ทางเทคนิคจาก ‘การผสมรวมทางสังคมและเทคนิค’

วิธีการศึกษากระบวนการก่อรูปของเทคโนโลยีของ SCOT ใช้การวิเคราะห์ที่เป็นลำดับขั้นตอนชัดเจน โดยอาศัยแนวคิดพื้นฐานที่มีลักษณะเฉพาะตัว เช่น แนวคิดกลุ่มทางสังคมที่เกี่ยวข้อง การตีความที่ยืดหยุ่น การปิดและการทำให้เกิดเสถียรภาพ และบริบทสังคมที่กว้างขึ้น เป็นต้น ซึ่งสามารถประยุกต์ใช้กับกรณีศึกษาเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์เฉพาะกรณีได้อย่างหลากหลาย แต่อย่างไรก็ตาม แผนงานในช่วงเริ่มทศวรรษ 1980 ขอบเขตการวิเคราะห์ของ SCOT ยังคงค่อนข้างจำกัดในการวิเคราะห์ระดับจุลภาค ไม่สามารถเชื่อมโยงไปสู่การวิเคราะห์ในระดับที่กว้างขึ้นหรือระดับโครงสร้างและวัฒนธรรมของเทคโนโลยีได้ จึงมักเป็นจุดอ่อนที่ถูกวิจารณ์จากนักวิชาการนอกสาขาย่อยบ่อยครั้ง แต่ต่อมาในช่วงทศวรรษ 1990 บิจเกอร์ได้พัฒนาวิธีศึกษา SCOT โดยเพิ่มแนวคิด ‘กรอบเทคโนโลยี’ เข้าไปในการวิเคราะห์ ซึ่งช่วยให้เขาสามารถขยายคำอธิบายไปยังขอบเขตที่กว้างขึ้นกว่าเดิมได้ในที่สุด

นับเป็นเวลาสี่ทศวรรษจากจุดเริ่มต้นถึงปัจจุบัน SCOT ก็ยังคงเคลื่อนไหวในโลกวิชาการตะวันตก และถูกนำไปใช้ศึกษาสิ่งประดิษฐ์ทางเทคโนโลยีกับสังคมอย่างต่อเนื่อง แต่ในโลกวิชาการไทยยังไม่ถูกกล่าวถึงมากนัก บทความนี้อาจเป็นจุดเริ่มต้น ผู้เขียนจึงขอเสนอวิธีศึกษาของ SCOT ในฐานะเครื่องมือหนึ่งในการ ‘เปิดกล่องดำ’ สิ่งประดิษฐ์ทางเทคโนโลยี ซึ่งช่วยให้เราสามารถเข้าใจกระบวนการผลิตสร้างเทคโนโลยีที่ส่ง

¹บทความวิชาการ

²อาจารย์ สาขาวิชาการพัฒนาชุมชนและสังคม, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา.
อีเมล: Komluckc@gmail.com

*ผู้ประพันธ์บรรณกิจ: คมลักษณ์ ไชยยะ สาขาวิชาการพัฒนาชุมชนและสังคม, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา. อีเมล: Komluckc@gmail.com

ผลต่อชีวิตทางสังคมของผู้คนสมัยใหม่ได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น โดยเฉพาะปัจจุบันเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์มากมายได้ถูกพัฒนาขึ้นและกลายเป็นผู้กระทำสำคัญที่ส่งผลต่อวิถีการดำรงอยู่ของสังคมโดยตรง ในขณะเดียวกันการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับเทคโนโลยีกำลังเป็นประเด็นที่ท้าทายนักวิชาการให้ขยายพรมแดนความรู้ของตนไปยังโลกของสิ่งประดิษฐ์ทางวัตถุเพื่อที่จะสามารถรับมือต่อการเปลี่ยนแปลงได้อย่างเหมาะสมมากขึ้น

คำสำคัญ: SCOT, การประกอบสร้างทางสังคม, กลุ่มทางสังคมที่เกี่ยวข้อง, กรอบเทคโนโลยี

บทนำ

แนวคิดการประกอบสร้างสังคมของเทคโนโลยี (The Social Construction of Technology) หรือ ‘SCOT’¹ ถูกพัฒนาขึ้นในช่วงกลางทศวรรษ 1980 จากการทำงานของนักสังคมวิทยาเทคโนโลยีชาวอังกฤษและชาวดัตช์ 2 ท่าน คือ เทรเวอร์ พินช์ (Trevor Pinch) และไวเยเบ บิจเกอร์ (Wiebe Bijker) การพัฒนาการศึกษาเทคโนโลยี SCOT ของพวกเขาเกิดขึ้นเพื่อตอบโต้แนวคิดในการศึกษาเทคโนโลยีที่มีอยู่ในช่วงก่อนหน้านี้ซึ่งมักอธิบายแต่ผลสำเร็จของเทคโนโลยีที่นำไปสู่ความก้าวหน้าของสังคมเหมือนคำอธิบายในทฤษฎีประวัติศาสตร์แบบวิก (whig theory of history) ไม่ก็มักอธิบายเทคโนโลยีด้วยตัวแบบเศรษฐศาสตร์การพัฒนาที่ขาดการสำรวจทำความเข้าใจปัจจัยต่างๆ ในการเกิดเทคโนโลยีขึ้นอย่างรอบด้าน เพราะมุ่งเน้นอธิบายปัจจัยนำเข้าในกระบวนการผลิตและผลลัพธ์ที่ได้ออกมาเท่านั้น นอกจากนี้บริบททางวิชาการในการศึกษาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแนวใหม่ที่นักสังคมวิทยาเริ่มศึกษาการเกิดขึ้นของความรู้ทางวิทยาศาสตร์อย่างสัมพันธ์กับสังคมก็เพิ่งเริ่มขึ้นในช่วงทศวรรษ 1970 ขณะที่สถานะของการศึกษาเทคโนโลยียังถูกมองว่าเป็นเพียงผลลัพธ์จากการประยุกต์ใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เท่านั้น ภายหลังมุมมองนี้จึงค่อยๆ เริ่มเปลี่ยนเมื่อนักสังคมวิทยาเทคโนโลยีได้ชี้ให้เห็นถึงคุณลักษณะของสิ่งประดิษฐ์ทางเทคโนโลยีว่ามีลักษณะเฉพาะแตกต่างจากวิทยาศาสตร์ ไม่ได้เป็นเพียงผลจากการนำความรู้วิทยาศาสตร์มาปรับใช้อย่างตรงไปตรงมา (ดูเพิ่มใน เซร์ซีโอ ซิสมอนโด, 2566: 149-153)

พินช์และบิจเกอร์ (1984) ได้พัฒนาแนวทางในการศึกษาเทคโนโลยีที่มีแนวทางศึกษา SCOT ที่มีเฉพาะตัวขึ้นมา ทั้งนี้แนวคิดและวิธีศึกษาของ SCOT เป็นวิธีวิเคราะห์การก่อรูปของเทคโนโลยีที่มีลำดับขั้นตอนชัดเจน เพื่อเผยให้เห็นถึงกระบวนการที่เทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์ถูกสร้างขึ้นหรือที่เรียกว่า ‘การเปิดกล่องดำ’ (opening Black Boxes) ซึ่งหมายถึงการรื้อถอนความสำเร็จรูปเพื่อเข้าไปดูว่าสิ่งประดิษฐ์เทคโนโลยีต่างๆ นั้นถูกสร้างขึ้นมาอย่างไร ตามอุปมา ‘กล่องดำ’ ที่ใช้กันทั่วไปในวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีศึกษา (ดูเพิ่มใน Pinch, 1992) ทว่าสำหรับ SCOT แล้ว กล่องดำที่ถูกเปิดออกนั้นไม่ได้เป็นเพียงแค่ปัจจัยนำเข้า (input) และผลนำออก (output) ในกระบวนการผลิตอย่างตรงไปตรงมาตามแนวคิดนวัตกรรมในทางเศรษฐศาสตร์ที่ถูกกำหนดโดยผู้สร้างเท่านั้น ในมุมมองพื้นฐานของ SCOT มองว่าเทคโนโลยีที่ปรากฏในขั้นตอนสุดท้ายมักไม่ได้เป็นไป

¹ต่อจากนี้ ในบทความจะขอเรียกสั้นๆ โดยตัวย่อตามที่ใช้กันทั่วไปว่า ‘SCOT’

ตามเจตนาของผู้ออกแบบหรือผู้สร้างเพียงฝ่ายเดียว หากแต่ถูกต่อรองจากกลุ่มทางสังคมต่างๆ เช่น วิศวกร นายทุน รัฐ แรงงาน ผู้บริโภค หรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียอื่นๆ กลุ่มสังคมเหล่านี้มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันและส่งผลต่อการออกแบบเทคโนโลยีแต่ละชนิดแตกต่างกันไป ในด้านหนึ่งการศึกษากระบวนการเปิดกล่องดำของ SCOT จึงช่วยแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มสังคมต่างๆ โดยมีเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์เป็นศูนย์กลาง ขณะที่อีกด้านหนึ่ง SCOT ก็พยายามเชื่อมโยงให้เห็นถึงบทบาทการออกทางเทคนิคที่สัมพันธ์หรือผสมผสานรวมเข้ากับสังคม จนสิ่งประดิษฐ์หนึ่งถูกยอมรับและกลายเป็นรูปแบบที่แพร่หลายทั่วไปในสังคมยาวนานในช่วงระยะเวลาหนึ่ง

ทั้งนี้ กล่าวได้ว่าแนวคิดการประกอบสร้างทางสังคม SCOT ยังไม่เป็นที่รู้จักแพร่หลายมากนักในสังคมไทย เนื่องเพราะการศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างเทคโนโลยีกับสังคมยังค่อนข้างจำกัด การแบ่งแยกความรู้ในสาขาวิชาทางสังคมศาสตร์กับวิทยาศาสตร์ที่มักจะทำให้ความสนใจศึกษาเฉพาะในขอบเขตความรู้ของตนเอง ดังที่นักสังคมศาสตร์มักอธิบายเทคโนโลยีผ่านกรอบทางทฤษฎีที่กำหนดไว้ล่วงหน้ามากกว่าจะอธิบายรายละเอียดในตัวของเทคโนโลยีเอง ขณะที่นักวิทยาศาสตร์หรือวิศวกรก็มักจะอธิบายเทคโนโลยีเฉพาะในด้านเทคนิคโดยไม่เชื่อมโยงกับสังคม เป็นต้น เราจึงเห็นการศึกษาเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์ปรากฏเฉพาะด้านใดด้านหนึ่งมากกว่าจะถูกอธิบายจากคุณลักษณะทั้งสองด้านของมัน คือ ‘สังคมและเทคนิค’ ในขณะที่การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสังคม โดยไม่แยกกันแบบ STS เพิ่งจะเริ่มปรากฏในสังคมไทยช่วงปลายทศวรรษ 2550 มานี้เอง (ดูใน จักรกริช สังขมณี, 2559) และมักกล่าวถึงแต่แนวคิดทฤษฎีเครือข่าย-ผู้กระทำหรือ ANT เป็นส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตาม ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาความสนใจในศึกษาวัตถุเทคโนโลยีกับสังคมจากนักวิชาไทยได้เพิ่มมากขึ้นมากเรื่อยๆ (เช่น เก่งกิจ กิติเรียงลาภ, 2561, 2563; จักรกริช สังขมณี, 2561, 2562; ปาณิสรา สุขสม, 2563; รวิพล ลีมิ่งสวัสดิ์, 2567 เป็นต้น) ส่วนหนึ่งมาจากอิทธิพลการศึกษาแบบข้ามพหุนิยม (posthumanism) ที่ได้รับความนิยมและเริ่มปรากฏชัดในช่วงทศวรรษ 1990-2000 ซึ่งเป็นกระแสความคิดตอบโต้ความคิดแบบยัฒมนิยมเป็นศูนย์กลาง (anthropocentrism) ที่นำไปสู่ปัญหาวิกฤตสิ่งแวดล้อมโลกที่ผันผวนรุนแรงขึ้นจากการกระทำของมนุษย์ เช่นเดียวกับนวัตกรรมเทคโนโลยีใหม่ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นได้กลายเป็นส่วนประกอบสำคัญที่ส่งผลต่อโลกสังคมอย่างแท้จริง ตลอดหลายทศวรรษแห่งการพัฒนาเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์ต่างๆ เช่น รถยนต์ พลังงานไฟฟ้า กระจกพลาสติก เชื้อเพลิง อินเทอร์เน็ต รถยนต์ไฟฟ้า กระทั่งปัญญาประดิษฐ์หรือ AI ที่เพิ่มบทบาทมากขึ้นในปัจจุบัน วัตถุเทคโนโลยีเหล่านี้เฝ้าล้อมรอบตัวเราและมีอิทธิพลต่อสังคมในทุกมิติ การศึกษาทำความเข้าใจต่อกระบวนการก่อรูป การเปลี่ยนแปลง และผลกระทบจากเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์ที่สัมพันธ์รอบตัวเรา จึงมีความสำคัญอย่างมาก

ผู้เขียนเห็นว่าวิธีการศึกษาการประกอบสร้างเทคโนโลยี SCOT อาจจะช่วยขยายมุมมองความเข้าใจต่อเทคโนโลยีได้ละเอียดลึกซึ้งยิ่งขึ้น ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อนักวิชาการและผู้สนใจทั่วไปในการศึกษาทำความเข้าใจเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นปัญญาประดิษฐ์ เครือข่ายอินเทอร์เน็ต รถยนต์ไฟฟ้า โครงสร้างพื้นฐาน และอื่นๆ สิ่งประดิษฐ์สร้างโดยมนุษย์เหล่านี้ได้ขยายตัวและมีบทบาทต่อชีวิตผู้คนในสังคม

ปัจจุบันในลักษณะที่ซับซ้อนมากขึ้น ทั้งนี้ในการเปิดกล่องดำของ SCOT อย่างน้อยก็อาจช่วยให้มองเห็นกระบวนการภายในวัตถุเทคโนโลยีที่ถูกพัฒนาหรือนำเข้ามาใช้งานอย่างซับซ้อนได้ชัดเจนระดับหนึ่ง ซึ่งนำไปสู่การหาจุดสมดุลในการปรับเปลี่ยนปฏิสัมพันธ์ที่เหมาะสมระหว่างมนุษย์กับวัตถุเทคโนโลยีให้ดีขึ้นได้

บทความนี้เป็นการทบทวนแนวคิด SCOT เพื่อให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจวิธีการศึกษาแบบ SCOT ได้ง่าย ผู้เขียนจึงพยายามอธิบายรายละเอียดขั้นตอนการศึกษาต่างๆ โดยยกตัวอย่างจากงานศึกษาที่เป็นแบบฉบับเฉพาะของ SCOT ที่รู้จักกันในวงกว้าง โดยเริ่มจากการอธิบายภูมิหลังความเป็นมาของแนวคิด SCOT โดยสังเขปเพื่อให้เห็นความเกี่ยวพันของกับการศึกษาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอื่นๆ ที่มีอยู่มาก่อนหน้า ซึ่งพอจะช่วยให้เข้าใจแนวทางหรือจุดยืนของ SCOT ได้ดีขึ้น โดยในส่วนหลักของบทความนี้ จะเป็นการอธิบายแนวคิดหลักและขั้นตอนการศึกษาของ SCOT โดยใช้ตัวอย่างจากงานจากผลงานสำคัญหลัก 3 ชิ้นที่พินช์และบิจเกอร์ (Pinch and Bijker) ผู้ก่อตั้ง SCOT ได้ศึกษาเอาไว้ ชิ้นแรกคือ บทความเรื่อง “The social construction of facts and artefacts: Or How the Sociology of Science and the Sociology of Technology might Benefit Each other” (1984) ซึ่งเป็นการเสนอแนวคิด SCOT ในการศึกษาปรากฏเป็นครั้งแรก งานชิ้นต่อมาเป็นบทความของบิจเกอร์เรื่อง “The Social Construction of Bekilite: Toward a Theory of Invention” (1987) และงานชิ้นที่สามเป็นโครงการศึกษาชิ้นใหญ่ของบิจเกอร์จากหนังสือเรื่อง *Of Bicycle, Bakelites, and Bulbs Toward a Theory of Sociotechnical Change*, Cambridge (1995) ผู้เขียนเลือกใช้ผลงาน 3 ชิ้นนี้ ด้วยเหตุผล 2 ข้อ อย่างแรกเพื่อให้ผู้อ่านเห็นพัฒนาการของความคิด SCOT จากจุดเริ่มต้นที่เชื่อมต่อกันกับงานช่วงหลังในช่วงระหว่างทศวรรษ 1980-1990 ซึ่งเป็นช่วงที่แนวคิด SCOT พัฒนาขึ้นและมีแนวทางเป็นเฉพาะของตนเองที่แตกต่างจากแนวคิดอื่นอย่างชัดเจน ผลงานทั้งสามชิ้นนี้ ถือเป็นต้นฉบับแนวคิด SCOT ที่มีถูกกล่าวถึงอย่างกว้างขวางเสมอเมื่อมีการทบทวนงานศึกษาของ SCOT ในช่วงตลอดสามสิบปีที่ผ่านมาถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนได้นำงานศึกษาอื่นๆ ทั้งผู้สนับสนุนและผู้วิจารณ์ SCOT มาประกอบในบทความนี้ด้วย แต่การนำเสนอของบทความจะเน้นไปที่การอธิบายแนวคิด SCOT เป็นหลักเพื่อให้ผู้สนใจแนวคิด SCOT สามารถเข้าใจหลักการพื้นฐานของ SCOT ได้ง่ายที่สุด ซึ่งประเด็นต่างๆ ของบทความจะลำดับไปตามหัวข้อหลัก ดังนี้ (1) ภูมิหลังความเป็นมาในการประกอบสร้างแนวคิด SCOT (2) แนวคิดและวิธีการศึกษาตามแบบฉบับดั้งเดิมของ SCOT (3) การปรับปรุงและขยายกรอบแนวคิด SCOT ในช่วงเปลี่ยนผ่าน (4) ข้อจำกัดและคำวิจารณ์ต่อ SCOT และ (5) บทสรุปและข้อเสนอแนะ

ภูมิหลังความเป็นมาในการประกอบสร้างแนวคิด SCOT

การศึกษาสังคมวิทยาเทคโนโลยี (Sociology of Technology) เป็นสาขาย่อยของสังคมวิทยาที่เกิดขึ้นท้ายสุดในช่วงทศวรรษ 1980 ซึ่งให้ความสนใจศึกษาเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์โดยเฉพาะ ทว่าสังคมในเวลานั้นโดยทั่วไปยังมีมุมมองต่อเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์ว่าเป็นเพียงผลลัพธ์จากการประยุกต์ใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ไม่ได้มองว่าเทคโนโลยีมีคุณสมบัติเฉพาะที่แตกต่างออกไป เทคโนโลยีหรือสิ่งประดิษฐ์จึงไม่ได้รับความสำคัญ

เทียบเท่ากับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ และการศึกษาเทคโนโลยีโดยทั่วไปก็มักอธิบายแต่ผลสำเร็จของการพัฒนาเทคโนโลยีที่นำไปสู่ความก้าวหน้าของสังคมเหมือนกับทฤษฎีประวัติศาสตร์แบบวิหหรือไม่ก็มักอธิบายเทคโนโลยีด้วยตัวแบบเศรษฐศาสตร์การพัฒนาที่ขาดการสำรวจทำความเข้าใจปัจจัยต่างๆ ในการเกิดเทคโนโลยีขึ้นอย่างรอบด้าน เพราะมุ่งเน้นอธิบายปัจจัยนำเข้าในกระบวนการผลิตและผลลัพธ์ที่ได้ออกมาเท่านั้น

แนวคิดการประกอบสร้างสังคมของเทคโนโลยีหรือ ‘SCOT’² ถูกพัฒนาขึ้นในช่วงกลางทศวรรษ 1980 โดยนักสังคมวิทยาของเทคโนโลยี คือ เทรเวอร์ พินช์ (Trevor Pinch) และไวเบ เบิเจอร์ (Wiebe Bijker) พวกเขาปรับเปลี่ยนมุมมองต่อการศึกษาเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์ใหม่ให้มีสถานะทัดเทียมกับความรู้วิทยาศาสตร์ โดยพยายามชี้ให้เห็นความสำคัญของเทคโนโลยีในฐานะสิ่งประกอบสร้างทางสังคมที่มีความสลับซับซ้อนทั้งปัจจัยทางสังคมและเทคนิค และไม่ใช่เป็นเพียงแค่ผลของการประยุกต์ใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เท่านั้น แนวคิด SCOT เกิดขึ้นโดยนำเอาวิธีการศึกษาในสังคมวิทยาของความรู้วิทยาศาสตร์ (Sociology of Science Knowledge - SSK) ซึ่งถูกพัฒนาขึ้นมาก่อนหน้าในช่วงทศวรรษ 1970 เพื่อมาปรับใช้ในการศึกษาเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์โดยเฉพาะ พวกเขาพิจารณาเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์ในฐานะสิ่งสร้างที่เกิดจากความรู้ทางเทคนิคผสานรวมกับปัจจัยทางสังคมอันหลากหลายผสานรวมเข้าด้วยกัน หากเกิดขึ้นจากความสามารถพิเศษส่วนบุคคลหรือเกิดจากความรู้ในทางเทคนิคเฉพาะเพียงอย่างเดียว และพัฒนาการของเทคโนโลยีไม่ใช่สิ่งที่ดำเนินไปในลักษณะเป็นเส้นตรง (unilinear) ตามที่แนวคิดกระแสหลักในช่วงเวลานั้นเข้าใจ ทั้งนี้การพัฒนาแนวคิด SCOT เกิดขึ้นภายใต้บริบทของการศึกษาวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสังคม โดยไม่แยกพรมแดนสาขาวิชาออกจากกันหรือที่เรียกโดยย่อว่า ‘STS’ กำลังเริ่มต้นพัฒนาและขยายตัวเติบโตขึ้นไปพร้อมกัน นักวิชาการด้าน STS มีที่มาจากหลากหลายสาขาวิชา แต่ก็มีจุดร่วมกันบนหลักพื้นฐานในการศึกษาวิทยาศาสตร์แนวใหม่ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทางวิทยาศาสตร์จากโทมัส คูนท์ (Thomas Kuhn)³ ที่ก่อให้เกิดคำถามต่อกระบวนการหาความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่มีอยู่ก่อนหน้านี้กันอย่างถึงราก

²ต่อจากนี้ ในบทความจะขอเรียกสั้นๆ โดยด้วยย่อตามที่ใช้กันทั่วไปว่า ‘SCOT’

³โทมัส คูนท์ ได้ตีพิมพ์หนังสือ *The Structure of Scientific Revolutions* ในปี 1962 ข้อเสนอของเขาทำให้เกิดข้อถกเถียงต่อสิ่งที่กำหนดว่าเป็นความรู้ทางวิทยาศาสตร์อย่างกว้างขวาง แต่เดิมวิทยาศาสตร์มักถูกมองว่าความจริงที่ดำรงอยู่โดยตัวของมันเองโดยแยกขาดจากสังคม กระบวนทัศน์ใหม่ของคูนท์ได้นำไปสู่การพิจารณาการปฏิบัติงานในแวดวงผู้เชี่ยวชาญที่ก่อให้เกิดความรู้ขึ้นจากการประกอบสร้างทางสังคมไม่แตกต่างจากความหมายของวัฒนธรรมทั่วไป ซึ่งกลายเป็นแนวทางที่นักสังคมวิทยาความรู้ทางวิทยาศาสตร์ (sociology of scientific knowledge) หรือที่เรียกด้วยตัวย่อว่า SSK ได้ต่อยอดในการศึกษาความเกี่ยวข้องพัวพันระหว่างวิทยาศาสตร์กับสังคม และขยายไปยังเทคโนโลยีในช่วงต่อมา ซึ่งในปัจจุบันนิยมเรียกในชื่อใหม่ว่าวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี ศึกษา (Science and Technology Studies) หรือ STS (ดูเพิ่มเติมใน จักรกริช สังขมณี, 2564) เพื่อไม่ให้สับสนจึงขอกล่าวไว้ด้วยว่าแนวทางการศึกษาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีหลังการเปลี่ยนกระบวนทัศน์แบบคูนท์ของนักสังคมวิทยาของความรู้วิทยาศาสตร์ (SSK) จึงแตกต่างไปจากสังคมวิทยาของวิทยาศาสตร์ (Sociology of Science) ในแบบของโรเบิร์ต เมอร์ตัน (Robert Merton) โดยพื้นฐาน กระทั่งมีลักษณะขัดแย้งกัน (ดูใน Steven Shapin 1995; เซร์มิโอ ซิมอนโด, 2566)

กล่าวได้ว่า SCOT เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา STS ที่กำลังขยายตัว พวกเขาได้พัฒนารอบแนวคิดในการศึกษาเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์ที่มีลักษณะเฉพาะตัวขึ้น แต่ได้อาศัยหลักการพื้นฐานที่มีจุดร่วมในการศึกษา STS แบบอื่นๆ ด้วย โดยเฉพาะการอาศัยหลักการความสมมาตร (the symmetry principle) ทางเทคโนโลยีที่ได้รับอิทธิพลจากเดวิด บลอว์ (David Bloor) นักสังคมวิทยาของความรู้วิทยาศาสตร์เพื่ออธิบายทั้งความสำเร็จและความล้มเหลวของเทคโนโลยีอย่างได้สัดส่วนทัดเทียมกัน⁴ รวมไปถึงหลักการศึกษาเชิงประจักษ์ (empiricism) ซึ่งจะใช้ตัวอย่างกรณีศึกษาในการอธิบายอย่างเป็นรูปธรรม หลีกเลี่ยงการใช้ทฤษฎีกำหนดชี้แนะไว้ล่วงหน้า เป็นต้น สำหรับการศึกษาเทคโนโลยีแล้ว SCOT มักถูกเทียบเคียงกับแนวการศึกษาที่พัฒนาขึ้นมาในเวลาใกล้เคียงกัน คือ (1) ทฤษฎีเครือข่าย-ผู้กระทำ (Actor Network Theory หรือ ANT) และ (2) การศึกษาเชิงระบบ (Technological Systems) โดยบางครั้งก็ถูกเรียกรวมทั้ง 3 กลุ่มว่าเป็นพวกแนวคิดการประกอบสร้าง (Constructivist) ทว่าแต่ละกลุ่มก็มีแนวคิดและวิธีการศึกษาที่มีจุดเด่นเฉพาะของตนเอง ขณะที่แนวคิดบางส่วนก็สนับสนุนกันและกันและบางส่วนก็แตกต่างกระทั่งเห็นไม่ตรงกัน (ดูใน Winner, 1993; Tsou, 2023: 6)

วิธีการศึกษาการสร้างของเทคโนโลยีหรือ SCOT ได้ถูกนำเสนอเป็นครั้งแรกในวารสาร *Social Studies of Science* ปี 1984 จากบทความเรื่อง “The social construction of facts and artefacts: Or How the Sociology of Science and the Sociology of Technology might Benefit Each other” โดยพินซ์และบิจเกอร์ไดยม์ ‘แผนงานเชิงประจักษ์ของสัมพัทธนิยม’ (The Empirical Programme of Relativism) หรือ ‘EPOR’ จากแฮร์รี คอลลินส์ (Harry M. Collins, 1981) นักสังคมวิทยาของความรู้ทางวิทยาศาสตร์ (SSK) ที่ใช้ศึกษาการสร้างความรู้วิทยาศาสตร์ที่เกิดขึ้นมาก่อน วิธีการศึกษาของ EPOR เป็นการวิเคราะห์กระบวนการสร้างความรู้ทางวิทยาศาสตร์เป็น 3 ขั้นตอน คือ (1) การแสดงถึงความยืดหยุ่นในการตีความข้อมูลการทดลองที่ต่างกันอย่างนักวิทยาศาสตร์ (2) แสดงถึงกลไกทางสังคมในขอบเขตเฉพาะที่ส่งผลต่อการยุติข้อถกเถียงของนักวิทยาศาสตร์ ซึ่งทำให้ความรู้เกิดเสถียรภาพ และ (3) การเชื่อมกลไกการยุติข้อถกเถียงในขอบเขตเฉพาะไปสู่สังคมวงกว้าง (อ้างใน Finn Collin, 2011) ขั้นตอนดังกล่าวนี้เป็นกระบวนการก่อนที่ความรู้ทางวิทยาศาสตร์จะถูกสถาปนาขึ้น กระทั่งสังคมยึดถือเป็นความจริงโดยทั่วไป จากมุมมองนี้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์จึงไม่ใช่สิ่งที่ดำรงอยู่โดยตัวมันเองในโลกธรรมชาติตามกรอบความคิดวิทยาศาสตร์แบบเก่ายึดถือ

เมื่อพินซ์และบิจเกอร์ (1984) นำวิธีศึกษา EPOR มาประยุกต์ใช้กับเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์ พวกเขาจำเป็นต้องปรับวิธีศึกษาให้เหมาะกับเทคโนโลยีโดยเฉพาะ เนื่องจากเทคโนโลยีมักสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับผู้คน

⁴เดวิด บลอว์ (David Bloor) นักสังคมวิทยาชาวอังกฤษจากมหาวิทยาลัยเอดินเบิร์กได้เสนอ ‘หลักความสมมาตร’ ในการพิสูจน์ความจริงทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งผู้ศึกษาจะต้องให้น้ำหนักต่อการพิสูจน์ความเป็นจริง (true) และความเท็จ (false) ภายใต้อุปกรณ์เดียวกันอย่างได้สัดส่วน และต้องเคารพต่อความจริงและเท็จอย่างเท่าเทียมกัน (Bloor [1976] 1991, p.7) ข้อเสนอของบลอว์ได้รับการยอมรับแพร่หลายทั่วไปในการศึกษาสังคมวิทยาของความรู้ทางวิทยาศาสตร์ และถูกนำมาปรับใช้ในการศึกษาสังคมวิทยาของเทคโนโลยีในการอธิบายถึงความสำเร็จและความล้มเหลวของเทคโนโลยีอย่างได้สัดส่วน

ที่หลากหลายและมีปัจจัยมากมายทั้งในทางสังคมและเทคนิคเข้ามาเกี่ยวข้อง ในแง่ขอบเขตความสัมพันธ์จึงค่อนข้างกำหนดได้ยาก และไม่ได้เป็นเพียงแค่การประยุกต์เอาความรู้ทางวิทยาศาสตร์มาปรับใช้ได้อย่างตรงไปตรงมา แต่เกิดจากการสร้างทางสังคมและเทคนิคที่ผสมรวมเข้าด้วยกัน บางครั้งผลลัพธ์ก็อาจไม่เป็นไปตามที่ผู้ออกแบบตั้งใจเอาไว้ตั้งแต่แรก⁵

ในบทความปี 1984 พินช์และบิจเกอร์ ใช้ ‘จักรยาน’ เป็นตัวอย่างในการอธิบายโดยใช้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์การพัฒนาจักรยานในช่วงปลายทศวรรษ 1870-1890 เพื่ออธิบายการเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยีที่สามารถเกิดขึ้นได้ในหลายทิศทาง ในสมัยนั้นจักรยานแบบที่เราใช้กันทั่วไปในปัจจุบันยังไม่เกิดขึ้น แต่ก็มีประติศัพนพาทะสองล้อขึ้นมาแล้วหลายรูปแบบแต่ยังไม่ใช่พาหนะที่ผู้คนใช้กันทั่วไป ในช่วงทศวรรษ 1870 เจมส์ สตาร์เลย์ (Jame Starley) นักประดิษฐ์ชาวอังกฤษผู้ถูกขนานนามว่าเป็นบิดาแห่งอุตสาหกรรม ได้ออกแบบพัฒนาจักรยานออดินารี่ล้อสูง (ordinary bicycle) ขึ้นมาเป็นครั้งแรก และมีชื่อเรียกตามลักษณะรูปร่างของล้อว่า ‘เพนนี-ฟาร์ธิง’ (Penny-farthing)⁶ ซึ่งเป็นจักรยานที่ออกแบบขึ้นใหม่และได้รับความนิยมอย่างมากในช่วงเวลานั้น ทั้งนี้จักรยานออดินารี่ถูกออกแบบให้มีล้อหน้าสูงและมีขนาดใหญ่กว่าล้อหลังหลายเท่า ผู้ขี่ต้องปีนขึ้นไปนั่งบนอานที่สูงกว่าปกติ การขี่จักรยานจึงไม่ใช่สิ่งที่ทำได้ง่ายหรือสามารถใช้งานได้ทุกคน จักรยานล้อสูงจึงเป็นสิ่งประดิษฐ์ที่ได้รับความนิยมเฉพาะผู้ใช้งานบางกลุ่มเท่านั้น อย่างไรก็ตามในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 ความนิยมใช้จักรยานออดินารี่ล้อสูงก็ค่อยๆ เสื่อมลงจนกระทั่งไม่มีการใช้อีกต่อไป จักรยานล้อต่ำที่ผู้คนทุกกลุ่มสามารถขี่ได้อย่างสะดวกปลอดภัย (safety bicycle) ได้เข้ามาแทนที่และกลายเป็นรูปแบบของจักรยานที่ใช้ทั่วไปในที่สุด

พินช์และบิจเกอร์ ใช้กรณีศึกษาจักรยานออดินารี่ล้อสูง เพื่อจะอธิบายว่าจักรยานล้อสูงได้เปลี่ยนแปลงมาเป็นจักรยานปลอดภัยที่มีล้อต่ำลงในช่วงเวลาต่อมาได้อย่างไร หรือเทคโนโลยีเกิดการเปลี่ยนแปลงได้อย่างไร วิธีศึกษา SCOT ได้พยายามชี้ให้เห็นว่าเทคโนโลยีไม่ได้ถูกกำหนดโดยผู้ออกแบบเท่านั้น แต่เกิดจากกระบวนการที่ซับซ้อนหลายทิศทางจากการปฏิสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมหลากหลายกลุ่มในการต่อรองให้ความหมายต่อเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์ รวมไปถึงการพัฒนาวิธีการทางเทคนิคใหม่ๆ เพื่อแก้ปัญหาจนสามารถตอบสนองต่อผู้ใช้กลุ่มต่างๆ ในสังคมได้ สิ่งเหล่านี้คือการผสมรวมทางพลังทางสังคมกับเทคนิค ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาเปลี่ยนแปลงคุณลักษณะของจักรยานอย่างต่อเนื่อง โดยวิธีการวิเคราะห์ของ SCOT จะมีขั้นตอนเป็นลำดับชัดเจนดังที่กล่าวถึงในหัวข้อข้างหน้านี้

⁵แนวคิด SCOT แตกต่างไปจากตัวแบบเชิงเส้นตรง (linear model) ของการศึกษากระบวนการสร้างนวัตกรรมตามชนบซึ่งมองว่าเทคโนโลยีคือการปรับปรุงให้พัฒนาก้าวหน้าขึ้นไปตามลำดับ แต่ในความจริงเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์อาจเกิดการหันเหเปลี่ยนแปลงไปในทางอื่นได้หลายทิศทาง (multi-directional model) ขึ้นกับปัจจัยทางสังคมและเทคนิคในแต่ละช่วงเวลา

⁶“ออดินารี่” เป็นคำที่เรียกจักรยานที่มีลักษณะล้อสูงทั่วไป ‘เพนนี-ฟาร์ธิง’ เป็นชื่อเล่นมีที่มาจากเหรียญเพนนีและเหรียญฟาร์ธิงของอังกฤษ ผู้ผลิตจักรยานได้ปรับแก้ออดินารี่อยู่หลายรุ่น ซึ่งอาจจะมีลักษณะแตกต่างทางเทคนิคแต่ก็ยังถือว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของจักรยานออดินารี่เช่นกัน

แนวคิดและวิธีการศึกษาตามแบบฉบับดั้งเดิมของ SCOT

แนวคิด SCOT เป็นวิธีการอธิบายการเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์ โดยแสดงให้เห็นถึงปัจจัยทั้งในทางสังคมและเทคนิคที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนรูปของเทคโนโลยีในช่วงเวลาหนึ่งและอาจมีการผันเปลี่ยนไปสู่อีกทิศทางหนึ่งจากการปรับปรุงในทางเทคนิคให้สอดคล้องกับกลุ่มคนในสังคมที่แตกต่างไปตามบริบททางสังคม เมื่อปัญหาที่เคยมีอยู่ ได้ถูกแก้ไขแล้วอย่างน้อยก็ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง สิ่งประดิษฐ์นั้นได้รับการยอมรับอย่างแพร่หลายหรือไม่มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะพื้นฐานทางเทคนิคสำคัญขึ้นอีก นั้นแสดงให้เห็นว่าเสถียรภาพ (stability) ของเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์ได้เกิดขึ้นแล้ว

การใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์จากกรณีศึกษาเป็นส่วนสำคัญสำหรับการวิเคราะห์ของ SCOT อย่างไรก็ตาม บทความต้นกำเนิด SCOT ในปี 1984 พินซ์และบิจเกอร์ยังไม่ได้ให้รายละเอียดข้อมูลจักรยานที่ใช้เป็นกรณีศึกษาอย่างละเอียดมากนัก เนื่องจากประเด็นหลักของบทความ คือ การเสนอการนำวิธีการศึกษาวิทยาศาสตร์หรือ EPOR มาปรับใช้ในการศึกษาเทคโนโลยี ข้อมูลเชิงประจักษ์ของการพัฒนาและความเปลี่ยนแปลงของจักรยานในช่วงปลายศตวรรษ 19 จึงถูกยกมาใช้อธิบายเพียงบางส่วนเท่านั้น ทว่าบิจเกอร์ได้อธิบายพัฒนาการความเปลี่ยนแปลงของจักรยานอีกครั้งจากหนังสือของเขาในปี 1995 ซึ่งมีความละเอียดชัดเจนกว่าบทความต้นแบบแรกเริ่มในปี 1984 เป็นอย่างมาก⁷ ทว่าก็ยังคงรักษาลักษณะหลักวิธีการศึกษาของ SCOT ดั้งเดิมที่หยิบยืมมาปรับใช้จาก EPOR โดยมีขั้นตอนหลักในการวิเคราะห์ 3 ขั้นตอนหลัก 1. ความยืดหยุ่นในการตีความ (interpretative flexibility) 2. การปิดและการทำให้เกิดเสถียรภาพ (closure and stabilization) และ 3. การขยายไปยังบริบทที่กว้างขึ้น (the wider context) ทั้งนี้ในแต่ละขั้นตอนจะอาศัย ‘กลุ่มทางสังคมที่เกี่ยวข้อง’ (relevant social groups)⁸ เป็นแกนกลางในการวิเคราะห์การก่อรูปของเทคโนโลยีจักรยาน

ในบทความนี้ได้นำตัวอย่างการจักรยานจากการศึกษาต้นฉบับในปี 1984 และงานของบิจเกอร์ในปี 1995 ประกอบเข้าด้วยกัน โดยการศึกษาฉบับปี 1995 บิจเกอร์ได้เพิ่มข้อมูลคำอธิบายย้อนไปไกลก่อนที่จะมีการพัฒนาสิ่งประดิษฐ์สองล้อขึ้น เริ่มจากภาพต้นแบบของเลโอนาโด ดา วินชี ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 15 แล้วจึงสำรวจจุดเริ่มต้นของจักรยานที่เรียกว่า “เซลีเฟร์” (celerifere) ซึ่งเป็นพาหนะสองล้อสมัยแรกที่ปรากฏในช่วงทศวรรษ 1790 จากนั้นบิจเกอร์จึงสำรวจรูปแบบของจักรยานรุ่นต่างๆ ในหลายแห่งของยุโรป ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงมาจนถึงช่วงสมัยของจักรยานล้อสูงอดินารี โดยพิจารณาจากกลุ่มทางสังคมที่เกี่ยวข้องอย่างละเอียด ซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีจักรยานจนกลายมาเป็นจักรยานปลอดภัย (safety bicycle) ที่มีคุณลักษณะพื้นฐานเหมือนจักรยานทุกวันนี้

ในกรณีการสร้างความรู้วิทยาศาสตร์ EPOR จะพิจารณาผ่าน ‘กลุ่มอภิปรายถกเถียง’ (controversy group) โดยมีนักวิทยาศาสตร์หรือผู้เชี่ยวชาญเข้าร่วมถกเถียงอย่างใกล้ชิด ข้อถกเถียงต่อสิ่งที่อภิปรายจึงเป็นเหมือน ‘ชุดแกนหลัก’ (core-set) ของความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งกำหนดความสัมพันธ์ในการผลิตสร้างความรู้หรือข้อเท็จจริงทางวิทยาศาสตร์ขึ้นมา โดยพินซ์และบิจเกอร์ (1984) ได้อธิบายยกตัวอย่างจากงานของแฮร์รี คอลลินส์ (Collins) ที่กล่าวถึงการตีความที่ยืดหยุ่นของทฤษฎีความผันผวนของพลังงานแสงอาทิตย์ในกลุ่มนักฟิสิกส์ ซึ่งกลุ่มถกเถียงค่อนข้างจำกัดวงอยู่ในกลุ่มนักวิทยาศาสตร์เฉพาะทางเท่านั้น ซึ่งต่างจากกรณีสิ่งประดิษฐ์จักรยานที่กลุ่มทางสังคมที่เกี่ยวข้องค่อนข้างกว้างและหลากหลายกว่ามาก

1. ความยืดหยุ่นในการตีความ (interpretative flexibility)

เป็นขั้นตอนแรกของการวิเคราะห์โดยเริ่มจากการพิจารณาปฏิกริยาของกลุ่มคนในสังคมที่มีต่อเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์ที่ถูกออกสร้างขึ้นภายใต้บริบทสังคมช่วงเวลาหนึ่ง เป็นช่วงระยะเวลาที่เทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์อยู่ในขั้นเริ่มต้นของการออกแบบ ซึ่งยังไม่มีแน่นอน กลุ่มคนในสังคมจึงมีการให้ความหมายต่อเทคโนโลยีแตกต่างกันไป อาจเกิดข้อถกเถียงหรือความเห็นขัดแย้งระหว่างคนกลุ่มต่างๆ ในสังคมต่อสิ่งประดิษฐ์ที่ปรากฏในสังคมขึ้นดังนั้นในขั้นตอนนี้ นักสังคมวิทยาของเทคโนโลยีจึงต้องอาศัยข้อมูลหลักฐานอย่างรอบด้านจากข้อถกเถียงโต้แย้งของกลุ่มทางสังคมที่เกี่ยวข้องเพื่อพิจารณาความหมายที่แต่ละกลุ่มมีต่อเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์ที่เกิดขึ้น โดยกรณีของจักรยานล้อสูงเพนนี-ฟาร์จึงเป็นจักรยานที่มีขนาดล้อหน้าสูงและใหญ่กว่าล้อหลังหลายเท่า ขับเคลื่อนด้วยแกนถีบของล้อหน้า ผู้ขี่ต้องนั่งบนอานที่ตั้งอยู่บนล้อใหญ่ด้านหน้า ถือเป็นจักรยานยุคแรกๆ ที่ได้รับความนิยมในช่วงสั้นๆ ก่อนจะมีการพัฒนาปรับเปลี่ยนจนกลายเป็นจักรยานล้อต่ำที่ใช้กันอย่างแพร่หลายในปัจจุบัน ในช่วงแรกที่จักรยานล้อสูงถูกสร้างขึ้น ผู้คนในสังคมมีปฏิกริยาต่อสิ่งประดิษฐ์แตกต่างกัน คนส่วนใหญ่มองว่าจักรยานล้อสูงเป็นพาหนะที่บังคับยากและอันตราย เด็กและผู้สูงอายุไม่สามารถขี่ได้ ผู้ใช้จักรยานออกไดนาโรส่วนใหญ่จึงมีเพียงผู้ชายที่ยังหนุ่มร่างกายแข็งแรงและมีฐานะดีเท่านั้น ในขณะที่บริบทสังคมยุควิกตอเรียนปลายศตวรรษที่ 19 ผู้หญิงก็ยังคงถูกควบคุมด้วยบรรทัดฐานสังคมในพื้นที่สาธารณะอย่างเข้มงวด ทั้งการใส่กระโปรงและการแสดงความเป็นกุลสตรี ด้วยข้อจำกัดในการใส่กระโปรงและบทบาททางเพศของสังคมในขณะนั้น ผู้หญิงที่ขี่จักรยานจึงเป็นไปได้ยาก บ่อยครั้งการขี่จักรยานในที่สาธารณะด้วยความเร็วสร้างความรำคาญและก่อให้เกิดความอันตรายต่อผู้ใช้ถนน สร้างความไม่พอใจแก่ผู้ไม่ใช้จักรยานจนเกิดแรงต่อต้านอยู่เสมอ (Bijker, 1995: 41-45) กล่าวได้ว่ากลุ่มทางสังคมที่เกี่ยวข้องหลักที่ใช้จักรยานเป็นชายหนุ่มที่มีฐานะดีได้ให้ความหมายต่อจักรยานเหมือนกับอุปกรณ์เครื่องเล่นกีฬาในเวลาว่างที่แสดงรสนิยมทางสังคมมากกว่าจะใช้งานเพื่อการเดินทางเป็นหลัก ขณะที่ผู้ไม่ใช้จักรยานล้อสูงเห็นว่าเป็นสิ่งประดิษฐ์ที่อันตราย

แม้ว่าบรรทัดฐานสังคมในยุคนั้นจะไม่ส่งเสริมให้ผู้หญิงขี่จักรยาน แต่กลุ่มผู้หญิงที่ขี่จักรยานก็เริ่มปรากฏให้เห็นเป็นกลุ่มเล็กๆ ผู้ผลิตจักรยานบางรายได้พยายามแก้ปัญหาที่เรียกว่า ‘ปัญหาชุดกระโปรง’ โดยการออกแบบที่นั่งด้านข้างจักรยานให้ผู้หญิงที่ใส่กระโปรงขี่จักรยานได้สะดวกขึ้นหรือออกแบบชุดเสื้อผ้าผู้หญิงสำหรับขี่จักรยานโดยเฉพาะแต่ไม่ประสบความสำเร็จมากนัก มีความพยายามสร้างความหมายต่อคุณค่าชุดใหม่ในการขี่จักรยานของผู้หญิงด้วย ดังที่ปรากฏในนิตยสารช่วงทศวรรษ 1880 ที่ผู้หญิงคนหนึ่งกล่าวถึงการขี่จักรยานล้อสูงว่า “การขี่จักรยานโดยเนื้อแท้แล้วไม่ใช่บาป และหากมันเป็นเพียงวิธีเดียวที่จะพาไปถึงโบสถ์ในวันอาทิตย์ได้ ก็ถือว่าเป็นสิ่งที่พอจะอนุโลมได้” (Bijker, 1995: 43) ต่อมาหลังจากจักรยานล้อสูงถูกแทนที่ด้วยจักรยานล้อต่ำลง การขี่จักรยานของผู้หญิงยังแฝงความหมายของการต่อสู้เพื่อความเท่าเทียมทางเพศด้วย กล่าวได้ว่าขั้นตอนการตีความที่ยืดหยุ่นนี้ คือการที่กลุ่มสังคมต่างๆ ให้ความหมายต่อจักรยานแตกต่างกันไป ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญหนึ่งที่ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนการออกแบบจักรยานให้มีความสอดคล้องกับกลุ่มสังคมอื่นๆ มากขึ้นภายหลัง

2. การปิดและการทำให้เกิดเสถียรภาพ (closure and stabilization)

หลังจากสิ่งประดิษฐ์ได้ถูกนำมาใช้งาน กลุ่มทางสังคมอาจแสดงปฏิกิริยาทั้งด้านบวกและลบ ในขั้นตอนของการตีความที่ยืดหยุ่น ซึ่งหากปัญหาจากเทคโนโลยีหรือสิ่งประดิษฐ์นั้นยังไม่ได้รับการแก้ไข การปรับแต่งเทคโนโลยีนั้นก็จะยังคงดำเนินต่อไป บิเจอร์อธิบายขั้นตอนการปิดการตีความ โดยสรุปว่า “ความยืดหยุ่นในการตีความสิ่งประดิษฐ์ (*interpretative flexibility*) จะลดน้อยลง เกิดฉันทามติ (*consensus*) ขึ้นในกลุ่มสังคมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับความหมายหลักของสิ่งประดิษฐ์นั้น และ ‘ความเป็นพหุนิยมของสิ่งประดิษฐ์’ (*pluralism of artifacts*) จะลดลง” (Bijker, 1995: 86) ตัวอย่างจากกรณีของจักรยานล้อสูง ออดินารี ผู้ผลิตจักรยานได้ปรับปรุงเทคนิคใหม่หลายอย่างที่น่าไปสู่การแก้ปัญหาความอันตรายของจักรยานล้อสูง เช่น การลดขนาดล้อหน้าให้ต่ำลง ผู้หญิงสามารถใส่กระโปรงขี่จักรยานได้ การเคลื่อนย้ายเบาะนั่งมาด้านหลังมากขึ้น การปรับแต่งการควบคุมด้วยโซ่และใช้ล้อหลังขับเคลื่อนแทนล้อหน้า กระทั่งจักรยานได้ถูกพัฒนาจนมีล้อหน้าและหลังเท่ากัน หรือการแก้ปัญหาแรงสั่นสะเทือนจากขนาดล้อที่ลดต่ำลงโดยเสริมอุปกรณ์กันกระแทก และใช้เทคนิคล้อยางเติมลมแทนล้อตันแบบเก่า เป็นต้น (Pinch and Bijker, 1984: 414-419, 421-424; Bijker, 1995: 88-93) การแก้ปัญหาเหล่านี้ ทำให้มุมมองข้อถกเถียงที่เคยมีอยู่หมดไป กลุ่มสังคมต่างเห็นพ้องกันและนำไปสู่การปิดการตีความปัญหาทั้งหมดในท้ายสุด ดังที่ได้เปลี่ยนโฉมของจักรยานล้อสูงไปสู่จักรยานปลอดภัย (*safety bicycle*) ซึ่งกลายเป็นรูปแบบมาตรฐานของจักรยานที่สืบเนื่องมาถึงปัจจุบัน กระบวนการนี้ SCOT เรียกว่า ‘กลไกการปิด’ (*closure mechanism*) แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

(1) *การปิดทางโวหาร (rhetorical closure)* เป็นกลไกการปิดจบการตีความเทคโนโลยีที่เกิดขึ้น โดยที่ปัญหาไม่จำเป็นต้องถูกแก้ไขจริง ขึ้นกับว่ากลุ่มสังคมที่เกี่ยวข้องมองว่าปัญหานั้นได้รับการแก้ไขแล้วหรือไม่ ตัวอย่างจากการขี่จักรยานล้อสูงออดินารีที่ผู้คนทั่วไปมองว่าเป็นอันตรายมากเกินไป จึงมีการออกแบบให้จักรยานปลอดภัยมากขึ้นกว่าเดิม ดังเช่น การปรับปรุงจักรยานฟาซิล (facile bicycle) ให้ล้อหลังมีขนาดใหญ่มากขึ้น แม้ว่าโดยทั่วไปล้อหน้าและล้อหลังก็ยังมีความแตกต่างกันอยู่มาก ทว่าด้วยการโฆษณาในหนังสือพิมพ์ ทำให้สาธารณชนทราบถึงปรับปรุงใหม่ของวิศวกรที่ปรับขนาดล้อหลังเพิ่มขึ้นและยืนยันถึงความปลอดภัยเกือบสมบูรณ์แบบ ทำให้การปิดจบทางโวหารเกิดขึ้นเพราะคนทั่วไปเชื่อว่าจักรยานได้ถูกปรับปรุงให้ปลอดภัยมากขึ้นแล้วจากการโฆษณาที่ออกมาล่อลวง (Pinch and Bijker, 1984: 427) แม้ในความจริงปัญหาของอันตรายในการขี่จักรยานล้อสูงอาจจะยังคงมีอยู่ก็ตาม หรือในช่วงที่จักรยานปลอดภัยที่มีล้อต่ำ ‘Macho bicycle’ ถูกผลิตขึ้นมาขายและท้าทายความนิยมของจักรยานออดินารี ผู้ผลิตได้อ้างถึง ‘ความปลอดภัยอย่างสมบูรณ์’ โดยนักปั่นจักรยานที่เป็นกลุ่มเป้าหมายไม่ต้องเสี่ยงอันตรายจากการขี่จักรยานล้อสูง (Bijker, 1995)

(2) *การปิดโดยการกำหนดนิยามใหม่ของปัญหา (closure by redefinition of problem)* เป็นการปิดจบปัญหาที่มีอยู่ โดยเปลี่ยนมุมมองต่อปัญหาเดิมไปยังปัญหาใหม่ เมื่อสามารถแก้ปัญหาใหม่ได้จึงทำให้ปัญหาเดิมจบลงไปด้วยปริยาย ดังปัญหา ‘แรงสั่น’ จากการขี่จักรยานที่มีกปรากฎในจักรยานล้อต่ำยุคแรกก่อนที่จะจักรยานออดินารีล้อสูงจะถูกสร้างขึ้นในช่วงทศวรรษ 1860 ตัวอย่างจาก ‘เวโลซิเพด’ (Velocipede) จักรยาน

ที่มีล้อต่ำถูกเรียกในชื่อเล่นว่า ‘กระดูกสัน’ (Bonesheker) แสดงถึงปัญหาแรงสั่นสะเทือนที่ปรากฏในจักรยานล้อต่ำยุคแรก⁹ ทั้งนี้การออกแบบล้อจักรยานออดินารีให้สูงใหญ่เป็นพิเศษจึงเป็นการแก้ปัญหาแรงสั่นสะเทือนให้ลดลงได้ดีกว่าการใช้ล้อต่ำ แรงสั่นจึงไม่เป็นปัญหาการขี่จักรยานล้อสูง อย่างไรก็ตาม ในช่วงปลายทศวรรษ 1880 เมื่อบริษัทผลิตยางได้นำเทคนิค ‘ล้อยางเติมลม’ (air tyre) มาช่วยลดแรงสั่นสะเทือน ซึ่งผู้ขี่จักรยานล้อสูงไม่ได้มองว่าแรงสั่นเป็นปัญหาสำหรับพวกเขา แคมคนส่วนใหญ่ยังรู้สึกตกชบช่นกับเทคนิควิธีการใช้ล้อยางเติมลมในจักรยานล้อต่ำด้วยซ้ำ แต่หลังจากการแข่งขันสิ้นสุดลง เสียงหัวเราะสบประมาทก็หายไปทันที เมื่อจักรยานล้อต่ำที่มีล้อยางเติมลมวิ่งแข่งหน้าคู่แข่งไปด้วยความเร็วสูง ศักยภาพของล้อยางลมเป็นที่ประจักษ์ต่อกลุ่มสังคมทั้งหมด ‘ความเร็ว’ กลายเป็นปัจจัยชี้ขาดของจักรยาน ความเร็วจึงเป็นปัญหาที่ถูกกำหนดขึ้นใหม่แทนปัญหาแรงสั่น (Pinch and Bijker, 1984: 427; Bijker 1995) หลังจากนั้นในช่วงทศวรรษ 1890 จักรยานล้อสูงก็ค่อย ๆ เสื่อมความนิยมลง จักรยานล้อต่ำขับขี่ปลอดภัยได้เข้ามาแทนที่อย่างแท้จริง การปิดจบทำให้การตีความที่ยืดหยุ่นของกลุ่มสังคมสิ้นสุดลง ไม่มีการปรับแก้ปัญหาคำคัญอีกต่อไป นั่นคือการมีเสถียรภาพ (stabilization) ของเทคโนโลยีจักรยานได้เกิดขึ้นอย่างสมบูรณ์ ดังที่บิจเกอร์กล่าวว่า “การปิดได้นำไปสู่การลดลงของความยืดหยุ่นในการตีความ ทำให้สิ่งประดิษฐ์ชิ้นหนึ่งกลายเป็นสิ่งหลักที่โดดเด่น และชิ้นอื่นๆ ไม่มีอยู่อีกต่อไป ทั้งนี้ในกระบวนการเดียวกันนั้น สิ่งประดิษฐ์ที่โดดเด่นจะเกิดเสถียรภาพ (stabilization) เพิ่มขึ้นภายในกลุ่มสังคมที่เกี่ยวข้องกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง และอาจจะมากกว่าหนึ่งกลุ่ม” (Bijker, 1995: 87)

การปิดและทำให้เกิดเสถียรภาพเป็นกระบวนการที่สับสนแบบไม่เป็นเส้นตรง แต่อาจเกิดขึ้นสลับไปมาจนกระทั่งเปลี่ยนไปสู่เทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์รูปแบบสุดท้ายที่ค่อนข้างมั่นคงยาวนาน ดังกรณีของจักรยานล้อสูงออดินารีที่ได้รับความนิยมในช่วงระหว่างปี 1870-1890 ได้ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปสู่เทคโนโลยีจักรยานล้อต่ำ ทั้งนี้ การปิดของเทคโนโลยีเมื่อเกิดขึ้นแล้ว ก็ยากที่จะย้อนกระบวนการกลับไปแบบเดิมได้อีก ดังที่บิจเกอร์กล่าวว่า “เป็นเรื่องสำคัญที่ต้องตระหนักว่ากระบวนการของการปิดจบ (closure) นั้นแทบจะแก้ไขกลับคืนไม่ได้ (แทบจะ... แต่ไม่ใช่ทั้งหมด) ตอนนี้นั้นยากที่จะมอง ‘จักรยานออดินารี’ (จักรยานล้อสูง) เป็นอย่างอื่นไปได้ นอกจากเครื่องจักรที่อันตรายมากและขี่ได้ยากสุดๆ” (Bijker, 1995: 87) การย้อนกลับไม่ได้ (irreversibl) ดังกล่าวนี้นี้เป็นผลสืบเนื่องจากการที่สิ่งประดิษฐ์เกิดขึ้นจากการการผสมผสานรวมทางสังคมและเทคนิค เช่น กลุ่มสังคมต่างๆ, การปฏิบัติ, บรรทัดฐานสังคม, ตลาด เป็นต้น รวมเข้าในกรอบทางเทคโนโลยี (ผู้เขียนจะอธิบายเรื่องนี้ในหัวข้ออื่นของบทความอีกที) เมื่อกระบวนการปิดและเสถียรภาพของเทคโนโลยีเกิดขึ้นแล้ว สิ่งประดิษฐ์ทางเทคโนโลยีจึงยากที่จะเปลี่ยนกลับไปสู่สภาพเดิมก่อนการปิดจะเกิดขึ้นได้อีก

⁹ ก่อนที่เจมส์ สตาร์เลย์จะออกแบบจักรยานให้ล้อหน้าสูงต้นแบบของจักรยานล้อสูงออดินารี การประดิษฐ์พาหนะสองล้อก่อนหน้านี้ก็มีอยู่ก่อนแล้ว โดยเรียกรวมๆ ว่า ‘เวโลซิเพด’ (velocipede) หมายถึงพาหนะที่เคลื่อนด้วยแรงถีบมีทั้งสองล้อและสามล้อ โดยจักรยานเวโลซิเพดที่สร้างโดยปีแอร์ มิโชซ์ (Pierre Michaux) ในปี 1860 มีล้อหน้าและหลังในระดับใกล้เคียงกันคล้ายจักรยานปัจจุบันมากกว่าจักรยานออดินารี ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการพัฒนาเทคโนโลยีอาจหักเหไปหลายทิศทางได้

3. การขยายไปยังบริบทที่กว้างขึ้น (the wider context)

ในขั้นตอนที่สามนี้ จะเป็นขั้นตอนของการวิเคราะห์ที่เชื่อมโยงไปยังสังคมในวงกว้างหรือการพิจารณาว่าเทคโนโลยีได้แพร่กระจายออกไปสัมพันธ์หรือส่งผลต่อสังคมอย่างไร ในบทความต้นฉบับ SCOT ปี 1984 พินช์และบิจเกอร์ ยังไม่ได้อธิบายหรือให้รายละเอียดวิธีการศึกษาในขั้นตอนนี้ การวิเคราะห์ในขั้นตอนนี้ จึงยังเป็นโครงร่างของแผนงาน SCOT ที่ยังค้างอยู่สำหรับการทำงานในอนาคตของ SCOT พินช์และบิจเกอร์ได้ให้คำอธิบายสรุปขั้นตอนนี้ไว้อย่างรวบรัดว่า SCOT สามารถใช้กลุ่มทางสังคมที่เกี่ยวข้องเป็นหน่วยวิเคราะห์หลักเชื่อมโยงไปยังสังคมที่กว้างขึ้นได้ ดังที่พวกเขา กล่าวว่า “งานในส่วนและเทคโนโลยีที่ดูเหมือนจะเป็นเช่นเดียวกับงานด้านวิทยาศาสตร์ นั่นคือ การเชื่อมโยงเนื้อหาของสิ่งประดิษฐ์ทางเทคโนโลยีเข้ากับสภาพแวดล้อมทางสังคมและการเมืองที่กว้างขึ้น [...] ในการอธิบายสิ่งประดิษฐ์ทางเทคโนโลยี โดยมุ่งเน้นไปที่ความหมายของกลุ่มสังคมที่เกี่ยวข้องมอบให้กับสิ่งประดิษฐ์เหล่านั้น ดูเหมือนจะเป็นแนวทางก้าวต่อไป เห็นได้ชัดว่าสถานการณ์ทางวัฒนธรรมและสังคม รวมทั้งการเมืองของกลุ่มสังคมนั้นๆ เป็นตัวกำหนดบรรทัดฐานและค่านิยมของพวกเขา ซึ่งจะส่งอิทธิพลต่อความหมายที่มอบให้กับสิ่งประดิษฐ์นั้นๆ” (Pinch and Bijker, 1984: 428) อย่างไรก็ตาม สำหรับ SCOT ที่มีจุดยืนในการวิเคราะห์ในระดับจุลภาคเป็นหลัก การขาดหายไปในการเชื่อมโยงไปยังบริบทสังคมที่กว้างขึ้นกลายเป็นจุดอ่อน ซึ่งถูกวิจารณ์มาโดยตลอดตั้งแต่ SCOT ปรากฏขึ้นครั้งแรกในปี 1984 (Winner, 1993) หรือหลังจากฉบับปรับปรุงโดยบิจเกอร์ ปี 1995 (Kline and Kleinman, 2002) กระทั่งในช่วงครบรอบสามทศวรรษของแนวคิด SCOT เมื่อไม่นานมานี้ (Basu, 2022) โดยข้อวิจารณ์เหล่านี้ ผู้เขียนจะกลับมากล่าวถึงอีกครั้งในช่วงท้ายบทความนี้

การปรับปรุงและขยายกรอบแนวคิด SCOT ในช่วงเปลี่ยนผ่าน

หลังจากบทความศึกษาจักรยานในปี 1984 ซึ่งถือเป็นการแจ้งเกิดวิธีการศึกษาเทคโนโลยีแบบ SCOT เป็นครั้งแรก ข้อวิจารณ์หลักที่ SCOT ได้รับมักเกี่ยวกับขอบเขตในการวิเคราะห์ที่จำกัดอยู่เฉพาะในระดับจุลภาคหรือกลุ่มสังคมเพียงไม่กี่กลุ่ม ไม่ได้เชื่อมโยงไปยังระดับโครงสร้างสังคมวัฒนธรรมที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างเทคโนโลยีในระดับกว้างขึ้น (Winner, 1993; Klein and Kleinman, 2002) ในช่วงต่อมาทั้งพินช์และบิจเกอร์ก็ได้พัฒนาต่อยอดแนวคิด SCOT ให้สามารถขยายการวิเคราะห์ไปยังสังคมที่กว้างขึ้นกว่าเดิม โดยเฉพาะบิจเกอร์ เขาได้อาศัยเสนอแนวคิดใหม่ - ‘กรอบเทคโนโลยี’ ในปี 1987 และต่อยอดขยายแนวคิดดังกล่าวไปยังการสร้างทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเทคนิคในปี 1995 ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. แนวคิดกรอบเทคโนโลยี (technologies frame)

บิจเกอร์ได้เพิ่มแนวคิดใหม่ที่เรียกว่า ‘กรอบเทคโนโลยี’ เข้าไปในการศึกษาพลาสติกสังเคราะห์ ซึ่งปรากฏครั้งแรกในบทความ “The Social Construction of Bakelite: Toward a Theory of Invention” (1987) แนวคิดกรอบเทคโนโลยีก็คือชุดความสัมพันธ์ที่ก่อตัวขึ้นในการพัฒนาเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์แต่ละชนิด ซึ่งประกอบขึ้นด้วยแนวคิดและเทคนิคที่กลุ่มสังคมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเทคโนโลยีแต่ละชนิดใช้เป็นกลวิธีใน

การแก้ปัญหา ซึ่งก่อตัวขึ้นจากผลงานรวมทฤษฎีร่วมสมัย, ความรู้เชิงประสบการณ์, การปฏิบัติทางวิศวกรรม (เช่น การออกแบบวิธีศึกษาและหลักเกณฑ์), ขั้นตอนการทดสอบเฉพาะ, เป้าหมาย และการจัดการและการปฏิบัติใช้งาน (Bijker, 1987: 168) ซึ่งบิจเกอร์อธิบายว่ากรอบเทคโนโลยีอาจเทียบเคียงได้กับ ‘กระบวนทัศน์’ (paradigm) ของโทมัส คูห์น ทั้งนี้ บิจเกอร์ใช้ตัวอย่างพลาสติกสังเคราะห์ที่เรียกว่า ‘เบคิโลต์’ (Bekilite) ซึ่งถูกคิดค้นสำเร็จในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 เป็นกรณีศึกษา โดยเขาอธิบายประวัติศาสตร์การค้นคว้าพลาสติกสังเคราะห์ของนักพัฒนาผลิตภัณฑ์เคมีในช่วงทศวรรษ 1860-1900 จุดเริ่มต้นเกิดจากปัญหาการขาดแคลนพลาสติกธรรมชาติเพื่อผลิตเป็นสินค้าสวยงามฟุ่มเฟือยเหมือนยางเรซินธรรมชาติหรือยางช้างที่มีคุณสมบัติ เช่น แข็ง ทน ขาวสะอาด ขึ้นรูปได้ง่าย เป็นต้น จึงทำให้นักเคมีพยายามคิดค้นพลาสติกสังเคราะห์ขึ้นมาใช้ทดแทน ซึ่งพลาสติกสังเคราะห์ได้ถูกพัฒนาขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยมีคุณสมบัติแตกต่างกันไป เริ่มตั้งแต่ ‘ปาร์เกซีน’ (Parkesine) พลาสติกสังเคราะห์ชนิดแรกของโลกถูกคิดค้นขึ้นโดยอเล็กซานเดอร์ พาร์ค (Alexander Parkes) นักประดิษฐ์ชาวอังกฤษเพื่อแก้ปัญหาขาดแคลนวัสดุพลาสติกในธรรมชาติ, จอห์น เวสลีย์ ฮายแอตต์ (John Wesley Hyatt) ผู้คิดค้นและก่อตั้งบริษัทผลิตพลาสติก ‘เซลลูลอยด์’ (Celluloid) และท้ายที่สุดในช่วงปลายทศวรรษ 1900-1920 เรื่องราวของ ‘เบคิโลต์’ พลาสติกสังเคราะห์ชนิดใหม่ ซึ่งช่วยแก้ปัญหาการขึ้นรูปพลาสติกได้อย่างได้แข็งแรงทนทาน และไม่ติดไฟง่ายเหมือนเซลลูลอยด์ก็กำเนิด โดยนักเคมีชาวอเมริกันนามว่า ลีโอ เฮนดริก เบคแลนด์ (Leo Hendrik Baekeland) และถูกนำไปใช้ประโยชน์ในการผลิตผลิตภัณฑ์ทางอุตสาหกรรมอย่างหลากหลาย (ดูรายละเอียดใน Bijker, 1987)

บิจเกอร์อธิบายว่าก่อนที่เบคิโลต์จะถูกคิดค้นขึ้นได้ พลาสติกเซลลูลอยด์ได้เกิดขึ้นมาแล้ว แม้เซลลูลอยด์จะมีราคาถูกแต่ก็สวยไม่เท่าพลาสติกจากธรรมชาติ จึงยังไม่ได้รับความนิยมในกลุ่มสังคมผู้บริโภคสินค้าหรูหรา ส่วนกลุ่มสังคมผู้ผลิตก็ไม่แน่ใจต่อคุณสมบัติที่ติดไฟง่าย ซึ่งอันตรายที่จะนำไปผลิตพลาสติกขึ้นรูปด้วยแรงดันความร้อน ดังนั้นแม้จะมีพลาสติกเซลลูลอยด์เกิดขึ้นแล้ว แต่ ‘ความยืดหยุ่นในการตีความ’ ก็ยังดำเนินต่อไป (เหมือนจักรยานล้อสูงอดินารี) นักพัฒนาผลิตภัณฑ์ได้นำสารละลายหลายชนิดมาทดลองในส่วนผสมเพื่อพัฒนาพลาสติกที่มีคุณสมบัติดีกว่าเซลลูลอยด์แต่ทั้งหมดก็เดินตามกรอบเทคโนโลยีเซลลูลอยด์เคยทำไว้ ซึ่งวิธีดังกล่าวไม่เป็นผล จนกระทั่งเบคแลนด์ได้นำกรอบเทคโนโลยีวิศวกรรมไฟฟ้ามาใช้ในการขึ้นรูปพลาสติกด้วยแรงดันความร้อนโดยใช้ ‘ปฏิกิริยาควบแน่น’ ในกระบวนการผลิต ‘พลาสติกคงรูปเทอร์โมเซต’ (thermosetting plastic) (ดูใน Bijker, 1987: 171; 1995: 2) ด้วยเทคนิคดังกล่าวนี้ได้ทำให้การผลิตพลาสติกสังเคราะห์เบคิโลต์ประสบผลสำเร็จ

บิจเกอร์ได้ตั้งคำถามว่าทำไม ‘เบคแลนด์’ จึงคิดค้นพลาสติกเบคิโลต์ได้ก่อนคนอื่น ทั้งๆ ที่เทคนิคการใช้ปฏิกิริยาควบแน่นมีผู้คิดค้นขึ้นได้มาก่อนเกือบสิบปีแล้ว คำตอบก็คือเทคนิคควบแน่นที่มีผู้คิดค้นมาก่อนปรากฏในการผลิตสีย้อมสังเคราะห์ ไม่ได้มีเป้าหมายเพื่อผลิตพลาสติก จึงเท่ากับว่ากรอบเทคโนโลยีพลาสติกสังเคราะห์ยังไม่เกิดขึ้น ตรงกันข้ามเบคแลนด์ดำเนินการตามกรอบเทคโนโลยีเซลลูลอยด์เช่นเดียวกับนักเคมีส่วนใหญ่ แต่เขาไม่ได้ยึดมั่นในกรอบเทคโนโลยีเซลลูลอยด์อย่างตายตัว (หรือรวมในกรอบเทคโนโลยีเซลลูลอยด์

ในระดับต่ำ) จึงหันไปใช้กรอบเทคโนโลยีวิศวกรรมไฟฟ้ามาใช้แก้ปัญหา ด้วยการผสมรวมกรอบเทคโนโลยีทั้ง 2 แบบเข้าด้วยกันในขั้นตอนการผลิตพลาสติกสังเคราะห์ เบคแลนด์จึงสามารถคิดค้นพลาสติกเบคไลต์ขึ้นมาได้สำเร็จเป็นคนแรก เสถียรภาพของเบคไลต์เกิดขึ้นและยังมั่นคงมากขึ้นหลังจากได้รับสิทธิบัตรในปี 1907 พร้อมๆ กับการขยายกลุ่มทางสังคมของผู้ผลิตเบคไลต์จากบริษัทของเบคแลนด์ไปยังกลุ่มอุตสาหกรรมที่นำเบคไลต์ไปใช้งาน เป้าหมายการผลิตพลาสติกสังเคราะห์ในการผลิตสินค้าอุปโภคบริโภคในช่วงแรก ได้เปลี่ยนไปสู่การผลิตจำนวนมากในทางอุตสาหกรรม สอดรับกับความต้องการพัฒนาวัตถุดิบในอุตสาหกรรมที่ขยายตัวในช่วงเวลานั้นพอดี โดยเบคไลต์ได้ขยายกลุ่มทางสังคมที่เกี่ยวข้องออกไปยังอุตสาหกรรมอื่นๆ เช่น ยานยนต์ วิทยุ ฉนวนไฟฟ้า เป็นต้น

โดยสรุป แนวคิดกรอบเทคโนโลยีได้ถูกนำมาใช้ในการวิเคราะห์ของ SCOT เพื่อใช้อธิบายการสร้างทางสังคมของเบคไลต์ที่เกิดขึ้นจากชุดความสัมพันธ์ของความรู้ การปฏิบัติดำเนินการทดลอง โดยการผสมรวมกรอบเทคโนโลยีสองแบบเข้าด้วยกัน ด้วยวิธีการนี้ทำให้มองเห็นความสัมพันธ์ของกลุ่มทางสังคมที่เกี่ยวข้องขยายกว้างขึ้น จากกลุ่มสังคมในกรอบเทคโนโลยีเบคไลต์ที่เริ่มจากกลุ่มผู้ผลิตในบริษัทขยายไปยังผู้ผลิตและผู้บริโภคในอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องต่างๆ ทั้งนี้แนวคิดกรอบเทคโนโลยีได้ถูกนำไปใช้ต่อในการสร้างทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเทคนิคที่ปรากฏในหัวข้อต่อไป

2. ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเทคนิค

หนังสือของบิจเกอร์ ในปี 1995 เรื่อง *Of Bicycles, Bakelites, and Bulbs: Toward a Theory of Sociotechnical Change* เป็นงานศึกษาเทคโนโลยีขึ้นสำคัญที่บิจเกอร์ขยายจากการศึกษาเฉพาะกรณีไปสู่การวางทฤษฎีทั่วไป หนังสือเล่มนี้แบ่งออกเป็น 5 บท การศึกษาสิ่งประดิษฐ์ 3 แบบ คือ จักรยาน, เบคไลต์ และหลอดไฟ แบ่งแยกจากกันในแต่ละบท แต่ในบทสุดท้ายบิจเกอร์ได้นำกรณีศึกษาทั้งหมดมาสังเคราะห์เพื่อยกระดับคำอธิบายไปยังทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเทคนิค กล่าวได้ว่าผลงานชิ้นนี้เป็นการต่อยอดจากพื้นฐานแนวคิด SCOT ดั้งเดิม (Pinch and Bijker, 1984) ที่อาศัยการวิเคราะห์ 3 ขั้นตอน (การตีความที่ยืดหยุ่น, การปิดและทำให้เกิดเสถียรภาพ และบริบทที่กว้างขึ้น) แล้วเพิ่มแนวคิดใหม่คือ กรอบเทคโนโลยีที่เริ่มจากการศึกษาเบคไลต์ (Bijker, 1987) ซึ่งในหนังสือนี้บิจเกอร์ได้นำแนวคิดทั้งหมดที่สร้างขึ้นมาสังเคราะห์เป็นข้อสรุปทางทฤษฎีที่ละเอียดซับซ้อนขึ้นไปอีก โดยมีหลักการดังนี้

บิจเกอร์ได้ให้ข้อกำหนดพื้นฐานของทฤษฎีความเปลี่ยนแปลงทางสังคมเทคนิค 4 ข้อ คือ (1) ต้องแสดงให้เห็นถึงความมั่นคงและความต่อเนื่องของเทคโนโลยีดำรงอยู่ในประวัติศาสตร์อย่างไรและอยู่ด้วยเงื่อนไขใด โดยต้องอธิบายความเปลี่ยนแปลงทางเทคนิคและความมั่นคงมีเสถียรภาพ (2) การอธิบายสิ่งประดิษฐ์ต้องถูกอธิบายภายใต้กรอบความคิดเดียวกันอย่างสมมาตรกัน (symmetrically) ทั้งด้านความสำเร็จและความล้มเหลว (3) การอธิบายต้องแสดงมิติของผู้กระทำ/โครงสร้างที่สัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับข้อกำหนดในด้านความเปลี่ยนแปลงและการมีเสถียรภาพ (ของเทคโนโลยี) และ (4) สังคมสมัยใหม่ต้องถูกอธิบายเหมือนเป็น ‘ข่ายใย

‘ไร้รอยต่อ’ (seamless web) กล่าวคือ ผู้วิเคราะห์ต้องไม่กำหนดแยกความแตกต่างไว้ล่วงหน้าทั้งปัจจัยทางวิทยาศาสตร์, เทคนิค, สังคม, วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ (Bijker, 1995: 14-15)¹⁰ ข้อกำหนด 4 ข้อนี้ เป็นหลักการพื้นฐานในการเขียนอธิบายโดยใช้ตัวอย่างจากกรณีศึกษาอธิบายวิเคราะห์กระบวนการก่อรูปของเทคโนโลยีภายใต้การผสมรวมทางสังคมเทคนิคที่กลายเป็นกรอบเทคโนโลยีของสิ่งประดิษฐ์หนึ่งขึ้นมา

จากการวิเคราะห์การผสมรวมทางสังคมเทคนิคจากตัวอย่างแต่ละกรณี บิจเกอร์ได้นำไปใช้วิเคราะห์เพื่อสร้างข้อสรุปทั่วไปโดยทบทวนงานศึกษาเทคโนโลยีของนักวิชาการอื่นมาประกอบในการสังเคราะห์เพื่อสร้าง ‘แบบจำลองโครงร่าง’ (configuration model) ของเทคโนโลยีขึ้นมาได้ 3 แบบ แบบจำลองโครงร่างนี้เป็นข้อสรุปทางทฤษฎีที่ใช้อธิบาย ‘การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเทคนิค’ ของสิ่งประดิษฐ์ทั่วไป ซึ่งอาจจะนำไปใช้ศึกษาเทียบเคียงกันได้ แต่ทั้งนี้บิจเกอร์ได้กำชับว่าแนวทางดังกล่าวเป็นเพียงการสาธิตให้เห็นการใช้ประโยชน์จากการพัฒนาแบบจำลองขึ้นมาเท่านั้น ตัวแบบดังกล่าวไม่ใช่แบบจำลองที่สมบูรณ์แบบอย่างแท้จริง (Bijker, 1995: 277)

อย่างไรก็ตาม แบบจำลองโครงร่างจากการสังเคราะห์ของบิจเกอร์ แสดงลักษณะของกรอบเทคโนโลยีที่แตกต่างกัน 3 แบบ ดังนี้ *โครงร่างที่หนึ่ง*: เมื่อไม่มีกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งมีอิทธิพลครอบงำเหนือกลุ่มอื่น จึงไม่มีกลุ่มผลประโยชน์ที่ชัดเจนและมีประสิทธิภาพ การผสมรวมทางสังคมเทคนิคที่สร้างขึ้นเป็นทางเลือกใหม่จะมีลักษณะค่อนข้างสุดขั้ว ตัวอย่างนี้เห็นได้จากกรณีการประดิษฐ์จักรยานในช่วงก่อนที่จักรยานปลอดภัยจะเกิดขึ้น จักรยานถูกพัฒนาขึ้นโดยไม่มีรูปแบบไหนมีอิทธิพลโดดเด่นที่สุด สุดท้ายกระบวนการปิดการตีความเทคโนโลยีเกิดขึ้นจากการกำหนดปัญหาในเรื่องความเร็ว จักรยานได้ถูกออกแบบใหม่ให้มีล้อลมยางและล้อลดต่ำจนกลายเป็นจักรยานปลอดภัยในที่สุด (Bijker, 1995: 277-278) *โครงร่างที่สอง*: เมื่อมีกลุ่มที่มีอิทธิพลเหนือกว่าเพียงกลุ่มเดียว กลุ่มนั้นจึงสามารถยื่นกรณให้ยึดเอาการกำหนดของตนเองในเรื่องของปัญหาและแนวทางแก้ไขที่เหมาะสม โครงร่างนี้ปรากฏในตัวอย่างการพัฒนาของเซลล์ลอยตัวที่กลายเป็นกรอบเทคโนโลยีพลาสติกสังเคราะห์เดี่ยวที่โดดเด่น ซึ่งทำให้วัตรกรรมมีแนวโน้มจะกลายเป็นแบบแผนไป ในกรณีนี้การวิเคราะห์ระดับ ‘สูงและต่ำ’ ของการรวม (Inclusion) กรอบเทคโนโลยีถูกนำมาใช้พิจารณา บิจเกอร์อธิบายว่าผู้กระทำที่รวมกันระดับสูงในกรอบเทคโนโลยีจะค่อนข้างทำตามแบบแผน ดังกรณีของกรอบเทคโนโลยีเซลล์ลอยตัว นักเคมีต่างๆ ได้พยายามแก้ปัญหาโดยการเดินตามกรอบเทคโนโลยีเดิม คือการแสวงหาสารละลายชนิดใหม่เพื่อให้เซลล์ลอยตัวดีไฟน้อยลง ส่วนการรวมตัวในระดับต่ำจะมีปฏิสัมพันธ์ภายในกรอบเทคโนโลยีและการนำวิธีแก้ปัญหาจากกรอบทางเทคโนโลยีนั้นมาใช้บ่อยกว่า รวมถึงอาจใช้วิธีแก้ปัญหาอื่นที่แตกต่างจากผู้ที่มีส่วนร่วมระดับสูง กรณีของเบคแลนด์ที่คิดค้นเบคไลต์จะเป็นตามแบบจำลองนี้ (Bijker, 1995: 278) และ *โครงร่างที่สาม*: เมื่อมีกลุ่มที่โดดเด่นสองกลุ่มหรือมากกว่า มีกรอบเทคโนโลยีที่แตกต่างหรือขัดแย้งกันหรือมีกรอบทางเทคโนโลยีที่โดดเด่นมากกว่าหนึ่ง เห็นได้

¹⁰ข้อกำหนด 2 ข้อแรกดำเนินตามแบบแผนของ SCOT ข้อ 3 แสดงถึงการยึดกับหลักการสมมาตรของเดวิด บลอร์ และข้อ 4 เป็นหลักการที่ถูกใช้กันมาก่อนการศึกษา STS ทั้งของเครือข่าย-ผู้กระทำและการศึกษาระบบเทคโนโลยี ตรงนี้ชี้ให้เห็นว่าบิจเกอร์อาจจะได้เบรรับอิทธิพลความคิดการประกอบรวมทางสังคมจากนอกกลุ่มมากขึ้น

จากการแข่งขันของบริษัทผลิตไฟฟ้ากระแสสลับ (AC) กับไฟฟ้ากระแสตรง (DC) ในอเมริกาซึ่งมีกรอบเทคโนโลยีไฟฟ้า 2 แบบที่แตกต่างกันชัดเจน และมีกลุ่มสังคมที่สนับสนุนมีอำนาจมากพอๆ กัน ในกรณีนี้การควมรวมผลประโยชน์มักจะเกิดขึ้น การสร้างนวัตกรรมที่ผสมรวมกรอบเทคโนโลยีสลับแบบไว้ด้วยกัน จึงกลายเป็นทางออกดังกรณีของหลอดไฟฟลูออเรสเซนต์ความเข้มสูง เป็นต้น (Bijker, 1995: 276-277, 279)

โดยสรุป การศึกษาการเปลี่ยนทางสังคมเทคนิคของบิจเกอร์ เริ่มต้นจากการใช้กรณีศึกษาที่นำมาอธิบายภายใต้ข้อกำหนดพื้นฐาน 4 ข้อตามแบบแผนของ SCOT โดยนำแนวคิดกรอบเทคโนโลยีเข้ามาพิจารณาการผสมรวมทางสังคมเทคนิค (sociotechnical ensembles) ของสิ่งประดิษฐ์แต่ละแบบ แล้วสังเคราะห์ข้อมูลกรณีศึกษาและงานวิจัยอื่นๆ เพื่อสร้างข้อสรุปทั่วไปในทางทฤษฎี ซึ่งได้เป็นแบบจำลองโครงสร้างการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเทคนิคจากสิ่งประดิษฐ์ 3 แบบที่อาจจะใช้เป็นกรอบทฤษฎีที่นำไปใช้อธิบายในการศึกษาอื่นต่อไปได้ ทั้งนี้ในการสังเคราะห์ข้อมูลของบิจเกอร์จะทำโดยอธิบายเชื่อมโยงจากข้อมูลเชิงประจักษ์อย่างละเอียดเข้มข้น ไม่ได้เรียบง่ายเหมือนกับการทำงานของ SCOT ฉบับดั้งเดิมที่วิเคราะห์สิ่งประดิษฐ์ในระดับจุลภาคเป็นหลัก อย่างไรก็ตามแผนงานของบิจเกอร์ยังไม่ได้จบตรงนี้ ในบทวิเคราะห์เขาได้ขยายการวิเคราะห์เชื่อมโยงไปยังหัวข้อ ‘การเมืองของเทคโนโลยี’ เพื่อแสดงให้เห็นว่าการศึกษาเทคโนโลยี SCOT ไม่ได้ปราศจากประเด็นการเมืองอย่างที่เคยถูกวิจารณ์ไว้ก่อนหน้านี้ (Winner, 1993) ซึ่งจะกล่าวถึงในหัวข้อถัดไป

3. การเมืองของเทคโนโลยี

จากวิธีการศึกษา SCOT เริ่มแรกที่มีขอบเขตจำกัดเฉพาะในระดับจุลภาค ซึ่งมักเป็นจุดอ่อนที่ถูกวิจารณ์อยู่บ่อยครั้ง การศึกษาของบิจเกอร์และพินช์ในช่วงทศวรรษ 1990 ได้ขยายการวิเคราะห์ให้เชื่อมโยงระดับมหภาคหรือโครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ดังที่ปรากฏในการศึกษาจักรยานของบิจเกอร์ (1995) และการศึกษารถยนต์ของโรนัลด์ ไคลน์ และเทรเวอร์ พินช์ (Ronald Kline and Trevor Pinch, 1996) งานทั้งสองชิ้นได้พยายามเพิ่มการวิเคราะห์ที่แสดงความสัมพันธ์ขอบเขตกว้างขึ้นผ่านกรณีศึกษาจักรยานและรถยนต์ไปยังโครงสร้างทางเพศด้วย แสดงให้เห็นว่า SCOT ได้ขยับไปสู่ขั้นตอนที่สามในการวิเคราะห์บริบทที่กว้างขึ้น ซึ่งไม่ปรากฏใน SCOT ฉบับแรกในปี 1984 ทั้งนี้เพื่อให้การอธิบายกระชับเพียงพอสำหรับบทความผู้เขียนจึงขอลำถึงเฉพาะงานศึกษาของบิจเกอร์ (1995) เท่านั้น เพราะเป็นงานที่แสดงวิธีการวิเคราะห์ที่ค่อนข้างครอบคลุมและเป็นผลงานแบบฉบับในการปรับปรุงของ SCOT ที่ถูกกล่าวถึงโดยทั่วไป และถูกใช้เป็นตัวอย่างการอธิบายถึงการเมืองของเทคโนโลยีในแบบของ SCOT ด้วย

การศึกษาจักรยานในงานฉบับปรับปรุงปี 1995 บิจเกอร์ได้อธิบายการเปลี่ยนแปลงรูปแบบทางเทคโนโลยีจากจักรยานล้อสูงไปสู่จักรยานปลอดภัยในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 เขาได้สำรวจเอกสารเพื่อนำมาอธิบายการพัฒนาจักรยานโดยบรรยายข้อมูลพัฒนาการจักรยานไปที่ละขั้นตอนในแผนผังบันไดสิบขั้น (ดูแผนภาพประกอบใน Bijker, 1995: 90) บิจเกอร์บรรยายภาพที่มีรายละเอียดราวกับงานของนักประวัติศาสตร์ เพื่อแสดงให้เห็นกลุ่มสังคมที่เกี่ยวข้องที่หลากหลายและกว้างขึ้น ซึ่งเขาอธิบายวิธีการค้นหาข้อมูลของเขาว่าใช้

วิธีการศึกษาแบบสโนว์บอล (snow ball) ในการติดตามผู้กระทำในข้อมูลทางประวัติศาสตร์เพื่อกำหนดกลุ่มทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับสิ่งประดิษฐ์โดยตรง เมื่อสำรวจอย่างรอบด้านไประยะหนึ่งไม่ปรากฏการอ้างถึงกลุ่มสังคมใหม่จึงเท่ากับว่าได้ระบุกลุ่มสังคมทั้งหมดได้ครอบคลุมแล้ว¹¹ (Bijker, 1995: 46) ทั้งนี้การศึกษาจักรยานของบิจเกอร์ สะท้อนถึงบทบาทของเทคโนโลยีกับสังคมที่สัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น พัฒนาการการออกแบบจักรยานในประวัติศาสตร์ช่วงแรกแสดงถึงการตอกย้ำระเบียบทางเพศที่ผู้หญิงถูกกีดกันจากสิ่งประดิษฐ์จักรยานทั้งในทางสังคมและเทคนิค กล่าวคือในทางสังคม-ค่านิยมและบรรทัดฐานของสังคมในยุควิกตอเรียนช่วงปลายศตวรรษที่ 19 ผู้หญิงยังถูกกำหนดด้วยชนแบบแผนต่างๆ ที่ไม่มีอิสระเท่าผู้ชาย การแต่งกายในที่สาธารณะต้องใส่กระโปรงที่แสดงถึงความเป็นกุลสตรี ส่วนในทางเทคนิค-การออกแบบจักรยานในช่วงแรกถูกสร้างขึ้นเพื่อตอบสนองผู้ชาย เนื่องจากการขี่จักรยานล้อสูงต้องแข็งแรงและมีทักษะทางกีฬาที่มีความอันตรายเกิดขึ้นได้เสมอ รวมทั้งยังเป็นสิ่งประดิษฐ์ที่มีราคาแพง การขี่มีเป้าหมายเพื่อออกกำลังกายหรือขี่เล่นเป็นงานอดิเรกไม่ได้ใช้เพื่อการเดินทาง กลุ่มผู้ใช้งานจึงมีแต่ผู้ชายที่แข็งแรงและมีฐานะดีเป็นกลุ่มหลัก ด้วยการออกแบบจักรยานผู้หญิงใส่กระโปรงไม่สามารถขี่จักรยานได้สะดวกเท่าใส่กางเกงในการขี่จักรยาน แต่ทว่าการสวมกางเกงก็ผิดจากระเบียบทางเพศในแง่หนึ่งจักรยานล้อสูงจึงเป็นเทคโนโลยีที่มีอำนาจในการตอกย้ำระเบียบทางเพศและโครงสร้างสังคม ด้วยราคาที่แพงและความปลอดภัยในการขี่ มันจึงกีดกันชนชั้นชั้นกลางและชนชั้นแรงงานที่ไม่อาจเข้าถึงได้ และกันผู้หญิง เด็ก คนสูงวัยไปจากถนนสาธารณะ ผู้ใช้จำกัดเฉพาะชายหนุ่มที่ร่ำรวยและแข็งแรงเป็นส่วนใหญ่ สำหรับผู้หญิงจะได้รับอนุญาตให้ขี่จักรยานสามล้อหรือไม่ก็นั่งซ้อนท้ายจักรยานสองล้อที่ผู้ชายขี่เท่านั้น แม้จะมีผู้ผลิตจักรยานล้อสูงออกแบบชุดที่เหมาะสมต่อการขี่จักรยานล้อสูงของผู้หญิงแต่เมื่อผู้หญิงไม่ใส่กระโปรงก็ถูกต่อต้านจากสังคมอยู่ดี

บิจเกอร์ได้ชี้ให้เห็น ‘การต่อต้าน’ ผู้หญิงในเทคโนโลยีจักรยานของผู้ชาย ทั้งจากค่านิยมบรรทัดฐานสังคมและการออกแบบจักรยานล้อสูงที่อันตราย ดังนั้นการต่อรองผ่านการตีความที่ยืดหยุ่นของกลุ่มสังคมอื่นๆ ในช่วงต่อมาจึงมีส่วนสำคัญต่อการปรับเปลี่ยนการออกแบบจักรยานที่จะเอื้อต่อผู้ใช้กลุ่มอื่นมากขึ้น แม้จะไม่ใช่ว่าผลจากการยืดหยุ่นในการตีความต่อประเด็นความเท่าเทียมทางเพศโดยตรงก็ตาม ซึ่งในความจริง ‘ความเร็ว’ ที่แสดงผ่านเวทีการแข่งขันจักรยานได้กลายเป็นปัญหาใหม่ที่น่าไปสู่การปิดการตีความที่ยืดหยุ่นของจักรยานโดยการสนับสนุนจากเทคนิคล้อมยางที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อแก้ปัญหาแรงสั่นสะเทือนเป็นหลัก ทว่าในที่สุดแล้วจักรยานได้ถูกปรับให้มีล้อต่ำลงเพื่อการขี่ปลอดภัยสำหรับคนหลายกลุ่มแทนรูปแบบดั้งเดิมที่เสื่อมความนิยมลง และการที่ผู้หญิงใช้จักรยานเพิ่มขึ้นก็เป็นกิจกรรมที่ทำหายชนบจารีตทางเพศของสังคมเก่า ซึ่งเชื่อมโยงไปยังขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของผู้หญิงในช่วงต่อมาด้วย (Bijker, 1995: 41-45) จากประเด็นความขัดแย้งในเทคโนโลยีดังกล่าว บิจเกอร์ได้ยกระดับคำอธิบายเชิงทฤษฎีในหัวข้อ ‘การเมืองของเทคโนโลยี’ (politics of

¹¹ ผู้เขียนมีข้อสังเกตว่าความแตกต่างในปริมาณข้อมูลการศึกษาจักรยานที่เพิ่มขึ้นอย่างมากนี้ เป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยอุดช่องโหว่ที่ SCOT ถูกวิจารณ์ว่ากลุ่มทางสังคมที่ใช้อธิบายถูกเลือกมาอย่างอคติหรือไม่ครอบคลุมกลุ่มที่ไร้อำนาจในสังคมดังที่ได้กล่าวถึงไปก่อนหน้านี้ และเป็นการอธิบายโดยใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์ยืนยันมากกว่าใช้กรอบทฤษฎีกำหนดไว้ล่วงหน้า ซึ่งอาจเป็นการลดทอนปรากฏการณ์ตามหลักการเชิงประจักษ์แบบที่ SCOT ยึดถือ

technology) ในบทวิเคราะห์ช่วงท้ายหนังสือของเขา โดยเขาได้ชี้ให้เห็นว่าในเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์มีการเมืองอยู่ในตัวเอง และเกี่ยวพันกับอำนาจสัญศาสตร์ (semiotic power) ที่ฝังอยู่ในเทคโนโลยี ด้วยเหตุนี้การเผยให้เห็นถึงความไม่แน่นอนของเทคโนโลยีที่สามารถปรับเปลี่ยนได้ในการตีความที่ยืดหยุ่นของ SCOT จึงมีส่วนสำคัญในการสร้างวัฒนธรรมการเมืองประชาธิปไตยในเทคโนโลยี และเป็นเหมือนการประกาศจุดยืนของบิจเกอร์ ดังที่เขากล่าวว่า “หากปราศจากความเข้าใจเรื่องความยืดหยุ่นในการตีความของการผสมรวมทางสังคมเทคนิค การวิเคราะห์เทคโนโลยีและสังคมจะทำได้เพียงแค่การตอกย้ำความหมายที่ตายตัวแล้วของสิ่งประดิษฐ์ทางเทคนิคเท่านั้น และจะพลาดโอกาสมากมายในการเข้าแทรกแซง (เพื่อเปลี่ยนทิศทางเทคโนโลยี) [...] ข้อโต้แย้งในแนวทางการประกอบสร้างนิยม คือการที่แก่นแท้ของเทคโนโลยี ซึ่งก็คือสิ่งที่ทำให้มันทำงานได้นั้น ถูกสร้างขึ้นโดยสังคม นี่เป็นวิธีการในการรับมือกับความท้าทายของการตีแผ่การเมืองที่ฝังอยู่ในสิ่งประดิษฐ์” (Bijker, 1995: 281) การเมืองในความหมายของบิจเกอร์ จึงเป็นเหมือนการปลดปล่อยจากอำนาจกำหนดนิยมทางเทคโนโลยี และการทำหน้าที่เผยให้เห็นความเป็นไปได้หรือทางเลือกใหม่ๆ ซึ่งจะช่วยสนับสนุนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในการพัฒนาเทคโนโลยีโดยไม่ปล่อยปละนิ่งเฉย (Bijker, 1995: 280) ในแง่นี้การเมืองของบิจเกอร์จึงเป็นเหมือนการต่อต้านอำนาจเบ็ดเสร็จของเทคโนโลยี บิจเกอร์เรียกการต่อสู้ในการเมืองดังกล่าวว่า ‘การเมืองจุลภาคแห่งอำนาจ’ (micropolitic of power) ซึ่งเป็นการต่อสู้กับอิทธิพลครอบงำในการกำหนดของเทคโนโลยี ดังที่เขากล่าวว่า “เป้าหมายคือการมุ่งเน้นไปที่การรื้อถอนโครงสร้างของผู้มีอำนาจ และทำให้ความแข็งตัวของ การผสมรวมทางสังคมเทคนิคที่ก่อร่างเป็นโครงสร้างอำนาจเชิงสัญศาสตร์อ่อนตัวลง” (Bijker, 1995: 286)

ตัวอย่างกรณีของจักรยานล้อสูงและจักรยานปลดถักได้ แสดงถึงการเมืองจุลการเมืองของเทคโนโลยี จักรยานที่มีการต่อสู้ปรับเปลี่ยนทั้งในทางสังคมและเทคนิค กล่าวคืออำนาจสัญศาสตร์ของเทคโนโลยีที่ปรากฏอยู่ในกรอบเทคโนโลยีจักรยานล้อสูง ซึ่งให้ความหมายถึงฐานบรรทัดฐานและความเป็นนักกีฬาของผู้ชาย ขณะที่กีดกันกลุ่มสังคมอื่นโดยเฉพาะผู้หญิงออกไป บิจเกอร์ได้อธิบายไว้ว่า “การผสมรวมทางสังคมเทคนิคของจักรยานแบบผู้ชาย (Macho Bicycle), ศีลธรรมแบบวิกตอเรียน, และ ‘กลุ่มชายหนุ่มผู้มีฐานะและกล้าหาญ’ นั้นเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างอำนาจเชิงสัญศาสตร์ที่ขัดขวางไม่ให้ผู้หญิงใช้จักรยาน” (Bijker, 1995: 286) การต่อสู้ในการเมืองจุลภาคจึงเป็นการปรับเปลี่ยนการตีความหมายในกรอบเทคโนโลยีที่มีอิทธิพลลง ซึ่งจะช่วยยุติการกดขี่ลงโดย “การทำให้ความแข็งขึ้นของ ‘จักรยานแบบผู้ชาย’ นั้นอ่อนตัวลง [...] พลังทางสัญศาสตร์ที่เคยกีดกันผู้หญิงออกจากการบินจักรยานก็ได้สูญเสียความสอดคล้องและพลังของมันไป มันจึงกลายเป็นเรื่องที่ได้จริงในการสร้างองค์ประกอบอื่นๆ ที่จะนำไปสู่การรวมตัวกันรูปแบบใหม่ ได้แก่ จักรยานล้อต่ำ, กรอบของความเป็นหญิง, กางเกงสวมชั้นในกระโปรง และบรรทัดฐานทางศีลธรรมที่แตกต่างออกไป” (Bijker, 1995: 286) กล่าวได้ว่าการเมืองของเทคโนโลยีเป็นความพยายามของบิจเกอร์ในการขยายการวิเคราะห์กระบวนการสังคมภายในสิ่งประดิษฐ์ไปยังสังคม เพื่อชี้ให้เห็นว่าวัตถุเทคโนโลยีไม่ใช่สิ่งที่เรียบเฉย แต่มีการเมืองฝังอยู่ภายในสิ่งประดิษฐ์เหล่านี้เสมอ และเป็นจุดยืนสำคัญของนักวิชาการ SCOT ในการปลดปล่อยเทคโนโลยีจากความคิดกำหนดนิยมที่ครอบงำสังคมทั่วไป

ข้อจำกัดและคำวิจารณ์ต่อ SCOT

แนวคิด SCOT ได้ถูกนำเสนอครั้งแรกในปี 1984 จนถึงปัจจุบันก็เป็นเวลาสี่สิบปีแล้ว ตลอดเส้นทางการทำงานของนักวิชาการ SCOT ได้มีคำวิจารณ์สะท้อนกลับต่อวิธีการศึกษาของพวกเขาเกิดขึ้นอยู่เป็นระยะ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าแนวคิดประกอบสร้างเทคโนโลยี SCOT อยู่ในความสนใจของโลกวิชาการอย่างสม่ำเสมอ อย่างไรก็ตามบทความนี้มุ่งอธิบายแนวคิด SCOT ในช่วงทศวรรษ 1980-1990 เป็นหลัก คำวิจารณ์ต่อข้อจำกัดของ SCOT จึงเน้นไปเฉพาะจากงานในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นหลัก โดยอาศัยบทความวิจารณ์ที่เป็นที่รับรู้ทั่วไป ซึ่งเป็นแบบฉบับของคำวิจารณ์ส่วนใหญ่ที่ SCOT ได้รับในช่วงต่อมา แต่ในช่วงท้ายหัวข้อนี้ ผู้เขียนได้นำคำวิจารณ์ SCOT ในช่วงหลังมาเสริมเข้าไปด้วยเพื่อให้เห็นภาพรวมของ SCOT สมบูรณ์ยิ่งขึ้น แต่จะไม่ขอลงในรายละเอียดมากนัก

บทความเรื่อง “Upon Opening the Black Box and Finding It Empty: Social Constructivism and the Philosophy of Technology” (1993) แลงดอน วินเนอร์ (Langdon Winner) นักปรัชญาเทคโนโลยี ได้เขียนบทความวิจารณ์ SCOT ช่วงแรกจากงานศึกษาจักรยานในปี 1984 ไว้อย่างครอบคลุมรอบด้าน ซึ่งช่วยให้เห็นข้อจำกัดของ SCOT ได้ชัดเจนขึ้น วินเนอร์ (1993) ได้ชี้ว่า SCOT เป็นการศึกษาสิ่งประดิษฐ์เทคโนโลยีที่มีขั้นตอนชัดเจน อุดมไปด้วยกรณีศึกษาต่างๆ มากมายที่เป็นเหมือนชุมทรัพย์ทางวิชาการ โดยแก่นสาระสำคัญของ SCOT ช่วยชี้ให้เห็นว่าเทคโนโลยีดำรงอยู่ในหลายศูนย์กลาง มีกระบวนการอันซับซ้อน ไม่ใช่การอธิบายความก้าวหน้าแบบเส้นตรงเหมือนในงานศึกษายุคแรก และช่วยเผยให้เห็นทางเลือกทางเทคโนโลยีที่เป็นไปได้มากกว่าพลังอำนาจที่จำเป็นทางประวัติศาสตร์ของเทคโนโลยี นอกจากนี้การตั้งคำถามต่อการแบ่งแยกระหว่างปริมาณทางสังคมกับทางเทคนิคของแนวคิดการประกอบสร้าง (constructionist)¹² ได้ช่วยเปิดมุมมองความเข้าใจที่น่าสนใจสำหรับผู้ต้องการเข้าใจพื้นที่ของเทคโนโลยีในประสบการณ์มนุษย์ (Winner, 1993: 366-367) ส่วนในด้านที่เป็นข้อจำกัดของ SCOT วินเนอร์ชี้ให้เห็นใน 4 ประเด็นสำคัญ

ประเด็นแรก การศึกษาของ SCOT มุ่งเน้นอธิบายจุดกำเนิดของเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์ แต่มักละเลยการอธิบายถึง ‘ผลกระทบ’ ดังที่เขาวิจารณ์ว่า “ข้อบกพร่องที่ชัดเจนที่สุด คือการละเลยผลลัพธ์ทางสังคมที่เกิดจากการเลือกใช้เทคโนโลยีโดยสิ้นเชิง ทฤษฎีและระเบียบวิธีทางสังคมนี้มุ่งเน้นไปที่การอธิบายว่าเทคโนโลยีเกิดขึ้นได้อย่างไร และถูกกำหนดรูปร่างผ่านปฏิสัมพันธ์ทางสังคมรูปแบบต่างๆ อย่างไร โดยพยายามแสดงให้เห็นว่าเหตุใดอุปกรณ์ การออกแบบ และกลุ่มทางสังคมบางกลุ่ม จึงได้รับความนิยมหรือกลายเป็นฝ่ายชนะท่ามกลางทางเลือกต่างๆ ที่มีอยู่ในช่วงเวลานั้น แต่ผลลัพธ์ของการเป็นฝ่ายชนะนั้นแทบจะไม่ใช้จุดเน้นของการศึกษา” (Winner, 1993: 368)

¹² ประเด็นนี้ วินเนอร์หมายถึงกลุ่มแนวคิดประกอบสร้างทางสังคมของเทคโนโลยีโดยรวม ทั้ง SCOT และ ANT แม้ว่ามีความแตกต่างกันระหว่าง 2 แนวคิดนี้ โดย SCOT ยังคงเน้นบทบาทสำคัญของสังคมในการประกอบสร้างเทคโนโลยี ขณะที่ ANT จะให้ความสำคัญกับผู้กระทำที่เป็นมนุษย์และไม่ใช่มนุษย์ภายใต้หลักความสมมาตรอย่างเท่าเทียมกัน

ประเด็นที่สอง วิธีการศึกษากลุ่มสังคมที่เกี่ยวข้องที่นำมาวิเคราะห์ อาจเป็นการสุ่มเลือกแฝงอคติหรือเป็นการเลือกที่ไม่ครอบคลุมเพียงพอ กลุ่มสังคมบางกลุ่มโดยเฉพาะกลุ่มที่ไร้อำนาจในสังคมอาจไม่ถูกรวมเข้ามาในการวิเคราะห์โดยไม่ตั้งใจก็เป็นได้ เนื่องจากวิธีการศึกษา SCOT จะใช้วิธีการเลือกกลุ่มสังคมต่างๆ จากการสำรวจ (สุ่มแบบสโนว์บอล) ไปตามข้อมูลที่พบเจอเป็นหลัก อาจจะมีกลุ่มที่ไม่ปรากฏให้เห็น ซึ่งถูกกีดกันออกไปโดยปริยาย

ประเด็นที่สาม การศึกษาของ SCOT วิเคราะห์ไปไม่ถึงระดับโครงสร้างและวัฒนธรรมที่ฝังลึกอยู่ในเทคโนโลยี แม้ว่าในความจริงจะสามารถอภิปรายข้อมูลเชื่อมโยงไปในระดับลึกกว่านั้นได้ ดังตัวอย่างแนวคิดมาร์กซิสต์ที่ใช้แนวคิดอธิบายสภาพเงื่อนไขที่ซ่อนอยู่ภายใต้กิจกรรมในการสร้างเทคโนโลยี โดยพิจารณาจากความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างระหว่างชนชั้น เป็นต้น ในขณะที่การศึกษาเชิงประจักษ์ของ SCOT มุ่งแต่การรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับกิจกรรมที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีที่ปรากฏชัดเท่านั้น ทำให้ขาดการพิจารณาที่ลึกลงไปไกลกว่าสิ่งที่มองเห็นได้ นอกจากนี้ยังสนใจใช้การอธิบายที่ตรงกับตัวแบบที่ตัวเองยึดถือ ดังกรณี SCOT พิจารณาว่าเทคโนโลยีที่ขับเคลื่อนได้เอง (autonomous technology) เป็นรูปแบบของกำหนดนิยมเทคโนโลยี ทั้งที่จริงแล้วมีความแตกต่างกันอย่างมาก¹³

ประเด็นที่สี่ เป็นประเด็นเรื่องจุดยืนทางการเมือง ซึ่งวินเนอร์มองว่าท่าทีของ SCOT ที่มุ่งอธิบายว่ากลุ่มสังคมต่างๆ มีความเทคโนโลยีอย่างไร แต่ไม่ตัดสินว่าเทคโนโลยีนั้นดีหรือเลว ไม่มีการประเมินว่าเทคโนโลยีส่งผลอย่างไรกับสังคมในด้านต่างๆ มุ่งแต่ศึกษากรณีเฉพาะที่ย่ำสมมติฐานเดิมเทคโนโลยีถูกสร้างโดยสังคม ดังที่วินเนอร์วิจารณ์ว่า “พวกเขาไม่มีจุดยืนทั้งในเชิงทฤษฎีและเชิงปฏิบัติเกี่ยวกับเทคโนโลยีและความอยู่ดีมีสุขของมนุษย์เลย อันที่จริงการประกาศจุดยืนเช่นนั้นดูเหมือนจะเป็นเรื่องต้องห้ามด้วยเหตุผลทางระเบียบวิธีวิจัยเนื่องจากความบริสุทธิ์ของระเบียบวิธีวิจัยถูกให้ความสำคัญเป็นอันดับต้นๆ จึงเป็นไปได้ว่า นักประกอบสร้างทางสังคม จะยังคงวิจัยต่อไปโดยไม่แสดงจุดยืนต่อคำถามที่ใหญ่กว่า เรื่องเทคโนโลยีและสภาพความเป็นมนุษย์ ซึ่งมีความสำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์สมัยใหม่” (Winner, 1993: 372) กล่าวได้ว่าบทความวิจารณ์ชิ้นนี้ของวินเนอร์ได้กลายเป็นแบบฉบับคำวิจารณ์ที่ SCOT มักได้รับจากผู้วิจารณ์ต่อมาด้วย วินเนอร์เห็นว่า SCOT พยายามกำหนดท่าทีที่เป็นกลางต่อระเบียบวิธีศึกษาเชิงประจักษ์อย่างเข้มงวด จนเพิกเฉยต่อการวิพากษ์วิจารณ์ไปยังบริบทสังคมหรือโครงสร้าง แม้ว่าจะเป็นสิ่งที่สามารถเข้าใจได้ไม่ยาก สำหรับเขาแล้วท่าทีที่เป็นกลางแบบ SCOT จึงดูเหมือนไร้จุดยืนและขาดความรับผิดชอบต่อสังคมอย่างเพียงพอ ดังที่วินเนอร์กล่าวอย่างเสียดสีว่า ‘เมื่อเปิดกล่องดำและค้นพบว่ามันว่างเปล่า’ อย่างไรก็ตามปฏิกิริยาตอบโต้ต่อคำวิจารณ์ของวินเนอร์สามารถเห็นได้ชัดเจนในงานของบิจเกอร์ (1995) ในหลายประเด็นในคำวิจารณ์เป็นสิ่งที่เห็นได้ในการปรับปรุงใหม่ของ

¹³SCOT เน้นย้ำแนวคิดการประกอบสร้างทางสังคมว่าเป็นสิ่งประกอบสร้างขึ้นโดยมนุษย์และสามารถปรับเปลี่ยนได้ เพื่อตอบโต้การความคิดกำหนดนิยมทางเทคโนโลยี แต่เทคโนโลยีที่ขับเคลื่อนได้เอง (autonomous technology) อาจจะต้องมองในฐานะเป็นผู้กระทำที่มีศักยภาพปรับเปลี่ยนตัวเองและอยู่เหนือการควบคุมโดยมนุษย์ ซึ่งเป็นคนละความคิดกับกำหนดนิยมทางเทคโนโลยี ดังเช่น เทคโนโลยีปักค้ำดา ปัญญาประดิษฐ์ ในปัจจุบัน เป็นต้น ในเรื่องนี้อาจจะต้องใช้มุมมองแบบหลังมนุษย์ (post-humanism) เข้ามาพิจารณา

บิจเกอร์ โดยเฉพาะในประเด็นการเมืองของเทคโนโลยี ซึ่งเป็นการประกาศจุดยืนการเมืองที่เขาตอบสนองต่อคำวิจารณ์ของวินเนอร์โดยตรง

ฮานส์ ไคลน์ และเดเนียล ไคลน์แมน (Hans Klein and Daniel Kleinman) ได้นำเสนอบทความวิจารณ์ SCOT เรื่อง “The Social Construction of Technology: Structural Considerations” (2002) ซึ่งเป็นงานวิจารณ์ SCOT ที่สำคัญอีกชิ้นหนึ่งเพื่อชี้ให้เห็นความไม่เพียงพอในการวิเคราะห์ของ SCOT ที่จะขยายการพิจารณาไปยังโครงสร้างที่สัมพันธ์กับเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์ และปัญหานี้เป็นสิ่งที่ SCOT ถูกวิจารณ์บ่อยที่สุด ดังที่พวกเขาบอกว่า “นักวิชาการจำนวนมากวิพากษ์การวางหลักเกณฑ์เริ่มแรกของ SCOT ว่าไม่เพียงพอ [...] ความคิดวิพากษ์ส่วนมากเกี่ยวกับการเน้นย้ำในผู้กระทำการและเพิกเฉยต่อโครงสร้างมากเกินไปพวกเขามองข้ามความไม่สมมาตรอย่างเป็นระบบของอำนาจและสิ่งที่อำนาจที่แตกต่างเหล่านี้ถูกหยั่งรากลึกในคุณลักษณะเชิงโครงสร้างของชีวิตทางสังคม” (Klein and Kleinman, 2002: 30, 31) ไคลน์ และไคลน์แมน ได้เสนอวิธีการศึกษาที่ช่วย SCOT สมบูรณ์ขึ้น โดยเพิ่มมุมมองเชิงโครงสร้างด้วยกรอบแนวคิดใหม่ในแนวคิดดั้งเดิมที่ SCOT ใช้เพิ่มเข้าไปในการวิเคราะห์แต่ละขั้นตอน เช่น กลุ่มทางสังคมที่เกี่ยวข้อง, การตีความ, การปิด, กรอบแนวคิดทางเทคโนโลยี และบริบททางสังคม ซึ่งจะช่วยให้สามารถอธิบายเชื่อมโยงผู้กระทำและโครงสร้างได้อย่างครอบคลุมและชัดเจนยิ่งขึ้น¹⁴ กล่าวได้ว่าคำวิจารณ์ของไคลน์กับไคลน์แมนเป็นคำวิจารณ์ที่มาพร้อมกับข้อเสนอหลักการพิจารณาโครงสร้างเข้าไปถึงการศึกษา SCOT ให้สมบูรณ์ขึ้น อย่างไรก็ตามมีข้อขัดแย้งสำคัญในหลักการพื้นฐาน SCOT กับแนวทางของไคลน์ และไคลน์แมน ซึ่งอาจจะทำให้วิธีการที่เสนอเพิ่มโครงสร้างเข้ามานี้เป็นไปไม่ได้ *ประการแรก* วิธีการศึกษา SCOT เน้นการติดตามผู้กระทำโดยไม่กำหนดสมมติฐานหรือไม่ใช่ทฤษฎีกำหนดนำ แต่ไคลน์ และไคลน์แมนเห็นว่าการกำหนดกรอบแนวคิดล่วงหน้าจะเป็นประโยชน์ในฐานะเครื่องมือความคิด (heuristic) ที่ช่วยให้เข้าถึงโครงสร้างได้ง่ายและเป็นสิ่งที่ควรทำ ดังที่พวกเขาโต้แย้งว่า “แนวคิดที่ว่านักวิเคราะห์ควรเริ่มต้นโดยไม่มีการตั้งสมมติฐานใดๆ เลยนั้นเป็นเรื่องที่ไม่สมเหตุสมผล ซึ่งถือเป็นประเด็นหลักของการวิพากษ์วิจารณ์แนวคิดเชิงประจักษ์แบบหยาบๆ แต่ยิ่งไปกว่านั้น เนื่องจากมุมมองที่เลือกมองส่งผลต่อการแบ่งแยกโลกสังคมที่มองเห็น การโต้แย้งให้เหตุผลสำหรับการที่นักวิเคราะห์จะใช้หมวดหมู่ของตัวเอง จึงเป็นสิ่งที่สามารถทำได้” (Klein and Kleinman, 2002: 33) *ประการที่สอง* ไคลน์ และไคลน์แมนไม่เห็นด้วยกับแนวคิดการร่วมสร้าง (co-construction) ในทางสังคมและเทคนิคของ SCOT ในการวิเคราะห์โดยไม่แบ่งแยกระหว่างแนวคิดภายใน กับแนวคิดเชิงบริบท ซึ่งต้องวิเคราะห์สังคมสมัยใหม่ในฐานะผืนผ้าไร้รอยต่อ พวกเขาให้เห็นโต้แย้งว่า “จุดยืนดังกล่าวทำให้การแยกแยะเหตุและผลออกจากกันเป็นไปไม่ได้ และอันที่จริงในระดับที่สุดโต่ง แนวทางนี้ทำให้การแยกส่วน และการวิเคราะห์ด้วยตัวมันเองเป็นไปไม่ได้ด้วยซ้ำ ในทางตรง

¹⁴ ไคลน์ และไคลน์แมนได้อธิบายพร้อมยกตัวอย่างแนวคิดที่ใช้ในการพิจารณาโครงสร้างในแต่ละขั้นตอนการวิเคราะห์ของ SCOT ดังเช่น การวิเคราะห์กลุ่มทางสังคมที่เกี่ยวข้อง การพิจารณาโครงสร้างอาจพิจารณาจากเวทีการออกแบบ (design forum), กฎเกณฑ์การเข้าถึง (rules of access) และอำนาจในการกีดกัน (power to exclude) เป็นกรอบศึกษา หรือในการวิเคราะห์บริบทที่กว้างขึ้นควรพิจารณาไปถึงระดับของการรวมตัว/การกระจายตัวและการพิจารณาการเข้าถึงทรัพยากร เป็นต้น ทั้งนี้ในแต่ละขั้นตอนมีรายละเอียดคำอธิบายมากเกินกว่าจะกล่าวถึงในบทความนี้ (ดูเพิ่มเติมใน Klein and Kleinman, 2002: 35-46)

กันข้ามเราเชื่อว่ามีคามจำเป็นต้องใช้การวิเคราะห์เชิงสาเหตุ [...] ณ จุดใดจุดหนึ่งของเวลา เราสามารถหยุดกระบวนการนั้นและตรวจสอบ—อย่างน้อยก็ในเบื้องต้น—ว่าสิ่งใดกำลังส่งผลกระทบต่อสิ่งใด แนวคิดที่เรานำเสนอมีจุดมุ่งหมายเพื่ออำนวยความสะดวกให้เกิดความเข้าใจนี้” (Klein and Kleinman, 2002: 35) จากหลักการพื้นฐานการศึกษาคนละแบบ ดูเหมือน SCOT จะเลือกเดินไปในแนวทางแบบหลังสมัยใหม่ (post-modernist) มากกว่าการยึดกับโครงสร้างที่มีแนวคิดกำหนดไว้ล่วงหน้าแล้ว จึงดูเหมือนว่าวิธีการดังกล่าวจะประสานเข้าด้วยกันยาก แต่กระนั้นคำวิจารณ์เหล่านี้ก็เป็นประโยชน์ต่อผู้สนับสนุน SCOT ซึ่งช่วยให้พวกเขาหันมาใส่ใจพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างเทคโนโลยีกับสังคมในระดับโครงสร้างสังคมวัฒนธรรมมากยิ่งขึ้น

ดังที่กล่าวไปแล้วว่าบทความนี้มีขอบเขตการศึกษางาน SCOT ในช่วงทศวรรษ 1980-1990 เป็นหลัก เพราะเป็นช่วงที่แนวคิด SCOT มีความเฉพาะตัวอย่างชัดเจน แต่นับจากทศวรรษ 2000 มาถึงปัจจุบัน SCOT ได้มีการปรับขยายแนวคิดและวิธีศึกษาจนไปไกลจากจุดเริ่มต้นมากพอสมควร ดังที่สมิตรัน บาสู (Sumitran Basu, 2022) ได้ทบทวนการพัฒนาของแนวคิด SCOT ตลอดช่วงกว่าสามทศวรรษที่ผ่านมา เขาเห็นว่าแนวคิด SCOT ในช่วงแรกมีระเบียบวิธีศึกษาที่ค่อนข้างชัดเจน แต่นับจากผลงานปี 1995 บิจเกอร์ได้ขยายแนวคิดของตนออกไปสำรวจขอบเขตทางสังคมวิทยาที่กว้างขึ้น เช่น โครงสร้าง, อำนาจ, เพศสภาพ, จริยธรรม และการเมือง ซึ่งแนวคิดเหล่านี้ไม่ใช่วิธีศึกษาแต่เดิมของ SCOT แต่เพื่อตอบสนองต่อคำวิจารณ์ที่เกิดขึ้นซ้ำๆ ก่อนหน้านั้น แต่เมื่อนำมาสำรวจสิ่งประดิษฐ์ก็ไม่ได้ใช้กับทุกกรณีศึกษาอย่างสม่ำเสมอ (Basu, 2022: 268) เขาเห็นว่าการปรับเอาแนวคิดใหม่ๆ เข้าไปอาจเป็นเรื่องปกติในการศึกษาเพื่อขยายขอบเขตการใช้ทฤษฎี แต่ในอีกด้านก็ได้ทำให้เกิดสภาวะอิทธิพลเหลือใน SCOT มากขึ้นเรื่อยๆ บาสูชี้ว่าความเปลี่ยนแปลงนี้เริ่มปรากฏในช่วงเปลี่ยนผ่านในแนวคิด SCOT หลังงานปี 1995 ของบิจเกอร์ จากการที่เขาแนะนำแนวคิดใหม่เข้ามาผสมรวมการวิเคราะห์ระดับจุลภาคขยายไปยังโครงสร้างสังคมวัฒนธรรม ทำให้การอธิบายความสัมพันธ์เชิงเหตุผลในระดับจุลภาคที่เป็นรูปธรรมทำได้ยากขึ้น¹⁵ และจากการขยายหลักความสมมาตรที่ใกล้ชิดกับทฤษฎีเครือข่าย-ผู้กระทำหรือ ANT มากขึ้นในการให้สถานะผู้กระทำมนุษย์และไม่ใช่มนุษย์เท่าเทียมกัน¹⁶ เป็นต้น (Basu, 2022: 269-270) ในความเห็นของบาสู SCOT เป็นทฤษฎีขนาดกลางที่เกิดขึ้นเพื่อตอบโต้แนวคิดแบบเก่าที่ไม่เพียงพอต่อการอธิบาย และด้วยวิธีการศึกษาอย่างเป็นระบบมีขั้นตอนชัดเจน จึงทำให้ SCOT มีความโดดเด่นแตกต่างจากการศึกษาแบบอื่น แต่เมื่อ SCOT ในช่วงหลังได้นำแนวคิดใหม่มาปรับแต่งการศึกษาให้ขยายไปยังขอบเขตกว้างขึ้น ในการศึกษา ระดับโครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมได้ส่งผลให้จุดเด่นดั้งเดิมของ SCOT หายไป ดังที่บาสูกล่าวว่า “ความพยายามที่จะเปลี่ยน SCOT จากแนวคิดดั้งเดิมที่มุ่งเน้นระดับกลางไปสู่แนวคิดที่มีแนวโน้มสากลมากขึ้น [...] สิ่งนี้ส่งผลให้ SCOT สูญเสียความชัดเจนและความกระชับทางระเบียบวิธีวิจัยดั้งเดิมไปอย่างไม่ต้องสงสัย

¹⁵บาสู (Basu, 2022) ยกตัวอย่างใช้แนวคิด ‘วัฒนธรรมทางเทคโนโลยี’ (technological culture) ที่บิจเกอร์ใช้อธิบายเปรียบเทียบความแตกต่างทางเทคนิคในระบบการจัดการน้ำของประเทศอินเดียยุคโบราณกับวิศวกรรมสมัยใหม่ในอเมริกา กับเนเธอร์แลนด์ ซึ่งถูกสร้างขึ้นด้วยอิทธิพลทางสังคมและวัฒนธรรมที่ต่างกัน (ดูรายละเอียดใน Bijker, 2007)

¹⁶ดูตัวอย่างแนวคิดวิศวกรรมที่ไม่เป็นเนื้อเดียวกันในงานศึกษาเทคโนโลยีการเดินเรือข้ามแหลมกู๊ดโฮปของจอห์น ลอว์ (John Law, 1987) เป็นต้น

ซึ่งความชัดเจนและความกระชับนั้นเคยเป็นรากฐานที่ทำให้ SCOT อ้างได้ว่าเป็นแนวคิดที่ฉีกแนวไปจากประเพณีเดิมๆ ในสาขาการศึกษาเทคโนโลยี ความยากลำบากในการนำแนวคิดใหม่ๆ มาปฏิบัติจริงเชิงประจักษ์ของการศึกษาเคสกรณีในช่วงต่อมา ได้บ่อนทำลายข้ออ้างเริ่มต้นที่ว่า SCOT มีความสมจริงและสามารถทดสอบเชิงประจักษ์ได้มากกว่า” (Basu, 2022: 271) ในความเห็นของบาสู SCOT จึงควรกลับไปเน้นระเบียบวิธีศึกษาเดิมก่อนหน้าในการศึกษาสิ่งประดิษฐ์ระดับปฐมภูมิ ซึ่งเป็นจุดแข็งที่ดีที่สุดของ SCOT ส่วนการขยายไปยังบริบทกว้างขึ้น เขาเห็นว่า SCOT อาจประสานรวมมือกับทฤษฎีทางสังคมที่มีอยู่เดิม เช่น ทฤษฎีวิพากษ์เทคโนโลยีหรือเศรษฐศาสตร์เชิงวิวัฒนาการแทนได้ ซึ่งกล่าวได้ว่าข้อเสนอข้อเสนอบาสู เหมือนให้ SCOT ย้อนกลับไปยังจุดเริ่มต้นอีกครั้งหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม การทบทวนแนวคิด SCOT ของบาสู ถือเป็นงานล่าสุดในช่วงเกือบสี่ทศวรรษที่ช่วยให้การมองเห็นพัฒนาการของ SCOT จากอดีตถึงปัจจุบันสมบูรณ์ขึ้น ทั้งนี้หลังบทความนี้ออกมา ก็มีการตอบสนองต่อการวิจารณ์บาสูด้วยเช่นกัน ดังเช่น ชง-เยียน โจว (Tsung-Yen Tsou, 2023) ได้ทบทวนและขยายความ SCOT บางส่วนเพิ่มเติม ซึ่งเขาเห็นว่าการทำงานของบิจเกอร์ในปัจจุบันไปไกลกว่าความหมกมุ่นในการแก้ปัญหาแต่ในทางทฤษฎีแล้วแต่เขาได้มุ่งสู่การปฏิบัติไปพร้อมกัน ซึ่งท้าทายให้ผู้วิจารณ์ต่างๆ รอคการพิสูจน์ต่อไป ขณะที่ ธิติมาน บาร์แมน (Dhritiman Barman, 2023) เห็นด้วยกับบาสูว่าการปรับเปลี่ยนแนวคิดต่างๆ ตามเสียงวิจารณ์ ทำให้ SCOT หลงทิศหลงทาง แต่เขาเห็นว่า การศึกษาสิ่งประดิษฐ์กรณีเฉพาะเป็นจุดแข็งของ SCOT ที่ไม่จำเป็นต้องปรับแก้ไขเพิ่มเติม แต่นักวิชาการที่ต้องการศึกษาสิ่งประดิษฐ์ควรจะนำแนวคิด SCOT ไปปรับใช้ในงานของตนมากขึ้น ซึ่งเขาเห็นว่าคำวิจารณ์ต่อ SCOT ที่ผ่านมายังคงวนเวียนซ้ำซากกับเรื่องเดิมๆ ไม่ต่างจากการกล่าวโจมตีแนวคิดปฏิฐานนิยมที่ปรากฏอย่างเป็นแพชชั่นทั่วไป

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การประกอบสร้างสังคมของเทคโนโลยี SCOT มีจุดเริ่มต้นขึ้นในปี 1984 โดยพินซ์และบิจเกอร์ พวกเขาได้เสนอแนวคิดใหม่ในการศึกษากระบวนการก่อรูปของเทคโนโลยี โดยแนวคิดพื้นฐานและการวิเคราะห์อย่างเป็นลำดับขั้นตอนที่ช่วยให้เข้าใจง่าย ซึ่งทำให้ SCOT เป็นแนวทางศึกษาเทคโนโลยีที่มีความโดดเด่นเฉพาะตัวขึ้นมา วิธีการศึกษาของ SCOT เน้นการอธิบายกระบวนการก่อตัวของเทคโนโลยีในลักษณะเชิงประวัติศาสตร์ (diachronic) ควบคู่ไปกับการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของกลุ่มสังคมต่างๆ ในบริบทเฉพาะ (synchronic) ไปพร้อมกัน อย่างไรก็ตาม SCOT ก็เหมือนกับแนวคิดทฤษฎีอื่นๆ ที่มีทั้งจุดเด่นและข้อจำกัดในการใช้งาน โดยเฉพาะขอบเขตการวิเคราะห์ที่จำกัดอยู่ในความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มสังคมจำนวนหนึ่งมากกว่าจะขยายไปอธิบายถึงบริบทสังคมวงกว้างหรือในระดับโครงสร้างได้ ด้วยเหตุนี้ในช่วงต่อมานักวิชาการ SCOT จึงได้พยายามปรับเปลี่ยนเพิ่มเติมแนวคิดและวิธีการศึกษาใหม่อย่างต่อเนื่องเพื่อตอบสนองต่อคำวิจารณ์ที่ย้ายไปยังระดับมหภาคมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัดในงานศึกษาที่ปรากฏในช่วงทศวรรษ 1990 กระทั่งเมื่อเข้าสู่ช่วงทศวรรษ 2000 การศึกษา STS ได้กลายเป็นสนามศึกษาที่มีความโดดเด่นชัดเจนขึ้นมากแล้ว ภายใต้แนวทางศึกษาที่แตกต่างหลากหลาย นักวิชาการ SCOT ได้ปรับปรุงแนวคิดใหม่ๆ เพื่อใช้สำรวจโลกที่กว้างขึ้นโดยเพิ่มแนวคิดหลายอย่าง

ที่แตกต่างจากวิธีการดั้งเดิมไปอย่างมาก บางแนวคิดช่วยให้การขยายจากผู้กระทำศูนย์กลางไปยังขอบเขตที่กว้างขึ้นได้ดี แต่บางแนวคิดก็ยังคงถูกมองว่าไม่สอดคล้องหรือไม่เพียงพอ กระทั่งมีความย้อนแย้งกับระเบียบวิธีศึกษาดั้งเดิมของตนเอง (Basu, 2023) อย่างไรก็ตาม การปรับเปลี่ยนแนวคิดเพื่อให้สามารถขยายการศึกษาไปยังขอบเขตการศึกษาใหม่ๆ ที่สอดคล้องกับความเคลื่อนไหวของโลกสังคมก็เป็นความจำเป็น การหายไปของความคมชัดในวิธีวิทยาดั้งเดิมเพื่อแลกกับการขยายการศึกษาไปยังขอบเขตที่กว้างไกลขึ้น อาจเป็นสิ่งที่ SCOT ต้องชั่งน้ำหนักและหาจุดที่เหมาะสมกันไป กระนั้นหากเป้าหมายของการศึกษา STS คือขบวนการเคลื่อนไหวการเมืองเพื่อสร้างสมดุลแก่สังคมและอำนาจในทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีเป็นเป้าหมายหลัก SCOT ในฐานะเครื่องมือหนึ่งที่ช่วยลดปล่อยจากความคิดกำหนดนิยมทางเทคโนโลยีก็ได้ทำหน้าที่ของมันได้อย่างมีประสิทธิภาพแล้ว ทั้งนี้ผู้เขียนจะขอสรุปพัฒนาการของแนวคิด SCOT และการนำไปใช้ประโยชน์อีกครั้งในตารางที่ 1

ตารางที่ 1 สรุปแนวคิด การใช้ประโยชน์ และข้อจำกัดของวิธีการศึกษาเทคโนโลยี SCOT

แนวคิด	คุณลักษณะ	การใช้ประโยชน์	ข้อจำกัด
กลุ่มทางสังคมที่เกี่ยวข้อง (relevant social groups)	หน่วยวิเคราะห์พื้นฐานของ SCOT ที่สัมพันธ์กับการสร้างเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์ เช่น วิศวกร ผู้ผลิต ผู้บริโภค ซึ่งแบ่งเป็นกลุ่มย่อยได้หลายกลุ่มตามข้อมูลเชิงประจักษ์ที่นำมาวิเคราะห์	แนวคิดนี้เป็นการพิจารณากลุ่มสังคมต่างๆ ที่รายล้อมสิ่งประดิษฐ์เทคโนโลยีที่ศึกษาโดยพิจารณาปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มที่มีผลต่อความยืดหยุ่นในการตีความ ซึ่งกลุ่มสังคมที่รายล้อมเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์ถือเป็นแกนหลักของข้อมูลในการวิเคราะห์ ยังมีข้อมูลกลุ่มสังคมที่เกี่ยวข้องมาก ข้อมูลก็จะมีครอบคลุมชัดเจนยิ่งขึ้น	การเลือกกลุ่มสังคมที่เกี่ยวข้องมาศึกษาบางครั้งอาจไม่ครอบคลุมกลุ่มสังคมบางกลุ่มที่ไม่ถูกกล่าวถึงหรือไม่มีข้อมูลปรากฏ ซึ่งอาจเกิดจากการขาดข้อมูลหรืออคติในการเลือกข้อมูลศึกษา
ความยืดหยุ่นในการตีความ (interpretative flexibility)	ขั้นตอนแรกในการวิเคราะห์ของ SCOT โดยอาศัยข้อมูลการสนับสนุนและการต่อต้านของกลุ่มสังคมต่างๆ ที่แสดงให้เห็นมุมมองที่แตกต่างกันของกลุ่มต่างๆ ต่อเทคโนโลยี	แนวคิดนี้ทำให้เห็นว่าเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์เป็นผลของการปะทะ/ต่อรองของกลุ่มสังคมต่างๆ มุมมองนี้เป็นประโยชน์ในการพิจารณาแกนสาระพื้นฐานของเทคโนโลยีที่ไม่ใช่สิ่งที่ถูกกำหนดตายตัวได้เสมอไป ผู้ศึกษาต้องแสดงให้เห็นมุมมองของกลุ่มสังคมต่างๆ ที่มีต่อเทคโนโลยีในช่วงระยะที่กำลังถูกสร้างขึ้น	ข้อมูลถูกจำกัดไปตามกลุ่มสังคมที่นำมาศึกษา ในกรณีกลุ่มที่ไร้อำนาจจึงมักขาดข้อมูลที่มีต่อเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์ที่ส่งผลกระทบต่อพวกเขา
การปิดและการทำให้เกิดเสถียรภาพ (closure and stabilization)	แนวคิดนี้เป็นการแสดงให้เห็นการยุติการตีความของเทคโนโลยี ซึ่งทำได้สองแบบคือ การปิดทางโวหารและการปิดโดยการนิยามปัญหาใหม่ขึ้นมาแทนที่ ซึ่งจะสัมพันธ์กับการทำให้สิ่งประดิษฐ์ทางเทคโนโลยีเกิดเสถียรภาพไปพร้อมกัน	ใช้พิจารณาจุดเปลี่ยนของเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์ ซึ่งอาจเกิดจากการคิดค้นเทคนิคใหม่ที่ทำให้ปัญหายืดลง การใช้อำนาจสั่งการเบ็ดเสร็จที่ทำให้เกิดการยอมรับ ไม่มีข้อโต้แย้ง หรือการกำหนดปัญหาขึ้นใหม่ที่ทำให้ปัญหาเก่าที่มีอยู่ถูกแก้ไขไปพร้อมกัน ซึ่งทำให้เทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์กลายเป็นรูปแบบที่ได้รับการยอมรับทั่วไป	การพิจารณาขั้นตอนสุดท้ายนี้แสดงให้เห็นการปิดจบบรรูปแบบของเทคโนโลยี สำหรับสิ่งประดิษฐ์เทคโนโลยีหรือสิ่งสร้างทางวัตถุที่อยู่ในระหว่างการพัฒนาขึ้น อาจไม่สามารถใช้พิจารณาได้

ตารางที่ 1 สรุปแนวคิด การใช้ประโยชน์ และข้อจำกัดของวิธีการศึกษาเทคโนโลยี SCOT (ต่อ)

แนวคิด	คุณลักษณะ	การใช้ประโยชน์	ข้อจำกัด
บริบทที่กว้างขึ้น (the wider context)	ขั้นตอนสุดท้ายของแผนงาน SCOT ตามแบบฉบับดั้งเดิมคือ การขยายการอธิบายเชื่อมโยงไปยังสังคมวงกว้างหรือในระดับดีปโครงสร้างสังคมวัฒนธรรม	การใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์จากกลุ่มสังคมที่เกี่ยวข้องขยายไปยังโครงสร้างทางเพศ เช่น การศึกษารายงานต้นกับโครงสร้างทางเพศของสังคมชนบทอเมริกันในงานของไคลน์และพินช์ (Kline and Pinch, 1996) และการศึกษาจักรยานของบิจเกอร์ (Bijker, 1995) อย่างไรก็ตาม การจะวิเคราะห์เชื่อมโยงไปยังระดับโครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมได้ข้อเสนอจากนักวิชาการอื่นๆ ให้นำแนวคิดทฤษฎีทางสังคมอื่นๆ มาใช้วิเคราะห์ร่วมเพิ่มเติมจะทำให้คำอธิบายมีความสมบูรณ์มากขึ้น	ขั้นตอนนี้เป็นข้อจำกัดของ SCOT ซึ่งไม่มีชุดคำอธิบายเฉพาะตัวสำหรับการวิเคราะห์ระดับมหภาคที่กำหนดโดยตรง จึงเป็นประเด็นที่ทำให้ SCOT ถูกวิจารณ์มาโดยตลอด (อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษาเห็นว่าปัญหานี้เกิดจากหลักวิธีวิทยาของ SCOT ที่ไม่ยอมรับการกำหนดทฤษฎีไว้ล่วงหน้า แต่ใช้วิธีการติดตามแบบสโนว์บอลไปตามกลุ่มสังคมที่เกี่ยวข้องเท่าที่จะเผยให้เห็นได้จากข้อมูลเชิงประจักษ์เป็นหลัก)
กรอบเทคโนโลยี (technologies frame)	แนวคิดใหม่ที่พัฒนาโดยบิจเกอร์ในปี 1987 ซึ่งประกอบขึ้นจากแนวคิดและเทคนิคต่างๆ ที่ชุมชนหรือกลุ่มสังคมที่เกี่ยวข้องแต่ละกลุ่มใช้แก้ปัญหาแตกต่างกัน เช่น ทฤษฎีร่วมสมัย เป้าหมาย กลยุทธ์ในการแก้ปัญหา และปฏิบัติการใช้งาน	กรอบเทคโนโลยีทำให้มองเห็นกระบวนการที่กลุ่มทางสังคมต่างๆ ที่ร่ายล้อมสิ่งประดิษฐ์เทคโนโลยี ดึงมาใช้เพื่อแก้ปัญหา ดังเช่น ความรู้ทางทฤษฎี ทักษะประสบการณ์ เป้าหมาย การปฏิบัติทดลอง และอื่นๆ ที่กลุ่มสังคมหลอมรวมเป็นกรอบเทคโนโลยีขึ้น เป้าหมายก็เพื่ออธิบายว่าทำไมบางกลุ่มทำสำเร็จ บางกลุ่มกลับล้มเหลวในการพัฒนาสิ่งประดิษฐ์ทางเทคโนโลยีขึ้นมา	กรอบเทคโนโลยีแสดงให้เห็นขอบเขตความสัมพันธ์ในระหว่างกลุ่มผู้กระทำ ไม่ใช่ภายในปัจเจก หรืออยู่เหนือผู้กระทำในระดับโครงสร้างหรือสถาบัน จึงไม่อาจตอบสนองต่อความต้องการคำอธิบายเชื่อมโยงกับระดับมหภาคได้อย่างครอบคลุมทั้งหมด
ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเทคนิค (Theory of Sociotechnical Change)	การสังเคราะห์ทฤษฎีของบิจเกอร์ในงานปี 1995 เขาได้นำกรอบเทคโนโลยีที่ได้จากการศึกษาสิ่งประดิษฐ์ 3 แบบคือจักรยาน เบคิลด์ และหลอดไฟ มาใช้ศึกษาเปรียบเทียบเพื่อหาข้อสรุปพื้นฐานกว้างๆ ในลักษณะเป็นทฤษฎีความเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยีที่ปรับใช้ได้ในทุกลักษณะทั่วไป	การสังเคราะห์ทฤษฎีจากกรอบเทคโนโลยีทำให้ได้แบบจำลองโครงร่างเทคโนโลยี (configuration model) 3 ลักษณะ คือ 1. ไม่มีกลุ่มสังคมใดโดดเด่น 2. กลุ่มโดดเด่นมีกลุ่มเดียวมีอิทธิพลเหนือกลุ่มอื่น และ 3. มีกลุ่มที่โดดเด่นมากกว่า 2 กลุ่มขึ้นไป แบบจำลองโครงร่างแต่ละลักษณะแสดงแนวโน้มของเทคโนโลยีต่อสังคมแตกต่างกัน ซึ่งข้อสรุปทั่วไปนี้อาจใช้เป็นแนวทางอธิบายความเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยีสำหรับศึกษาเปรียบเทียบในกรณีอื่นๆ ต่อไป	แบบจำลองทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเทคนิคนี้ เป็นเพียงการแสดงตัวอย่างของบิจเกอร์ให้เห็นว่าการวิเคราะห์ทางทฤษฎีเพื่อใช้ศึกษาความเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยีแบบกว้างๆ สามารถทำได้ แต่ข้อสรุปทางทฤษฎีนี้ไม่ใช่เป็นตัวแบบที่สร้างขึ้นโดยสมบูรณ์แบบในตัวเอง

ตารางที่ 1 สรุปแนวคิด การใช้ประโยชน์ และข้อจำกัดของวิธีการศึกษาเทคโนโลยี SCOT (ต่อ)

แนวคิด	คุณลักษณะ	การใช้ประโยชน์	ข้อจำกัด
การเมืองของเทคโนโลยี (politics of technology)	การเมืองของเทคโนโลยีชี้ให้เห็นว่าสิ่งประดิษฐ์ทางเทคโนโลยีไม่ใช่วัตถุที่เรียบง่าย แต่มีการเมืองดำรงอยู่ด้วยเสมอ ซึ่งเกี่ยวข้องกับอำนาจศาสตร์ที่ฝังอยู่ในวัตถุเทคโนโลยี ซึ่งส่งอิทธิพลต่อสังคมผ่านการออกแบบสิ่งประดิษฐ์ทางเทคโนโลยีต่างๆ	พิจารณาไปที่ความหมายในการตีความที่ยืดหยุ่นของเทคโนโลยี ซึ่งย้ำว่าเทคโนโลยีถูกสร้างโดยสังคม เป็นวิธีทำความเข้าใจการเมืองที่ซ่อนอยู่ในสิ่งประดิษฐ์ จากมุมมองนี้สามารถนำไปปรับใช้ในการวิพากษ์แนวคิดกำหนดนิยมทางเทคโนโลยี หรือกรอบเทคโนโลยีที่มีอิทธิพลครอบงำสังคมได้	แม้การตีความที่ยืดหยุ่นจะแสดงให้เห็นว่าเทคโนโลยีปรับเปลี่ยนได้ แต่ไม่ใช่เรื่องง่ายเนื่องจากเทคโนโลยีก่อตัวขึ้นจากการระบอบการสังคมต่างๆ จนกลายเป็นกรอบเทคโนโลยีที่มีความแข็งขัน (obduracy) ต่อการปรับเปลี่ยนได้ง่ายๆ

บทความนี้ผู้เขียนได้มีเป้าหมายอธิบายแนวคิด SCOT ในช่วงทศวรรษ 1980-1990 ซึ่งเป็นแนวการศึกษาเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์ที่มีเอกลักษณ์โดดเด่นเฉพาะตัว โดยเฉพาะการศึกษาสิ่งประดิษฐ์ผ่านกรณีศึกษาในระดับจุลภาคที่มีการวิเคราะห์อย่างเป็นลำดับชัดเจน ซึ่งช่วยให้ผู้ที่เริ่มต้นศึกษาเทคโนโลยีเกิดความเข้าใจกระบวนการก่อรูปของสิ่งประดิษฐ์ภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับเทคนิคได้ง่ายขึ้น และขยายมุมมองต่อเทคโนโลยีใหม่ที่ไม่อยู่ภายใต้กรอบคิดแบบเทคโนโลยีกำหนดตามความเข้าใจทั่วไป แน่นอนว่ายังมีอีกหลายประเด็นในการศึกษา SCOT ที่น่าสนใจแต่ไม่สามารถนำมากล่าวถึงภายใต้ความจำกัดของบทความนี้ ทั้งนี้ผู้เขียนเห็นว่าการศึกษาเทคโนโลยีกับสังคมกำลังมีความสำคัญมากขึ้นทั้งในสังคมโลกและแวดวงวิชาการปัจจุบัน การสำรวจโลกของสิ่งไม่ใช่มนุษย์เพื่อจัดวางความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งอื่นๆ รอบตัวขึ้นใหม่ โดยไม่ยึดติดกับมุมมองที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลางเป็นสิ่งจำเป็นในการแก้วิกฤติการณ์ของมนุษยสมัย ซึ่งเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์เป็นส่วนหนึ่งของความสนใจนี้ ทั้งในแง่ศักยภาพและผลกระทบต่อสังคมของมัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัจจุบันเทคโนโลยีได้มีการพัฒนาไปไกลกว่าเดิมในลักษณะที่วินเนอร์เรียกว่า ‘เทคโนโลยีที่ขับเคลื่อนได้เอง’ ดังกรณีของปัญญาประดิษฐ์ บิ๊กดาต้า หรือกระทั่งการขยายโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ ซึ่งมักก่อให้เกิดผลกระทบต่อสังคมสิ่งแวดล้อมในวงกว้างไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง การศึกษาทำความเข้าใจมิติต่างๆ ของเทคโนโลยี จึงเป็นความสำคัญอย่างมากทั้งในทางวิชาการและขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในปัจจุบันและอนาคต

สำหรับแวดวงวิชาการที่การศึกษาแบบข้ามพหุมนุษย์กำลังได้รับความสนใจเพิ่มขึ้นในปัจจุบัน ผู้เขียนเห็นด้วยกับข้อเสนอของเทรเวอร์ พินช์ (Pinch, 2009) ในการนำ SCOT ไปปรับใช้ศึกษาโดยเปลี่ยนจุดเน้นไปพิจารณาปฏิสัมพันธ์ระหว่างวัตถุเทคโนโลยีเก่าและใหม่แทน (old and new technologies) ดังที่พินช์ได้เสนอให้หันไปสนใจต่อการดำรงอยู่ร่วมกัน (coexistence) ของเทคโนโลยีเก่าและใหม่และความสัมพันธ์ระหว่างเทคโนโลยีกับโครงสร้างพื้นฐานที่ใหญ่กว่า เช่น รถจักรยานกับการออกแบบถนน เป็นต้น พินช์เห็นภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุเทคโนโลยีเหล่านี้มักเต็มไปด้วยการเมืองของเทคโนโลยีในมิติต่างๆ ดังเช่น รถลากติดเครื่องยนต์สเก็ตเตอร์ที่มักพบในแถบประเทศอาเซียน ซึ่งเป็น ‘เทคโนโลยีลูกผสม’ (hybrid technologies) แสดงนัยถึงความเหลื่อมล้ำไม่เท่าเทียมของการพัฒนาในระดับโลก การแทนที่ของเทคโนโลยีแบบเก่าและใหม่

ภายในการผลิตของตลาดที่นำไปสู่การตั้งเครือข่ายในการผลิต การบำรุงรักษาเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์โดยผู้ใช้งาน ซึ่งอาจทำให้เทคโนโลยีบางอย่างยังมีอยู่และบางอย่างสูญสิ้นไป เป็นต้น (ดูเพิ่มเติมใน Pinch, 2009) ในความจริงข้อเสนอของพินช์ก็ค่อนข้างสอดคล้องกับการศึกษาทฤษฎีวิัตถุ (Object-oriented ontology) ที่ให้ความสนใจศึกษาวิัตถุสถานะต่างๆ รอบตัวมนุษย์ที่อาจถูกมองข้ามไปจากแนวคิดทฤษฎีสังคมศาสตร์ที่ผ่านมา (Harman, 2017) ซึ่งการนำเอาแนวคิดพื้นฐานของ SCOT มาปรับใช้ในการทำความเข้าใจเทคโนโลยีก็อาจเป็นประโยชน์ต่อผู้ศึกษาทฤษฎีวิัตถุที่สำรวจโลกของเทคโนโลยีได้ แม้ว่า SCOT ตามแบบฉบับดั้งเดิมจะยึดหลักการประกอบสร้างเทคโนโลยีจากสังคมเป็นผู้กระทำหลักก็ตาม หรือในทางกลับกัน SCOT อาจหันมาพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งประดิษฐ์ในเทคโนโลยีแบบเก่าและใหม่อย่างพินช์เสนอมากขึ้น ตรงนี้ก็อาจจะช่วยให้ SCOT ยังคงมีบทบาทสำคัญต่อการศึกษาเทคโนโลยีภายใต้ความเปลี่ยนแปลงทางวิชาการร่วมสมัยได้ อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอแนะเพิ่มเติมนี้เป็นเพียงการเสนอหัวข้อประเด็นการศึกษาที่สามารถขยายต่อไปได้เท่านั้น หากใช้เป็นการวิจารณ์ความสอดคล้องเชิงระเบียบวิธีการพื้นฐานของ SCOT ดังที่ปรากฏในบทความนี้แต่อย่างใด

องค์ความรู้ใหม่

แนวคิดการประกอบสร้างสังคมของเทคโนโลยี SCOT เป็นการศึกษาเชิงประจักษ์ที่เน้นทำความเข้าใจกระบวนการก่อตัวของสิ่งประดิษฐ์ โดยมุ่งพิจารณาไปยังการให้ความหมายและการปฏิบัติดำเนินการของกลุ่มทางสังคมต่างๆ ที่ร่ายล้อมเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์ ทั้งที่สนับสนุนและต่อต้านแต่ส่งผลต่อการออกแบบหรือผลิตสร้างสิ่งประดิษฐ์ขึ้นมา ซึ่งแตกต่างจากการศึกษาสิ่งประดิษฐ์ทางเทคโนโลยีในทางสังคมศาสตร์ทั่วไปที่มักจะอธิบายถึงผลกระทบของสิ่งประดิษฐ์ทางเทคโนโลยีผ่านกรอบทฤษฎีทางสังคมเป็นหลัก โดยไม่พิจารณาปัจจัยด้านเทคนิคหรือการทำงานของเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์ได้อย่างเพียงพอ ตรงนี้จึงเป็นจุดสำคัญที่แนวคิด SCOT ช่วยเติมเต็มความเข้าใจเทคโนโลยีได้ละเอียดยิ่งขึ้น โดยพิจารณาการประกอบสร้างเทคโนโลยีสิ่งประดิษฐ์จากทางสังคมและเทคนิคอย่างไม่แยกจากกัน ซึ่งทำให้สามารถเข้าใจขอบเขตของเทคโนโลยีได้ครอบคลุมกว้างขึ้น และมองเห็นถึงความสัมพันธ์อันซับซ้อนระหว่างเทคโนโลยีกับสังคมที่นำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงของชีวิตผู้คนในโลกสมัยสมัยใหม่ได้อย่างแท้จริง ทั้งนี้ผู้ที่สนใจศึกษาประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างเทคโนโลยีกับสังคม อาจนำแนวคิดบางส่วนจาก SCOT ไปใช้เพื่อปรับมุมมองในการพิจารณากรณีศึกษาสิ่งประดิษฐ์ทางเทคโนโลยีต่างๆ โดยไม่จำเป็นต้องใช้กระบวนการวิเคราะห์ตามขั้นตอนทั้งหมดก็ได้ ยกตัวอย่างเช่นในการศึกษาการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานวิศวกรรมในช่วงออกแบบเริ่มต้นโครงการ การหยิบยกแนวความยืดหยุ่นในการตีความมาใช้ก็เพียงพอจะเผยให้เห็นการต่อรองให้ความหมายที่แตกต่างจากกลุ่มสังคมต่างๆ รวมถึงความไม่แน่นอนของเทคโนโลยีที่มักถูกกำหนดจากผู้มีอำนาจ ซึ่งแนวทางนี้อาจจะช่วยปรับจุดสมดุลของการพัฒนาที่ส่งผลต่อสังคมได้ดียิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง (References)

- แก่งกิจ กิติเรียงลาภ. (2561). *แผนที่สร้างชาติ: รัฐประชาชาติกับการทำแผนที่หมู่บ้านไทยในยุคสงครามเย็น*. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- แก่งกิจ กิติเรียงลาภ. (2563). *OOO เบื้องต้นสำหรับอ่านจบได้ใน 1 ชั่วโมง*. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- จักรกริช สังขมณี. (2559). ความไม่ (เคย) เป็นสมัยใหม่ของศาสตร์-อศาสตร์: วัตถุวิสัย อมนุษย์นิยม และเครือข่ายผู้กระทำของบรูโน ลาตูร์. จันทน์ เจริญศรี (บ.ก.). ใน *ศาสตร์ อศาสตร์: เข้ามาข้างนอกออกไปข้างใน* (น.142-171). กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- จักรกริช สังขมณี. (2561). ชีวิตทางสังคมของเทคโนโลยีที่เคลื่อนย้าย: เชื้อนเจ้าพระยาในฐานะวัตถุเชิงขอบเขต. ประเสริฐ แรงกล้า (บ.ก.). ใน *ชีวิตทางสังคมในการเคลื่อนย้าย* (น.313-348) คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- จักรกริช สังขมณี. (2662). รัฐวิศวกรรม: มองการสร้างรัฐราชการ ผ่านปฏิบัติการเชิงเทคโนโลยี. ใน *ฟ้าเดียวกัน*, 17(2): 57-90.
- จักรกริช สังขมณี. (2564). วิถีวิทยาใน STS. ยุกติ มุกดาวิจิตร และซัชชล อัจฉนาทิตติ (บ.ก.). ใน *มานุษยวิทยาพื้นมนุษย์*. (น.53-92), กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- เซอร์ธิโอ ซิสมอนโด. (2566). *วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีศึกษา: ความรู้ฉบับเบื้องต้น* (ปกรณ์ เลิศเสถียรชัย, แปล). กรุงเทพฯ: อิลลูมินันซ์ เอ็ดดิชั่นส์.
- ปาณิกา สุขสม. (2563). *ความเป็นแม่เชิงเทคโนโลยี: การประกอบสร้างเชิงภววิทยาของความเป็นแม่*. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ยุกติ มุกดาวิจิตร และซัชชล อัจฉนาทิตติ. (2564). *มานุษยวิทยาพื้นมนุษย์*. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- รวีพล ลีมิ่งสวัสดิ์. (2567). *วัตถุเชิงเทคนิค การควบคุมความทรงจำและคอโมโลจี*. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- Barman, D. (2023). Critiquing the Social Construction of Technology: Now Redundant?. *Social Epistemology Review and Reply Collective* 12(3): 1-4. <https://wp.me/p1Bfg0-7Df>.
- Basu, S. (2023). Three Decades of Social Construction of Technology: Dynamic Yet Fuzzy? The Methodological Conundrum, *Social Epistemology*, 37:3, 259-275, doi:10.1080/02691728.2022.2120783
- Bijker, W. (1987). 'The Social Construction of Bekilite': Toward a Theory of Invention.: *New Directions in the Sociology and History of Technology* (pp.159-187). MIT Press.
- Bijker, W. (1995). *Of Bicycle, Bakelites, and Bulbs Toward a Theory of Sociotechnical Change*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Bloor, D. (1991). *Knowledge and Social Imagery*, (Second edition). The University of Chicago Press.

- Bijker, W. E. (2007). Dikes and Dams, Thick with Politics. *ISIS. An International Review Devoted to the History of Science and its Cultural Influences*, 98, 109-123. <https://doi.org/10.1086/512835>
- Collin, F. (2011). *Harry Collins and the Empirical Programme of Relativism*. https://doi.org/10.1007/978-90-481-9741-5_5.
- Collins, Harry M. (1981). Stages in the empirical programme of relativism. In *Knowledge and controversy: Studies of moderns natural science*, ed. Harry Collins, *Social Studies of Science* 11(1): 3-10.
- Harman, G. (2017). *Object-Oriented Ontology: A New Theory of Everything*. Great Britain: Clays Ltd.
- Hughes, T. P. (1986). The Seamless Web: Technology, Science, Etcetera, Etcetera. *Social Studies of Science*, 16, 281-292.
- Klein, H. K., & Kleinman, D. L. (2002). The Social Construction of Technology: Structural Considerations. *Science, Technology, & Human Values*, 27, 28-52.
- Kline, R. R., & Pinch, T. (1996). Users as Agents of Technological Change: The Social Construction of the Automobile in the Rural United States. *Technology and Culture*, 37, 763-795.
- Kuhn, T. S. (1962). *The structure of scientific revolutions*. University of Chicago Press: Chicago.
- Law, J. (1987). Technology and Heterogeneous Engineering: The Case of Potuguse Expansion. In W. Bijker, T. Huges, & T. Pinch (Eds.), *The Social Construction of Technical Systems: New Directions in the Sociology and History of Technology*. (pp.111-134). London: MIT Press.
- Pinch, T. (1992). Opening Black Boxes: Science, Technology and Society. *Social Studies of Science*, 22, 487-510. doi:10.1177/0306312792022003003
- Pinch, T., & Bijker, W. E. (1984). The Social Construction of Facts and Artefacts: or How the Sociology of Science and the Sociology of Technology might Benefit Each Other. *Social Studies of Science*, 14, 399-441.
- Pinch, T. (2009). The Social Construction of Technology (SCOT): The Old, The New, and the Nonhuman. In Phillip, V. (Ed.), *Material Culture and Technology in Everyday Life*. (pp.45-58). New York: Peter Lang Publishing Inc.
- Shapin, S. (1995). Here and Everywhere: Sociology of Scientific Knowledge. *Annual Review Sociology*, 21, 289-321. <https://doi.org/10.1146/annurev.so.21.080195.001445>

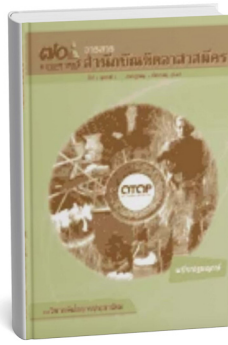
- Tsou, T. (2023). The Next Step After Three Decades: A Reply to Basu. *Social Epistemology Review and Reply Collective* 12(3): 5-14. <https://wp.me/p1Bfg0-7DU>.
- Winner, L. (1993). Upon Opening the Black Box and Finding It Empty: Social Constructivism and the Philosophy of Technology. *Science, Technology & Human Values*, 18, 362-378.

รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาบทความ

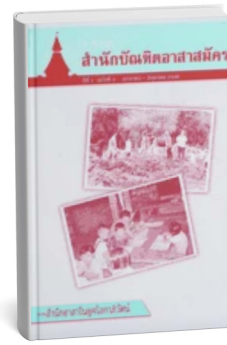
ผู้ทรงคุณวุฒิภายในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	
ศ.ดร.กิติพัฒน์ นนทปัทมดลย์	คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์
ศ.ดร.ระพีพรรณ คำหอม	คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์
ศ.ดร.วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์	วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
รศ.ดร.นภาพร อดิวนิชยพงศ์	วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
รศ.ดร.อรศรี งามวิทยาพงศ์	วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
รศ.ดร.สามชาย ศรีสันต์	วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
ศ.ดร.สุภาวดี ขุนทองจันทร์	วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
รศ.ดร.กิริยา กุลกลการ	คณะเศรษฐศาสตร์
รศ.ชานนท์ โกมลมาลย์	คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์
รศ.ดร.เพ็ญประภา ภัทรานุกรม	คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์
รศ.ดร.พิทยา สุวคันธ์	วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ผศ.ดร.ปฐนิกา อภิรักษ์ไกรศรี	คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์
รศ.ดร.ณัฐเดชณ์ ชุ่มปลั่ง	วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
ผศ.วีรบูรณ์ วิสารทสกุล	วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
ผศ.ดร.เกศกุล สระแก้ว	วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
ผศ.ดร.ธิดารัตน์ ศักดิ์วีระกุล	วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
ผศ.ดร.ภาสกร อินทุमार	คณะศิลปกรรมศาสตร์
ผศ.ดร.นลินี ต้นธูณิตย์	คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
ผศ.ดร.วิไลวรรณ จงวิไลเกษม	คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน
ผศ.ดร.ทรงชัย ทองปาน	คณะศิลปศาสตร์
ผศ.ดร.ลินดา เยห์	คณะวิทยาการการเรียนรู้และศึกษาศาสตร์
รศ.ดร.กนกวรรณ พวงประยงค์	วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
ผศ.ดร.กฤษณะ โชติรัตน์กมล	วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
อ.ดร.มณฑาดี ครุมีชัย	วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
ผศ.ดร.กฤษฎา ธีระโกศลพงศ์	คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์
อ.ดร.ณัฐวิกรม พันธวงศ์ภักดี	วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
อ.ดร.ปณิธิ บุญสา	คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก	
ศ.ดร.สมพงษ์ จิตระดับ	ข้าราชการบำนาญ
ศ.ดร.อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์	คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ศ.ดร.นิติ ภาวครพันธ์	คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ศ.ดร.บัวพันธ์ พรหมพักพิง	คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
ศ.สุริชัย หวันแก้ว	ศูนย์ศึกษาสันติภาพและความขัดแย้ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
รศ.ดร.ปาริชาติ วลัยเสถียร	ข้าราชการบำนาญ
รศ.พอ.ดร.ถวัลย์ ฤกษ์งาม	ข้าราชการบำนาญ
รศ.ศุภรัตน์ รัตนมุขย์	ข้าราชการบำนาญ
รศ.ดร.ศิริณา จิตต์จรัส	ข้าราชการบำนาญ
รศ.อรุณี วิริยะจิตรา	คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
รศ.ดร.กนกวรรณ มะโนรมย์	คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
รศ.ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง	คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
รศ.ดร.วัชรพล พุทธรักษา	คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร
รศ.ดร.วัลลภ สุขสวัสดิ์	คณะรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร
รศ.ดร.เจษฎา นกน้อย	คณะเศรษฐศาสตร์และบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยทักษิณ
รศ.ดร.ณัฐา วินิจนัยภาค	คณะรัฐประศาสนศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
รศ.ดร.สมศักดิ์ ศรีสันติสุข	คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
รศ.ดร.พิมพ์ระวี ไรจน์รุ่งสตัย	คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี
รศ.ดร.ธนศักดิ์ สายจำปา	สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
รศ.ดร.อรัญญา ศิริผล	คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
รศ.ดร.สมชัย ภัทรธนานันท์	คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
รศ.ดร.วีระ เลิศสมพร	คณะรัฐศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา
รศ.ดร.พิชาย รัตนดิลก ณ ภูเก็ต	คณะพัฒนาสังคมและยุทธศาสตร์การบริหาร สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
รศ.ดร.อดิสร ภู่อาระ	คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา
รศ.ดร.อุทิศ ทาหอม	คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์
รศ.ดร.ภัทรวุฒิ สมยานะ	คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
รศ.ดร.ศิริพงษ์ ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา	คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
รศ.ดร.เสาวลักษณ์ กิตติประภัสร์	สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ธุรกิจ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย
รศ.ดร.หทัยรัตน์ มาประณีต	คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ผศ.ดร.บัณฑิต จันทรโรจนกิจ	คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ผศ.สมชาย นิลอาธิ	คณะศิลปประยุกต์ และสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

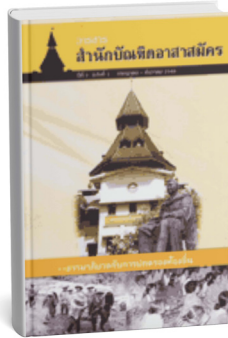
ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก	
ผศ.ดร.กัมปนาท บริบูรณ์	คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ผศ.ดร.รวิพรรณ สาสีผล	คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ผศ.ดร.ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ	คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
ผศ.ดร.ชลิตา บัณเฑาะว์	คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
ผศ.ดร.ชิตตะวัน ชนะกุล	คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
ผศ.นาคยา อยู่คง	คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
ผศ.ดร.วรารณ มนต์ไทรเวศย์	คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
ผศ.วิไลวรรณ เทียงตรง	คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
ผศ.ดร.ปรัดถ พรหมมี	คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
ผศ.ดร.ธนพฤษช์ ขามะรัตน์	คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
ผศ.ดร.ปรีชญานันท์ นักพื่อน	คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ผศ.ดร.พฤษช์ เกาถวิล	คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
ผศ.ดร.จิรัชยา เจียวัก	คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี
ผศ.ดร.มุกดาวรรณ ศักดิ์บุญ	คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ผศ.ดร.ประสิทธิ์ ลิปรีชา	คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ผศ.ดร.ขวัญฟ้า ศรีประพันธ์	คณะการสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ผศ.ดร.ปาณิภา สุขสม	คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
ผศ.ดร.มานะ นาคำ	คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
ผศ.ดร.เกศรา สุกเพชร	คณะการจัดการการท่องเที่ยว สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
ผศ.ดร.วินัย ผลเจริญ	วิทยาลัยการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
ผศ.ดร.พิมลพรรณ ไชยนันท์	คณะการสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ผศ.ดร.วัชร ศรีคำ	คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
ผศ.ดร.จารุวรรณ พลอยดวงรัตน์	วิทยาลัยวิจัยนวัตกรรมการศึกษา สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหาร ลาดกระบัง
ผศ.ดร.กฤษณ์ห์ แสนทวี	วิทยาลัยนวัตกรรมการสื่อสารสังคม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ผศ.ดร.เนตรดาว เกาถวิล	คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
ผศ.ดร.จเร สิงห์โกวินท์	คณะพัฒนาสังคมและยุทธศาสตร์การบริหาร สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
ผศ.ดร.อาแว มะแส	คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
ผศ.ดร.อัญชลีพร ลพประเสริฐ	คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง
ผศ.ดร.รุจน์ ภาษา	คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2547
“วิพากษ์นโยบายประชาชน” (ฉบับปรับปรุง)

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2548
“สำนักอาสาในยุคโลกาภิวัตน์”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2548
“ธรรมาภิบาลกับการปกครองท้องถิ่น”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2549
“1 ปี สีนากับการฟื้นฟูชุมชน”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2549
“สร้างสรรค์สุขภาวะชุมชนถั่วหน้ำ”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 3 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2550
“ศักยภาพภาคประชาชนกับคุณภาพชีวิตเมืองและชนบท”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2550
“หลากหลายชีวิตคนชายขอบ: ความรู้และความจริง”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 4 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2551
“อาสาสมัคร: จากชุมชนสู่สังคม”

ทำเนียบวารสารพัฒนาศาสตร์

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2551
“พลวัตชุมชน: เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 5 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2552
“ชุมชน สังคมไทยท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 6 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2552
“40 ปี สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 6 ฉบับที่ 2 และ ปีที่ 7 ฉบับที่ 1
ประจำเดือนมกราคม-ธันวาคม 2553
“งานอาสาสมัครกับการแก้ปัญหาเชิงสันติวิธี”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 7 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2554
“ผู้นำจิตอาสาไร้พรแดน”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 8 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2554
“สิทธิคนยากจนในสังคมไทย”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 8 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2555
“ถอดบทเรียน “น้ำท่วม” สังคมไทย”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 9 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2555
“วัฒนธรรมชนบท การประกอบสร้างและการช่วงชิงพื้นที่
ของการถูกกำหนดนิยาม”

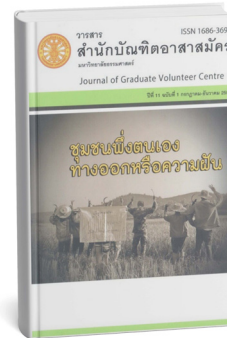
วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 9 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2556
“อาสาสมัคร ข้ามพรมแดน”

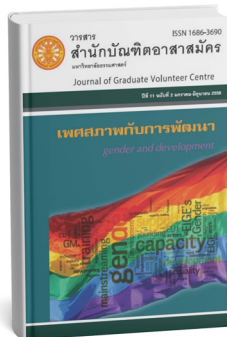
วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 10 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2556
“ความเป็นอื่นและการพัฒนา”

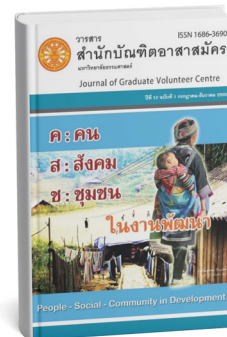
วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 10 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2557
“รากหญ้า: ส่วนที่ถูกนับ เพื่อที่จะไม่นับรวม”

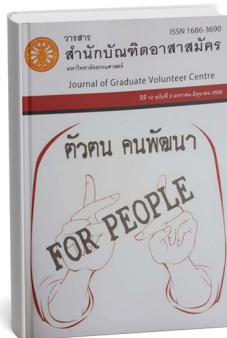
วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 11 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2557
“ชุมชนพึ่งตนเองทางออกหรือความฝัน”

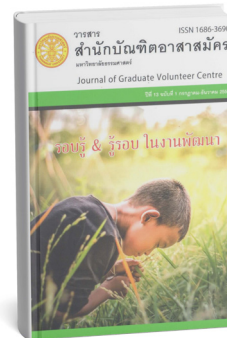
วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 11 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2558
“เพศสภาพกับการพัฒนา”

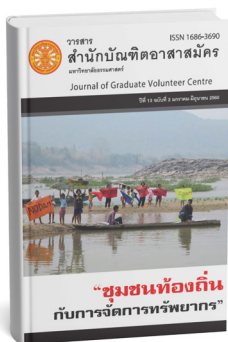
วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 12 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2558
“ค: คน ส: สังคม ช: ชุมชน ในงานพัฒนา”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 12 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2559
“ตัวตน คนพัฒนา”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 13 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2559
“รอบรู้ & รอบ ในงานพัฒนา”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 13 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2560
“ชุมชนท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากร”

วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
ปีที่ 14 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2560
“งานอาสาสมัครกับการพัฒนา”

วารสารพัฒนศาสตร์
ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน 2561
“เศรษฐกิจ การเมือง การต่อรอง”

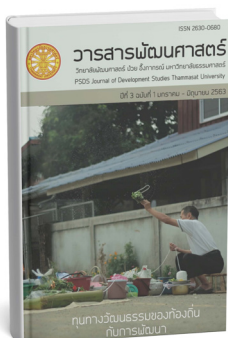
วารสารพัฒนศาสตร์
ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม-ธันวาคม 2561
“ไทยนอกแผ่นดินไทย”

วารสารพัฒนศาสตร์
ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน 2562
“โครงการที่ผมรัก”

วารสารพัฒนศาสตร์
ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม-ธันวาคม 2562
“มองชนบทผ่านการเมืองของการพัฒนา”

วารสารพัฒนศาสตร์
ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน 2563
“ทุนทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นกับการพัฒนา”

วารสารพัฒนศาสตร์
ปีที่ 3 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม-ธันวาคม 2563
“ผู้นำรุ่นใหม่ สิทธิ การเรียนรู้ การมีส่วนร่วมทางสังคม”

วารสารพัฒนศาสตร์
ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน 2564
“วิถีไทยใหม่ ในภาวะโรคระบาด”

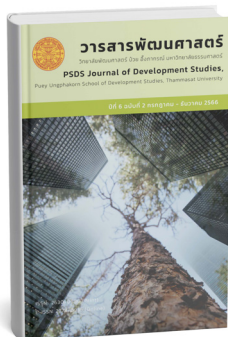
วารสารพัฒนศาสตร์
ปีที่ 4 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม-ธันวาคม 2564
“ภูมิทัศน์การเมืองใหม่ สังคมไทยในโลกที่เปลี่ยนแปลง”

วารสารพัฒนศาสตร์
ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน 2565
“ที่ดิน ทุนมนุษย์ การคุ้มครองทางสังคม”

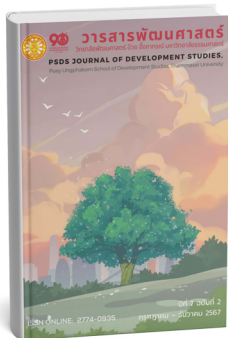
วารสารพัฒนศาสตร์
ปีที่ 6 ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน 2566
“ความว่างเปล่าและยั่งยืน”

วารสารพัฒนศาสตร์
ปีที่ 6 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม-ธันวาคม 2566
“อัตลักษณ์การเปลี่ยนผ่านสู่การพัฒนา”

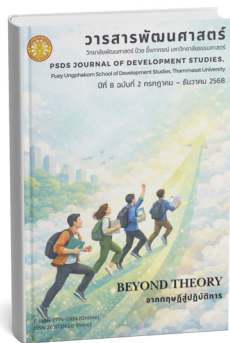
วารสารพัฒนศาสตร์
ปีที่ 7 ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน 2567
“ชุมชน ตัวตน ความร่วมมือ”

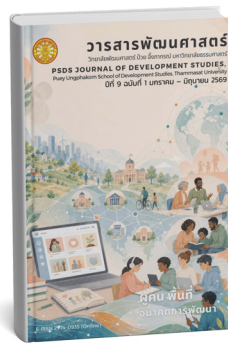
วารสารพัฒนศาสตร์
ปีที่ 7 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม-ธันวาคม 2567
“สังคมไทยในความหลากหลาย”

วารสารพัฒนศาสตร์
ปีที่ 8 ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน 2568
“พลังชุมชนสู่สังคมยั่งยืน”

วารสารพัฒนศาสตร์
ปีที่ 8 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม-ธันวาคม 2568
“Beyond Theory: จากทฤษฎีสู่ปฏิบัติการ”

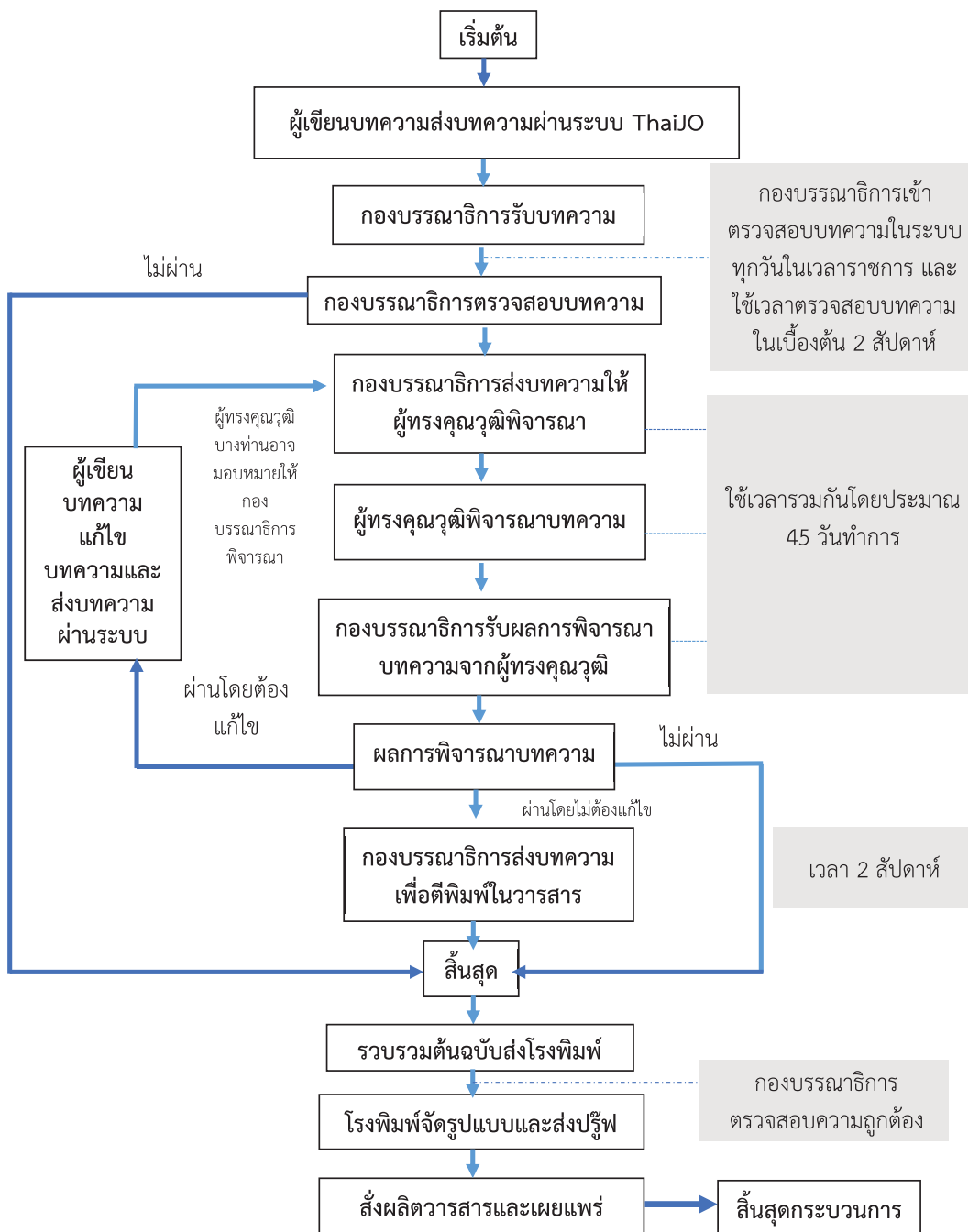
วารสารพัฒนศาสตร์
ปีที่ 9 ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน 2569
“ผู้คน พื้นที่ อนาคตการพัฒนา”

หลักเกณฑ์การเสนอต้นฉบับบทความ

1. การส่งบทความเพื่อตีพิมพ์

ส่งบทความออนไลน์ได้ที่ Website วารสารพัฒนศาสตร์ www.tci-thaijo.org/index.php/gvc-tu/index ดูขั้นตอนการส่งบทความ (Submission) ได้ที่ https://drive.google.com/file/d/1rYO3W1bGlb9q77m4gvZdNeD19mxagx_e/view

2. ขั้นตอนการพิจารณาบทความ

3. ข้อกำหนดการตีพิมพ์บทความ

1) บทความที่เสนอเข้ามาเพื่อขอรับการตีพิมพ์ต้องไม่เคยตีพิมพ์เผยแพร่มาก่อน และไม่อยู่ในระหว่างการพิจารณาของวารสารอื่น

2) บทความมีประเด็นหรือแนวคิดที่ชัดเจน มีสาระทางวิชาการที่ถูกต้อง การวิเคราะห์เป็นไปตามแนวคิดหรือทฤษฎีที่เหมาะสม มีข้อเท็จจริงทางวิชาการ คำนึงว่าอ้างอิงจากแหล่งข้อมูลที่หลากหลายและเชื่อถือได้ นำเสนอข้อมูลเข้าใจง่าย ใช้ศัพท์และภาษาทางวิชาการที่ถูกต้องเหมาะสม และมีการอ้างอิงแหล่งที่มาที่เป็นไปตามรูปแบบการอ้างอิงที่วารสารกำหนด

3) ผู้นิพนธ์ยินยอมให้กองบรรณาธิการสรรหาผู้เชี่ยวชาญกลั่นกรองโดยอิสระ เพื่อพิจารณาคุณภาพของบทความและสามารถตรวจแก้ไขบทความได้ตามที่เห็นสมควร

4) บทความจะได้รับการกลั่นกรองเบื้องต้นโดยกองบรรณาธิการขั้นต้นและส่งให้ผู้เชี่ยวชาญจากภายนอก (peer-reviewers) จำนวน 3 ท่าน พิจารณาในรูปแบบ Double-Blinded จากนั้นจึงจะส่งผลการประเมินและข้อเสนอแนะกลับไปยังผู้นิพนธ์ ปรับแก้ไขส่งกลับคืนวารสารตามเวลาที่กำหนด

5) ทศนะและข้อคิดเห็นในวารสารพัฒนศาสตร์เป็นของผู้นิพนธ์บทความ ผู้ประสงค์จะนำข้อความใด ๆ ไปพิมพ์เผยแพร่ต่อไปต้องได้รับอนุญาตจากผู้นิพนธ์ และโปรดแจ้งให้ทางวารสารทราบ

4. รูปแบบการเขียนบทความ และการอ้างอิงบทความ

สามารถดาวน์โหลดรูปแบบการเขียนบทความ
และการอ้างอิงบทความ ได้ที่

<https://so05.tci-thaijo.org/index.php/gvc-tu>

หรือ QR Code

5. สำนักงานติดต่อ

กองบรรณาธิการวารสารพัฒนศาสตร์ วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เลขที่ 99 หมู่ที่ 18 ต.คลองหนึ่ง อ.คลองหลวง จ.ปทุมธานี 12121

โทรศัพท์ 02-564-4429 เลขานุการกองบรรณาธิการ 087- 6894446

E-mail: psdsjournal.tu@gmail.com

6. สมาชิกวารสาร

ผู้ส่งต้นฉบับบทความเข้ามาพิจารณาเพื่อตีพิมพ์ในวารสาร จะได้เป็นสมาชิกวารสารโดยอัตโนมัติ และจะได้รับข้อมูลข่าวสารของวารสารก่อนใคร

PSDS JOURNAL OF DEVELOPMENT STUDIES
THAMMASAT UNIVERSITY

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ศูนย์รังสิต โทรศัพท 02-564-4440-79 ต่อ 1324
ท่าพระจันทร์ อาคารอเนกประสงค์ 1 ชั้น 6
โทรศัพท 02-613-3604
Website: www.psds.tu.ac.th